

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
The Thailand Research Fund

การศึกษากับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ

กนกรัตน์ ยศไกร และคณะ

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยชุด การศึกษากับ
ชุมชน โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

30 มีนาคม 2547

คณะผู้วิจัย

1. นางสาวกนกรัตน์ ยศไกร	หัวหน้าโครงการ
2. นางสาววนิดา ธารถวิล	นักวิจัย
3. นางสาวเกศริน เตียวสกุล	นักวิจัย
4. ผศ. รัชมน ศรีแก่นจันทร์	นักวิจัย
5. นายประสาน แสงไพบุลย์	นักวิจัย
6. คณะครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง	นักวิจัย
7. นายสวัสดิ์ นิกากิจ	นักวิจัย
8. นายสนาน มะแอ	นักวิจัย
9. นายสอย ทับทิม	นักวิจัย
10. นายวินัย สมะอุน	ที่ปรึกษาโครงการฯ
11. ผศ.นุชรินทร์ ศติพิบูลย์	ที่ปรึกษาโครงการฯ

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ มีที่มาจากการที่นักวิจัยได้ร่วมงานพัฒนากับชมรมรวมใจภักดีรักษาดินน้ำ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม โดยมี ดร.โกวิท วรพิพัฒน์เป็นประธานชมรมในช่วงแรก เริ่มงานตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 ณ คลองแสนแสบย่านมีนบุรีและหนองจอกที่มีปัญหาหลักคือผักตบชวาแน่นเต็มคลองและมีการทิ้งของเสียลงคลอง การรณรงค์ต่อเนื่องกันมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากคลองมากขึ้นทั้งในด้านการอุปโภคและการสัญจร อย่างไรก็ตามพบว่าชาวบ้านยังมีพฤติกรรมทิ้งของเสียลงคลองและเมื่อหน้าฝนน้ำจะชะล้างฝืนน้ำที่มีสารพิษจากยากำจัดศัตรูพืชลงคลองทำให้ระบบนิเวศในคลองเสียไป ดังนั้นหากไม่มีการสร้างจิตสำนึกใดๆคลองแสนแสบบริเวณรอบนอกที่ยังมีสภาพดีอยู่คงจะเสียในไม่ช้า และหากมีการใช้เป็นบทเรียนแก่แหล่งน้ำอื่นที่ยังสามารถรักษาไว้ไม่ให้เน่าเสียจนยากจะเยียวยาเหมือนกรุงเทพฯชั้นในน่าจะมีประโยชน์ไม่น้อย กล่าวได้ว่าความสำเร็จของชมรมฯที่ผ่านมาเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง ได้แก่ นโยบายภาครัฐต่อการรักษาแหล่งน้ำทั่วประเทศซึ่งเป็นมิติด้านกว้าง แต่ในมิติด้านลึกคือเรื่องของการสร้างจิตสำนึกให้รักษาแหล่งน้ำในที่นี้คือคลองแสนแสบยังมีไม่เพียงพอ ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้สามารถเติมเต็มในส่วนที่ขาด ด้วยการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้เยาวชนและชาวบ้านผ่านการศึกษาที่เกิดขึ้นในชุมชนริมคลองแสนแสบ

วัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบจากชุมชนมาสู่ชุมชนศาลาแดง ศึกษากระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน และศึกษามิติอื่นๆ ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น โดยจะทำการศึกษาที่ชุมชนศาลาแดง หมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย ใช้เวลาในการศึกษา 1 ปี คือ ตั้งแต่วันที่ 15 มกราคม 2545- 15 มกราคม 2546

แนวคิดที่ใช้ศึกษาได้แก่ แนวคิดแบบองค์รวมกับการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม กระบวนการทางวัฒนธรรมและศาสนากับการรักษาคลองแสนแสบ คลองแสนแสบกับบริบทที่เกี่ยวข้อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งแนวคิดทางด้านการศึกษาใช้ทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้แบบพุทธิปัญญาและการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม การบูรณาการวิชา และการศึกษาปัจจัยเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย คือ ปัจจัยนำเข้าได้แก่สถานะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนผ่านกระบวนการของการทำหลักสูตรท้องถิ่นในเด็ก การศึกษาดูงานในผู้ใหญ่ ทำให้เกิดจิตสำนึก

ในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน เป็นที่มาของคำถามหลักในการวิจัยที่ว่า กระบวนถ่ายโอนหรือแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกมาลุลอิสลามกับชุมชนศาลาแดงมีการขับเคลื่อนอย่างไรและได้ผลอย่างไร หลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงที่ร่วมกันทำระหว่างครูกับชาวบ้านมีลักษณะใด จะช่วยแก้ปัญหาคลองแสนแสบได้มากน้อยเพียงใด ทำอย่างไรจึงจะให้ชาวชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหามลพิษในคลองแสนแสบและเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้มีสภาพดีอย่างยั่งยืน มิติด้านอื่น ๆ มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลองหรือไม่ และส่งผลต่อหลักสูตรท้องถิ่นอย่างไร

ระเบียบวิธีในการวิจัยที่ใช้เป็นเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เชิงปริมาณได้แก่ การตรวจคุณภาพน้ำในคลองแสนแสบและการประเมินผลทัศนคติของนักเรียน อาจารย์และชาวบ้านต่อหลักสูตรท้องถิ่นและกิจกรรมงานวิจัยต่างๆ ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้เป็นแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมกับโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบทั้งในรูปแบบของหลักสูตรท้องถิ่นและกิจกรรมอื่นๆ ที่มีในชุมชน ผ่านวิธีวิจัย ประการแรกเป็นการสัมภาษณ์ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ประการที่สองเป็นการสังเกตโดยตรงและแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีกรอบการสังเกตคือ ฉาก พฤติกรรม กิจกรรม ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมและการให้ความหมาย การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการจำแนกและจัดระบบ รวมทั้งการตีความหมายของข้อมูล การนำเสนอข้อมูลใช้วิธีพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนกมาลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดงยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจากการก้าวข้ามขั้นตอนที่ชุมชนศาลาแดงต้องตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบเสียก่อน แต่ได้มีการวางรากฐานของวิธีคิดในการรักษาคลองแสนแสบผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ชุมชน แลผ่านการบรรยายของอิหม่ามวินัย สะมะอูนแห่งมัสยิดกมาลุลอิสลาม นอกจากนี้ได้ข้อสรุปว่าภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบของชุมชนศาลาแดงน่าจะระเบิดจากข้างในมากกว่าการรับมาจากภายนอก เนื่องจากมีศักยภาพเพียงพอ

กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 1/2545 ได้ให้หลักสูตรเรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ซึ่งมี 6 หน่วย ประกอบด้วย เรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ประวัติชุมชนศาลาแดง ประเพณีและการละเล่นพื้นบ้าน กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ การว่ายน้ำและพายเรือ และมัดคุเทศก์น้อย ซึ่งเมื่อประเมินผลโดยอาจารย์ประจำหน่วยและนักวิจัยพบว่าส่วนใหญ่ผลการประเมินอยู่ในระดับดีแทบทุกหน่วย ส่วนข้อเสนอแนะคือควรมีการโยงเข้ากับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบด้วย ส่วนหน่วยที่อาจารย์ไม่สันทัดเช่นมัดคุเทศก์น้อยได้เปลี่ยนเป็นเกษตรธรรมชาติซึ่งตรงกับความต้องการของชุมชนและความถนัดของอาจารย์ ส่วนกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนถัดมา มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นในภาคเรียน

ที่แล้ว ทดลองการบูรณาการวิชาหลักสูตรท้องถิ่นเข้าสู่วิชาแกน ทดสอบแนวคิดหลักสูตรท้องถิ่นพบว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ อาจารย์สามารถบูรณาการวิชาแกนกับหลักสูตรท้องถิ่นได้ ส่วนการทดลองทำ"หลักสูตรของหนู"ได้จุดประกายให้สังคมได้ขบคิด และได้ท้าทายให้เกิดการพัฒนาหลักสูตรของหนูให้เป็นจริงในโรงเรียนที่ศึกษารวมทั้งโรงเรียนอื่นๆผ่านทางสื่อมวลชน

กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ แบ่งเป็นกิจกรรมของกลุ่มนักเรียนและกลุ่มผู้ใหญ่ ซึ่งทั้งสองกลุ่มสามารถสร้างการแลกเปลี่ยนพูดคุยในเรื่องการพัฒนาของชุมชนมากขึ้น และทำให้มีจิตสำนึกร่วมในการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น

ส่วนมิติอื่นๆที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบและหลักสูตรท้องถิ่นพบว่ามีทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ มิติด้านศาสนาและวัฒนธรรม มิติทางด้านการเมือง การปกครอง มิติทางด้านการสื่อสารและมิติทางด้านเศรษฐกิจ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไปคือ พัฒนาแนวคิดหลักสูตรของหนูให้เป็นจริง และใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมพลังชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกและเพื่อสร้างการพัฒนาจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมผ่านกระบวนการทางศาสนาและวัฒนธรรมในกลุ่มคนไทยพุทธให้มากขึ้น ฝ่ายการศึกษาสำนักงานเขตกรุงเทพมหานครชั้นนอก รวมทั้งโรงเรียนที่อยู่ริมคลองแสนแสบ เขตกรุงเทพฯชั้นนอก รวมทั้งโรงเรียนอื่นๆที่มีบริบทใกล้เคียงกันสามารถนำ"วิธีคิด"ในการรักษาแม่น้ำลำคลองผ่านการศึกษาไปปรับใช้ได้ นอกจากนี้เสนอให้ชมรมรวมใจรักดีรักษัดันไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม ได้ปรับวิธีการรณรงค์การรักษาคลองแสนแสบด้วยการเสริมสร้างพลังให้โรงเรียนและชุมชนสามารถรักษาคลองแสนแสบด้วยตนเอง โดยในขั้นต้นใช้การหาข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนที่มีศักยภาพ ตามด้วยการเสริมสร้างพลังให้โรงเรียนและชุมชนรักษาคลองแสนแสบด้วยวิธีการที่มีความต่อเนื่อง

Abstract

To study “Education and Awareness : a case of San-Sab Canal” came from researcher experiences with “Assembly of Collective Consciousness to preserve trees, rivers and canals, and environments” or Shom-Rom Raum-Jai-Pak which was governed by Dr.Kowit Worapipat in the initial phase in 1994-2000. The objective of this assembly is to preserve and conserve San-Sab canal from useless to be utility and dignity of historical canal. The results of their campaign are not only clean San-Sab canal but every rivers and canals in Thailand though “Conserving and Preserving Rivers and Canals Day” and many public policies about rivers and canals.

Even though San-Sab canal in Nong-jok, the outer area of Bangkok located along San-Sab canal, look like clean in physical but in fact there are some chemical from rice farming which destroy ecology in San-Sab canal especially in the rainy season. The way of life of Saladang community; in Nong-Jok area, need to use water from the canal. Moreover, almost Saladang people is not awareness in chemical problem. The researchers raise a question that If San-Sab problem in this area has not been solved, it will be crisis situation which cannot be recovered like inner area of Bangkok .

How Shom-Rom Raum Jai Pak do with the problem? They work in broad dimension; public policy like giving budget for waste carrier by boats, eradicate crops by trucks and doing big campaign in “Conserving and Preserving Day” (20 September in every year). The more doing in structure system, the less deepen inside villagers consciousness because it's assigned by top to bottom level. Therefore, this research will gain lack of bottom level by emphasizing in building up San-Sab preserving awareness though Education.

The research purposes are 1) to study the transfer process of local wisdom in preserving San-Sab canal from kamalunislam to Saladang community. 2) to study local curriculum in building up San-Sab preserving awareness. 3) to study San-Sab problems awareness and to preserve awareness. 4) to study other dimensions to involve in preserving awareness and local curriculum. Furthermore, the research scope are Saladang community area in Moo 5 and Moo 9 and has studied in a year from January 2002 to January 2003.

The research concepts are Holism, religion and culture process, learning process, theory of constructivism, integrated instruction, factors and conditions of the participation between school and community. And the conceptual framework is system process which comprised of input, process and output. The input means basic conditions of the school and the community including relationship and participation. The processes mean the local curriculum process and to make a tour of inspection of villagers. The last one is output which means awareness to preserve San-Sab canal.

Research methodology is both qualitative and quantitative method. The quantitative method is to check San-Sab water quality by scientific method and to evaluate the attitude of students, teachers and villagers about research activities. In addition, there are various methods to be used for instance interview and observation. Interview is formal and informal including key informant interview. Observation is direct and indirect including participation observation which scoped in setting, acts, activities, relationship, participation and interpretation. Moreover, the data analysis covers 1) typology and taxonomy 2) Interpret data. And the data presentation is descriptive method.

The results are 1) the transfer process of preserving San-Sab canal from kamalunislam to Saladang community has not been successful yet because it might be jump rapidly from San-Sab problem awareness to find out problem-solving. Moreover, it may be better if Saladang community will develop the appropriate problem-solving by themselves. However, Winai Samaul; emam of Kamalunislam, can transfer his way of thought in preserving San-Sab canal though monthly community newspaper; San-Sab. 2) The first Suloa-Saladang school local curriculum; **Boats and Saladang way of life**, includes 6 units for example (1) Boats and Saladang Way of Life (2) History of Saladang Community (3) Festival and Folk Media (4) Eradicate Weak Point Before Boat Competition (5) Swimming and Rowing (6) Little Tourist Guide. Finally, almost units of the local curriculum evaluation are good levels but they ought to relate with key concept; to building up San-Sab preserving awareness. Moreover, Little Tourist Guide unit has some problems with non-expertise in teaching tourist guide but agriculture instead then some lesson did not teach and some lesson is not successful enough. Therefore, it is reasonable to change this topic of this unit to be another like natural agriculture.

Therefore, the local curriculum in later semester of Saladang has 3 purposes for instance (1) to improve the previous local curriculum. (2) to integrated the unit of local curriculum into core 8 subjects and (3) to prove “*My Curriculum*” or children belonging curriculum. The results are (1) teachers are able to relate San-Sab preserving awareness with their lessones. (2) teachers can integrate local curriculum content to core subjects. (3) “*My Curriculum*” initiates not only the school but also Thai society with moving this concept to public by mass media; newspapers, radio and television.

3) The processes which build up San-Sab problem awareness and preserving awareness separate into 2 groups, children and adult. However, they can make more sharing opinion intensely about Saladang community development among their family and community

4) Other dimensions; religious and culture, politic, communication and economic, can affect directly and indirectly with San-Sab preserving awareness and local curriculum.

In sum, even though there are many topic that the research find out but there are some issues that need to be developed for instance : 1) Developing “*My Curriculum*” to be happen in full scale in Sulao-Saladang school and Thai society. 2) Using PAR to empower Nong-Jok natural circle. 3) Develop environmental awareness though Buddhism and culture in Thai group of Saladang community. 4) Educational sections of Bangkok office adopt this way of thought to develop San-Sab preserving awareness in schools which are nearby San-Sab canal. 5) Other schools nearby river and canal can adopt this way of thought to build up preserving awareness though local curriculum. 6) Shom-Rom Raum-Jai-pak adopt to use community-base development from only ceremony in “Conserving and Preserving Day” to empower strengthen community to preserve their San-Sab canal by themselves.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	๑
บทคัดย่อ	๒
สารบัญ	๘
บทที่ 1 บทนำ	1
ตอนที่ 1 แนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย	6
บทที่ 2 แนวคิดแบบองค์รวม (Holism) กับการสร้างจิตสำนึกต่อ- สิ่งแวดล้อม	7
บทที่ 3 กระบวนการทางศาสนาและวัฒนธรรมกับการรักษาคลองแสนแสบ	12
บทที่ 4 คลองแสนแสบกับบริบทที่เกี่ยวข้อง	26
บทที่ 5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น	33
บทที่ 6 ข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชน	46
บทที่ 7 กรอบแนวคิด คำถามหลักในการวิจัย	60
ตอนที่ 2 ผลการวิจัย การวิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะ	69
บทที่ 8 กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ - จากชุมชนมาสู่อิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง	70
บทที่ 9 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษา- คลองแสนแสบภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545	85
บทที่ 10 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการ- รักษาคลองแสนแสบ ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545	116
บทที่ 11 กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบ- และการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน	154
บทที่ 12 มิติอื่นที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น	170
บทที่ 13 สรุป และเสนอแนะ	175
บรรณานุกรม	185
ภาคผนวก	188
ภาคผนวกที่ 1 สารการเรียนรู้ของหลักสูตรท้องถิ่น	189
ภาคผนวกที่ 2 วิธีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น	204
ภาคผนวกที่ 3 สรุปประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น	207
ภาคผนวกที่ 4 หนังสือพิมพ์แสนแสบ	231

บทนำ

การศึกษายุคปฏิรูปมีการเคลื่อนไหวหลายอย่าง หลักสูตรท้องถิ่นถือเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งหัวใจของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นคือการคืนโรงเรียนให้ชุมชน หลังจากที่ภาครัฐได้ยึดการศึกษาจากชุมชนกว่าสี่ทศวรรษของการพัฒนาประเทศ ภาพสะท้อนความล้มเหลวของการศึกษาไทยคือ เกิดการรวมศูนย์อำนาจของส่วนกลางในขณะที่ท้องถิ่นเปรียบเสมือนร่างที่ไร้วิญญาณ เนื่องจากเกิดการดูดซับทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้เข้าสู่เมือง จากเนื้อหาทางการศึกษาเป็นตัวสนับสนุนที่สำคัญทำให้เรื่องส่วนกลางมากกว่าเรื่องที่อยู่ใกล้ตัวในบ้านตัวเอง ช่วงแรกอาจเป็นเพียงผลกระทบไม่มากนัก แต่นานเข้าปัญหาสะสมของชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ จุดหักเหที่สำคัญของการทบทวนที่ย้อนกลับมาให้ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น น่าจะมาจากผลกระทบจากสภาวะพองสบู่ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ที่ทำให้เห็นว่าความรู้ที่มุ่งเรื่องความเจริญของเมืองแท้จริงไม่ได้ทำให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมดังข้ออ้างในการพัฒนาประเทศ ที่ผ่านมாதศนคติของนักเรียน นักศึกษามีชีวิตเพื่อสร้างประโยชน์ให้ชุมชนท้องถิ่นของตน แต่เป็นรู้เพื่อสร้างฐานะทางสังคมของตนให้สูงขึ้นๆ หรือที่กล่าวว่า"เรียนสูงๆจะได้เป็นเจ้าเป็นนายคน" ดังนั้นทำให้ยิ่งเรียนสูงยิ่งห่างไกลจากชุมชนมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อโอกาสที่ชุมชนจะยึดพื้นที่ทางปัญญาด้วยภูมิรัฐของตน จึงควรอย่างยิ่งที่สถาบันราชภัฏในนามสถาบันอุดมศึกษาเพื่อท้องถิ่น จะได้แสดงบทบาทของตนออกมาอย่างเต็มที่ กอปรกับการได้รับการสนับสนุนทุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และได้รับการก่อตั้งส่วนทางปัญญาจนกลายเป็นความแข็งแกร่งในแนวคิดพร้อมจะปรับใช้ชุมชน จากทีมประสานงานการศึกษาที่ชุมชนในนามดร.อมรวิทย์ นาคทรัพย์และคณะ มากไปกว่านั้นทีมประสานงานได้ให้ขวัญและกำลังใจแก่นักวิจัยชาวราชภัฏที่ถูกผูกมัดจากวงวิชาการเสมอมา ด้วยการร่วมทุกข์ร่วมสุข ให้โอกาสและพร้อมที่จะเข้าใจ

นอกจากนี้ งานวิจัยเรื่องการศึกษาและการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ จะเสร็จสิ้นไม่ได้เลยหากไม่มีคณะบุคคลที่สำคัญ ได้แก่ เด็กๆที่มีจิตใจอ่อนโยน รวมทั้งคณาจารย์และอาจารย์ใหญ่ทั้งสองท่านแห่งโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงที่มีความคิดสร้างสรรค์ วิทยากรทุกท่านที่สร้างความชัดเจน ชาวศาลาแดงที่ให้โอกาสและให้ความช่วยเหลือ ชมรมรวมใจภักดีรักษันไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อมที่จริงใจกับการรักษาคคลองแสนแสบและแหล่งน้ำทั่วประเทศเสมอมา รวมทั้งตัวแทนจากสำนักงานเขตหนองจอก และนักพัฒนาแห่งสวนดวงตะวันทุกท่านที่ให้การสนับสนุน

ด้วยจิตคารวะ

กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ

มีนาคม 2547

บทที่ 1

บทนำ

คลองแสนแสบมีอายุ 166 ปี ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จากหัวหมากไปสิ้นสุดที่บางขนาก มีวัตถุประสงค์ทางด้านยุทธศาสตร์เพื่อใช้เป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกในการเดินทางขนส่งเสบียงอาหารและส่งกำลังกองทัพจากเมืองหลวงไปยังเขมรและญวนในการสงคราม ใช้เวลาขุดนานถึง 14 ปี นอกจากนี้คลองแสนแสบยังใช้เป็นเส้นทางที่เรือประโชนต่อกรุงเทพฯ ในการปกครองหัวเมือง และใช้เป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำ ดังนั้นคลองแสนแสบจึงมีความสำคัญทั้งในทางยุทธศาสตร์และคมนาคม

นอกจากนี้คลองแสนแสบยังมีความสำคัญในด้านการติดต่อค้าขาย เนื่องจากในปี พ.ศ. 2398 ที่ไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ ทำให้ต้องเปิดประตูค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น เส้นทางคมนาคมในยุคนั้นที่สะดวกมีเพียงคลองเท่านั้น และคลองแสนแสบมีความเหมาะสมในการทำการขนส่งสินค้า เนื่องจากมีความยาวมาจากกรุงเทพฯ ไปถึงหัวเมืองใกล้เคียง ทำให้สินค้าได้ระบายไปสู่เมืองต่างๆ ที่อยู่ริมคลองหรือที่อยู่ใกล้กับคลองแสนแสบที่ไหลผ่าน

ต่อมาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างถนน ทำให้การคมนาคมเพื่อการติดต่อค้าขายได้เปลี่ยนจากการใช้แม่น้ำลำคลอง ไปเป็นการใช้ถนนมากขึ้น อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตชาวบ้านในยุคนั้นยังใช้คลองเพื่อการสัญจรอยู่เช่นเดิม ยังมีเรือเมล์แล่นระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง ชาวบ้านริมคลองยังใช้น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค รวมทั้งใช้ในการเกษตรอีกด้วย

ต่อมาช่วงปี 2520 เป็นต้นมา คลองแสนแสบ เปลี่ยนหน้าที่หลักเป็นท่อระบายน้ำขนาดใหญ่ของนครฯ เนื่องจากมีการปล่อยน้ำเสีย และสิ่งปฏิกูลลงคลอง ทำให้น้ำในคลองแสนแสบในกรุงเทพฯ ขึ้นในเน่าเหม็น และมีสีดำ ส่วนกรุงเทพฯ ชั้นนอกเช่นเขตมีนบุรี หนองจอก คลองแสนแสบ คลองสามวา ฯลฯ กลายเป็นแปลงปลูกผักพืช โดยเฉพาะผักตบชวาเป็นอย่างดี อีกทั้งมีการระบายน้ำเสียลงคลองเช่นกัน แต่เนื่องจากปริมาณที่พอกอาศัยยังไม่มากนัก ทำให้สภาพน้ำยังอยู่ในสภาพใช้ได้ ซึ่งชาวบ้านยังใช้น้ำในคลองแสนแสบในการอุปโภค และรดน้ำต้นไม้

ดร. โกวิท วรพัฒน์ อดีตปลัดกระทรวงศึกษาและเครือข่ายประชาคมจากหลายอาชีพ รวมทั้งแกนนำชาวบ้าน เห็นความสำคัญของคลองแสนแสบทั้งในด้านประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน และด้านประวัติศาสตร์ที่คลองแสนแสบเป็นคลองขุดที่ใช้เวลายาวนาน ใช้ในหลายหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นและยังเคยเป็นคลองที่สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประพาสต้นอีกด้วย ดังนั้นเพื่อให้คนรุ่นหลังได้รำลึกถึงสิ่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ จึงได้ร่วมกันตั้งชมรมรวมใจภักดิ์รักษแม่น้ำลำคลองขึ้น (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นชมรมรวมใจภักดิ์รักษต้นไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม) ในปี พ.ศ. 2537 ได้กราบบังคมทูลเชิญ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เสด็จ

ประพาสต้น นับว่าคลองแสนแสบได้รับพระกรุณาธิคุณจากเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ถึงสองพระองค์ด้วยกัน อันทำให้ชาวบ้านริมคลองมีความปลาบปลื้มใจยิ่งนัก เกิดความตั้งใจที่จะร่วมกันอนุรักษ์รักษาคคลองต่อมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนหน่วยงานภาครัฐ เริ่มมีนโยบายในการทำมาสะอาดคลองและเก็บขยะริมคลอง ทำให้คลองแสนแสบทุกวันนี้สามารถใช้ในการสัญจรทางน้ำ การเกษตร และใช้ในชีวิตประจำวัน

จากจุดเริ่มต้นการพัฒนาคลองแสนแสบที่ประสบความสำเร็จในด้านการจัดประกายให้ชาวบ้าน ภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษาได้ร่วมมือการพัฒนาคลองแสนแสบให้มีสภาพดีขึ้นในกรุงเทพฯ ชั้นใน สิ่งปฏิญณ์น้อยลง มีนโยบายภาครัฐในการทำที่บำบัดน้ำเสียก่อนทิ้งลงคลอง (แม้ไม่แล้วเสร็จ) แต่ในส่วนกรุงเทพฯ ชั้นนอกเขตมีนบุรี หนองจอก คลองสามวา ฯลฯ คลองได้กลับฟื้นคืนชีพอีกครั้งหนึ่ง ด้วยรัฐบาลกำหนดให้วันที่ 20 กันยายน ซึ่งเป็นวันที่สมเด็จพระเทพฯ ได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบ เป็นวันอนุรักษ์ รักษา แม่น้ำลำคลองแห่งชาติ เป็นที่มาของนโยบายของภาครัฐที่เกี่ยวกับการรักษาแม่น้ำลำคลอง งบประมาณด้านคมนาคมจากที่ให้เฉพาะการคมนาคมทางบก แบ่งมาพัฒนาการคมนาคมทางน้ำมากขึ้น

จากความสำเร็จก้าวแรกของการพัฒนาคลองแสนแสบที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของนโยบายภาครัฐ ทั้งในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับชุมชน โดยในระดับชุมชนมีแนวทางในการรักษาคลองแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มชาวบ้าน ส่วนในกลุ่มครูมีบทบาทเข้าร่วมงานวันอนุรักษ์รักษา แม่น้ำลำคลองของทุกปี แต่มีบางโรงเรียนที่ได้นำแนวคิดเรื่องการพัฒนาคลองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมการเรียนการสอน เช่น โรงเรียนสตรีศรีสุราษฎร์ธานี โรงเรียนมีนบุรี โรงเรียนวัดทรัพย์สโมสร โรงเรียนภักดินรเศรษฐ เป็นต้น แต่หากดูพลังแห่งการขับเคลื่อนของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนาคลองแสนแสบยังไม่มากพอ เนื่องจากยังขาดการพัฒนาคลองแสนแสบแบบมีส่วนร่วมทั้งระบบมีเพียงชุมชนร่วมให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเท่านั้น ความเชื่อมั่นของโรงเรียนในศักยภาพของชุมชนที่จะมาร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมประเมิณผล หลักสูตรการเรียนการสอนยังน้อยอยู่ ในขณะที่เดียวกันชุมชนได้ยกหน้าที่ของการศึกษาทั้งหมดให้แก่โรงเรียน

ดังนั้นหากต้องการสร้างพลังในการรักษาคลองแสนแสบให้มากพอที่จะทำให้คลองสะอาดและระบบนิเวศน์ในคลอง รวมถึงบริเวณโดยรอบอยู่ในภาวะสมดุลย์ โรงเรียนกับชุมชนจะต้องจับมือกันพัฒนาคลองแสนแสบ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการกลไกที่เอื้อพอให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งนับเป็นโอกาสอันดี ที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2540 ได้เห็นความสำคัญของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ทางโรงเรียน จึงทำให้โรงเรียนต้องพึงภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็ต้องมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการให้การศึกษาแก่ลูกหลานของตน กลไกที่เห็นชัดเจนคือ หลักสูตรท้องถิ่นนั่นเอง

นอกจากพลังในการขับเคลื่อนการรักษาคอลงแสนสแนบที่มากขึ้นแล้ว ความยั่งยืนในการรักษาคอลงเป็นอีกสิ่งหนึ่ง queการศึกษาครั้งนี้สนใจ หลังจากมีการปรับเปลี่ยนระดับโครงสร้างที่เป็นแนวทาง เป็นการปรับในระดับจิตสำนึกซึ่งเป็นแนวคิดอันจะทำให้เกิดความยั่งยืน และกลุ่มเป้าหมายในการรักษาคอลงอย่างหลักเป็นกลุ่มเยาวชนที่จะมีการปรับเปลี่ยนทั้งทัศนคติและพฤติกรรมได้มากและยาวนานกว่า

การเชื่อมกลไกทางการศึกษาที่เอื้อให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่น ประสานกับแนวคิดในการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลง เป็นที่มาของงานวิจัยและพัฒนาในรูปแบบวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเรื่องการศึกษากับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคอลงแสนสแนบขึ้นมา เพื่อศึกษาหาแนวทางด้านการศึกษาที่ชาวบ้านและครูร่วมกันสร้างหลักสูตรเพื่อให้เด็กมีจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนสแนบอย่างยั่งยืน ในขณะเดียวกันได้ศึกษาการใช้แนวคิดแบบบูรณาการ ที่เห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง จึงสนใจศึกษาการเกิดจิตสำนึกในการรักษาคอลงจากหลายประเด็น เช่น เกิดจากกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่อง การรักษาคอลงแสนสแนบจากชุมชนใกล้เคียงในที่นี้คือชุมชนมกลุลอิสลาม ที่มีชื่อเสียงในเรื่องของชุมชนเข้มแข็งโดยเฉพาะในเรื่อง การรักษาและพัฒนาคอลงแสนสแนบ มาสู่ชุมชนที่ศึกษาในที่นี้คือชุมชนศาลาแดง การสร้างจิตสำนึกของเด็กหรือนักเรียนกับผู้ใหญ่ หรือชาวบ้านเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ตลอดจนมิติอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนสแนบ

จากการสำรวจเบื้องต้น ณ ชุมชนศาลาแดง ที่เลือกที่จะศึกษา เนื่องจากมีบริบทใกล้เคียงกับชุมชนมกลุลอิสลาม ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม อยู่ริมคอลงแสนสแนบบริเวณชานเมือง เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ นอกจากนี้กระบวนการทำวิจัยที่สนใจแนวคิดแบบบูรณาการที่สนใจการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนสแนบด้วยการสร้างจิตสำนึกแบบคู่ขนานทั้งเด็กและผู้ใหญ่ รวมทั้งแนวคิดบูรณาการในมิติที่หลากหลายที่เป็นปรากฏการณ์ในชุมชน อันส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกด้วยเช่นกัน ได้แก่ มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม มิติทางการศึกษา มิติทางด้านสื่อสาร มิติทางด้านสังคมและ วัฒนธรรม เป็นต้น

ท้ายสุดจะมีสรุปปัจจัยและเงื่อนไขทำให้เกิดหรือไม่ให้เกิดการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนสแนบ เพื่อเป็นประโยชน์ที่ชุมชนอื่นๆ อาจจะไปประยุกต์ใช้ได้

2. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคอลงแสนสแนบ จากชุมชนมกลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง
2. ศึกษากระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนสแนบ

3. ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน
4. ศึกษามิติด้านอื่น ๆ ที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น

3. ขอบเขตในการวิจัย

3.1 **ขอบเขตด้านพื้นที่** ในการศึกษาขั้นการพัฒนาหรือ R2 นี้มีวัตถุประสงค์จะทำให้เกิดการพัฒนาคลองแสนแสบ ณ ชุมชนศาลาแดงหมู่ 5 และหมู่ 9 และมีการศึกษากระบวนการถ่ายทอดจึงเกิดจาก 2 พื้นที่ คือชุมชนศาลาแดงและชุมชนกมาลุลิสลาม ดังนั้นพื้นที่ในการทำวิจัยได้แก่ ชุมชนศาลาแดง หมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย

3.2 **ขอบเขตด้านเวลา** ใช้เวลาในการทำขั้นตอนการพัฒนา 1 ปี (มกราคม - ธันวาคม 2545)

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงอันเกิดจากความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และเน้นเกี่ยวกับการรักษาคลองแสนแสบ
2. ชาวชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบ และมีจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้ยั่งยืนต่อไป
3. เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนและองค์กรภายนอก กับชาวชุมชนศาลาแดงในการรักษาคลองแสนแสบ
4. เป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่น ๆ ในการพัฒนาแม่น้ำ ลำคลองด้วยการใช้การศึกษาสร้างจิตสำนึก

5. นิยามเชิงปฏิบัติการ

1. **การตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบ** หมายถึง การเข้าใจอย่างถ่องแท้ของปัญหาที่ทำให้คลองแสนแสบเกิดมลภาวะ
2. **จิตสำนึก** หมายถึง สภาวะทางจิตที่รู้ตัวว่ามีความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตนเองในการรับใช้ผลประโยชน์ของชุมชนของตน รวมไปถึงสังคมโดยรวม
3. **การรักษาคลองแสนแสบ** หมายถึง ความพยายามในการทำให้คลองสะอาดปราศจากมลภาวะทั้งจากสารเคมี สารอินทรีย์หรือจากผักตบชวาและพืชน้ำต่างๆ
4. **การศึกษา** หมายถึง การให้การเรียนรู้ทั้งในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัย

5. **การถ่ายโอนภูมิปัญญา** หมายถึง การสื่อสารที่นำองค์ความรู้เรื่องการรักษาคลอง
แสนแสบจากชุมชนมาลุลือสลามที่เข้มแข็งมากกว่า ไปสู่ชุมชนศาลาแดงที่เข้มแข็งน้อยกว่า

6. **หลักสูตรท้องถิ่น** หมายถึง แผนการศึกษาที่ทำโดยคนในชุมชนคือครูและชาวบ้าน มี
เนื้อหาที่เน้นเรื่องการรักษาคลองแสนแสบ

7. **การจัดการทรัพยากร** หมายถึงการสร้างกฎกติการะหว่างชาวบ้านในชุมชนศาลา
แดง เพื่อรักษาคลองแสนแสบและนิเวศวิทยาด้านอื่นๆในชุมชน

8. **องค์กรภายนอก** หมายถึง หน่วยงานของภาครัฐและเอกชน ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ
ชุมชนศาลาแดง ได้แก่ สำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร(หนองจอก) สถาบันราชภัฏจันทรเกษม
ชมรมรวมใจรักดีรักษาดินไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม

ตอนที่ 1

แนวคิดทางทฤษฎี และระเบียบวิธีวิจัย

ในตอนที่ 1 แบ่งเป็นสองส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ แนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย โดยมีทั้งหมด 6 บท ตั้งแต่บทที่ 2 ถึงบทที่ 7 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- บทที่ 2 แนวคิดแบบองค์รวม (Holism) กับการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม
- บทที่ 3 กระบวนการทางศาสนาและวัฒนธรรม กับการรักษาคล่องแสงแสง
- บทที่ 4 คล่องแสงแสงกับบริบทที่เกี่ยวข้อง
- บทที่ 5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น
- บทที่ 6 ข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียน และชุมชน
- บทที่ 7 กรอบแนวคิด คำถามหลัก และระเบียบวิธีวิจัย

บทที่ 2

แนวคิดแบบองค์รวม (Holism) กับการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม

ในปัจจุบันที่สิ่งแวดล้อมในประเทศไทย รวมถึงสิ่งแวดล้อมโลกได้รับผลกระทบจากปฏิบัติการการทำลายจากมนุษย์ชาติอย่างหนักหน่วงมาประมาณ 166 ปีที่ผ่านมา สิ่งที่มีผลต่อความเสียหายมากดังกล่าวเกิดมาจาก“วิธีคิด”ที่เปลี่ยนจากแนวคิดที่เชื่อมั่นในความมีตัวตนและความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ เป็นแนวคิดวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่สามารถถอนรากถอนโคนวิธีแบบเดิม เป็นแนวคิดที่เน้นความเป็นกลไก แยกส่วนและลดส่วน เชื่อว่าธรรมชาติดำเนินไปหรือเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องเหมือนเครื่องจักร ที่ถูกควบคุมด้วยกฎอันคงที่และทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในโลกของวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ วัตถุหรือธรรมชาติ ฯลฯ สามารถที่จะวัดหรือคำนวณค่าออกมาเป็นตัวเลข หรือผลทางคณิตศาสตร์ได้อย่างแม่นยำ แนวคิดนี้จึงสนใจเฉพาะสิ่งที่สามารถวัดและหาปริมาณได้ สามารถพิสูจน์และสัมผัสได้ด้วยอายตนะของมนุษย์ ดังนั้น “ความจริง” ของกระบวนการทัศน์นี้คือ โลกเป็นเครื่องจักรขนาดใหญ่ มนุษย์เป็นผู้ควบคุมธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น¹ ดังที่นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) ซึ่ง Arne Naess ได้นำเสนอแนวคิดว่าด้วยทัศนคติแบบนิเวศวิทยาแนวลึก อันประกอบด้วยหลัก 7 ประการคือ 1) การมองภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมแบบองค์รวม (Holistic) 2) การให้สิทธิกับสิ่งมีชีวิตที่จะมีชีวิตอยู่ 3) การเน้นความหลากหลายและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน 4) การต่อต้านการแบ่งชนชั้น 5) การต่อต้านมลภาวะและการทำลายทรัพยากร 6) เน้นทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน และ 7) ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจและการปกครองตนเอง²

นิเวศวิทยาแนวลึกที่เน้นเรื่องจริยธรรมที่มีต่อสรรพสิ่ง (Land Ethic) ได้ตระหนักว่าทุกสิ่งมีชีวิตทางชีวภาพ (Biotic Right) ที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชนชีวภาพ (Biotic Community) เดียวกัน ซึ่งเนื้อหาของการให้ความสำคัญต่อธรรมชาติว่ามีสิทธิในการดำรงอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ควรที่จะมีจริยธรรมต่อธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงผลด้านลบที่มีธรรมชาติ เกิดมาจากมนุษย์มีความเชื่อมั่นในความเจริญเติบโตก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมคือ เป็นต้นตอของการไม่เคารพธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ อากาศ และต้นไม้ หรือเรียกว่าเป็นการลดความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติลง และให้บทบาทเป็นเพียงสิ่งที่ตอบสนองมนุษย์ หรือเรียกว่าเป็นสิ่งที่ “มีประโยชน์” ต่อมนุษย์ หรือมีมุมมองแบบให้มนุษย์เป็นตัวตั้ง ดังแนวคิดที่ว่า

¹ อรรถวิวัฒน์วิทยาทอง. *กรอบความคิดด้วยกระบวนการทัศน์และกรณีศึกษา“กระบวนการทัศน์สุขภาพ”*. เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง การปรับกระบวนการทัศน์ทางการแพทย์และสุขภาพของสังคมไทย. อุดลำนานา, 22-24 สิงหาคม 2544 พระนครศรีอยุธยา, หน้า 7.

² ยศ สันตสมบัติ และอริยญา ศิริผล. “สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 2543, หน้า 170.

“มนุษย์ย่อมอยู่เหนือธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดในโลกมีไว้ เพื่อให้มนุษย์ผู้คิดเอาไปใช้เพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์”

จะเห็นได้ว่าแนวทางปรัชญาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เน้นเรื่อง มนุษย์ต่อสู้กับธรรมชาติ มนุษย์พิชิตชนะธรรมชาติ มนุษย์ควบคุมธรรมชาติ ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าในสังคมสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญานี้ จะเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถในการที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ โดยอาศัยพลังอำนาจของเทคโนโลยี ซึ่งรากความคิดของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ได้รับอิทธิพลจากการมองแบบกลไกของนิวตัน (1686) ที่ว่า

“โลกเรานี้ เปรียบเสมือนเครื่องจักร เราต้องดูว่าเครื่องจักรมีกลไกอะไรบ้าง กลไกเหล่านั้นทำงานอย่างไร การมองโลก การมองสังคม มองชีวิตก็ไปในแนวเดียวกัน ทุกสิ่งทุกอย่างไปสู่รวมกันที่เรื่องวัตถุ ธรรมชาติเองก็กลายเป็นวัตถุและเป็นสินค้า เป็นทรัพยากรเพื่อเอาไว้ใช้ให้เกิดประโยชน์”

“เมื่อรู้จักธรรมชาติและพฤติกรรมของไฟ น้ำ อากาศ ดวงดาว สวรรค์และสิ่งรอบตัวเรา... เราจะสามารถใช้ความรู้เหล่านี้เพื่อเป้าหมายอนเนกอนันต์ ดังนั้นจึงทำให้เราเป็นนายและผู้ครอบครองธรรมชาติ”

ดังที่ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์³ กล่าวว่า การครอบงำของปรัชญาแบบนี้มีส่วนช่วยให้ มีการแยกมนุษย์ออกจากโลกธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมให้มนุษย์มีความคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเจริญทางวัตถุ นอกจากนี้แนวคิดวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้ฝังรากลึกมาพร้อมสามร้อยปีมาแล้ว เป็นผลให้เกิดวิกฤตสิ่งแวดล้อม ทั้งดิน น้ำ อากาศ และสิ่งมีชีวิต หรือกล่าวได้ว่าเกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศน์ทั่วทั้งโลก วิธีการแก้ปัญหาพระไพศาล วิสาโล⁴ ถึงกับกล่าวว่า วิธีการปฏิรูปที่ผ่านมาที่ใช้มาตรการทางกฎหมาย หรือการปรับปรุงนโยบายสาธารณะไม่ประสบผลแต่อย่างใด จึงมีข้อคิดว่าควรมีการปฏิวัติโครงสร้างทางสังคมที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและพัฒนาอย่างไม่มีขีดจำกัด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อธรรมชาติ หรือต้องปฏิวัติความสัมพันธ์ที่เรามีต่อธรรมชาติอย่างถึงขั้นพื้นฐานเลยทีเดียว

คลองแสนแสบเป็นตัวอย่างอันดีที่สะท้อนให้เห็นการรุกรานธรรมชาติ โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ชั้นในที่มีการทิ้งน้ำเสียและขยะลงคลอง ส่วนคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ ชั้นนอกหลังจากมีการรณรงค์ร่วมกันกำจัดผักตบชวาที่แน่นเต็มคลองในปี พ.ศ.2537 จนคลองสามารถกลับมาใช้ใหม่ได้ อย่างไรก็ตามยังมีการทิ้งขยะและสารเคมีจากการทำการเกษตรลงคลองแสนแสบ เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงถึงชาวบ้านมีกระบวนการทัศนคติของการเป็นนายธรรมชาติ ดังนั้นการแก้ปัญหาจึง

³ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541, หน้า 26-27.

⁴ พระไพศาล วิสาโล. “เมื่อธรรมชาติมีฐานะใหม่ในสำนักมนุษย์.” แลขอบฟ้าเขียว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2533, หน้า 17.

เข้าใจถึงตอนนั้นคือวิธีคิด โดยต้องเปลี่ยนโครงสร้างความคิดหรือปรัชญาที่มีต่อธรรมชาติ ให้เป็นแบบการสร้างดุลยภาพและความกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ นั่นคือมีการมองแบบองค์รวม (Holism) ซึ่งต้องทำให้ชาวบ้านริมคลองตระหนักว่า ชาวบ้านริมคลองต้องอยู่ร่วมกันกับคลองแสนแสบประหนึ่งสหยาวิภ ที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขมานับร้อยปี เราไม่มีสิทธิที่จะไปทำร้ายเขาด้วยการทิ้งของที่ไม่พึงประสงค์ต่างๆลงคลอง ไม่มีสิทธิที่จะดึงเขามาใช้ในขณะที่น้ำในตัวเขาแทบจะไม่เหลือเลี้ยงร่างกายตน หากแต่พึงปฏิบัติต่อกันเหมือนเพื่อน หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นญาติผู้ใหญ่ก็ได้ ข้ออ้างของการทำร้ายคลองแสนแสบต่างๆที่ผ่านมา ก็จะฟังแล้วไม่มีเหตุผลเพียงพอทันที หากมองในกรอบความคิดแบบองค์รวม เช่น หากไม่ทิ้งขยะหรือสารเคมีลงคลองก็ไม่ต้องไปทิ้งที่ไหน หรือหากไม่ดึงน้ำมาใช้ที่ที่แทบจะไม่มีน้ำ ตัวเองก็ไม่สามารถจะปลูกข้าวได้ปีละสามครั้งซึ่งจะได้ปริมาณที่มากเพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวที่ยากจนได้

นอกจากนี้การมองแบบองค์รวม ต้องมองความสัมพันธ์อันหลากหลายมิติภายในระบบใหญ่ ดังนั้นในการแก้ปัญหาเรื่องคลองแสนแสบ ควรมองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชาวบ้านกับคลองฯไม่เพียงพอ เพราะภายใต้สิ่งที่เราเห็นว่าเป็นข้ออ้างในการเพิกเฉยต่อธรรมชาตินั้น อาจเป็นข้อจำกัดหรือเป็นมิติอื่นๆที่ทำให้ชาวบ้านแม้จะมีกรอบความคิดแบบองค์รวม ก็ไม่สามารถที่จะรักษาคคลองแสนแสบได้ เช่น มิติด้านเศรษฐศาสตร์ที่ยังเน้นการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรม เน้นการส่งออก อันส่งผลให้เป็นการผลิตในปริมาณมาก อันเป็นที่มาของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมากดังที่เคยเป็นมา อาจเป็นคำตอบได้ว่าทำไมการทำเกษตรในเขตหนองจอก ริมคลองแสนแสบจึงต้องทำปีละสามครั้ง จนกระทั่งดินไม่มีโอกาสได้พักตัว อันส่งผลให้ต้องดึงน้ำในคลองมาใช้ที่ที่ขาดแคลน ส่วนมิติด้านศาสนาและวัฒนธรรมอาจจะส่งผลหรือไม่ต่อการรักษาคคลองก็ได้⁵

จากการมองที่รอบด้าน รู้ปัญหาที่แท้จริง วิธีการที่สอดคล้องกับปรัชญาการแก้ปัญหาแบบองค์รวมก็เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ ให้ความสำคัญกับการสร้าง “จิตสำนึกใหม่” ที่มีเนื้อหามุ่งไปทางด้านการพิทักษ์รักษาชีวิตในโลกธรรมชาติ (Biosphere Consciousness) ซึ่งจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมและจิตสำนึกแห่งการอนุรักษ์ หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้มนุษย์ได้รับรู้ เรียนรู้ เข้าใจและตื่นตัวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเขากับโลกธรรมชาติ ซึ่งจิตสำนึกแบบนี้จะช่วยสอนให้มนุษย์เริ่มมีความเข้าใจที่จะดำรงชีวิต ในวิถีทางที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีความห่วงใยในเรื่องการสูญเสียทางนิเวศและทางสังคมมากกว่า การเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อเศรษฐกิจของตน นอกจากนี้การที่จะ

⁵ กนกรัตน์ ยศไกร. “Holism กับการรักษาคลองแสนแสบ.” วารสารวิทยาการจัดการ, ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2544, หน้า 20-40.

พัฒนาให้ยั่งยืนนาน ต้องอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมทางธรรมชาตินั้นคือ ความรักธรรมชาติ ความห่วงใย ความอ่อนน้อมและเกื้อกูลต่อโลก⁶

จิตสำนึกสิ่งแวดล้อมจะเกิดขึ้นได้อย่างไร โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์⁷ กล่าวว่า เป็นเรื่องยาก ในปัจจุบันเนื่องจากเราได้รับอิทธิพลจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่แบ่งกายกับจิตออกจากกันมานาน ซึ่งเป็นที่มาของการทำให้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่จำกัดตัวเองอยู่เพียงมิติทางกาย ส่วนมิติทางจิตวิญญาณให้เป็นหน้าที่ของทางด้านศาสนา ดังนั้นจึงขาดองค์รวมของการเข้าใจกายและจิตไปพร้อมๆกัน อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาวะวิกฤตสิ่งแวดล้อมกำลังเกิดขึ้นนับวันจะรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ มนุษย์คงต้องพยายามที่ศึกษาหาทางเรียกมิติทางด้านจิตวิญญาณกลับคืนมาโดยเร็ว การเข้าไปศึกษาคำสอนของศาสนาจึงเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งคำสอนศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดต่างมีลักษณะร่วมกันอยู่ประการหนึ่งคือ การให้ความหมายของการมีชีวิตอยู่ ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่การมีชีวิตไปวันๆ แต่การเป็น”มนุษย์ที่แท้”นั้น อยู่ที่การทำให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ

ตัวอย่างแนวคิด “นิเวศวิทยาของชาวพุทธ” ซึ่งอยู่ในกระแสแนวคิดของ นิเวศจิตวิญญาณ (Spiritual Ecology) โดยสอนให้มนุษย์รับรู้ความรู้สึกแห่งวิกฤตการณ์ในโลกธรรมชาติ เป้าหมายคือการเน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึก ซึ่งจะกระตุ้นให้มีการมองโลกแบบใหม่ มีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติและเคารพธรรมชาติ อันจะเป็นการปลุกเร้าให้เรามีพลังที่จะทำการเคลื่อนไหวปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางของนิเวศนิยม นอกจากนี้มีหลักคำสอนของทุกศาสนาเกี่ยวกับธรรมชาติร่วมกัน ดังนี้

- (1) สรรพสิ่งทั้งหลายมีความเชื่อมโยงเกี่ยวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมของชีวิตเหล่านั้น
- (2) มนุษย์ต้องมีความเคารพรักในธรรมชาติและสรรพสิ่งที่มีชีวิตในโลกธรรมชาติ
- (3) มนุษย์มีภาระหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาและคุ้มครองธรรมชาติ⁸

การเข้าถึงความหมายของชีวิตหรือความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณนั้น จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์การเรียนรู้ที่เกิดจากการตรึงตรองอย่างลึกซึ้งถึงชีวิตด้านในของเรา เราไม่สามารถที่จะเข้าใจเรื่องดังกล่าวโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นการท่องบ่น จดจำหรือครุ่นคิดในระดับหลักการและเหตุผล⁹ ดังนั้นการที่จะทำให้มนุษย์เกิดจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมได้ ต้องทำให้คนเหล่านั้นได้เก็บเรื่องของความเสียหายของสิ่งแวดล้อมจากน้ำมือมนุษย์ไปครุ่นคิดตรึงตรอง อย่าง

⁶ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 2, หน้า 84.

⁷ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. **จิตวิญญาณกับสุขภาพ**. เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง “การปรับกระบวนการทัศน์ทางการแพทย์และสุขภาพของสังคมไทย.” อุดลำนานา, 22-24 สิงหาคม 2544, พระนครศรีอยุธยา, หน้า 11.

⁸ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 6, หน้า 84.

⁹ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 7, หน้า 11-12.

ชาญฉลาด มิใช่ความหวังที่จะเปลี่ยนแค่ระดับความรู้เท่านั้น หากแต่หวังถึงขั้นการเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึกเลยทีเดียว

ดังนั้นหากนำแนวคิดแบบองค์รวม (Holism) มาใช้เป็นหลักในการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสนผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งที่อยู่ในโรงเรียนนั่นคือ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น แบบบูรณาการ ที่มองมิติที่หลากหลายที่เชื่อมสัมพันธ์กันทั้งมิติทางด้านการจัดการเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการศึกษาทั้งจากกลุ่มที่เป็นผู้ใหญ่ได้แก่ ครู และชาวบ้าน ตลอดจนองค์กรภายนอก เช่น สถาบันราชภัฏ หน่วยงานพัฒนาเอกชน กับกลุ่มของเด็กๆ ที่เป็นนักเรียน การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่อยู่นอกโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นเด็กที่ต้องเรียนรู้การรักษาสิ่งแวดล้อมผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่นอกเหนือการเรียนการสอน และชาวบ้านที่เกิดความตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสนและเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสน ด้วยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนอื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

ที่สำคัญอย่างยิ่ง ทางการใช้แนวคิดแบบองค์รวม คือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะของการพึ่งพากัน ทำให้ชาวบ้านคิดกับคลองแสนแสนที่มากกว่าการใช้ประโยชน์ นั่นคือการเคารพต่อธรรมชาติ ว่ามีสิทธิในการดำรงอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ ซึ่งหากแนวคิดของชาวบ้านไปถึงเป้าหมายอันสูงสุดเช่นนั้นได้ เมื่อนั้นจึงจะมั่นใจในความยั่งยืนที่จะเกิดขึ้นจากการรักษาคลองแสนแสน

บทที่ 3

ศาสนา พิธีกรรมกับการรักษาคลองแสนแสบ

ในหัวข้อที่ศึกษาเป็นเรื่องการรักษา“คลองแสนแสบ” ดังนั้นประเด็นที่โยงวัฒนธรรมกับเรื่องของแม่น้ำ ลำคลอง ในวิถีชีวิตแบบไทยเดิม พบว่ามีความเป็นตัวองและอิสระมาก มนุษย์และสิ่งแวดล้อมมีปฏิสัมพันธ์กัน เนื่องจากความสมบูรณ์ของแผ่นดินที่ได้รับสมญาว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” หรือแม้แต่ประเพณีเกี่ยวกับน้ำของสยามและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญลักษณ์ของนาและมังกร นอกจากนี้มีหลายแง่มุมที่คนไทยแสดงออกถึงสัญชาตญาณของคนน้ำ จากสัญลักษณ์รูปนาคมีอยู่ทั่วไปทั้งในส่วนราชวาร์และหลวง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ช่วงกลาง ค.ศ.19 ยังมีบ้านแพ และที่น่าแปลกที่คนขับรถบรรทุกทำตัวเป็นคนขับเรือจากการตกแต่งพาหนะของตนด้วยแม่ย่านางเหมือนเป็นของถวายผีน้ นอกจากนี้ในประเด็นเรื่องการจัดถิ่นฐานของกรุงเทพฯ ที่เลียนแบบอยุธยา ซึ่งมีคลองหลายสายเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมแต่ในปัจจุบันถมไปหลายสาย¹ (ส่วนคลองที่เหลืออยู่มีสภาพเลวร้ายอย่างมาก)

ชุมชนศาลาแดงที่ศึกษาเป็นชุมชนที่มีหลากหลายวัฒนธรรม แต่ส่วนใหญ่เป็นไทยพุทธและไทยมุสลิม และอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันตามการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สิ่งที่น่าสนใจคือลักษณะสังคมแบบพหุสังคม (Plurality society) สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่ว่าจะเป็นศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ สุวรรณฯ สถาปนันทกล่าวในการเสวนาเวทีทิศทางไท เรื่องพุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติว่า ในคัมภีร์แต่ละศาสนาซึ่งเกิดขึ้นก่อนศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นช่วงที่วิทยาการยังไม่มีอิทธิพลกำหนดทิศทางของสังคม ความหมายของการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างเช่นในคัมภีร์โบราณ เช่น ห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามเหยียบต้นข้าวในนา ไม่ใช่มีความหมายเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมหากแต่เพื่อกล่อมเกลาด้านศีลธรรมในการไม่เบียดเบียนสิ่งที่ชาวบ้านทำ นอกจากนี้โลกก่อนศตวรรษที่ 16 สภาพแวดล้อมไม่ได้ถูกมองว่าอยู่ข้างนอกแต่อยู่ในตัวมนุษย์ ในจิตวิญญาณ เป็น พ่อ แม่ พี่ น้องหรือเป็นครอบครัวเดียวกับมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีชีวิตและศักดิ์สิทธิ์ ต่างกับปัจจุบันที่แยกอัตวิสัย (Subject) ออกจากวัตถุวิสัยหรือภววิสัย (Object) ดังนั้นธรรมชาติจึงเปลี่ยนจากสิ่งที่มีชีวิตเป็นสสารเป็นสิ่งไม่มีชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้วิทยาศาสตร์ไปแยกแยะเป็นส่วนๆไปศึกษาเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ที่รุนแรงถึงขีดสุด และธรรมชาติกลายเป็นทรัพยากรธรรมชาติหรือเป็นที่มาแห่งทรัพยากร ซึ่งทำให้มองธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์เท่านั้น สรุปหัวใจของปัญหาสิ่งแวดล้อมคือ ระบบความรู้ของโลกสมัยใหม่ที่กำหนดความ

¹The Siam society Bangkok. “Culture and Environment in Thailand.” A preliminary report on a symposium of the Siam society Bangkok and Chiang Mai, August 15-22, 1987, pp.1-29.

หมายของโลกภายนอกให้เป็นวัตถุไร้ชีวิตและไร้ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการสร้างระบบความรู้ของตนขึ้นทดแทนระบบวิธีอธิบายโลกแบบศาสนานั้นเอง²

อย่างไรก็ตามในคัมภีร์ผู้เขียนจะแยกให้เห็นถึงศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม ซึ่งจะเห็นจุดร่วมกันหลายเรื่อง ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยที่ทำให้กลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์แตกต่างกันอยู่ร่วมกันได้ อันจะส่งผลต่อการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นที่เป็นผล (output) ที่สำคัญของการทำวิจัยครั้งนี้

1. **ศาสนาพุทธ** ตามนัยของอัครัญญสูตรและจกัถวัตติวิสูตรในพระไตรปิฎก ที่มุนิกาย ปาฏิกรวรรค พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสภาวะดั้งเดิมในธรรมชาติ ทรงชี้ให้เห็นว่าเดิมทีมนุษย์มีธรรมชาติของจิตวิญญาณที่สะอาด สว่าง สงบ แต่ต่อมาเมื่อมนุษย์ไปหลงติดในรสอร่อยของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส จิตวิญญาณของมนุษย์ก็เริ่มพัฒนาไปสู่ทิศทางที่หยาบลงๆ พร้อมกับมีความต้องการในการบริโภคสิ่งปรุงแต่งที่ซับซ้อนมากขึ้นๆ ในช่วงแรกสังคมมนุษย์อยู่กันอย่างร่มเย็นในดุจสภาพอันอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ดังที่ทรงบรรยายให้เห็นภาพว่า

“แล้วก็เกิดมีข้าวสาละขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ...ตอนเย็นสัตว์เหล่านั้นนำเอาข้าวสาละชนิดใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าวสาละชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งอกขึ้นแทนที่ ตอนเช้าเขาพากันไปนำเอาข้าวสาละใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเช้า ตอนเย็นข้าวสาละชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งอกขึ้นแทนที่ ไม่ปรากฏว่าบกพร่องไปเลย”

แต่เมื่อมนุษย์มีความกำหนัด มีความเกียจคร้านและมีความโลภเพิ่มขึ้นมากขึ้น มนุษย์ก็เริ่มคิดค้นหาวิธีการกักตุนผลผลิตส่วนเกินให้กับตัวเอง มีการสะสมกักตุนเพิ่มมากขึ้นๆเป็นลำดับ จนผลที่สุดระบบนิเวศที่เคยมีอยู่อย่างสมดุลในธรรมชาติก็เริ่มถูกทำลายเพราะความโลภของมนุษย์ที่มุ่งตักตวงผลประโยชน์จากธรรมชาติมากเกินไป สุดท้ายข้าวสาละที่เคยขึ้นอย่างอุดมสมบูรณ์และมีให้เก็บกินทุกเย็นก็เริ่มขาดแคลนและไม่งอกขึ้นมาทดแทนเหมือนเมื่อก่อนอีก ต่อมาจึงส่งผลให้สังคมมนุษย์เริ่มพัฒนาระบบการแบ่งแยกโคตรทรัพย์ มีการปักปันเขตแดนและมีสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเกิดขึ้น ต่อมาเกิดปรากฏการณ์ของการขโมย การทะเลาะวิวาทแย่งชิง สุดท้ายจึงคิดค้นและสถาปนาสถาบันการปกครองขึ้นมาในสังคม และต่อมาผู้คนอีกส่วนหนึ่งที่เห็นความวุ่นวายทุกข์ร้อนในสังคมเกิดจากอกุศลธรรมในตัวมนุษย์เอง จึงเป็นที่มาของการเกิดสถาบันศาสนาขึ้นในสังคม³

นอกจากนี้ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์กล่าวถึงอัครัญญสูตรในแง่ทฤษฎีการเกิดขึ้นของมนุษย์ และกล่าวต่อไปว่า ธรรมชาติ ความแปรปรวนของฟ้าดิน ฤดูกาลต่างๆขึ้นอยู่กับจริยธรรมของ

² กรรณิการ์ พรมเสาร์ บรรณาธิการ. **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536, หน้า 10-14.

³ สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. กรรณิการ์ พรมเสาร์ บรรณาธิการ. “เส้นทางแห่งการคิดค้นและแสวงหาของมนุษย์.” **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536, หน้า 115-118.

มนุษย์ ถ้าหากผู้ปกครองทำดีทำชอบฤดูกาลก็จะเป็นปกติ ประชาชนชาวนาาก็จะเก็บข้าวได้ตามปกติ ถ้าเกิดคอรัปชั่น เกิดความไม่ชอบมาพากลขึ้น สิ่งตามมาก็คือ สภาพแวดล้อมจะวิบัติ จะเปลี่ยนแปลง ความร้อนจะทวีมากขึ้น มนุษย์จึงถูกไฟเผาผลาญหมดถึงกาลอวสานของโลก เพราะว่า การละเลยในจริยธรรมของมนุษย์เอง นอกจากนี้พบว่าพระพุทธเจ้าเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ สภาพธรรมชาติตลอดเวลา เหตุการณ์สำคัญในชีวิต เช่น การประสูติก็ประสูติในป่าที่สวนลุมพินี ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปรินิพพานใต้ต้นรังคู้ เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆก็ใช้เวลาพิจารณาต้นไม้เพื่อแสดงความขอบคุณโดยจะอยู่ใต้ต้นไม้ 7 วัน เป็นการขอบคุณต้นไม้ที่ให้ร่มเงาตลอดเวลาในการเพียรพยายามแสวงหาพระธรรม และพระองค์มีการมองต้นไม้ในลักษณะกตัญญู โดยกล่าวว่าผู้ใดก็ตามที่ใช้ร่มเงาของต้นไม้แล้วตัดกิ่ง ริดรอนต้นไม้ ถือเป็นคนอกตัญญูคับไม่ได้ และในปรัชญาพุทธได้กล่าวว่า “ทุกอย่างที่เกิดในธรรมชาติมันขึ้นอยู่กับกันและกัน” หมายถึงมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็เป็นอันเดียวกันกับธรรมชาติ ดังในพระพุทธประวัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำพระราหุลให้พิจารณาธาตุน้ำ โดยยกตัวอย่างว่า

“ห้วงน้ำข้างนอกฉันทีใด น้ำในกายเธอก็ฉันทีนั้น”⁴

ประเวศ วะสี กล่าวถึงคำสอนในศาสนาพุทธ หรือพุทธธรรมจะสอนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยใช้การบริโภคในปริมาณน้อย โดยเน้นว่าความสุขเกิดจากอิสรภาพโดยการกินอยู่น้อย ดังเช่น พระท่านกินอยู่น้อย แต่ใช้เวลาในการเจริญสติ เจริญสมาธิ สุขสันต์เหลือจนกระทั่งบรรลุธรรมอันหนึ่งการบริโภคน้อยเป็นผลให้ไม่มีการรบกวนและริดรอนสิ่งแวดล้อมอย่างเช่นปัจจุบัน และได้เพิ่มเติมว่านอกจากมีการพัฒนาจิตใจเพื่อให้เกิดสมดุลในธรรมชาติ ควรจะต้องคืนความสมดุลให้กับสังคมด้วย⁵

นอกจากปรัชญาจากคัมภีร์พุทธศาสนาที่กล่าวถึงธรรมชาติดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว ในปัจจุบันได้มีการนำแนวคิดเรื่องพิธีกรรมที่มีในพุทธประวัติ มาประยุกต์เข้ากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ แม้ว่าจะมีข้อถกเถียงโดยบางกลุ่มมองพิธีกรรมเป็นเรื่องด้านลบเพียงด้านเดียว อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)⁶ ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า เป็นการกระทำที่เป็นพิธี คือเป็นวิธีที่จะให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ มีการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาพุทธมาตีความหมายใหม่เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในการรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เช่น พระอาจารย์พงษ์ศักดิ์ เตชธมโม เจ้าอาวาสวัดผาลาด จังหวัดเชียงใหม่ ค้นพบสิ่งที่เรียกว่า “การรักษาธรรมชาติคือการรักษาธรรม” ซึ่งเป็นการ

⁴ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 16, หน้า 15-19.

⁵ อ้างแล้ว, หน้า 43-44.

⁶ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537, หน้า 1-51.

ประยุกต์ในเชิงตีความให้ความหมายใหม่ จากนั้นท่านจึงได้ร่วมกับชาวบ้านรักษาป่าต้นน้ำแม่สอย และพัฒนาป่าที่เสื่อมสภาพกว่า 2,000 ไร่ให้กลับคืนขึ้นมาใหม่⁷

เห็นได้ว่าพิธีกรรมได้มีบทบาทอย่างมากในงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะเป็นมากกว่า เรื่องทางศาสนาและประเพณี หากแต่เป็นเครื่องมือที่ทรงอำนาจและซ่อนเร้นในลักษณะโครงสร้าง ของสังคม เป็นมุมมองภายในใจของมนุษย์และเปิดเผยในเป้าหมายเชิงกลยุทธ์ เป็นการกระทำของ สัญลักษณ์ในเหตุการณ์หนึ่งที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะ เป็นรูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่กว้างขวาง ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน หรือมนุษย์กับสิ่งอื่น ตัวอย่างการนำพิธีกรรมมาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พระครูมานัสที่พิทักษ์มีการจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจของชาวบ้าน กลับคืน จากความแห้งแล้งอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนของน้ำแม่ใจซึ่งเป็นผลจากการตัดไม้ทำลาย ป่าต้นน้ำ ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวได้แนวคิดจากพุทธประวัติในการสืบชะตาแม่น้ำด้วยแนวคิดที่ว่า

“...แม่น้ำเป็นผู้ที่ให้คุณประโยชน์แก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย แล้วไฉนจะไม่มีบุญคุณต่อมนุษย์ ความเชื่อที่ว่าแม่น้ำมีเทวดาอารักษ์อยู่ และการทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำเป็นปฏิบัติการทางจิตวิทยา อย่างหนึ่ง ให้ชาวบ้านมองว่าพระยังเป็นที่พึ่งทางใจ..”

ต่อมามีการขยายผลสู่พิธีบวชต้นไม้ ซึ่งเป็นกุศโลบายในการยับยั้งการลักลอบตัดไม้ บริเวณป่าต้นน้ำโดยได้แนวคิดมาจากการศึกษาพระไตรปิฎก ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมเจริญ พระพุทธมนต์ให้ต้นไม้ครั้งพุทธกาล ในปี พ.ศ. 2531 พระครูมานัสที่พิทักษ์นำพระสงฆ์และชาว บ้านไปจัดพิธีบวชต้นไม้ โดยเลือกเอาต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนั้นถือว่าเป็นพญาต้นไม้ กรรม คล้ายกับการบรรพชาหรืออุปสมบท ท่านได้รับเป็นอุปัชฌาย์ทำพิธีบวชต้นไม้และเจริญพระพุทธมนต์ จากนั้นแนวทางนี้ได้ขยายไปสู่เครือข่ายอีกหลายแห่ง⁸

2. พิธีกรรมในศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ศาสนาอิสลามมีพิธีกรรมและ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมค่อนข้างมาก ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าศาสนาอิส ลามเป็นศาสนาที่เน้นการนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน โดยมีหลักยึดที่คำสอนขององค์ศาสนาที่ มีการบันทึกลงในคัมภีร์กุรอ่าน

ศาสนาอิสลามมีคัมภีร์กุรอ่าน⁹ มีหลักศรัทธาหรือความเชื่อ 6 ประการกับหลักปฏิบัติ 5 ประการคือ

⁷ เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ เขียน. “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนา ชนบท.” *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536, หน้า 88.

⁸ เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. ธรา บัวศรี เขียน. “การประยุกต์พิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.” *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการ พัฒนาชนบท เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536, หน้า 303-321.

⁹ คัมภีร์กุรอ่านมีความยาวประมาณ 80,000 คำ ชาวมุสลิมเชื่อว่าเป็นคำสั่งของพระอัลเลาะห์ เทพเดาสูงสุดองค์เดียวทรงมีเทว โองการโดยทรงกระซิบสั่งให้นบีมะหะมัดตลอดเวลาที่พระองค์ประกาศศาสนาของพระเจ้าเป็นเวลา 23 ปี ด้วยเหตุนี้ชาวมุสลิมทั่วโลกจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของพระเจ้าที่พระมะหะมัดรักษาไว้ในคัมภีร์กุรอ่าน ในคัมภีร์มีหลักศรัทธาหรือความเชื่อ 6 ประการกับหลักปฏิบัติ 5 ประการ

ศรัทธาหรือความเชื่อ 6 ประการ ได้แก่ 1) ศรัทธาในพระอัลเลาะห์องค์เดียว 2) ศรัทธาในศาสดาองค์ก่อนๆ และมีศรัทธาเชื่อมั่นว่าพระมะหะหมัดเป็นศาสดาองค์สุดท้าย 3) ศรัทธาในคัมภีร์กุรอาน 4) ศรัทธาเชื่อมั่นว่าเทพเป็นผู้นำคำสอนจากพระเจ้ามาสู่คนมะหะหมัด 5) ศรัทธาเชื่อในวันพระเจ้าพิพากษาโลก หรือวันสิ้นโลกซึ่งเป็นวันที่วิญญาณจะต้องรับผลกรรมจากการกระทำขณะเมื่อมีชีวิตอยู่ 6) ศรัทธามีความเชื่อว่าสภาวะของโลกและชีวิตเป็นไปตามเจตจำนงของพระอัลเลาะห์

หลักปฏิบัติ 5 ประการในชีวิตของชาวมุสลิมที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ 1) ประกาศปฏิญาณชาวมุสลิมต้องปฏิญาณอย่างน้อย 1 ครั้งในชีวิต ต่อหน้าพยาน 2 คนว่า มีศรัทธาเชื่อมั่นในพระเจ้าอัลเลาะห์และมะหะหมัดเป็นศาสนทูตของพระอัลเลาะห์ 2) การสวดมนต์ ชาวมุสลิมเรียกว่าละหมาด ซึ่งในคัมภีร์กุรอานกำหนดไว้ว่า จะต้องสวดมนต์วันละ 4 ครั้ง แต่พระมะหะหมัดทรงสวดมนต์วันละ 5 ครั้ง ดังนั้นชาวมุสลิมจึงปฏิบัติตามพระมะหะหมัดคือสวดมนต์ในเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ก่อนเที่ยงวัน เวลาบ่าย ภายหลังตะวันตก และเมื่อตะวันตกแล้ว 2 ชั่วโมง 3) การบริจาคทาน การบริจาคทานของชาวมุสลิมเป็นลักษณะสังคมสงเคราะห์ กล่าวคือ ตัวแทนของศาสนาจะเก็บเงินได้จากผู้บริจาคเพื่อไว้ช่วยเหลือผู้คนยากจน เป็นการทำให้สังคมของชาวมุสลิมมีสภาพดีขึ้น 4) การถือศีลอด ชาวมุสลิมต้องถือศีลอดเป็นเวลา 1 เดือน ในช่วงเวลา 1 ปี โดยจะเริ่มในเดือนรอมาดอนคือเดือนที่ 9 ตามปฏิทินของศาสนาอิสลาม ในช่วงนี้ชาวมุสลิมจะสวดมนต์วันละ 5 ครั้ง อดอาหารและน้ำ สวรรคตกายและใจ ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนพระอาทิตย์ตก การที่ชาวมุสลิมถือศีลอดในเดือนรอมาดอน เพราะเชื่อว่าเป็นเดือนที่พระอัลเลาะห์ส่งคัมภีร์กุรอานมาให้มนุษยชาติ 5) การทำพิธีฮัจญ์ คือการไปแสวงบุญที่นครเมกกะในประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งเริ่มพิธีในเดือน 12 ของปฏิทินในศาสนาอิสลาม การไปบำเพ็ญพิธีฮัจญ์ไม่ได้กำหนดให้ชาวมุสลิมต้องปฏิบัติ แต่ในคัมภีร์กุรอานกล่าวว่า เป็นความประสงค์ของพระอัลเลาะห์ให้มนุษย์ไปบำเพ็ญพิธีฮัจญ์ ผู้เข้าพิธีฮัจญ์ต้องเป็นชาวมุสลิม เป็นผู้บรรลุนิติภาวะ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ มีความสามารถทั้งกำลังกายและกำลังทรัพย์ และต้องมีการเดินทางปลอดภัย ผู้เข้าพิธีต้องแต่งกายชุดขาว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความสะอาด และเป็นการแสดงถึงความเสมอภาคและสามัคคีของชาวมุสลิมทั่วโลก¹⁰

นอกจากมีการประยุกต์คำสอนในคัมภีร์กุรอานมาใช้ในการรักษาสังแวดล้อม โดยปราชญ์ชาวบ้าน อิหม่ามวินัย สะมะฮุน แห่งชุมชนกมาลุลอิสลาม ได้ประยุกต์เอาคำสอนเพื่อนำมาปลูกจิตสำนึกในการรักษาดูแลสิ่งแวดล้อมว่าหากชาวบ้านรักษาดูแลสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นลำน้ำไหลผ่านชุมชนของตนไว้ได้ ก็เหมือนกับที่เราได้อยู่ในสวนสวรรค์ ดังกรูอานที่กล่าวว่า

¹⁰ ธนู แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2542, หน้า 195-197.

“เหล่านี้คือการตอบแทนของพวกเขา คือการอภัยโทษจากพระผู้อภิบาลของพวกเขา และสวนสวรรค์หลากหลาย ณ เบื้องล่าง มีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน เป็นผู้พำนักในนั้น และช่างดีเสียกระไร รางวัลของผู้ทำงาน”

จากกูราน บทที่วาดด้วยเรื่องธรรมชาติ ได้กล่าวไว้ชัดเจนว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างมา จึงสามารถตีความต่อไปได้ว่า การทำลายธรรมชาติก็ถือว่าเป็นการทำลายสิ่งที่พระเจ้าประทานมาให้ ถือว่าเป็นบาป ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญที่มนุษย์ต้องรักษาสิ่งแวดล้อมต่างๆ และเข้าใจระบบนิเวศที่มีชีวิตต้องเกื้อกูลกัน

ดังจะเห็นจากผลการทำวิจัยในชั้น R1 ที่อิหม่ามวินัย ใช้เหตุผลทางศาสนามาเป็นตัวปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านรักษาคคลองแสนแสบ ดังที่กล่าวว่า

“ศาสนาอิสลามสอนว่าน้ำเป็นปัจจัยในการทำความสะดวก และพระเจ้าแถมมาให้ น้ำอยู่หน้าบ้าน ดังนั้นจึงเข้าหาสิ่งที่ตนศรัทธา บทบัญญัติประสบความสำเร็จในการปลูกจิตสำนึก เช่น รณรงค์เรื่องการไม่ทิ้งขยะ เพราะศาสนาสอนว่าสิ่งที่เราเก็บขยะออกจากทางเดินถือว่าการทำบุญ ทำบุญ เราทำบุญโดยไม่ต้องลงทุน ถ้าเราละเลยเท่ากับเราขาดศรัทธาต่อพระเจ้า”¹¹

นอกจากนี้ น้ำยังเกี่ยวข้องกับความสะดวก ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของความศรัทธาที่มีต่อพระเจ้า เป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งนำมาซึ่งความสุข ความจำเริญและสันติของมนุษย์ในสังคมนั้น ซึ่งความสะดวกมีทั้งภายในคือจิตใจ และภายนอกคือร่างกาย ซึ่งน้ำเกี่ยวข้องกับการละหมาดดังที่กล่าวในคัมภีร์กูรานว่า

“บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย จงอย่าเข้าใกล้การละหมาด ขณะที่สุเจ้ายังมีเมามอยู่จนกว่าสุเจ้ารู้ (ความหมาย) ที่สุเจ้ากล่าว และขณะมีญะนาบะฮฺ เว้นแต่ผู้เดินผ่าน (เมื่อมีญะนาบะฮฺจะอยู่ในมัสยิดไม่ได้ แต่ให้เดินผ่านได้เมื่อจำเป็น จนกว่าสุเจ้าอาบน้ำ และสุเจ้าป่วย(ถูกน้ำไม่ได้) หรืออยู่ระหว่างเดินทาง(หาน้ำในบริเวณนั้นไม่ได้) หรือผู้ใดในหมู่สุเจ้ามาจากส้วม(ซึ่งต้องทำวุดู) หรือสุเจ้าสัมผัส(คือสมสุ)ผู้หญิง(ซึ่งต้องอาบน้ำ)แล้ว...”

นอกจากนี้จริยวัตรและคำสอนของศาสดา(คือลข)ที่กล่าวที่ความสะดวกที่โยงกับน้ำยังมีอีก เช่น

เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคนจะต้องอาบน้ำ สระผมและชำระร่างกายให้ทั่วทั้งตัวอย่างน้อย 1 ครั้งในรอบสัปดาห์ (บุคอรี, มุสลิม)

กุญแจที่จะไปสู่สวรรค์นั้นก็คือการละหมาด และกุญแจสู่การละหมาด(ที่สมบูรณ์)คือความสะดวก (มุสลิม)

อัลลอฮฺจะไม่ทรงรับการละหมาดของผู้ใดผู้หนึ่งในหมู่พวกท่าน เมื่อเขามีหะดัษ จนกว่าเขาจะได้อาบน้ำละหมาด (บุคอรี, มุสลิม)

¹¹ สัมภาษณ์นายวินัย สะมะฮูน, อิหม่ามมัสยิดกมาลุลอิสลาม ชุมชนกมาลุลอิสลาม เขตคลองสามวา, พฤษภาคม 2543.

เมื่อคนใดจากพวกท่านตื่นนอน แล้วเขาจะอาบน้ำละหมาด ก็ให้เขาสูดน้ำเข้าจมูก(และ
สั่งออก)เสียก่อนสามครั้ง เพราะมารร้ายได้ค้างแรมบนจมูกของเขาทั้งสองข้าง (บุคอรี, มุสลิม)

เมื่อพวกท่านจะไปละหมาดวันศุกร์ ควรอาบน้ำเสียก่อน (บุคอรี)

การอาบน้ำวันศุกร์เป็นข้อกำหนดสำหรับผู้บรรลุนิติภาวะทางศาสนาทุกคน และการแปรงฟัน
และการใช้เครื่องหอม (มุสลิม)

เครื่องประดับของผู้มีศรัทธาจะบรรลุตามการบรรลุของการอาบน้ำละหมาด (คืออาบน้ำ
ละหมาดอย่างเรียบร้อยสมบูรณ์) (มุสลิม)

จากการกล่าวถึงการที่ชาวมุสลิมเน้นเรื่องการรักษาไว้ซึ่งความสะอาดในเรื่องต่างๆ เป็น
การแสดงให้เห็นถึงซึ่งความศรัทธา และบุคคลดังกล่าวย่อมเป็นผู้ที่พระองค์อัลลอฮ์ทรงรัก
จากความสำคัญของการละหมาดของชาวมุสลิม จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีน้ำ
อย่างสมบูรณ์ และต้องเป็นน้ำที่สะอาด จึงเป็นไปได้ว่าเป็นที่มาของการตั้งถิ่นฐานริมคลองของชาว
มุสลิม นอกจากนี้มุสลิมต้องหลีกเลี่ยงจากสิ่งโสโครกทั้งหมด และรักษาไว้ซึ่งความสะอาดอยู่ตลอด
กาล ดังนั้นการดูแลสิ่งแวดล้อมในบ้านและชุมชนจึงมีความจำเป็นอีกประการหนึ่ง ส่วนความสนใจ
เรื่องความสะอาดของแหล่งน้ำ ได้มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์กุรอานไม่ให้ปัสสาวะลงในน้ำนิ่ง (นะฮาอี)
ซึ่งอาจจะเป็นการหมักหมมสิ่งสกปรก¹²

ชาวมุสลิมที่มีบ้านเรือน หรือมัสยิดอยู่ใกล้คลองซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ หากไม่มีแหล่ง
น้ำอื่นที่สะอาดกว่า ก็ต้องนำน้ำในคลองมาใช้ละหมาด ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาว
มุสลิมจะต้องรักษาคคลองให้สะอาด เนื่องจากต้องมาใช้ในการพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาอิสลาม

นอกจากนี้ศาสนาอิสลามมีแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ โดยเชื่อว่าองค์ศาสดามีอำนาจใน
การควบคุมปรากฏการณ์แห่งจักรวาลโดยทำให้เกิดน้ำไหลออกมาจากก้อนเมฆเป็นน้ำฝน และไฟ
ที่ออกมาจากก้อนเมฆเป็นฟ้าแลบ และเชื่อว่าเป็นอำนาจของพระองค์ในการทำให้สิ่งที่อยู่ตรงข้าม
กันคือน้ำกับไฟสามารถอยู่ด้วยกันได้ ซึ่งแนวคิดนี้คล้ายกับการอยู่ร่วมกันของคู่ตรงข้ามระหว่างห
ยินกับหยางในศาสนาพุทธนิกายมหายาน ข้ออ้างของอำนาจของพระเจ้าที่ทรงมีอำนาจต่อ
จักรวาลพบได้จากอัลกุรอาน ซูเราะฮ์ที่ 13 อ์รเราะฮ์¹³ ดังนี้

“...เป็นการแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ถึงอำนาจและอำนาจอันปราศจากขอบเขตของ
อัลลอฮ์ ตะอาลา โดยเฉพาะน้ำนั้นทรงบันดาลให้เป็นสาเหตุสำคัญแห่งการดำรงชีวิต โดยทรง
บันดาลให้น้ำไหลลงมาจากก้อนเมฆ และภายในก้อนเมฆเองมีสิ่งที่ขัดกันอยู่ด้วยกันคือ น้ำซึ่งหมาย
ถึงการให้มีชีวิตชีวา และสายฟ้าหมายถึงการทำความพิณาศ”

¹² เสาวนีย์ จิตต์หมวด. วัฒนธรรมอิสลาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทางนา, 2535, หน้า204-207.

¹³ สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย. ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทยภาค 2 ญุฑที่ 11-ญุฑที่ 20. มปป., หน้า 508.

รวมถึงข้อ 13 ที่กล่าวถึงอำนาจต่อสายฟ้า¹⁴

13...ฟ้าลั่นจะแซ่ซ้อง สดุดีด้วยการสรรเสริญพระองค์ และมะลาอิกะฮ์จะสดุดีด้วยเพราะความกลัวพระองค์ และพระองค์ทรงให้ฟ้าผ่า แล้วมันจะฟาดไปยังผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ โดยพวกเขาได้เถียงกันในเรื่องของอัลลอฮ์ และ**พระองค์คือผู้ทรงอำนาจยิ่ง**

นอกจากนี้ยังแสดงได้กล่าวเชื่อมโยงระหว่างอัลลอฮ์กับธรรมชาติ ว่าทรงกำหนดการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์¹⁵ ดังนี้

“ 2. กล่าวว่อัลลอฮ์คือผู้ยกชั้นฟ้าทั้งหลายไว้โดยปราศจากเสาค้ำจุน..ทรงให้ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นประโยชน์(แก่มนุษย์) ทุกสิ่งโคจรไปตามวาระที่ได้กำหนดไว้ ทรงบริหารกิจการทรงจำแนกเืองการทั้งหลายชัดแจ้ง..

จากนั้นได้พูดถึงพระอัลลอฮ์ ได้สร้างและกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ลำน้ำ และพืชผล¹⁶ ดังนี้

“3...**พระองค์คือผู้ทรงแผ่แผ่นดิน**¹⁷ และในนั้นทรงทำให้มันมีภูเขามั่นคง และลำน้ำมากหลายและจากพืชผลทุกชนิดทรงให้มีจำนวนคู่”¹⁸ ทรงให้กลางวันครอบคลุมกลางวัน...

4. ..ในแผ่นดินมีเขตแดนติดต่อใกล้เคียงกัน และมีสวนพฤกษา เช่น ต้นองุ่น และต้นที่มีเมล็ด และต้นอินทผลัมที่มาจากรากเดียวกันและมีใช้รากเดียวกัน ได้รับแหล่งน้ำเดียวกัน และเราได้นำบางชนิดดีเด่นกว่าอีกบางชนิดในรสชาติ¹⁹

จากนั้นอัลกุรอานได้กล่าวถึงลำน้ำโดยเฉพาะ โดยกล่าวพระอัลลอฮ์เป็นผู้กำหนดให้เกิดน้ำและกำหนดการดำรงอยู่ของน้ำ เพื่อเป็นประโยชน์ของมนุษย์ รวมทั้งคิดหาวิธีกำจัดน้ำที่เสียให้กลายเป็นฟอง เหลือแต่น้ำดีคงไว้ในแผ่นดิน²⁰ ดังนี้

17. พระองค์ทรงประทานน้ำลงมาจากฟากฟ้าและลำน้ำต่างๆก็ไหลไปตามปริมาณของมัน กระแสน้ำได้พัดพาเอาฟองลอยอยู่เหนือน้ำ และจากสิ่งที่พวกเขาหลอมลงไปในไฟ เพื่อหวังทำ

¹⁴ อ่างแล้ว, หน้า 511.

¹⁵ อ่างแล้ว, หน้า 509.

¹⁶ อ่างแล้ว, หน้า 509.

¹⁷ ทรงแผ่ให้กว้างใหญ่ไพศาล เพื่อให้มนุษย์และสัตว์โลกพำนักพักพิง (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 509)

¹⁸ พืชผลทุกชนิดจะมีจำนวนคู่ คือเพศผู้และเพศเมีย เพื่อให้เกิดการผสมพันธุ์ มีจำนวนมากขึ้นและแพร่หลาย ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามพระประสงค์ของพระองค์ (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 509)

¹⁹ คือต้นไม้หลายชนิดได้รับแหล่งน้ำเดียวกัน และดินชนิดเดียวกัน แต่พืชผลที่ออกมามีชนิดและรสชาติแตกต่างกันออกไป (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 509)

²⁰ อ่างแล้วในเชิงอรรถที่ 26, หน้า 513.

เครื่องประดับหรือเครื่องใช้จะมีพองเช่นกัน ...สำหรับพองนั้นก็จะออกไปเป็นสิ่งที่เหลือเดน ส่วนที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ก็จะคงอยู่ในแผ่นดิน²¹..

ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าทำไมชาวมุสลิมจึงให้ความสำคัญกับน้ำ เพราะแม้แต่ในอัลกุรอานคัมภีร์สูงสุดของศาสนาอิสลามยังระบุไว้อย่างละเอียด นอกจากความศรัทธาที่ทำให้ชาวมุสลิมดำเนินชีวิตตามคำสอนของอัลลอฮ์ไม่ว่าจะเป็นความเคร่งครัดด้วยการละหมาดเพื่อให้จิตใจร่างกายและจิตวิญญาณมีความสะอาดบริสุทธิ์แล้ว ยังมีประเด็นเรื่องการเสียสละเพื่อส่วนรวมและบุคคลที่ด้อยโอกาสกว่าด้วยการให้ทานหรือเรียกว่าซากาต นอกจากจะมีความสุขจากการเป็นคนของพระเจ้า และมีความสุขจากการเป็นผู้ให้แล้ว ชาวมุสลิมยังมีความเชื่อในชีวิหลังความตาย ว่าหากทำดีและเชื่อมั่นในพระเจ้า จะทำให้ได้ไปอยู่ในสวรรค์ ไม่เฉพาะปัจเจกหากแต่รวมถึงญาติของผู้นั้นด้วย ดังคำสอนข้อ 22 และข้อ 23²² ดังนี้

22. ..บรรดาผู้อดทนโดยหวังพระพักตร์ (ความโปรดปราน) ของพระเจ้าของพวกเขา และดำรงการละหมาดและบริจาคสิ่งที่เราได้ให้เป็นปัจจัยยังชีพแก่พวกเขา โดยซ่อนเร้นและเปิดเผย และพวกเขาจัดความชั่วด้วยความดี ชนเหล่านั้นสำหรับพวกเขาคือที่พำนักในบั้นปลายที่ดี

23. สวรรค์ทั้งหลายอันสถาพร พวกเขาจะเข้าไปอยู่พร้อมกับผู้ทำดีจากบรรพบุรุษของพวกเขา และคูครองของพวกเขา และบรรดาลูกหลานของพวกเขา และมะลาอิกะฮ์จะเข้ามาหาพวกเขาจากทุกประตู (ของสวรรค์)

สรุปแนวคิดด้านศาสนาไม่ว่าจะเป็นพุทธและอิสลามมีการกล่าวถึงธรรมชาติ ศาสนาพุทธจะเน้นที่ความสมดุลของการที่มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติ เน้นการบริโภคน้อยทำให้เบียดบังสิ่งแวดล้อมน้อย ส่วนศาสนาอิสลามกล่าวถึงพระอัลลอฮ์เป็นผู้สร้างและกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติ และกล่าวถึงน้ำนอกจากการกำหนดให้น้ำสะอาดที่เป็นประโยชน์อยู่ด้านล่างส่วนที่สกปรกจะเป็นพองอยู่ตอนบนของลำน้ำแล้ว น้ำยังเป็นส่วนสำคัญในการทำมาสะอาดเพื่อกระทำในสิ่งหนึ่งที่สำคัญของศาสนาอิสลามคือการทำละหมาด

²¹ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์คือน้ำและแร่ธาตุบริสุทธิ์ หลังจากที่ได้เอาพองหรือกากเดนที่ลอยอยู่ข้างบนออกไป (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 513)

²² อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 26, หน้า 514.

บทที่ 4

คลองแสนแสบ กับบริบทที่เกี่ยวข้อง

บริบทที่สำคัญทางด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบ ได้แก่ ภาพสะท้อนในอดีตในเรื่องนิเวศวิทยาทางการเกษตรของข้าวที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านริมคลองแสนแสบของบางบางชัน เมืองกรุงเทพฯ ที่ได้แสดงถึงเรื่องราวของวัฒนธรรมและการต่อสู้ของชุมชนดังกล่าว นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่อยู่ริมน้ำในอดีตที่มีเรือเป็นพาหนะที่สำคัญยิ่ง (ซึ่งความสำคัญของเรือเป็นร่องรอยที่คนรุ่นใหม่ยากที่จะทำความเข้าใจ ในทางกลับกันหากย้อนอดีตให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นบทบาทของเรือที่คนรุ่นเก่าใช้ จะสามารถโยงไปถึงความสำคัญของคลอง) หากแต่หน้าที่และความหมายของเรือจะเปลี่ยนไปจากเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชนกลายมาเป็น“สื่อการศึกษา” ที่สำคัญในที่สุด บริบทท้ายสุดคือการมองคลองแสนแสบเป็นทุนทางธรรมชาติที่ทำให้ชาวบ้านริมคลองแสนแสบมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันหรือมีทุนทางสังคม (social capital) ที่ดีตลอดมา

1. ข้าวกับคลองแสนแสบ

“บางชัน” เป็นหมู่บ้านที่ลูเซียน เอ็ม แสงส์¹ ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความหมายสมัยใหม่ของนิเวศวิทยา ซึ่งคนไทยในที่นี้คือชาวชุมชนบางชันมีการรับรู้เรื่องเอกภาพของชีวิตและการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์และสัตว์มีชีวิตทั้งหลายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพุทธปรัชญานอกจากนี้ยังเห็นรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบางชันและบรรยายการเพาะปลูกข้าวในเชิงประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา ที่สำคัญคลองที่ไหลผ่านหมู่บ้านแห่งนี้คือคลองแสนแสบ ทำให้มองเห็นความสำคัญของคลองแสนแสบในอดีตที่มีต่อการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกข้าว และการใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางเรือที่สำคัญ

จากการศึกษาของแสงศ์ในภาคแรก เป็นการกล่าวถึงบางชันกับการเพาะปลูกข้าว โดยชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมข้าวเป็นลักษณะเฉพาะของชาวเอเชียอาคเนย์ซึ่งไทยเป็นแหล่งที่มีพื้นที่ลุ่มกว้างใหญ่ ภูมิอากาศเหมาะสมกับการปลูกข้าว ต่อมาเป็นระบบนิเวศวิทยาของข้าวในธรรมชาติ เพราะผู้ยังชีพด้วยข้าวในเมืองไทยในยุคแรกเริ่มด้วยการเก็บเกี่ยวพืชผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ต่อมาจึงเริ่มวิวัฒนาการของการปลูกข้าวตั้งแต่การปลูกแบบไร่เลื่อนลอย ตามด้วยการปลูกแบบนาหว่าน แบบนาดำ จนมาถึงการเพาะปลูกพืชหมุนเวียน พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นเรื่องของความ

¹ ลูเซียน เอ็ม แสงส์ เขียน. นฤจร อธิวิจิตรจรัส แปล. ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527, หน้า 9.

เคารพต่อแม่โพสพซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือมองข้าวเป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องมีพิธีกรรมทำขวัญ เรียกว่า“ขวัญข้าว” นอกจากนี้แสดงถึงประเพณีของการช่วยแรงกันในการทำนา

การปลูกข้าวแต่ละประเภทได้กล่าวถึงความสำคัญของน้ำที่นำมาใช้เพาะปลูก เนื่องจากข้าวไร่ที่ใช้ในการเพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอยจะต้องอาศัยการเนาเปื่อยของสารอินทรีย์ที่มีอยู่ในดิน แต่หากปลูกข้าวแบบนาหว่านและนาดำต้องอาศัยน้ำเป็นอาหาร น้ำจึงมีความสำคัญมากจึงทำให้พิธีกรรมต่างๆเพื่อให้ธรรมชาติอำนวยการให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

แสงค์ยังได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของคลองแสนแสบ ในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ.1824-1851) โดยให้เหตุผลว่าเป็นปฏิริยาตอบโต้หนึ่งต่อการฟื้นฟูราชวงศ์ที่เข้มแข็งของเวียดนามซึ่งเป็นภัยต่อกลุ่มพันธมิตรทางด้านตะวันออกของราชอาณาจักรไทย ได้แก่ กัมพูชา สุวรรณเขตในลาว และนครรัฐต่างๆบนฝั่งแม่น้ำโขง คลองแสนแสบเป็นคลองขุดคนงานชาวจีน เส้นทางตัดออกจากกรุงเทพฯไปทางด้านทิศตะวันออกสู่อำเภอบางปะกง ทำให้กองทัพสามารถไปถึงเมืองพระตะบองได้เร็วกว่าไปทางอ่าวไทยและเข้าแม่น้ำบางปะกงตรงปากแม่น้ำ ส่วนลักษณะทางกายภาพของคลองแสนแสบคือ มีความลึก 10 ฟุต กว้าง 40 ฟุต ยาว 33.2 ไมล์ ใช้เวลาในการขุดคลองทั้งสิ้น 13 ปี การเกิดขึ้นของคลองแสนแสบทำให้คนบางชั้นสะดวกในการเดินทางมากขึ้น

เมื่อเกิดคลองแสนแสบที่เป็นคลองขุดขึ้นมา จึงเกิดที่ดินใหม่ริมคลองสำหรับการตั้งบ้านเรือนซึ่งพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปูนบำเหน็จเป็นที่ดินสองฝั่งคลองให้แก่เจ้ากรมและแม่ทัพนายกองที่เกี่ยวข้อง พร้อมกับให้เชลยศึกที่ได้มาจากการสู้รบกับบรรดาสุลต่านของมาเลย์และเจ้าฟ้าของลาวซึ่งเชลยศึกเหล่านี้ยังชีพด้วยการมีสวนครัวเล็กๆและไถ่อีกสองสามตัวที่เจ้านายให้มา เวลาผ่านไปจำนวนคนก็เพิ่มมากขึ้น ดินแดนคลองแสนแสบเปิดโอกาสให้สำหรับการปลูกบ้าน ทำสวนและทำคอกช้าง ซึ่งปรากฏเรื่องของคลองแสนแสบโดย ดิ โอ คิง ในปี ค.ศ.1860 ดังนี้²

“คลองนี้มีความยาว 55 ไมล์ เชื่อมนครกรุงเทพฯกับแม่น้ำบางปะกง ผ่านบริเวณที่ราบชนบทซึ่งใช้สำหรับการเพาะปลูกข้าวโดยเฉพาะ คนพื้นเมืองเป็นเชื้อสายมาเลย์ เช่นเดียวกับชาวสยามอื่นๆ พื้นบ้านของคนเหล่านี้ทำด้วยไม้ไผ่ ยกขึ้นสูงจากพื้นประมาณ 4 ฟุต เสื้อผ้าที่สวมใส่เป็นผ้ารักเอวธรรมดาๆ และไม่ว่าพวกเขาจะทำอะไรอยู่ก็ตามมือข้างหนึ่งจะใช้ปักฝู้งยู่อยู่เสมอ”

เห็นได้ว่าบริบทเรื่องข้าวของหมู่บ้านบางชั้น นอกจากจะทำให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงในการปลูกข้าว ยังสะท้อนให้เห็นระบบความเชื่อและโลกทัศน์ของคนไทย ดังที่ สุริยา สมุทคุปต์และพัฒนา กิติอาษา ได้สรุปข้อเขียนของแสงค์ดังนี้³

² เฟื่องอ้าง, หน้า 109.

³ สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก : พิธีกรรม ข้าวและมนุษย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอีสาน. ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534, หน้า 3.

“แสงค์ได้อธิบายความสำคัญของข้าวที่มีต่อสังคมไทยว่า ข้าวไม่เพียงแต่เป็นพืชที่มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศวิทยาของประเทศไทยและเอเชียอาคเนย์เท่านั้น หากยังเป็นความสำคัญจนถึงขั้นที่อาจกล่าวได้ว่าสังคมไทย วิถีชีวิตของคนไทยนั้นมีข้าวเป็นปัจจัยพื้นฐานโดยเฉพาะในระบบความเชื่อและโลกทัศน์ของคนไทย”

และได้ยกตัวอย่างข้อมูลของแสงค์ตอนหนึ่งที่ว่า

“...ตามความเห็นของชาวบ้านบางคน ร่างกายมนุษย์ก็คือข้าวและการรับประทานข้าวเข้าไปเป็นการเสริมสร้างร่างกายขึ้นใหม่โดยตรง...แม่โพสพซึ่งเป็นแม่ของข้าวจะอุทิศร่างและวิญญาณของเธอให้แก่ร่างกายของมนุษย์ เช่นเดียวกับที่แม่ให้อาหารของตนสำหรับการเลี้ยงดูทารก..”

ในปัจจุบันความหมายของข้าวในมิติของจิตวิญญาณเริ่มลดลงเรื่อยๆ จนแทบไม่เหลือความเชื่อใดๆ นอกจากแนวคิดเรื่องประโยชน์ใช้สอย อย่างไรก็ตามชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนได้มีการรื้อฟื้นประเพณีผ้าป่าข้าวมาใช้ในความหมายของการพัฒนา เนื่องจากผ้าป่าข้าวสะท้อนถึงความหมายที่เน้นความเท่าเทียมและการช่วยเหลือเกื้อกูลในเชิง“อุดมคติ” แม้ว่าในงานวิจัยของอารียา เศวตามร์พบว่าชาวบ้านโดยทั่วไปไม่ได้คิดเช่นนั้น หากเน้นไปเรื่องพันธะทางสังคมและการแลกเปลี่ยนตอบแทนบนพื้นฐานของผลประโยชน์ก็ตาม⁴ แต่เมื่อนำมาประกอบการศึกษาในชุมชนศาลาแดงซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาได้ละทิ้งมิติด้านความเชื่อและมโนทัศน์ของข้าว แต่สำหรับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่อาจจะเกิดขึ้นต่อไป อาจจะเพิ่มความหมายของข้าวในลักษณะที่เป็นพันธกิจร่วมหรือการแลกเปลี่ยนก็ตามก็อาจมีผลอย่างมากต่อการพัฒนาระบบนิเวศของชุมชน

2. เรือกับแม่น้ำลำคลอง

เรื่องราวของเรือที่กล่าวถึง แม้จะไม่ได้โยงกับคลองแสนแสบโดยตรง แต่สามารถสะท้อนให้เห็นภาพรวมของการใช้เรือในยุคสมัยก่อนซึ่งคนไทยได้ใช้เป็นพาหนะในการสัญจรที่สำคัญ นอกจากสะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ดังกล่าวแล้ว ยังสอดแทรกบรรยากาศที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตอยู่คู่กับแม่น้ำลำคลองของคนไทยสมัยก่อนโดยผ่านความหมายของเรือในด้านการเป็นพาหนะ แต่หากหันมาศึกษาเรื่องเรือในหลักสูตรท้องถิ่นอาจต้องเปลี่ยนความหมายใหม่ เช่น กลายเป็นสื่อการเรียนการสอน เป็นต้น

ในสมัยก่อนเรือมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนเป็นอย่างมาก ตั้งแต่เช้าจรดค่ำ ตั้งแต่เดือนอ้ายจนถึงเดือนสิบสอง เรือได้มีบทบาทที่เคียงคู่ไปกับประเพณีที่สำคัญๆ ในอดีต เช่น งาน

⁴ อารียา เศวตามร์. ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2542, หน้า (11)-(13).

วัด งานทอดกฐิน งานเทศน์มหาชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยก่อนการพายเรือ ได้เป็นสัญลักษณ์อันสะท้อนความสำเร็จของเด็กๆ ส.พลายน้อย ได้กล่าวถึงความประทับใจที่มีต่อเรือดังนี้

“การพายเรือก็เหมือนกับการถีบจักรยานสองล้อ ถ้าประคองตัวไม่เป็น ทำเอวคดไปคดมาเรือก็ล้มหรือจักรยานก็ล้ม ความจริงพายหรือไม่พายนอกจากจะใช้พยุ้น้ำให้เรือแล่นไปแล้ว ยังช่วยพยุ้งไม่ให้เรือล้มได้อีกด้วย...”⁵

นอกจากนี้เรือยังมีความหมายที่สะท้อนทางด้านวัฒนธรรมที่โยงมนุษย์กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่อง “แม่ย่านางเรือ” ที่เจ้าของเรือบางคนเคร่งมากโดยจัดรูปบูชาทั้งเข้าและเย็น และเวลาที่จะออกเรือไปขายของไม่ว่าจะเป็นเรือเล็กหรือเรือใหญ่จะต้องจัดรูปบูชาก่อนออกทุกครั้ง นอกจากนี้ความเชื่อทางได้เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงของการต่อเรือ คือเมื่อวางกระดูกงูและทวนหัวเรือก็ต้องทำพิธี ซึ่ง ส.พลายน้อยกล่าวว่าต้นเรื่องของแม่ย่านางมาจากการนับถือผีนั่นเอง โดยเชื่อว่าไม้ที่มาทำเรือมีนางไม้สิงอยู่ ดังนั้นเมื่อมาทำเรือก็จะตามมาสิงสถิตอยู่ในเรือนั้นด้วย ดังนั้นจึงต้องเซ่นสรวงบูชาเพื่อให้นางไม้คุ้มครอง

ในวิถีชีวิตของชาวน้ำ เรือยังเป็นสิ่งที่นำไปสู่การพักผ่อน ดังที่ ส.พลายน้อยได้บรรยายจนเห็นภาพความสุขของชาวชนบทสมัยก่อนดังนี้

“ชีวิตของคนในชนบทสมัยก่อน มีเวลาพักผ่อนในช่วงที่เป็นหน้าน้ำ ชาวนาได้พักผ่อนพักเหนื่อยเตรียมกำลังไว้เกี่ยวข้าวตอนน้ำลด และเนื่องจากน้ำท่วมทุ่งเจิ่งไปหมด การติดต่อไปมาต้องใช้เรือ..เมื่อออกไปตามทุ่งเวลาน้ำท่วม จะหาผักมาทำกับข้าวได้สบาย ผักบุ้ง สายบัว ผักแว่นเป็นของมีประจำ ที่เป็นพิเศษคือดอกโสน..”

“ในสมัยก่อนการเที่ยวทุ่งเป็นการพักผ่อนที่ดีอย่างหนึ่ง ถ้ามีเรือไปด้วยกันหลายๆลำก็สนุกเรือที่ใช้เที่ยวทุ่งมักเป็นเรือลำป็น หรือเรือพายม้าที่นั่งได้หลายๆคน และเตรียมอาหารไปรับประทานกันด้วย..เมื่อกินข้าวกลางวันแล้ว ก็นั่งพักผ่อนหรือนอนในเรือนั่นเอง บางคนก็เตรียมเอาเบ็ดไปตกปลาด้วย..เรื่องสนุกของการเที่ยวทุ่งมักจะมาลงเอยด้วยการแข่งเรือ ถ้ามีเรือไปเที่ยวกันมาก ๆ และพอรู้จักมักคุ้นกันอยู่ ก็จะพายแข่งกัน ไม่มีรางวัลอะไร เป็นเรื่องสนุกเท่านั้น”⁶

นอกจาก เรือยังทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันอีกประการหนึ่ง คือการเป็นเรือเร่ขายของ ตั้งแต่ของสดจนถึงอาหารสำเร็จรูป เช่น พริกขี้หนูแกง ขนมจีน ก๋วยเตี๋ยว กาแฟและขนมต่างๆ ส่วนบรรยากาศการขายของทางเรือเริ่มดังนี้⁷

“...เรือขายหมูจะมาแต่เช้ามีดก่อนใครๆ..เรือขายเนื้อจะมาภายหลังขายหมู...คนขายเป็นชาวมุสลิม เรือกาแฟจะออกขายตอนสายๆ เรือกาแฟบางลำมีที่ใส่น้ำแข็งด้วย..ตกตอนสายราวสี่

⁵ ส.พลายน้อย. เกิดในเรือ : บันทึกความทรงจำของ ส.พลายน้อย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2538, หน้า

⁶ เฟื่องอ้าง, หน้า 153-169.

⁷ เฟื่องอ้าง, หน้า 162-163.

โมงห้าโมงเช้า ผู้คนเริ่มหิ้วก็มีเรือขายกล้วยเตี้ยวอกขาย ซึ่งเรือดังกล่าวมีขนาดเท่ากับเรือขายกาแฟเป็นเรือสำปั้นขนาดเล็ก...เรือขายขนมเป็นเรือสำปั้นคอน..ความจริงชีวิตของคนที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลองในสมัยก่อน เป็นชีวิตที่สะดวกสบายพอสมควร มีเรือเร่ขายของกินของใช้ตามความต้องการของคนในสมัยนั้นอย่างพอเพียง โดยไม่ต้องออกจากบ้านไปซื้อหาที่อื่น เช่น เรือคนเงินบรรทุกโต๊ะ ตู้ เตียง ขนาดต่างๆไปขาย..”

การที่สามารถนำเรือมาโยงกับหลักสูตรท้องถิ่นได้ดี เนื่องจากเรือสามารถทำหน้าที่เป็นของเล่นของเด็ก สร้างความสุขให้กับเด็กๆเป็นอย่างดี ดังเช่นในสมัยก่อนมีการสร้างเรือของเล่นด้วยกาบมะพร้าว แล้ววางตุ๊กตานั่งกลางลำ มีพายเล็กๆเสียบที่ตุ๊กตาข้างละอัน ะให้พายแต่น้ำเพียงเล็กน้อย เสร็จแล้วเอาเชือกผูกปล่อยลงน้ำ ถ้าเป็นเวลาที่น่าไหลเชี่ยวพายจะกระทบผิวน้ำ ทำให้เรือกาบมะพร้าวเอียงไปทางซ้ายสลับขวา มองดูเหมือนคนกำลังพายเรือ แล้วดึงเข้าหาตัว นอกจากนั้นยังมีการนำไม้มาดากให้เป็นรูปจระเข้ โยนลงไปในน้ำขณะกำลังไหลแรง แล้วค่อยๆดึงเชือกที่ผูกกับไม้ตะเกียบให้ตัวจระเข้ขวางน้ำ และกลไกต่างๆจะทำให้จระเข้วิ่งทวนน้ำขึ้นมา นอกจากนี้ยังมีการนำเอาไม้ไผ่มาเหลาให้เป็นรูปเรือ เอาชนไก่ขนาดยาว 3-4 นิ้วมาปักเรียงกันทำต่างใบ เมื่อวางลงบนผิวน้ำและมีลมพัดมา เรือใบชนไก่ก็จะแล่นไป ซึ่งการเล่นแบบนี้จะมีคนเล่นกันหลายคน

จากการกล่าวถึงสภาพวิถีชีวิตของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับและแม่น้ำลำคลอง จะช่วยงานวิจัยเรื่องนี้อย่างมาก เพราะชี้ให้เห็นความสำคัญของเรือจะทำให้นักเรียนนอกจากจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของเรือในอดีตที่มีต่อคลองแสนแสบแล้ว เรายังเป็นสื่อการสอนที่ดีที่จะดึงดูดใจเด็กไปใกล้กับน้ำในคลองแสนแสบมากที่สุด เนื่องจากเป็นสื่อที่สามารถสร้างความสนุกสนานให้เด็กได้ อันอาจนำไปสู่การรื้อฟื้นการเล่นในสมัยก่อน มาสร้างรายละเอียดให้สอดคล้องกับความร่วมมือสมัยในปัจจุบัน

3. คลองแสนแสบกับทุนทางสังคม

ชาวบ้านริมคลองแสนแสบแม้ว่าจะมีหลายเชื้อชาติ แต่สามารถอยู่ร่วมกันมาอย่างสงบสุขบนพื้นฐานที่เกื้อกูลกันหรือเรียกได้ว่ามีทุนทางสังคม (social capital) ภายใต้การเกื้อกูลของทุนทางธรรมชาติ (natural capital)คือคลองแสนแสบ

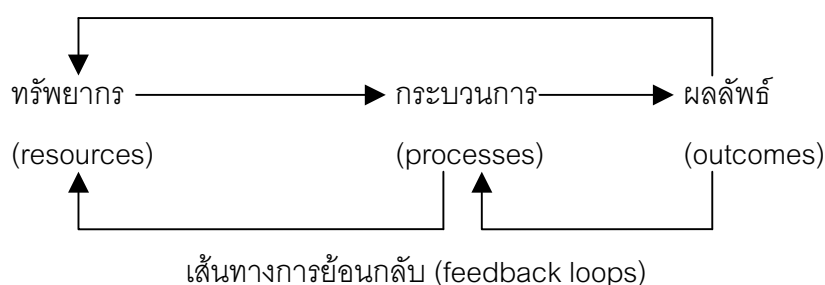
ทุนทางสังคมที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ความมีไมตรีจิต มิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างปัจเจกบุคคลกับครอบครัว ปัจเจกบุคคลกับเพื่อนบ้าน จากนั้นมีการขยายวงออกไปอย่างกว้างขวาง ในที่สุดจะนำไปสู่การสะสมทุนทางสังคมในชุมชนนั้นๆ ทุนทางสังคมเป็นบรรทัดฐานหรือคุณค่าร่วมที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันทางสังคม โดยมีมุมมองทางวัฒนธรรมและทำให้เกิดการติดต่อสื่อสารและร่วมมือกันในการทำกิจกรรมต่างๆ ประกอบด้วยปัจจัยที่สำคัญคือ ความไว้วางใจกัน (trust) ซึ่งสามารถเกิดขึ้นจากการยึดโยง (bonding)

ภายในชุมชน เครือข่าย (network) อันเป็นการยึดโยงภายในและความเชื่อมโยง (bridging) จากภายนอก สถาบัน (institution) ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงในระดับหน่วยงานของภาครัฐและเอกชน แล้วย้ายสู่คือการรวมพลัง (synergy) เป็นการรวมกันของเครือข่ายชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม หรืออยู่ในระดับนโยบายคือ เน้นความร่วมมือ การส่งเสริมและการมีส่วนร่วม

ประเด็นทุนทางสังคมสามารถนำมาปรับใช้กับการพัฒนาคลองแสนแสบ โดยมองว่าแม้ว่าสองฝั่งแคว้นคลองแสนแสบจะมีหลายเชื้อชาติ ไม่ว่า ไทย จีน เขมร ลาว มอญและแขก มีหลายศาสนาไม่ว่าจะเป็นพุทธ คริสต์ หรืออิสลาม แต่ชาวบ้านกลับอยู่ร่วมกันอย่างสันติร่วมกันนับร้อยปีที่ผ่านมา ที่เป็นเช่นนี้เพราะคลองแสนแสบได้สร้างวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกันอย่างพื่ออย่างน้อง ทั้งเป็นเส้นทางของการคมนาคมติดต่อสื่อสารกัน ทั้งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ใช้ร่วมกันมาตลอดเวลา⁸ สิ่งที่เกิดขึ้นที่เรียกว่าเป็นทุนทางสังคม นั่นคือมิตรภาพและไมตรีจิตที่มีต่อกัน ซึ่งอาจลึกถึงความไว้วางใจกัน การเป็นเครือข่ายกัน หรือมีการกำหนดกฎกติการ่วมกันในการใช้คลองแสนแสบ

นอกจากที่คลองแสนแสบเป็นตัวสร้างทุนทางสังคมแล้ว คลองแสนแสบยังเป็นทุนธรรมชาติอีกด้วย ดังที่อลัน แบล็ค (Alan Black)⁹ ได้แสดงให้เห็นว่ามีทุนที่หลากหลาย ได้แก่ ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนที่ถูกสร้าง เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งภายใต้ขอบเขตที่ทรัพยากรและกระบวนการภายในชุมชน ที่ดำรงและเสริมสร้างความผาสุกของปัจเจกและกลุ่มคนได้หลักการ ความเท่าเทียม ความกว้างขวาง การมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง และความรับผิดชอบต่อสังคม โดยมีตัวชี้วัดและวิเคราะห์ตัวชี้วัดความเข้มแข็งและผลลัพธ์ของชุมชนยั่งยืน (sustainable communities) ชุมชนฟื้นคืนสภาพเดิม (resilient communities) ความสามารถของชุมชน (communities capacity) การพัฒนาชุมชน (community development) ชุมชนสุขภาพดี (healthy communities) และชุมชนที่เข้มแข็ง (strong communities)

ซึ่งสามารถเขียนกรอบแนวคิดได้ดังนี้

⁸ สัมมนาเรื่อง "วัฒนธรรมสองฝั่งแคว้นคลองแสนแสบ" ณ ศาลาการเปรียญวัดหนองจอก, วันที่ 20 กันยายน 2537.

⁹ http://www.wa.ipaa.org.au/papers/alan_black.ppt.

จากภาพกล่าวได้ว่า ทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนที่ถูกสร้างผ่านกระบวนการของการใช้ทุนดังกล่าว ท้ายสุดทำให้เกิดผลลัพธ์ที่จะย้อนกลับไปปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้สอดคล้องกับสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น หากนำปรากฏการณ์นี้อธิบายเรื่องราวของคลองแสนแสบ คลองแสนแสบเป็นทุนทางธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนริมคลองแสนแสบในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกับทุนทางสังคม ทำให้เกิดผลลัพธ์คือสังคมหรือชุมชนริมคลองแสนแสบมีความเข้มแข็งนั่นเอง

ทุนทางสังคมในที่นี้ประกอบด้วย 1) ความสัมพันธ์ของความเชื่อมั่นและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน 2) การร่วมมือและความมีไมตรีจิตที่กระทำท่ามกลางบุคคลและกลุ่ม รวมถึง 3) ความสัมพันธ์กับเพื่อนสนิท (bonds) 4) คนที่คุ้นเคย (bridges) 5) คนแปลกหน้า ส่วนตัวชี้วัดของทุนทางสังคม ได้แก่ การมีส่วนร่วมทางสังคม การมีส่วนร่วมของพลเมือง การครอบคลุมถึงองค์กรที่ไม่คำนึงถึงกำไรและอาสาศักดิ์ การเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกและองค์กร/สถาบัน ความเชื่อมั่นทางสังคมและความน่าเชื่อถือ หลักปฏิบัติที่เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นที่ตั้ง และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ค่านิยมของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน อุดมคติ จุดมุ่งหมายต่อบทบาทร่วม ความคงอยู่ได้ของความหลากหลาย ตลอดจนการรับรู้ของชุมชน

จากแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ทุนทางธรรมชาติ รวมถึงทุนอื่นๆที่มีประโยชน์ได้แก่ที่เป็นรากฐานสำคัญในการที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งหากการศึกษาสามารถนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบของโรงเรียนและชุมชนที่ศึกษา ก็ต้องหาความเชื่อมโยงกันให้ได้ระหว่างทุนทางสังคมที่มีมาตลอดในวัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบที่ดำเนินชีวิตร่วมกัน กับคลองแสนแสบที่เป็นทุนทางธรรมชาติที่สำคัญ

บทที่ 5

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น

กระบวนการเรียนรู้ (learning process) หมายถึง การสืบสายถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันด้วยช่องทางต่างๆ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยม ตัวบุคคล หรือกล่าวได้ว่ามีรากฐานมาจากประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติหรือกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงนั่นเอง¹ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นกระบวนการเพื่อแสวงหาความรู้ที่ไม่เป็นทางการ และไม่ใช้การศึกษาในระบบที่อยู่ในสถานการศึกษา แต่ความรู้อยู่ในชุมชนนั่นเอง

กระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตามแนววัฒนธรรมชุมชน คือเป็นการพัฒนาด้วยศักยภาพของชุมชนเอง เช่น กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เพื่อปรับตัวในเชิงปัญญาของคนในท้องถิ่นมาโดยตลอด² และเป็นกระบวนการของการพัฒนาจิตสำนึก ภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถของคนให้สามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ได้³ นอกจากนี้การที่ชุมชนร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยกันในชุมชน เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในการทำให้เกิดพลังชุมชนอันเป็นที่มาของความเข้มแข็งของชุมชน⁴ ดังประสบการณ์ของนักพัฒนาทั้งในประเทศไทยและนานาชาติทั่วโลกพบว่า ในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถจัดการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ให้แก่สมาชิกในชุมชนได้นั้นจะมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เป็นการเข้าไปกระตุ้น พัฒนา และยกระดับองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุมชนเข้มแข็ง⁵

จากปัญหาการศึกษาไทยที่โรงเรียนเน้นความรู้จากส่วนกลางมากกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เยาวชนไม่เกิดภาคภูมิใจในท้องถิ่นตนเอง เป็นที่มาของการพัฒนาตามแนวการพัฒนาแบบสมัยใหม่ (Modernistic Paradigm) ซึ่งปัจจุบันพบว่าเป็นสาเหตุสำคัญของการทำลายชุมชน ชุมชนขาดความมั่นใจในศักยภาพตัวเอง ขาดการพึ่งพาตนเองหวังพึ่งภาครัฐเท่านั้น ทีมวิจัยคิดว่าแนวคิดที่จะแก้ปัญหาสังคมไทยในระดับลึก นั่นคือการแก้ปัญหาที่การศึกษาของชาติหรือที่เรียกว่า

¹ ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543, หน้า 173-176.

² เพิ่งอ้าง, หน้า 173-175.

³ สัลาภรณ์ นาคทรพ. “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539, หน้า 51.

⁴ ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. แนวทางการพัฒนาประเด็นวิจัยชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน. เอกสารอัดสำเนา, 2541, หน้า 18.

⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 64-65.

ปฏิรูปการศึกษา ให้มีรูปแบบการศึกษาในโรงเรียนเน้นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เหมือนในอดีตในรูปของ "หลักสูตรท้องถิ่น" ที่ผ่านมาข้อแตกต่างระหว่างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต่างจากการศึกษาในโรงเรียน คือ 1) มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่มที่เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับสติปัญญา จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืน เกิดในกระบวนการที่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจร่วมกัน 2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากกระบวนการคิด-ทำ-ทบทวน วิเคราะห์-ทำ ซึ่งเป็นการช่วยให้คนในกลุ่มได้เรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหา โดยการทดลองทำและทดลองแก้ไข สรุปบทเรียนและคิดหาวิธีการใหม่เพื่อทดลองใหม่ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีพลวัต และนำไปสู่การยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาต่างๆ ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป 3) เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง เพื่อพยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นการศึกษาที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนโดยตรง 4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย ที่เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ไม่มีโครงสร้างอำนาจมาบังคับบัญชา แต่เป็นความสัมพันธ์บนฐานความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีความประสงค์จะเรียนรู้และทำงานพัฒนาร่วมกัน⁶

นอกจากสามารถเอาแนวคิดของกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งมาใช้ในการทำหลักสูตรท้องถิ่นได้ยังสามารถทำให้สรุป ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งว่า ประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้ (1) รับรู้และตระหนักในปัญหา (2) ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา (3) ร่วมกันแสวงหาปัญหา (4) เลือกแนวทางแก้ปัญหา (5) ร่วมกันดำเนินงาน (6) ร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน (7) ร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ

ทั้งนี้ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักในปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหา และรับรู้ด้วยตัวเอง ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อยหรือประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสถาบันและประเมินโดยสมาชิกและผู้เข้าร่วมกัน

1) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหาหรือองค์ความรู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กิจกรรมการเรียนรู้ส่วนใหญ่ ได้แก่ การศึกษาประสบการณ์จากชุมชนอื่น การศึกษาดูงาน หรือการทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง

⁶ เฟื่องอ้าง., หน้า 51-53.

ฐานการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน ส่วนฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก
เนื้อหาหรือองค์ความรู้ ประกอบด้วย เนื้อหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับการทำมาหากิน

ในขณะที่ สีลาภรณ์ นาครทรรพ⁷ ได้เสนอองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นกุญแจสำคัญของการสร้างความเข้มแข็ง ว่าประกอบไปด้วยพลังและความสมดุลของ 1) ภูมิปัญญาและธรรมชาติ ที่อยู่ในตัวผู้นำหรือสมาชิกของชุมชนนั้น ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ต่างๆที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคน ในการอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมและธรรมชาติ ผ่านการกลั่นกรองจนสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่ได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาสาระที่เป็นหลักธรรมะอยู่ในตัวเนื่องจากธรรมะเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตของคนร่วมกันอย่างสันติสุข 2) การเรียนรู้ ได้แก่ เรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบ เกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข ปัญหาต่างๆ การพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนจึงหมายถึง การทำให้เกิดกระบวนการของการที่สมาชิกในชุมชนเข้ามาร่วมกลุ่มคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน 3) การจัดการ เป็นเรื่องของกลไกที่ทำให้การดำเนินงานบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ในชุมชนที่เข้มแข็งจำเป็นต้องมีการจัดการ อันเป็นการกระจายบทบาท ภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในด้านต่างๆให้แก่สมาชิก รวมทั้งเป็นการกำหนดสิทธิ กติกา และวินัยสำหรับการอยู่ร่วมกันเป็นองค์กร หากปราศจากการจัดการชุมชนก็จะมีแต่อุดมการณ์ร่วมกันเท่านั้น แต่ไม่สามารถผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาต่างๆได้

จากกระบวนการเรียนรู้สามารถโยงเข้ากับเรื่องการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542⁸ ซึ่งเป็นกฎหมายปฏิรูปการศึกษาของไทยฉบับล่าสุดได้ เนื่องจากการนิยามความหมายของการศึกษาว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามอันเกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคม ซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัย โดยยึดหลักการระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา เนื้อหาจะมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหา ความต้องการของแต่ละกลุ่ม หรือเรียนตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม โอกาสจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อและแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ

ส่วนแนวการจัดการศึกษาถือว่าผู้เรียนมีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนา ดังนั้น

⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 51, 65-66.

⁸ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ, 2542.

จึงเน้นทั้งความรู้ คุณธรรม บุธนาการตามความเหมาะสม การจัดกระบวนการเรียนรู้จะต้อง จัดสาระกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน ฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ นำความรู้มาใช้ป้องกันและแก้ปัญหา จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเรียนรู้จากสภาพจริง ฝึกปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องผสมผสาน ความรู้ด้านต่าง ๆ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ สามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งรัฐต้องสนับสนุนจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ ตลอดชีวิต จัดการประเมินผู้เรียนโดยพิจารณาพัฒนาการของผู้เรียน พฤติกรรมการเรียนรู้ การร่วม กิจกรรม ซึ่งในระดับอุดมศึกษาจะต้องมุ่งพัฒนานักวิชาการ ค้นคว้าวิจัย พัฒนาองค์ความรู้ พัฒนา สังคม และส่งเสริมให้มีการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนให้เหมาะสม โดยการทำวิจัยในชั้น เรียน นอกจากนี้คณะกรรมการฯ เสริมว่าการศึกษาคควรเป็นกระบวนการพัฒนาด้านความรู้และ ทักษะ ทุกคนต้องได้รับโอกาสการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ดี โรงเรียน ควรสอนให้ผู้เรียนมีความใฝ่ที่จะเรียนรู้และมีความสุขที่ได้เรียนรู้มีความสามารถในการแสวงหา ความรู้ มีความอยากรู้อยากเห็น เพื่อพัฒนาสติปัญญาของตนเอง โดยเป็นสังคมที่แต่ละคน สามารถผลัดเปลี่ยนเป็นทั้งผู้สอนและผู้เรียนตลอดเวลา ซึ่งการจัดการศึกษาโดยอาศัยหลักการ เรียนรู้อาจแบ่งได้ 4 แบบ ได้แก่ การเรียนรู้เพื่อรู้ การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง การเรียนรู้เพื่อจะอยู่ ร่วมกัน และการเรียนรู้เพื่อชีวิต

- 1) การเรียนรู้เพื่อรู้ ไม่ได้หมายถึงการแสวงหาข้อมูลที่จัดประเภทและสะสมไว้ แต่ เป็นการเรียนรู้วิธีแสวงหาความรู้มากกว่า จึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายพร้อมกัน
- 2) การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง เป็นการเรียนรู้ที่ช่วยสร้างความสามารถให้มนุษย์ ดำรง ชีพอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ สามารถทำงานเป็นกลุ่มกับผู้อื่น เป็นการรวมคุณลักษณะของ แต่ละคนที่มีมาแต่เกิด และที่ได้รับจากการอบรมที่เรียกว่าทักษะชีวิต ให้เข้ากับความรู้และวิธี ดำเนินงาน ใช้สติปัญญาในการพัฒนางานมากกว่าการใช้แรงงานเพียงอย่างเดียว สามารถ ปฏิบัติงานในชีวิตจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักสูตรจึงควรประกอบด้วยการเรียนรู้ภาคทฤษฎี สลับกับการฝึกภาคปฏิบัติจริง
- 3) การเรียนรู้เพื่อจะอยู่ร่วมกัน เป็นการเรียนรู้ที่เข้าใจผู้อื่นและตระหนักว่ามนุษย์จะต้อง พึ่งพาอาศัยกัน ดำเนินโครงการร่วมกัน และรู้จักวิธีการแก้ปัญหา ข้อขัดแย้งต่าง ๆ โดยชี้ให้เห็น ถึงความหลากหลาย ความเข้าใจอันดีต่อกันและมีสันติภาพ
- 4) การเรียนรู้เพื่อชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่จะปรับปรุงบุคลิกภาพของตนได้ดีขึ้น ดำเนินการ ต่าง ๆ โดยอิสระเสรียิ่งขึ้น มีดุลยพินิจ และรับผิดชอบต่อตนเองมากขึ้น มีศักยภาพด้านความรู้

ความจำ การใช้เหตุผล ความทราบซึ่งในสุนทรีภาพ สมรรถนะทางร่างกาย และทักษะในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น⁹

จะเห็นได้ว่าการปฏิรูปการศึกษาเป็นการให้ความสำคัญกับผู้เรียนมากขึ้น ดังที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)¹⁰ชี้ให้เห็นคุณลักษณะของเด็กและเยาวชนในศตวรรษที่ 21 ในการวิเคราะห์เด็กและเยาวชนไทยว่ามีลักษณะดังนี้คือ

1) สติปัญญา : มีความใฝ่รู้ใฝ่เรียน รอบรู้ด้านวิชาการ ทดลองปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เรียนรู้ชีวิตและชุมชน สามารถแสวงหาข้อมูลที่หลากหลาย แยกแยะวิเคราะห์เชื่อมโยง เลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ ตัดสินใจได้ถูกต้องเหมาะสม มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์และทักษะการเป็นผู้นำ

2) การพึ่งพาตนเอง : กระตือรือร้นและมุ่งมั่นในการทำงาน มีทักษะด้านอาชีพเพียงพอต่อการประกอบอาชีพในอนาคต เรียนรู้วิถีชีวิตการเป็นคนทำงาน มีวินัย ตรงต่อเวลา ขยันหมั่นเพียรอดทน ซื่อสัตย์สุจริต

3) สุขภาพกายสมบูรณ์ : สนใจวัฒนธรรม เอกลักษณ์ และประเพณีอันดีงามของชาติ และท้องถิ่น รวมทั้งเรียนรู้และรักษาไปด้วย มีความสัมพันธ์อันดี ห่วงใย เอาใจใส่ เรียนรู้และรักษาไปด้วย มีความสัมพันธ์อันดี ห่วงใย เอาใจใส่และเรียนรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่ เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและนำมาประยุกต์ใช้ พัฒนาให้เป็นระบบ ยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มอื่น และเรียนรู้เพื่อเข้าใจพร้อมส่งเสริม

4) สุขภาพใจมั่นคงเข้มแข็ง : มีศีลธรรม จริยธรรมและความประพฤติที่ดีงาม มีความผูกพันกับครอบครัวและชุมชน มีความรับผิดชอบต่อตนเองและการกระทำของตน เป็นพลเมืองดีเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ความเป็นอยู่พอเพียง รู้คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาสังคม¹⁰

หลักสูตรที่มีความสอดคล้องต่อการศึกษาโดยการใช้ผู้เรียนเป็นตัวตั้ง เรียนแล้วมีความสุข ทำให้มีความภูมิใจ เห็นความสำคัญของชุมชน ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน นั่นคือหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้เป็นหลักสูตรที่เกี่ยวข้องการรักษาคลองแสนแสน

หลักสูตรท้องถิ่นว่าด้วยการรักษาคลองแสนแสน

คลองแสนแสนอันเป็นลำคลองที่มีสำคัญต่อการปลูกข้าว และเคยเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญของคนริมคลองมาแต่อดีต กำลังประสบปัญหาเพราะการกระทำจากฝีมือมนุษย์ ความพยายาม

⁹ คณะกรรมการชาตินาชาติดำเนินการศึกษาในศตวรรษที่ 21. การเรียนรู้ชุมชนทรัพยากรในตน. (ฉบับภาษาไทย) กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540, หน้า108.

¹⁰ ผู้จัดการรายสัปดาห์ ปีที่ 14 ฉบับที่ 759 วันที่ 18-24 มิถุนายน 2544.

ในการแก้ปัญหาที่ผ่านมา มีทั้งการแก้ปัญหาเชิงระบบ เช่น นโยบายภาครัฐในการตั้งงบประมาณในการดูแลคลอ การเก็บขยะริมคลอง การกำจัดผักตบชวาและลอกคลองไม่ให้ตื้นเขิน ฯลฯ แต่ปัญหาอันเกิดจากประชาชนที่ยังทิ้งของเสีย สารเคมีลงคลอง และปล่อยให้วัชพืชในคลอง ขาดการมีส่วนร่วมในการรักษาคลองแสนแสบ ซึ่งหากปล่อยให้ปัญหาเหล่านี้ดำเนินต่อไปในอนาคตก็จะเป็นปัญหาเมืองว่าฝ่ายรัฐเก็บแต่ฝ่ายราษฎรทิ้ง จนในที่สุดถึงขั้นเกินความสามารถที่จะทำให้คลองสะอาดได้ ดังนั้นหนทางที่ควรจะทำพร้อมๆ กับการแก้ไขระบบคือ การสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนริมคลองร่วมกันรักษาคลอง จนกระทั่งถึงแนวคิดที่ว่าคลองไม่ใช่เป็นเพียงแค่วัตถุที่มนุษย์จะใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่คลองเป็นสิ่งที่มีความค่าต่อชาวแสนแสบ เพราะให้ทั้งความร่มเย็น เป็นเส้นทางสัญจรไปมาของลำคลองสายนี้ และทำให้ภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์อันยาวนานของลำคลองสายนี้

การสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม ให้ได้ผลดีควรเริ่มตั้งแต่เด็ก ดังคำพูดที่ว่า “ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก” ดังนั้นโรงเรียนจึงเป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญซึ่งเด็กๆ ได้รับการอบรม แต่โรงเรียนยังติดปัญหาเรื่องแนวคิดที่แยกส่วนจากชุมชน เน้นเนื้อหาการสอนที่เป็นแกนกลางซึ่งหลายเรื่องก็ไกลเกินตัวเท่าที่เด็กจะเข้าใจ นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนคือ การศึกษาทำให้เด็กห่างไกลชุมชน ยิ่งเรียนสูงขึ้นโรงเรียนจะดึงเด็กออกจากความภาคภูมิใจในชุมชนของตนมากขึ้น ส่วนชุมชนเองก็คิดว่าไม่ใช่น้ำที่ของชุมชนที่จะไปมีส่วนในเนื้อหาการเรียนของลูกหลานตัวเอง

จนกระทั่งเกิดหลักสูตรชุมชนตามพระราชบัญญัติทางการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 จนถึงพระราชบัญญัติฉบับล่าสุดปี พ.ศ. 2542 ที่เปิดโอกาสให้โรงเรียนได้ร่วมมือกับชุมชนในการให้การศึกษาลูกหลานของตัวเอง ร่วมกับช่วยกันผลิตเนื้อหาที่ให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ได้กำหนดว่า

“ให้สถานศึกษาจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร”

2) พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 23 วรรคที่ 2 มีเจตนารมณ์อย่างชัดเจนเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นว่า

“ให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหน้าที่จัดสาระของหลักสูตร ในส่วนที่เกี่ยวกับ**สภาพปัญหาในชุมชน สังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น** คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ”

3) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับมหาชนได้บัญญัติไว้ในหมวด 5 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 81

“พัฒนาวิชาชีพครูและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ”

และหมวดที่ 4 หน้าที่ของชาวไทย มาตรา 69 ที่ว่า

“บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์ ปกป้องและอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย รู้จักใช้และรักษา ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญาท้องถิ่น”¹¹

นอกจากนี้ การจัดการศึกษาที่มุ่งปลูกฝังและสร้างลักษณะที่พึงประสงค์ให้ผู้เรียนที่มีความรู้เกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนกับสังคม ชุมชน ชาติและสังคมโลก หลักสูตรท้องถิ่นจะเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก ดังที่ชาตรี สำราญ¹² ได้กล่าวว่า

“...เพราะการที่จะให้เด็กรู้ซึ่งถึงสิ่งดังกล่าวได้ ครูต้องสอนให้เด็กเห็นวิญญานของการสร้างบ้านสร้างเมือง ต้องให้เด็กเห็นว่า ผืนดินที่เขาอยู่นั้นมีความเป็นมาอย่างไร ผู้ใหญ่ในอดีตต้องล้มตายไปกี่ร้อย กี่พัน กี่หมื่น กี่แสน และกี่ล้านเพื่อรักษา หรือสร้างบ้านเมืองตรงนี้ได้ จงสอนให้เห็นคุณค่าของถิ่นที่อยู่ ให้รู้ประวัติศาสตร์ที่เป็นประวัติศาสตร์ไม่ใช่กระดาษเขียนหมึก...ครูต้องเปิดโอกาสให้เขาได้สมมุติตนเองว่า ถ้าเขามีชีวิตอยู่ในช่วงเวลานั้นแล้ว เขามีส่วนร่วมทำอะไรบ้างอย่างไร และลึกซึ้งแค่ไหน”

ส่วนในการจัดการศึกษาเพื่อให้มีคุณภาพ ดิเรก พรสีมา¹³ กล่าวว่า ผู้เรียน ครู ผู้บริหาร โรงเรียน ผู้ปกครอง สมาชิกชุมชนทุกคนต้องยึดมั่นและถือปฏิบัติในความมุ่งหมายและหลักการที่สำคัญในการจัดการศึกษา ที่ไม่เน้นเพียงการพัฒนาการด้านสติปัญญาเพียงอย่างเดียว หากแต่สนใจที่จะพัฒนาการด้านคุณธรรม จริยธรรมและด้านอื่นๆ ผู้เรียน และมีหลักการข้อหนึ่งที่สำคัญคือการเรียนเพื่อให้เกิดสำนึกทางการเมือง รักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม อาชีพ วิถีชีวิต สร้างสรรค์ ใฝ่รู้ นอกจากนี้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้เน้นให้การจัดการศึกษาที่มีความเป็นเอกภาพทุกระดับแต่การปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายอาจดำเนินได้หลายวิธีแตกต่างกัน ต้องตระหนักว่าอำนาจการจัดการศึกษาต้องกระจายไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรท้องถิ่นศึกษา ในที่สุดต้องมีการระดมทรัพยากรจากทุกส่วนเข้ามาในการจัดการศึกษา ต้องถือว่าหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นของทุกคน ดังนั้นบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและถือเป็นหน้าที่ของครูและผู้บริหารสถานศึกษาที่จะต้องออกไปเชื้อเชิญบุคคล หรือผู้แทนของบุคคลเหล่านี้ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อลูกหลานของเขา

¹¹ ลำลี รักสุทธิ. เทคนิควิธีการเขียนหลักสูตร. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, 2544, หน้า 38-39.

¹² ชาตรี สำราญ. คนสอนคน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสตรี-สฤณีวงศ์, 2543, หน้า 136-137.

¹³ ดิเรก พรสีมา. ปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส.รุ่งทิพย์ออฟเซต. 2543, หน้า 53-57.

ตัวอย่างของการจัดหลักสูตรท้องถิ่น ดังเช่นกลุ่มไถ่เถื่อน ที่อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ซึ่งมีอาจารย์สุพจน์ แสงจันทร์เป็นประธาน มีรากของความคิดมาจากบทเพลงกล่อมเด็กที่ชื่อไถ่เถื่อนของคนในท้องถิ่นทางใต้ ที่นำเอาวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาเรียบเรียงถ้อยคำ เนื้อหาให้การศึกษาเกี่ยวกับลูกหลานโดยใช้ไถ่เถื่อนเป็นสัญลักษณ์ นำเอาจุดเด่นมาประยุกต์ใช้สื่อความหมาย เช่น ความขยัน การตรงต่อเวลา มาให้การศึกษาในระบบครอบครัว การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง และเป็นเครื่องวัดของคน ครอบครัว และชุมชน แนวทางที่อบรมลูกหลานคือให้ลูกสาวเรียนรู้เรื่องการเป็นแม่บ้านจากแม่ ลูกชายเรียนรู้เรื่องงานหนักจากพ่อ คนรุ่นก่อนจึงเรียนรู้งาน วิชาการดำรงชีวิตในด้านต่างๆจากคนใกล้ตัว ทำให้พร้อมที่จะรับภาระหน้าที่ในอนาคตอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาเรื่องการว่างงาน ไม่จำเป็นต้องไปทำงานที่อื่น ทำให้ทั้งบ้าน พ่อแม่ ผู้เฒ่าในหมู่บ้านคือผู้ทรงภูมิรู้ที่พร้อมจะถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้เป็นการจัดการการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อชีวิต ครอบครัว ชุมชนและความสงบสุขของคนทุกคนเปี่ยมล้นไปด้วยคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งเปรียบได้กับการกินข้าวยาที่ต้องคลุกเคล้าให้ดีจึงจะอร่อย จะเห็นได้ว่าการนำเสนอการเรียนแบบไถ่เถื่อนที่มีบรรยากาศแบบสวนพ่อเฒ่าที่ระบบนิเวศมีความสมดุลกัน แล้วจัดองค์ความรู้แบบกินข้าวยาที่บูรณาการการพัฒนาทั้งกาย ใจและอารมณ์ โดยหันกลับมาใช้ความรู้ในท้องถิ่นในการจัดการศึกษา¹⁴

นอกจากนี้สุทธิพันธ์ พรชัยฤทธิ์¹⁵ ได้ยกตัวอย่างหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเห็ดซึ่งเกิดขึ้นในสวนหลังบ้าน การเรียนวิธีการปรุงอาหารกับแม่ และการเรียนรู้การเพาะเห็ดจากฐานความรู้ใหม่จากอาจารย์ราชภัฏ จนในที่สุดได้ออกแบบความรู้ที่ได้จากฐานความรู้ใหม่(เทคโนโลยี) และความรู้ไต่ระดับ(พัฒนาการเรียนรู้ไปสู่อาชีพ) เหล่านี้เป็นความรู้เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่เด็กอยู่ ซึ่งจะมีประโยชน์ในการนำมาใช้กับชีวิตจริง และการประกอบชีวิตในอนาคต

ดังนั้นกล่าวได้ว่าหลักสูตรท้องถิ่นเป็นระบบการศึกษาหนึ่ง เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้ แต่ต้องมีเงื่อนไขที่เหมาะสม และการศึกษาที่จะเป็นปัจจัยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้นั้น จะต้องทำหน้าที่พัฒนาทั้งปัจเจกชน ชุมชน (สังคม) สิ่งแวดล้อมของชุมชน (ธรรมชาติ) ได้อย่างบูรณาการและต่อเนื่อง แล้วผลของการพัฒนาทั้ง 3 ระดับนั้น จะต้องตอบสนองกลับมาพัฒนาบุคคล ชุมชนและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเองด้วยเช่นกัน การศึกษาที่จะช่วยให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้นั้น 1) ควรเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตของชุมชน หมายถึงพัฒนาทั้งความรู้ ความสามารถพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพ รู้จักเทคโนโลยี การศึกษาแบบนี้ไม่เน้นที่ความจำ แต่เน้นการครอบคลุมถึงจิตวิญญาณ มีจิตสำนึกของจริยธรรม เข้าใจคุณค่าของชีวิต ธรรมชาติ มีสติปัญญาที่จะควบคุมตนเองและพัฒนาจิตใจให้มีอิสระและความ

¹⁴ พิชยา ว่องกุล, บรรณาธิการ. *ปฏิวัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยยุทธศาสตร์, 2542, หน้า 24-30.

¹⁵ สุทธิพันธ์ พรชัยฤทธิ์. *โรงเรียนบ้านนอก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2544, หน้า 81-92.

สุขด้วยตนเอง 2) ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง 3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตมีลักษณะบูรณาการหรือเป็นองค์รวม โดยทำหน้าที่เชื่อมบุคคล ชุมชน ให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และทำหน้าที่ร้อยรัดกิจกรรมต่างๆ ให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน 4) กระบวนการศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือการขัดเกลาทางสังคม 5) การศึกษายังทำหน้าที่จัดสรรตำแหน่งและหน้าที่ให้แก่สมาชิกในชุมชนนั้น¹⁶

นอกจากนี้พบว่าปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้โรงเรียนสามารถทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เงื่อนไขสำคัญซึ่งจะทำให้โรงเรียนสามารถทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทดังกล่าวคือ 1) มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน ทั้งครู ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง ชาวบ้านทั่วไป ภาคอื่นๆ 2) การมีส่วนร่วมและความสนับสนุนจากภาคอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความคิด กำลังใจ ประสบการณ์ บทเรียน งบประมาณ เป็นต้น 3) โครงสร้างการจัดการศึกษาเป็นแบบแนวราบ 4) นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ 5) ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนาเช่น ยังมีทรัพยากรพื้นฐานคงเหลืออยู่ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ บุคคล ผลผลิต รายได้ เป็นต้น หรือมีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนคงอยู่ เช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์เชิงสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น¹⁷

ส่วนกระบวนการเกิดความร่วมมือ และการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน โดยเงื่อนไขหรือปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความร่วมมือและเกื้อกูลให้ความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มี 2 เงื่อนไข ได้แก่ เงื่อนไขที่จำเป็นและเงื่อนไขที่พอเพียงซึ่งเงื่อนไขทั้งสองต้องมีลักษณะสอดคล้องกันได้ว่าเงื่อนไขที่จำเป็นของการเกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ได้แก่ 1) บุคลากรที่เกี่ยวข้องมีทัศนคติที่เห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ ว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของตนเอง 2) บุคลากรมีทัศนคติที่เคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพการพัฒนาตนเองของมนุษย์ 3) บุคลากรมีทัศนคติเชื่อว่าความหลากหลายเป็นลักษณะแท้จริงของธรรมชาติ และมีประโยชน์เชิงพัฒนา¹⁸

ส่วนของกระบวนการเกิดและการดำเนินความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนนั้น อาจเริ่มเป็นลำดับขั้นดังนี้ 1) แสวงหาระบบหรือกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากร ให้มีทัศนคติและวิสัยทัศน์ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกัน 2) เมื่อผ่านการปรึกษาหารือและมองเห็นปัญหาร่วมกันแล้วขยายไปสู่การร่วมคิด วิเคราะห์ กำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาและวางแผนกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การร่วมมือกันจัดกิจกรรม 3) จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและการจัดการ ตามกิจกรรมที่

¹⁶ อุทัย ดุลยเกษมและอรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย.

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540, หน้า 78-80.

¹⁷ เพ็งอ้อ, หน้า 80-82.

¹⁸ เพ็งอ้อ, หน้า 82-83.

กำหนด 4) แสวงหาแนวทางของการขยายความคิด กิจกรรม การเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชน และภาคีต่างๆเพื่อขยายการมีส่วนร่วมให้ทั่วถึง 5) สำรวจหารูปแบบและระบบของความร่วมมือและความสัมพันธ์กับภาคีอื่นๆภายนอกชุมชน นอกจากนี้พบว่าความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ง่ายหากเริ่มที่โรงเรียนก่อน โดยเฉพาะจากอาจารย์ใหญ่ กระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนกับชุมชน มักเกิดขึ้นบนฐานของการปฏิบัติมากกว่าการคิดเพียงอย่างเดียว และการกระตุ้นให้เกิดการขบคิดวิเคราะห์ปัญหา และมองเห็นทางแก้ไขที่มีอยู่ เช่น การดูงาน ทัศนศึกษา กิจกรรมของผู้อื่น มักจะมีผลให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ ส่วนเครื่องมือวัดผลการดำเนินงาน ได้แก่ 1) โครงสร้างความสัมพันธ์จากแนวดิ่งมาเป็นแนวราบ 2) การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ของบุคลากรเกี่ยวกับเป้าหมายของการจัดการศึกษาในชุมชน 3) ความสามารถในการจัดการ 4) การมีส่วนร่วมของชุมชน 5) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต-ชุมชน 6) ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน¹⁹

นอกจากนี้ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องการศึกษาอีกประการหนึ่งคือ การยอมรับในภูมิรู้และความคิดสร้างสรรค์ที่เด็กมีอยู่แล้ว ซึ่งอาจนำมาช่วยในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นให้เกิดขึ้นจากเด็กอย่างแท้จริง ทั้งนี้จากแนวคิดเรื่องการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ที่วิกทอร์สกี (Vygotsky) และเพียเจต์ (Piaget) นักทฤษฎีการเรียนรู้ในกลุ่มพุทธินิยม (cognitivism) ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับกระบวนการทางปัญญา โดยเพียเจต์อธิบายว่าพัฒนาการทางเซาว์ปัญญาของบุคคลมีการปรับตัวผ่านทางกระบวนการซึมซับหรือดูดซึม (assimilate) และกระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา (accommodation) พัฒนาการเกิดขึ้นเมื่อบุคคลรับและซึมซับข้อมูลหรือประสบการณ์ใหม่เข้าไปสัมพันธ์กับความรู้หรือโครงสร้างทางปัญญาที่มีอยู่เดิม หากไม่สามารถสัมพันธ์กันได้ จะเกิดภาวะไม่สมดุลขึ้น บุคคลจะพยายามปรับสภาวะให้อยู่ในภาวะสมดุล (equilibrium) โดยใช้กระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา เพียเจต์เชื่อว่าทุกคนจะมีการพัฒนาเซาว์ปัญญาไปตามลำดับขั้น จากการมีปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการคิดเชิงตรรกะและคณิตศาสตร์ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ทางสังคม (social transmission) วุฒิภาวะ (maturity) และกระบวนการพัฒนาความสมดุลของบุคคลนั้น

ส่วนวิกทอร์สกี ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและสังคมมาก อธิบายว่ามนุษย์ได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งนอกจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติแล้ว ก็ยังมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมซึ่งก็คือวัฒนธรรมที่แต่ละสังคมสร้างขึ้น ดังนั้นสถาบันสังคมต่างๆเริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัวจะมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางเซาว์ปัญญาขั้นสูง พัฒนาการทางภาษาและทางความ

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 84-101.

คิดของเด็กเริ่มด้วยการพัฒนาที่แยกจากกัน แต่เมื่ออายุมากขึ้น พัฒนาการทั้งสองด้านจะไปด้วยกัน

การนำทฤษฎีการสร้างความรู้ไปใช้ในการเรียนการสอน ทำได้หลายประการดังนี้

1. ตามทฤษฎีการสร้างความรู้ ผลของการเรียนรู้จะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการสร้างความรู้ และการตระหนักรู้ในกระบวนการนั้น เป้าหมายการเรียนรู้จะต้องมาจากการปฏิบัติงานจริง ครูจะต้องเป็นตัวอย่างและฝึกฝนกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเห็น ผู้เรียนจะต้องฝึกฝนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง

2. เป้าหมายการสอนจะเปลี่ยนจากการถ่ายทอดให้ผู้เรียนได้รับสาระความรู้ที่แน่นอนตายตัว ไปสู่การสาธิตกระบวนการแปลและสร้างความหมายที่หลากหลาย การเรียนรู้ทักษะต่างๆจะต้องให้มีประสิทธิภาพถึงขั้นทำได้และแก้ปัญหาจริงได้

3. ในการเรียนการสอน ผู้เรียนจะมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างตื่นตัว (active) ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้จัดกระทำกับข้อมูลหรือประสบการณ์ต่างๆและจะต้องสร้างความหมายให้กับสิ่งนั้นด้วยตนเอง โดยการสร้างให้ผู้เรียนอยู่ในบริบทจริงหรือจากสื่อ วัสดุ อุปกรณ์ สิ่งของหรือข้อมูลต่างๆที่เป็นของจริงและมีความสอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียน โดยผู้เรียนสามารถจัดกระทำ ศึกษา สำรวจ วิเคราะห์ ทดลอง ลองผิดลองถูกกับสิ่งนั้นๆจนเกิดเป็นความรู้ความเข้าใจขึ้น

4. ในการจัดการเรียนการสอน ครูจะต้องพยายามสร้างบรรยากาศทางสังคม-จริยธรรมให้เกิดขึ้น โดยผู้เรียนจะต้องมีโอกาสเรียนรู้ในบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะปัจจัยสำคัญของการสร้างความรู้ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การร่วมมือ และการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดและประสบการณ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียน และบุคคลอื่นๆจะช่วยให้การเรียนรู้ของผู้เรียนกว้างขึ้น ซับซ้อนขึ้นและหลากหลายขึ้น

5. ในการเรียนการสอน ผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างเต็มที่ โดยผู้เรียนจะนำตนเองและควบคุมตนเองในการเรียนรู้

6. ในการเรียนการสอน ครูจะมีบทบาทเปลี่ยนจากผู้ถ่ายทอดและควบคุมการเรียนรู้ เป็นผู้ให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือ

7. ในด้านการประเมินการเรียนการสอน เนื่องจากการเรียนรู้ขึ้นกับความสนใจ และการสร้างความหมายที่แตกต่างกันของบุคคล ผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงมีความหลากหลาย ดังนั้นการประเมินผลจึงจำเป็นต้องมีลักษณะที่ประเมินตามจุดมุ่งหมายในลักษณะที่ยืดหยุ่นแต่ละบุคคล ควรใช้วิธีประเมินที่หลากหลาย เช่น ประเมินจากเพื่อน ประเมินจากแฟ้มผลงาน รวมทั้งประเมินตนเองด้วย นอกจากนั้นการวัดผลจำเป็นต้องอาศัยบริบทจริงที่มีความซับซ้อนเช่น

เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนที่ต้องอาศัยบริบท กิจกรรม และงานที่เป็นจริง การวัดผลจะต้องใช้กิจกรรมหรืองานในบริบทจริงด้วย²⁰

ชาตรี สำราญ²¹ กล่าวว่าสิ่งสำคัญของครูต้องรู้ให้ได้ว่า เด็กได้เรียนรู้อะไร เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้แค่ไหน การเรียนรู้ย่อมมีคุณค่ามากกว่าการเรียนรู้อะไร เพราะการเรียนรู้อะไรแล้วมักจะหยุดอยู่เพียงได้รู้แล้วแค่นั้น แต่หากเด็กได้รู้วิธีการค้นหาความรู้แล้ว เด็กจะมีพลังใจในการเฝ้าหาความรู้เพิ่มเติมขึ้นมากเรื่อยๆ ยิ่งหาความรู้มากก็จะกลายเป็นผู้รู้มากหรือมีความรู้มาก สนุก ตื่นเต้นและท้าทายให้เด็กเกิดนิสัยอยากเรียน อยากรู้

ในการทำหลักสูตรท้องถิ่น ควรจะทราบโครงสร้างของหลักสูตรทั้งหมดเสียก่อนว่ามีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่

(1) หลักสูตรแม่บทหรือหลักสูตรแกนกลาง หมายถึงหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการ (กระทรวงศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม) ประกาศให้ใช้ร่วมกันทั่วประเทศ ซึ่งในหลักสูตรนั้นมีการกำหนดจุดมุ่งหมายและเนื้อหาสาระให้กับผู้เรียนในระดับเดียวกันได้เรียนรู้ในสิ่งที่คล้ายคลึงกัน อันจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนเองต่อไป

(2) หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึงมวลประสบการณ์ที่จัดขึ้นทั้งในห้องเรียน และนอกห้องเรียน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถ ทักษะ เจตคติ และคุณภาพการดำรงชีวิตโดยพยายามใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บนพื้นฐานของสภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของตนเอง ตลอดจนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชาติ บ้าน เมือง

หลักสูตรท้องถิ่นสามารถบรรจุในทุกสาขาวิชา รายวิชา ไม่ว่าจะเป็นรายวิชาทั่วไปหรือกลุ่มประสบการณ์ ครูสามารถทำหลักสูตรท้องถิ่นได้ทั้งสิ้น เพียงแต่ครูมีความรู้ความเข้าใจ สามารถวิเคราะห์หลักสูตร จุดประสงค์ เนื้อหาได้ ในวิชาต่างๆ ได้แก่ วิชาภาษาไทย วิชาคณิตศาสตร์ วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) และวิชาภาษาอังกฤษ

การนำเอาหลักสูตรแทรกเข้าไปในวิชาแกนดังกล่าว เรียกได้ว่าเป็นรูปแบบการสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction) **แบบสอดแทรก** จากแบบทั้งหมด 4 แบบอีก 3 แบบ ได้แก่ **แบบคู่ขนาน** เป็นการสอนแบบวางแผนร่วมกัน สอนคนละวิชา ต่างคนต่างสอนไป แต่หัวข้อเรื่อง ความคิดรวบยอด ปัญหาเดียวกัน ระบุสิ่งที่ร่วมกัน และตัดสินใจร่วมกัน จะนำไปสอนอย่างไรในวิชาของตน **แบบสหวิทยาการ** เป็นการสอนคล้ายๆกับแบบคู่ขนาน ครูผู้สอนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป สอน

²⁰ ทิศนา ขัมมณี. **ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545, หน้า90-91, 94-96.

²¹ ชาตรี สำราญ, **คนสอนคน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2543 หน้า 135-141.

ต่างวิชากัน มุ่งสอนหัวเรื่อง ความคิดรวบยอด และปัญหา ต่างคนต่างสอน แต่มอบหมายให้ผู้เรียน ทำโครงการร่วมกันซึ่งจะช่วยเชื่อมโยงสาขาวิชาต่างๆเข้าด้วยกัน วางแผนโครงการร่วมกัน และ **แบบข้ามวิชาหรือสอนเป็นคณะ** เป็นการสอนที่ครูผู้สอนวิชาต่างๆมาร่วมกันเป็นคณะ วางแผน ปรัชญาหรือร่วมกันดำเนินการสอนนักเรียนกลุ่มเดียวกัน ซึ่งข้อดีของการบูรณาการ คือการมีรากฐานความคิดอิสระ มองทุกสิ่งทุกอย่างแบบไม่ยึดติดมองเห็นเหตุผลเชื่อมโยงถึงศาสตร์ทุกสาขา คือความคิดที่เป็นบูรณาการ²²

เมื่อจัดหลักสูตรท้องถิ่น ต้องมีการประเมินผลการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญหากมองในแง่ของการสื่อสารเป็นการสื่อสารสองทางทำให้การสื่อสารครบวงจรมากขึ้น นอกจากนี้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มาตราที่ 24 เปิดโอกาสให้ครูใช้ความสามารถของตนในการจัดกิจกรรมการศึกษาได้มาก โดยให้ครูเลือกจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน แต่การที่ทราบความต้องการของผู้เรียนได้การวิจัยในชั้นเรียนจะช่วยให้ได้มาก ซึ่งเป็นการประเมินผลการเรียนการสอนในสภาพที่เป็นจริง ซึ่งจะตรงกับมาตรา 30 ที่ว่า

“..ส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับการศึกษา”

ดังนั้นจึงเป็นที่มาของกระบวนการร่วมเรียนรู้ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน โดยผู้สอนจะต้องเรียนรู้ว่าผู้เรียน ได้เรียนรู้อะไร ได้เรียนรู้อย่างไร ได้เรียนรู้ไปแล้วเพียงใด ยังมีอะไรที่ขาดบกพร่องไปบ้าง และจะเสริมอย่างไรจึงจะทำให้ผู้เรียนเกิดความสมดุลทั้งสาระ คุณธรรมและจริยธรรม นั่นคือครูจะต้องนำข้อค้นพบจากการวิจัยในชั้นเรียนมาพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอนของตน อยู่ตลอดเวลา²³

สรุปกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่ยึดตามปรัชญาการปฏิรูปการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาล่าสุด นอกจากจะคำนึงถึงการสร้างหลักสูตรที่สอดคล้องกับชุมชน สังคมที่นักเรียนอยู่แล้ว ควรต้องคำนึงถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับผู้เรียน รวมถึงการให้ความสำคัญกับขั้นตอนการประเมินผลที่สามารถใช้การวิจัยในชั้นเรียนมาเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลการประเมินผลหลักสูตรได้อีกด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าหลักสูตรท้องถิ่นหัวใจคือชุมชน ดังนั้นการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นน่าจะมีผลพิเศษตรงที่ ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วยนั่นเอง

²² เบญจมาศ อยู่เป็นแก้ว. การสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction). พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาการเรียนรู้, 2545, หน้า 4-5.

²³ เพ็งอ้อ, หน้า 140-141.

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และโรงเรียน

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนศาลาแดง

เริ่มต้นด้วยการสร้างแผนที่ของชุมชน (Mapping)

ชุมชนศาลาแดงหมู่ 5 เขตหนองจอก หมู่ 9 เขตกระทุ่มราย

ถนนสังฆะประจักษ์	
เขต บางน้ำ เปรี้ยว จังหวัด ละพียง ตรา	
ถนนผดุงพันธ์	
เขต บางน้ำ เปรี้ยว จังหวัด ละพียง ตรา	

ชุมชนศาลาแดงมีอยู่สองหมู่คือหมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย โดยมีคลองแสนแสบกั้น

กลาง ซึ่งโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ตั้งอยู่เลขที่ 25 หมู่ที่ 5 ถนนผดุงพันธ์ แขวงหนองจอก เขตหนองจอก เป็นเขตสุดท้ายของกรุงเทพฯ ที่ต่อกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา กลุ่มชาวไทยมุสลิมจะอาศัยใกล้ๆ กัน บริเวณโรง

เรียน ส่วนชาวไทยพุทธส่วนใหญ่จะอยู่ก่อนไปทางอ.บางน้ำเปรี้ยว บ้านเรือนตั้งห่างๆกันเนื่องจากมักตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่นาของตน มีสะพานไม้ข้ามคลองแสนแสบ สถานที่สำคัญคือมัสยิดฮาซานุดดิน ส่วนวัดไม่มีในชุมชน

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน ชุมชนศาลาแดงเป็นชุมชนดั้งเดิม ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นคนไทยมุสลิมจากภาคใต้ ซึ่งถูกกวาดต้อนเป็นเชลยขึ้นมาและให้ตั้งบ้านเรือนมาทำกินในบริเวณชุมชนนี้ นอกจากส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาอิสลามแล้วยังมีชาวบ้านทั้งอยู่ดั้งเดิมและอพยพมาที่นับถือศาสนาพุทธ ชาวบ้านที่เป็นมุสลิมมีการรวมตัวกันสร้างมัสยิดมีชื่อว่า “ฮาซานุดดิน” เพื่อไว้ประกอบพิธีทางศาสนา โดยในช่วงแรกมีลักษณะเป็นบาแลหรือเป็นเพิง ต่อมาเมื่อประมาณ 10 กว่าปีก่อนจึงรื้อและก่อสร้างเป็นอาคารถาวรอย่างในปัจจุบัน

เมื่อ รศ. 126 (พ.ศ.2450) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเปิดทางรถไฟสายเหนือตั้งแต่ปากน้ำโพธิ์ เมืองพิษณุโลกสายตะวันออกถึงเมืองฉะเชิงเทราแล้วจะเสด็จกลับทางรถไฟเหมือนขาไป แต่เมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทราเกิดมีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรทางคลองแสนแสบ จึงโปรดเปลี่ยนเป็นเสด็จกลับทางเรือ ให้จัดกระบวนเรือที่จะเสด็จกลับขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทราในครั้งนั้น โดยพระองค์ประทับทรงเรือมาด”ยอดไชยา”มีการประทับแรมกลางทาง 2 คืน 1 ระหว่างทางพระองค์ได้เสด็จประทับที่ศาลาแดง บริเวณชุมชนนี้ ดังนั้นชุมชนนี้จึงเรียกต่อมาว่า “ชุมชนศาลาแดง”

1.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน ชุมชนศาลาแดงมีความยาวที่ติดกับคลองแสนแสบ 5 กิโลเมตร มีถนนผดุงพันธ์และถนนสังฆะประชานุสรณ์ เลียบขนานกับคลองแสนแสบ ด้านทิศเหนือจรดชุมชนกระทุ่มราย ทิศใต้จรดคลอง 14 เขตติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทรา มีประตูน้ำหนองจอกอยู่บริเวณคลอง 13 เพื่อกั้นไม่ให้ น้ำจากแม่น้ำบางปะกงทะลักเข้ามาท่วมกรุงเทพในหน้าฝน ถัดจากประตูน้ำขึ้นไปมีคลองแยกอีกสายหนึ่งคือคลองนครเนื่องเขตต์ ซึ่งไปสิ้นสุดที่ประตูน้ำท่าไข่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทราอีกสายหนึ่งจะออกไปสิ้นสุดที่ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

พื้นที่ของชุมชนศาลาแดงส่วนใหญ่จะเป็นที่นา เพราะชาวบ้านที่ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ระหว่างคลองสองด้านมีสะพานไม้เชื่อมกันอยู่ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์อย่างมาก

1.3 จำนวนประชากร ชุมชนศาลาแดงมีประชากรประมาณ 1,200 คน นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 60 ศาสนาพุทธร้อยละ 40 มีฐานะยากจนถึงระดับปานกลาง (บางปีชาวนาขายข้าวได้เพียงเกวียนละ 3,000 – 4,000 บาท ในขณะที่ต้นทุนประมาณเกวียนละ 6,000 บาท) และส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง

1.4 อาชีพ ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นส่วนใหญ่ รองลงมามีการเลี้ยงสัตว์ซึ่งได้แก่ เป็ดและไก่ และมีการขุดบ่อเพื่อเลี้ยงปลา นอกจากนี้คนหนุ่มสาวในชุมชนนี้จะ

¹ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม. วัฒนธรรมสองฝั่งแควคลองแสนแสบ. กรุงเทพฯ : วิชาการพิมพ์, 2537, หน้า 7.

เข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมย่านลาดกระบังและโรงงานในพื้นที่ บางส่วนมีอาชีพรับราชการ ค้าขาย ซึ่งมีเพียงเล็กน้อย ในชุมชนแห่งนี้เคยมีธุรกิจบ่อปลาแต่ปัจจุบันได้ทำเป็นที่ก่อดังชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก

1.5 การปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะเป็นบ้าน 2 ชั้น น้ำไม่เคยท่วมถึงตัวบ้าน แต่อยู่แค่ริมคลองเท่านั้น บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะหันหน้าลงคลองและจะสร้างสะพานยื่นลงไปในน้ำ เพื่อสะดวกในการใช้ประโยชน์จากน้ำ บ้านมีเนื้อที่เฉลี่ยหลังละ 80-100 ตารางวา แต่หลังจะห่างกันประมาณ 50 เมตร ดังนั้นจึงเป็นชุมชนที่อยู่กันอย่างไม่หนาแน่น สลับกับมีพื้นที่ว่างเป็นช่วงๆ บ้านแต่ละหลังไม่มีรั้วกัน บางบ้านจะมีคันยอไว้หน้าบ้านเพื่อไว้จับสัตว์น้ำ

1.6 การคมนาคม ทางน้ำมีคลองแสนแสบผ่ากลางชุมชน ทางบกมีถนนผดุงพันธ์และถนนสังฆะประธานสุรธรรม์ขนานสองฝั่งคลองแสนแสบ ดังนั้นการคมนาคมทางบกจึงสะดวกมาก ทำให้ชาวบ้านมีการใช้รถยนต์น้อยลงจนเหลือไม่ถึงร้อยละ 5 ของประชาชุมชนศาลาแดง

1.7 การสาธารณูปโภค มีไฟฟ้าใช้ตามบ้านมาแล้วประมาณ 20 ปี แต่ไฟฟ้าตามถนนมาติดได้ไม่ถึง 1 เดือน ที่ชุมชนศาลาแดงไม่มีน้ำประปา ใช้ ยังใช้น้ำในคลองแสนแสบและบางบ้านขุดเจาะน้ำบาดาลและสูบขึ้นมาพักในแท้งค์ แล้วจึงส่งจ่ายไปในละแวกใกล้เคียง

1.8 สถานที่สำคัญในชุมชน ประกอบด้วย โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง มัสยิดฮาซานุดดิน

1.9 การติดต่อสื่อสารในชุมชน การสื่อสารระหว่างบุคคลของชาวบ้านทั้งสองฝั่งคลองแสนแสบได้รับติดต่อสื่อสารกันสะดวกจากการที่ได้มีสะพานเชื่อมระหว่างฝั่งทั้งสอง นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมไปนั่งคุยกันตามศาลาริมน้ำหน้าบ้าน หรือศาลาหน้ามัสยิด

นอกจากการสื่อสารระหว่างบุคคลแล้ว มีการใช้สื่อเสียงตามสายที่มัสยิด “ฮาซานุดดิน” ส่วนใหญ่จะใช้ในการเชิญชวนให้ชาวบ้านมาทำละหมาดทั้ง 5 เวลา ดังนั้นกล่าวได้ว่าชุมชนนี้มีการติดต่อสื่อสารกันดีในชุมชนเป็นอย่างดี เนื่องจากมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

1.10 วิถีชีวิต เนื่องจากอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่สงบ ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนชุมชนศาลาแดงอยู่กันอย่างเรียบง่ายและปฏิบัติต่อกันฉันท์มิตร แม้ว่าจะต่างศาสนาแต่ความขัดแย้งกันมีน้อยมาก

วิถีชีวิตส่วนใหญ่ยังผูกพันกับสายน้ำในคลองแสนแสบเพราะที่นี่ไม่มีน้ำประปา จะมีก็แต่เพียงน้ำบาดาลสำหรับบ้านที่พอมีอันจะกินเท่านั้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบ ทั้งใช้ชำระร่างกาย ล้างภาชนะ ชักผ้า รดน้ำต้นไม้ ใช้น้ำในการทำนา ใช้ในการเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งถือว่าที่คลองแสนแสบเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีเสบียงอาหารอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากชาวบ้านที่นี่จะจับสัตว์น้ำในคลองมารับประทานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเครื่อง

มือที่ในการจับสัตว์น้ำต่างชนิดกันไป อาทิ เมื่อน้ำในคลองมีปริมาณน้อยจะใช้ส้อมหรือแห หาก น้ำมากชาวบ้านจะเลือกใช้ขยอและตาข่าย

ชาวไทยมุสลิมจะประกอบศาสนกิจที่มัสยิดฮานานุดดินอย่างเคร่งครัด โดยจะทำ ละหมาด 5 เวลา (เช้า มีด เที่ยง เย็น หวัค้ำ และเวลาตึก) หากใครที่ไม่ค่อยมีเวลา จะละหมาด อาทิตย์ละวัน คือ ในเวลาเที่ยงของวันศุกร์

ชาวไทยพุทธรวมตัวอยู่ถัดไปทางใต้ของชุมชนจะไปประกอบพิธีทางศาสนา ที่วัด 2 แห่ง คือ วัดบึงทองหลางและวัดใหม่เจริญราษฎร์ อยู่ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ชาวบ้านจะไปทำบุญ วันพระที่วัดทั้งสองนี้ และทุกเช้าพระจะออกบิณฑบาตทางเรือมาถึงชุมชนนี้

2 สภาวะพื้นฐานของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

2.1 ลักษณะทางกายภาพของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง โรงเรียนศาลาแดงตั้ง อยู่ เลขที่ 25 หมู่ 5 ถนนผดุงพันธ์ แขวงหนองจอก เขตหนองจอก ริมคลองแสนแสบ ในที่ดินของ มัสยิดฮานานุดดิน จำนวนเนื้อที่ 2 ไร่

นักเรียนส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่ในชุมชนนี้มีประมาณร้อยละ 90 ที่เหลืออีกร้อยละ 10 อยู่ ในละแวกใกล้เคียง ศาสนาที่นักเรียนนับถือมากที่สุดคือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 65 ศาสนาพุทธ ร้อยละ 35

2.2 วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากร คุณวุฒิของครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง จบปริญญาโท 1 คน กำลังศึกษาปริญญาโท 1 คน ปริญญาตรี 9 คน ปวส. 1 คน บุคลากรครู เป็นผู้มีความสามารถ เห็นได้จากรางวัลครูดีเด่นด้านเกษตร การพัฒนาและศิลปะจาก กรุงเทพมหานคร อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาระงานทั้งจากส่วนกลางและส่วนโรงเรียนมีมาก ทำให้เห็นพลวัตของการร่วมมือ บางครั้งเต็มทีทุกคน บางครั้งร่วมมือเป็นบางคน

วิสัยทัศน์ของโรงเรียน “ภายในปีการศึกษา 2548 นักเรียนสุเหร่าศาลาแดงจะมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ มีความรู้ ความสามารถ ก้าวทันเทคโนโลยี มีคุณธรรม จริยธรรม **มีจิตสำนึกรักษ์สิ่งแวดล้อม** และสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข” ส่วนปรัชญาของโรงเรียนคือ “การศึกษา คือหัวใจของการพัฒนา” คำขวัญ ได้แก่ “วิชาการก้าวไกล แก่ไขสิ่งแวดล้อม น้อมใจใฝ่คุณธรรม” ส่วนวิสัยทัศน์ของอาจารย์ในโรงเรียน ได้แก่ เห็นความสำคัญของการเรียนที่เน้นการปฏิบัติให้เห็นจริง เน้นกิจกรรมร่วมกับการเรียนภาคทฤษฎี อาจารย์ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อโรงเรียน

2.3 ภาวะผู้นำของผู้บริหาร

เนื่องจากการทำวิจัยในชั้น R2 นี้ ได้มีโอกาสทำงานกับอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงจำนวน 2 ท่าน ท่านแรกคืออาจารย์พิมพ์ พร้อมถกล ท่านที่สองคืออาจารย์สุวิทย์ พันพื้ง ซึ่งทั้งสองท่านต่างมีภาวะผู้นำแต่โดดเด่นกันคนละด้าน

อาจารย์ใหญ่ทั้งสองเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ ในด้านการศึกษาในแนวใหม่ที่มีความสำคัญกับผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้ความสำคัญกับการทำวิจัยในชั้นเรียน และการทำการประกันคุณภาพการศึกษา ส่วนความมีมนุษยสัมพันธ์ เข้ากับชาวบ้านได้ดีนั้นอาจารย์สุวิทย์ พันพื้งสามารถทำได้ดี อาจเนื่องด้วยบุคลิกส่วนตัวที่เข้าถึงชาวบ้าน เช่น การพูดจาไพเราะแต่ตรงไปตรงมา ฉลาดในการโต้ตอบ มีทัศนคติที่ดีต่อชุมชน และทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายไม่มีวันหยุด ซึ่งพฤติกรรมทั้งหมดทำด้วยความสม่ำเสมอ ดังนั้นอาจารย์สุวิทย์จึงสามารถเข้าไปนั่งในใจชาวบ้านโดยใช้เวลาไม่นาน เช่น ชาวบ้านยินดียินดีบริจาคเงินซื้อครุภัณฑ์ให้โรงเรียนในเดือนแรกของการเริ่มงาน ชาวบ้านโดยเฉพาะกรรมการโรงเรียนยินดีจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อหาทุนทรัพย์ในการสนับสนุนโรงเรียน ทั้งๆที่สร้างมาเป็นเวลาเกือบ 4-5 ปี

ทรัพยากรโรงเรียน ทรัพยากรบุคคลประกอบด้วยอาจารย์ 12 คน ครูจ้าง 2 คน พนักงานธุรการ 1 คน พี่เลี้ยงเด็ก 2 คน นักการภารโรง 2 คน แม่ครัว 4 คน ส่วนนักเรียนมี 313 คน เป็นชาย 161 คน หญิง 152 คน ชั้นอนุบาล 1-2 จำนวน 60 คน ประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 52 คน ประถมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 42 คน ประถมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 41 คน ประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 46 คน ประถมศึกษาปีที่ 5 จำนวน 29 คน ประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 43 คน

เกี่ยวกับอาคาร สถานที่ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงมีอาคารเรียนพิเศษของกรมโยธาธิการ 2 หลัง โรงอาหาร 1 หลัง ศาลาเอนกประสงค์ 1 หลัง บ่อน้ำบาดาลพร้อมถังเก็บน้ำ 1 แห่ง มีห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ใช้ประกอบการบริหารและจัดกิจกรรมการเรียนรู้

2.5 สิ่งแวดล้อมภายในและภายนอกโรงเรียน สิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียน สภาพโรงเรียน ศาลาแดงมีพื้นที่น้อย อาคารต่างๆ ค่อนข้างแออัด มีสนามกีฬาเล่นๆ 1 สนาม ด้านที่ติดคลองแสนแสบได้ทำป้ายโรงเรียนและตกแต่งด้วยสวนหย่อมดูงดงาม ด้านข้างโรงเรียนเป็นคลองซอย สภาพน้ำสะอาดดีบริเวณผนังตึกมีผลงานจิตรกรรมฝาผนังของนักเรียน เขียนเกี่ยวกับวิถีชีวิตรวมถึงประเพณีของชุมชน มีการเขียนวิถีชีวิตริมคลองแสนแสบ

นอกจากนี้อาจารย์สุวิทย์ พันพื้งได้มีการทำเวทีใหม่ที่ใช้ความสามารถในการเขียนภาพของอาจารย์ศิลปะทำเป็นเวทีที่สวยงามแต่ไม่สิ้นเปลืองทุนทรัพย์ มีการนำงบประมาณจากงานเลี้ยงน้ำชาทำศาลาการเรียนรู้ นอกจากนี้มีการปรับทางเดินหน้าห้องอนุบาลทำเป็นศูนย์การเรียนรู้หลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งแบบจำลองและรายละเอียดของหลักสูตรดังกล่าว ซึ่งดูสะอาดตาแต่ไม่สิ้นเปลืองทุนทรัพย์มาก

สิ่งแวดล้อมภายนอกโรงเรียน คลองแสนแสบหน้าโรงเรียนน้ำใสสะอาดและไม่มีพวงหรีดต่างกับก่อนปี 2537 ซึ่งคลองเต็มไปด้วยผักตบชวาและมีต้นหญ้ารก้างเต็มคลอง ปัจจุบันสองฝั่งคลองมีทัศนียภาพที่สวยงาม ชาวบ้านยังมีชีวิตริมคลองเหมือนในอดีตคือ อาบน้ำซักผ้า ล้างจานริมคลอง เป็นต้น บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนไทยขนาดย่อม ส่วนด้านหลังโรงเรียนที่ติดถนนซอยทะเลถนนใหญ่ บรรยากาศเต็มไปด้วยต้นไม้ ท้องนาและคลองซอย

2.6 เกียรติยศที่โรงเรียนได้รับ ในช่วงปี พ.ศ. 2545-2546 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ได้รางวัลดังต่อไปนี้ 1) ผ่านการประกันคุณภาพตามมาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษา ของสถาบันส่งเสริมการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาแห่งชาติ (สมศ.) 2) ป้ายโรงเรียนคุณภาพตามมาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษาของสำนักงานการศึกษา กรุงเทพมหานคร 3) ใบประกาศเกียรติคุณได้รับมาตรฐานโครงการ “หนึ่งโรงเรียน หนึ่งการเรียนรู้” ในงาน “ก้าวใหม่ครู กทม.” จากสำนักงานศึกษา กรุงเทพมหานคร 3) นักเรียนได้เป็นตัวแทนเข้าร่วมแข่งขันวอลเลย์บอลกีฬานักเรียนกรุงเทพมหานคร โดยได้รางวัลรองชนะเลิศอันดับ 2 วอลเลย์บอลชายรุ่น 10 ปี

2.7 กิจกรรมร่วมกับเครือข่าย มีการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ การจัดทำหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ร่วมกับโรงเรียนสุเหร่าใหม่ โรงเรียนสุเหร่าบ้านเกาะ และโรงเรียนสุหร่านาตบ

2.8 วิชาที่ครูสามารถใช้สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ

- วิชาสังคม และวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต(สปช.) เช่น ฝึกกระบวนการสำรวจข้อมูลชุมชน
- วิชาพลศึกษา เช่น การหัดว่ายน้ำ พายเรือ เป็นต้น
- วิชาสุขศึกษา เช่น การช่วยเหลือคนตกน้ำ
- วิชาภาษาไทย เช่น หลักเกณฑ์การสัมภาษณ์ สรุป รายงาน การฟังการบรรยายและจดบันทึก เขียนเรียงความ คำขวัญต่างๆ
- คณิตศาสตร์ เช่น คำนวณค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายของที่ระลึกให้คนที่มาเที่ยวคลองแสนแสบ
- วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) เช่น วาดภาพเกี่ยวกับเรือ
- วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) เช่น การประดิษฐ์เรือ การพายเรือ
- ภาษาอังกฤษ เช่น หาคำศัพท์ภาษาอังกฤษเกี่ยวกับเรือ
- การงานเทคโนโลยี เช่น อาชีพในชุมชน

กิจกรรมเสริมหลักสูตรเกี่ยวกับการพัฒนาคลองแสนแสบ

ทางโรงเรียนจัดรายการประเพณีปัญญา จัดเป็นกลุ่มๆ เช่นกลุ่มภาษาไทย ให้คิดและเขียนเกี่ยวกับการรักษาคลอง กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ ทางด้านการเกษตรจะปลูกผัก โดยอาศัยน้ำจากคลองแสนแสบมารดน้ำต้นไม้

นอกจากนี้ยังมีแผนงานด้านวิชาการ ประกอบด้วย โครงการค่ายวิทยาศาสตร์ โครงการสอนสร้างเสริมและจัดตั้งชุมชนวิชาการ โครงการจัดกิจกรรมเสริมทักษะด้านศิลปะ โครงการพัฒนาการเรียนการสอนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และโครงการเสริมทักษะภาษาอังกฤษ

แผนงานด้านกิจการนักเรียน ประกอบด้วย โครงการจัดกิจกรรมสหกรณ์นักเรียน โครงการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทย โครงการจัดกิจกรรมวันสำคัญ โครงการจัดกิจกรรมห้องสมุดและการให้บริการ โครงการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และความมีระเบียบวินัย โครงการจัดบริการอาหารกลางวัน โครงการสร้างเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน โครงการสุขภาพอนามัย และโครงการทัศนศึกษาสิ่งแวดล้อม

2.7 ประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

โรงเรียนศาลาแดงก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2471 รวมระยะเวลาก่อตั้งถึงปัจจุบัน 75 ปี มีเนื้อที่ 2 ไร่ เป็นที่ดินของมัสยิดฮาซันุดดิน หมู่ 9 แขวงหนองจอก กรุงเทพมหานคร ตั้งโรงเรียนขึ้นครั้งแรกเป็นโรงเรียนอนุบาล ปัจจุบันสอนในระดับประถมศึกษา

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนมีมาก เพราะเป็นโรงเรียนที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมา และโรงเรียนสร้างบนเนื้อที่ของมัสยิด กรรมการมัสยิดจะเป็นกลุ่มเดียวกันกับกรรมการโรงเรียน ชาวบ้านจะส่งลูกหลานมาเรียนที่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง เวลาว่างโรงเรียน ชาวบ้านจะมาร่วมงานหลายร้อยคน

2.8 ชีวิตและการทำงานของครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

ลักษณะภูมิหลังโดยทั่วไปของครู ส่วนใหญ่จบปริญญาตรีและเป็นคนนอกพื้นที่ เช่น มีภูมิลำเนาอยู่ที่ร้อยเอ็ด นครปฐม ราชบุรี นครศรีธรรมราช เป็นครูที่อยู่ในพื้นที่ 2-3 คน ส่วนทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง

ลักษณะการทำงานทั่วไปของครู รับผิดชอบด้านการสอน 20-22 ชั่วโมง/สัปดาห์ ภาระงานอื่นๆ เช่น อยู่ห้องสมุด / ห้องสพช. / ห้องสหกรณ์ / ห้องเกษตร / ห้องศิลปะ / ห้องพลศึกษา เป็นต้น ส่วนงานพิเศษ ที่ได้รับมอบหมายจาก กทม. เช่น เป็นฝ่ายสถานที่จัดนิทรรศการต่างๆ เป็นต้น

กิจกรรมพิเศษของครู เวลาว่างครูที่อยู่ในพื้นที่จะอยู่บ้าน ดูโทรทัศน์ ปลูกต้นไม้ ส่วนครูที่อยู่นอกพื้นที่มักจะกลับบ้าน

ปัญหาของครู ได้แก่ จบมาในสายที่จะต้องสอน จำนวนครูมีน้อย ชั่วโมงสอน ภาระงานด้านเอกสารมีมาก กิจกรรมที่ขอความร่วมมือมีมากทั้งขอบุคลากรไปช่วยงาน และกิจกรรมนอกหลักสูตร สื่อการสอนไม่เพียงพอและไม่ทันสมัย

ความต้องการของครู ต้องการงบประมาณที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาโรงเรียน และซื้อครุภัณฑ์ที่จำเป็น

3. กระบวนการโรงเรียน-ชุมชน

3.1 การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของโรงเรียน

โรงเรียนดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการทำงานของโรงเรียน ตั้งแต่การรับรู้ถึงปัญหา การร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมหนุนช่วย ในการร่วมรับรู้ปัญหา โรงเรียนและโรงเรียนรับรู้ปัญหาของชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นกรรมการโรงเรียนมีผู้ปกครองนักเรียนร่วมด้วย โดยจะแจ้งปัญหาต่างๆ ในที่ประชุม โดยประชุมร่วมกันประมาณเดือนละ 1-2 ครั้ง ในด้านการร่วมคิด โดยบางครั้งโรงเรียนมองไม่เห็นปัญหา คนในชุมชนจะให้ข้อคิด หรือบางครั้งเรื่องยาเสพติดผู้ปกครองไม่ทราบพฤติกรรมของลูกหลานตนเองทางโรงเรียนกับผู้ปกครองจะช่วยกันแก้ปัญหา ในด้านการร่วมทำ คือทุกครั้งที่โรงเรียนมีงานวันสำคัญเช่นวันพ่อ วันแม่ วันครู วันเด็ก ทางโรงเรียนจะเชิญผู้ปกครองมาร่วมงานทุกครั้ง ส่วนการร่วมหนุนช่วย ชุมชนได้ช่วยกันหางบประมาณให้โรงเรียน ด้วยการจัดงานที่เลี้ยงน้ำชา หมายถึงชาวบ้านจะแจ้งความประสงค์ว่าจะนำอาหารมาขายในงาน ส่วนรายได้ทั้งหมดจะมอบให้โรงเรียน

3.2 โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในการพัฒนา/แก้ไขปัญหาดังๆ โรงเรียนให้สถานที่กับชุมชนในการจัดงาน เช่น งานวันอนุรักษ์ รัชชานุสรณ์ คุณคลองแห่งชาติ วันที่ 20 กันยายน 2545 เป็นต้น นอกจากนี้ครู เจ้าหน้าที่และนักเรียน ได้ช่วยชุมชนลอกคลองแสนแสบ ตัดหญ้าริมคลองให้ดูสะอาดตาบ่อยครั้ง

3.3 กิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน กิจกรรมที่เสริมให้ชุมชนกับโรงเรียนมีความแน่นแฟ้นกันอย่างมากคือ กิจกรรมทางศาสนา เช่น การทำละหมาดทุกวันๆ ละ 5 ครั้ง กิจกรรมที่ชาวบ้านจัดงานหาทุนให้โรงเรียน รวมทั้งชมรมเกษตรกรรมธรรมชาติหนองจอกจะสนับสนุนการเรียนวิชาเกษตรของโรงเรียน ด้วยการให้ใช้ที่ดิน และการเป็นวิทยากรให้ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมวันอนุรักษ์ รัชชานุสรณ์ คุณคลองแห่งชาติ (20 กันยายน ของทุกปี) ที่ชาวบ้าน โรงเรียนและเขตต้องช่วยกันทำคลองให้สะอาดและเข้าไปร่วมงาน เช่น ประภวดีริมคลองงาม ลำน้ำใส ทำให้ทุกคนในชุมชนต้องมาช่วยจัดหน้าบ้าน หน้าโรงเรียนให้ดูสวยงาม ส่วนในปี 2543 และ 2545 ได้มีการจัดงานที่ชุมชนศาลาแดง ในบริเวณโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

3.4 พลังโรงเรียนเสริมชุมชน ศักยภาพของโรงเรียนที่ช่วยเสริมชุมชน ส่วนใหญ่เป็นศักยภาพของครูบางคนที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน แต่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการช่วยเหลือชุมชนในการดูแลด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การช่วยดูแลให้คลองแสนแสบบริเวณโรงเรียนและชุมชนมีความสะอาด สวยงาม ทั้งยังอบรมลูกหลานให้ไปช่วยกันดูแลบริเวณบ้านของตนให้สะอาด น่าอยู่ อีกด้วย

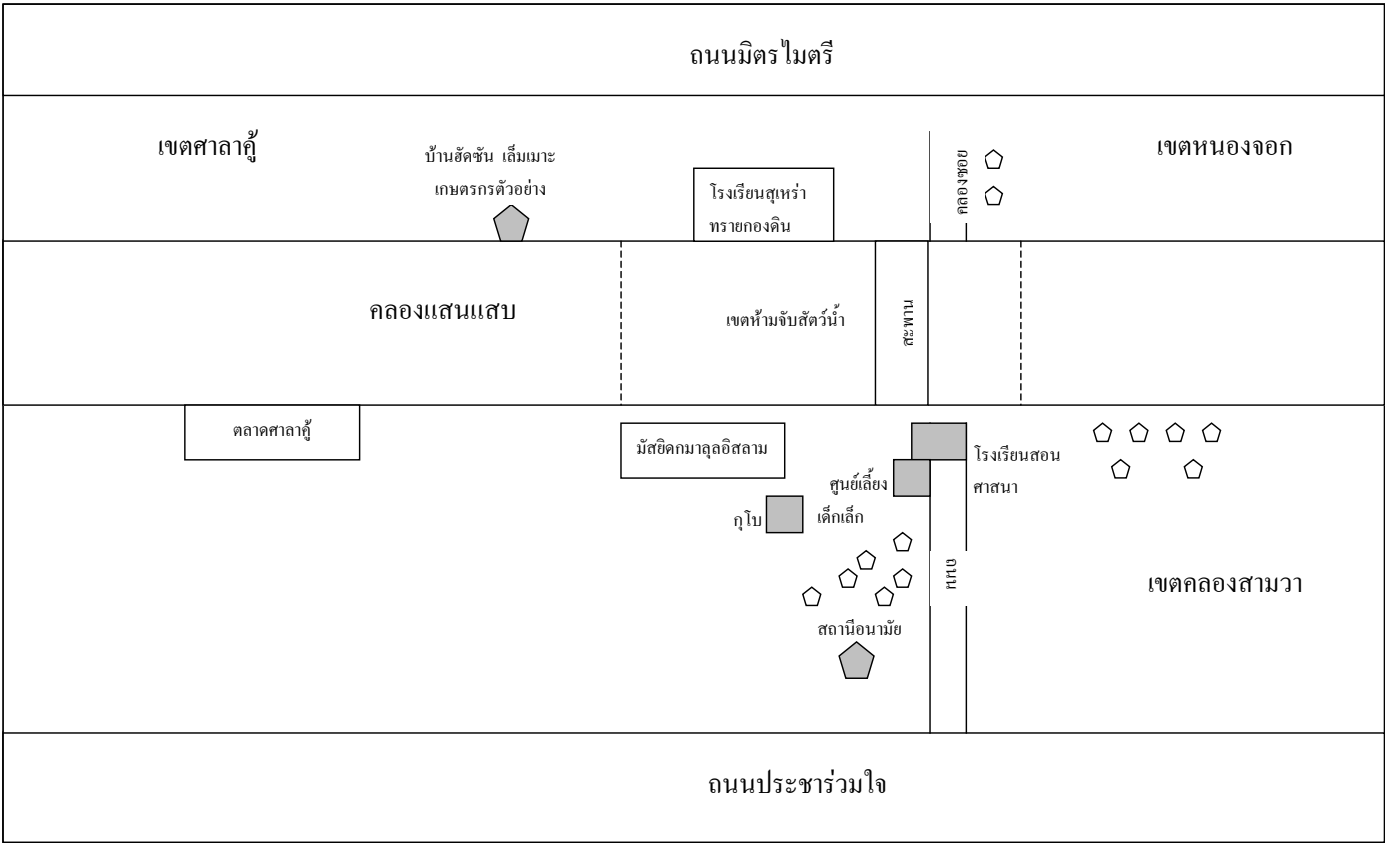
สรุปได้ว่า พลังของโรงเรียนและพลังของชุมชนในชุมชนศาลาแดง ได้ช่วยเกื้อหนุน พึ่งพิงกันเพราะเป็นพื้นที่อยู่ไกลจากสำนักงานเขต (ชุมชนสุดท้ายอยู่ติดกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัด

จะเชิงเทรา) ดังนั้นโรงเรียนจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญของคน จะต้องดูแลไว้ให้ลูกหลานของตนได้เข้าเรียน ชาวบ้านจึงให้ความร่วมมือกับโรงเรียนทุกอย่าง ในขณะที่ความผูกพันของครูในพื้นที่และพี่เลี้ยงเด็กก็ผูกพันกับชุมชน เพราะต่าง ก็เป็นคนในพื้นที่

2. ข้อมูลพื้นฐานชุมชนกมาลุลอิสลาม (ทรายกองดิน)

ชุมชนกมาลุลอิสลาม (ทรายกองดิน) เดิมอยู่ในเขตมีนบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ได้เปลี่ยนมาอยู่ในเขตคลองสามวา คลองแสนแสบในเขตมีนบุรีเริ่มตั้งแต่บริเวณประตูน้ำบางชันด้านตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับเขตบึงกุ่มไหลผ่านตลาดมีนบุรีไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างแนวถนนประชาร่วมใจและถนนราษฎร์อุทิศ ไปจนจรดหนองจอกมีระยะทางยาวตลอดลำคลอง 14 กิโลเมตร ส่วนชุมชนกมาลุลอิสลามเริ่มตั้งแต่คลองบริเวณที่ขนานกับหัวถนนประชาร่วมใจ ยาวไปถึงชุมชนศาลาคู์ ยาวประมาณ 6 กิโลเมตร ซึ่งเขียนเป็นแผนที่ชุมชนได้ดังนี้

ชุมชนกมาลุลอิสลาม เขตคลองสามวา

ภาพที่ 3 แสดงแผนที่ชุมชนกมาลุลอิสลาม เขตคลองสามวา

ชุมชนกมาลุลอิสลาม ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ เขตคลองสามวา ติดกับถนนประชาร่วมใจ มีศูนย์เลี้ยงเด็กเล็ก และโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม ตั้งอยู่บนที่ดินของมัสยิดกมาลุลอิสลาม ฝั่งริม

คลองแสนแสบที่อยู่ตรงข้ามกับมัสยิด เป็นที่ตั้งของโรงเรียนสุเหร่าทรายกองดิน บริเวณหน้ามัสยิด เป็นบริเวณห้ามจับสัตว์น้ำ เลยจากมัสยิดไปทางเขตกลองสามวาเป็นที่ตั้งบ้านของเกษตรกรดีเด่น นายอัฒัน เลี่ยมเกาะและกลุ่มแม่บ้าน บ้านเรือนบริเวณมัสยิดจะอยู่ค่อนข้างหนาแน่น

ส่วนรายละเอียดของชุมชนฯด้านต่างๆมีดังต่อไปนี้

1. สภาพพื้นฐานของชุมชนทรายกองดิน (กมาลุลอิสลาม)

1.1 ประวัติศาสตร์ ชุมชนทรายกองดินเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อพยพมาจากภาคใต้ตั้งแต่ สมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นชาวไทยมุสลิม จากประวัติศาสตร์ของคลองแสนแสบในหนังสือ ศิลปวัฒนธรรม กล่าวว่าในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ชุมชนแห่งนี้พร้อมใจกันที่จะสร้างมัสยิดแทนมัสยิดไม้ชั้นเดียวที่ทรุดโทรม ซึ่งได้รับบริจาคทรายจากชาวบ้านจันทน์นาถกอง รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานทรายสมทบด้วยเช่นกันเมื่อครั้งเสด็จประพาสคลองแสนแสบ ส่วนชื่อของชุมชนได้มาจากสมญานามที่ชาวบ้านตั้งไว้ว่า “ทรายกองดิน” จึงมีชื่อที่เรียกจน ถึงปัจจุบันนี้ว่า “ชุมชนทรายกองดิน” หรือ “ชุมชนกมาลุลอิสลาม”

1.2 ลักษณะกายภาพของชุมชน แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ 1.) ช่วงระหว่างสะพานข้ามวัดแสนสุข ถึงสะพานคนข้ามหน้าสุเหร่า ริมลำคลองไม่ได้กั้นเขื่อนและทางเดินเท้า เป็นที่อยู่อาศัยบ้านพักเดี่ยวและเป็นที่โล่ง 2.) ช่วงระหว่างสะพานคนข้ามหน้าสุเหร่าถึงสะพานปูนรถข้ามข้างโรงเรียนสุเหร่าทรายกองดิน แนวริมลำคลองมีเขื่อนกั้นด้วยไม้ และมีทางเดินเท้าตลอดแนว เป็นที่อยู่อาศัยบ้านพักเดี่ยว มีท่อน้ำ ท่อจอดเรือ บ้านพักอาศัยแต่ละหลังอยู่ห่างกันประมาณ 600 เมตร

ชุมชนที่ศึกษาเริ่มจากบริเวณส่วนต้นคือตั้งแต่บริเวณหัวถนนประชาร่วมใจ ซึ่งอยู่ทางฝั่งทิศใต้ของคลอง ซึ่งถนนทั้งสองตัดขนานกันไปกับคลองจนจรดเขตนองจอก ระยะทางยาวทั้งสิ้น 6 กิโลเมตร ชุมชนสุเหร่าทรายกองดินเป็นชุมชนตั้งอยู่บริเวณกิโลเมตรที่ 4 นับจากหัวถนนประชาร่วมใจ ในเขตมีนบุรี

1.3 จำนวนประชากร 1,350 คน มีฐานะยากจนถึงระดับปานกลาง นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 94 เป็นพุทธร้อยละ 6 ซึ่งมุสลิมทุกคนต้องสังกัดหรือเป็นสมาชิก (สับนุรุษ) ของมัสยิดและต้องเสียเงินค่าบำรุงมัสยิดเป็นรายปี ละ 50 บาท

1.4 อาชีพ ประชากรบางส่วนยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา เลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด ขุดบ่อเลี้ยงปลา การเลี้ยงปลาในกระชัง และการหาปลาในลำคลอง ได้แก่ การวางตาข่ายดักปลา การยกยอ การใช้สุมดักปลา เป็นต้น

คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่จะเดินทางเข้ามาทำงานในเขตนิคมอุตสาหกรรมบางชัน โรงงานชิ้นโย และโรงงานอื่นๆ ซึ่งขณะนี้ได้ปิดกิจการไปหลายแห่ง ทำให้ประชาชนว่างงานลง นอกจากนี้ยังมีอาชีพรับจ้าง ค้าขายและรับราชการอีกด้วย

1.5 การปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านเรือนของชุมชนทั้งสองฝั่งคลองจะมีลักษณะคล้ายกัน เป็นบ้านไม้สองชั้นยกพื้นสูงประมาณ 1-2 เมตร แต่ละบ้านจะมีบริเวณบ้านเป็นของตนเอง ประมาณ 80-100 ตารางวา ไม่ได้กั้นบริเวณและสร้างห่างกันเป็นหย่อมๆ ไม่หนาแน่น สลับกับมีพื้นที่ว่างเป็นช่วงๆ โดยปกติถ้าไม่ใช่ฤดูฝนในระยะเวลาที่มีฝนชุก น้ำจะไม่ท่วมได้ทุนบ้าน ชาวบ้านจึงใช้พื้นที่บริเวณได้ทุนบ้านเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงเป็ด และเลี้ยงไก่ไว้กินไข่ เป็นต้น

1.6 การคมนาคม ส่วนใหญ่ใช้การคมนาคมทางบก เพราะสะดวกสบาย และมีถนนคู่ขนานใกล้กับชุมชน คือ ถนนประชาร่วมใจและถนนราษฎร์อุทิศ มีรถโดยสารประจำทางวิ่งผ่านตลอดทั้งสองสาย ส่วนใหญ่ไม่ค่อยใช้เรือเพราะมีสะพานข้ามคลองมีทางเดินเลียบบคลองตลอด

1.7 ระบบสาธารณูปโภค มีไฟฟ้าเข้ามา 30 ปีแล้ว น้ำที่นำมาใช้เพื่อการอุปโภค นำมาจากคลอง หากเป็นน้ำบริโภคจะใช้จากประปาหมู่บ้าน ซึ่งมีการเดินท่อน้ำต่อกันหรือน้ำฝนสำหรับบ้านที่อยู่ห่างออกไปและระบบประปาหมู่บ้านยังไม่ถึง แก้ปัญหาโดยการขุดน้ำบาดาลใช้และแบ่งปันกันในละแวกบ้านข้างเดียวและบางส่วนยังใช้น้ำจากคลองแสนแสบ

1.8 สถานที่สำคัญในชุมชน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ระดับอนุบาล) โรงเรียนชาลิมนูนาน (สอนศาสนา) สุเหร่าทรายกองดิน สถานีอนามัย และสหกรณ์ร้านค้า

1.9 การสื่อสารภายในชุมชน มีทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารเป็นกลุ่มย่อย การสื่อสารกลุ่มใหญ่โดยใช้สื่อกระจายข่าวและสื่อมวลชน ชาวบ้านที่นี้จะมีการปฏิสัมพันธ์กันมากไม่ว่าจะมาพบปะคุยกันที่มัสยิด หรือการไปเยี่ยมเยียนตามบ้านเพราะสามารถเดินไปหากันได้ตลอดทั้งชุมชน เพราะมีทางเดินเลียบบคลองซึ่งเป็นสะพานปูนยกสูงขึ้นเหนือผิวน้ำประมาณ 1-2 เมตร นอกจากนี้ยังใช้จักรยานบนทางเท้านี้ได้ หากจะข้ามไปอีกฝั่งก็มีสะพานไม้ยกสูงเหนือผิวน้ำประมาณ 3-4 เมตร ทำให้สะดวกในการติดต่อกันภายในชุมชนเดียวกันและชุมชนที่ตั้งอยู่คนละฝั่งคลอง

การสื่อสารกลุ่มย่อย จะมีผู้นำชุมชนที่เป็นอิหม่าม คือ **นายวินัย สมะฮูน (มรวาน)** ประชุมชาวบ้านที่มัสยิดอยู่เป็นประจำ

การสื่อสารกลุ่มใหญ่ โดยใช้สื่อกระจายข่าวและสื่อมวลชน เพราะความเชื่อที่ว่าการกล่อมเกลียดต้องทำอย่างต่อเนื่อง นายวินัย สมะฮูน ได้ใช้หอกระจายข่าวเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดผ่านความคิดเห็นผ่านหอกระจายข่าวซึ่งมีอยู่ตามบ้านชาวบ้านจำนวนถึง 500 ตัวเป็นประจำทุกวันในเวลา 04.00 – 06.00 นาฬิกา ในขณะเดียวกันบางวันก็ต่อโทรศัพท์เพื่อไปออกรายการที่สถานีวิทยุ ต่างๆ เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นการประยุกต์เอาคำสอนของศาสนามาใช้กับชีวิตประจำวัน

นอกจากนี้ ยังมีการสนับสนุนให้เยาวชนในชุมชนไปอบรมการจัดรายการหอกระจายข่าวแล้วให้มาจัดรายการในช่วงเวลา 16.30 – 18.30 น. โดยใช้ห้องโถงของมัสยิดเป็นสถานที่จัดรายการ

การ เนื้อหาที่มีความหลากหลายทั้งข่าวประจำวัน บทความแสดงความคิดเห็นทางการเมือง ซึ่งจะนำเอาหลักทางศาสนามาสอดแทรกด้วย ทั้งนี้รายการจะไม่มีรายการเพลงหรือบันเทิง มีลักษณะเป็นสาระทั้งสิ้น ซึ่งปรากฏว่าชาวบ้านที่นี่ ให้ความสนใจฟังข่าวสารจากผู้นำชุมชนทางหอกระจายข่าวมาก จากเดิมในปี 2530 มีลำโพงอยู่ 100 ตัวซึ่งได้มาจากภาครัฐ แต่ในปัจจุบันเพิ่มจำนวนเป็น 500 ตัวซึ่งเป็นเงินทุนจากชาวบ้านเองที่ต้องการติดลำโพงบริเวณบ้านของตน และจากการสังเกตพบว่าชาวบ้านนิยมฟังสาระในรายการหอกระจายข่าวมาก โดยจะทำภาระกิจงานบ้านของตนไปด้วย ฟังรายการอย่างตั้งใจไปด้วย

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารในชุมชนนี้ได้ผลดีมาก จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านที่นี่รวมใจกันพัฒนาชุมชน เนื่องจากได้รับข้อมูลข่าวสารที่ดีพอ ได้รับการโน้มน้าวใจด้วยการประชาสัมพันธ์ให้มาร่วมพัฒนาและมีการสื่อสารที่มีเนื้อหากลมกลืนให้เป็นคนดีโดยใช้สื่อผสมผสาน ทั้งสื่อบุคคลคืออิหม่าม สื่อหอกระจายข่าว และสื่อกิจกรรมคือพิธีกรรมทางศาสนา และกิจกรรมพัฒนาในชุมชน

1.10 วิถีชีวิต เนื่องจากชาวบ้านชุมชนกมาลุลอิสลาม เป็นคนที่เคร่งครัดในศาสนามาก ดังนั้นวิถีชีวิตของคนแถบนี้จึงยึดถือคำสอนของศาสดาเป็นสำคัญ มีชาวบ้านจำนวนมากปวารณาตัวเพื่อทำงานรับใช้ศาสนาโดยมาช่วยทำงานที่มีสัจจิตตั้งแต่วินาทีแรกไม่ทุกวัน ทำความสะอาดมัสยิด ทำอาหาร หรือช่วยประชาสัมพันธ์หรือทำงานบริหารมัสยิด ทั้งนี้ทุกคนจะอุทิศตนเพื่อศาสนาโดยไม่หวังค่าตอบแทนใดๆ

นายวินัย สะมะอูน อิหม่ามแห่งมัสยิดแห่งนี้ได้กล่าวว่า “...นอกจากมัสยิดจะเป็นที่ประกอบศาสนพิธีแล้ว มัสยิดยังสามารถใช้เป็นที่รวมพลหรือเวทีชาวบ้านได้ด้วย... ”

ศาสนาอิสลามสอนให้มุสลิมทำกิจกรรมที่เป็นสาระมากดังจะเห็นจาก การจัดงานต่างๆ ของชุมชนมุสลิม เช่น การจัดงานน้ำชา ซึ่งจะจัดเป็นประจำทุกปี เพื่อหารายได้สมทบแก่มัสยิด กิจกรรมบนเวทีจะมีแต่วิชาการ เช่น การปาฐกถาหรือบรรยายของนักคิด นักวิชาการ ที่จะหยิบยกประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างปัญหาบ้านเมืองและเรื่องราวของศาสนา แต่จะไม่มีการเล่นดนตรี หรือสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความบันเทิงมาในงานดังกล่าวเลย

การพักผ่อนส่วนใหญ่ของชาวบ้านที่นี่คือการอยู่กับธรรมชาติริมคลอง เช่น ช่วงเย็นครอบครัวที่อยู่ริมคลองแสนแสบจะมานั่งเล่นที่ระเบียงหน้าบ้าน หรือหากไม่มีระเบียงก็พาครอบครัวมานั่งเล่นที่หน้าน้ำหรือสะพานไม้เล็ก ๆ ที่ยื่นลงไปในลำคลอง สำหรับกติกาของหมู่บ้านนี้คือการไม่จับปลาในเขตมัสยิด และทุกบ้านต้องเก็บผักตบชวาที่ไหลตามน้ำผ่านหน้าบ้านของตนเอง

จากข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนศาลาแดงและชุมชนกมาลุลอิสลาม พบว่ามีส่วนที่คล้ายกันในแง่ของลักษณะทางกายภาพที่เป็นชุมชนชานเมืองกรุงเทพมหานคร อยู่ติดกับคลองแสนแสบ และลักษณะประชากรที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวไทยมุสลิม แต่ส่วนที่ต่างคือชุมชนศาลาแดงทำ

อาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนามากกว่า และประชากรในชุมชนแม้จะมีไทยมุสลิมมากกว่า แต่ก็เพียงร้อยละ 60 อีกร้อยละ 40 เป็นชาวไทยพุทธ อย่างไรก็ตามในการศึกษาค้างนี้สนใจว่าสามารถทำกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคอลงแสงนแสงระหว่างชุมชนได้หรือไม่

บทที่ 7

กรอบแนวคิด คำถามหลัก และระเบียบวิธีวิจัย

1. กรอบแนวคิดในการวิจัย (Research Framework)

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องตั้งแต่บทที่ 2 ถึงบทที่ 7 สามารถเขียนกรอบแนวคิดในการวิจัยที่เป็นระบบ (System) ที่ประกอบไปด้วยข้อมูลนำเข้า (input) ในที่นี้คือลักษณะชุมชน ลักษณะของชาวบ้านรวมทั้งบริบทที่เกี่ยวข้อง จากนั้นเป็นกระบวนการ (Process) ที่มีการดำเนินกิจกรรมในการสร้างจิตสำนึกด้วยกระบวนการโรงเรียน-ชุมชน เพื่อให้ชาวศาลาแดงเกิดความรู้สึกต่อธรรมชาติโดยเฉพาะคลองแสนแสบเหมือนสิ่งมีชีวิตที่มีสิทธิทางชีวภาพ และสร้างสมดุลกับธรรมชาติแบบพึ่งพากัน มากกว่าแนวคิดจากกระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ที่มนุษย์คือผู้ควบคุมธรรมชาติ

ส่วนผลลัพธ์ที่ได้ (Output) คือ เยาวชน ชาวบ้านและครูมีจิตสำนึกต่อการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น ซึ่งการใช้เวลาเพียง 1 ปี อาจจะได้จิตสำนึกในระดับเบื้องต้นที่เป็นรูปธรรม เช่น เห็นความสำคัญของสื่อกลางที่จะนำไปสู่จิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ นั่นคือหลักสูตรท้องถิ่นที่เกิดจากโรงเรียน-ชุมชน ดังนั้นผลลัพธ์ในระดับนี้จึงเป็นผลการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นโดยนักเรียน ชาวบ้านและครู ดังแสดงกรอบแนวคิดในภาพต่อไปนี้

1 Input.....	2 Process	3 Output
-ลักษณะทางกายภาพ ของชุมชนและชาวบ้าน และบริบทที่เกี่ยวข้อง	-กระบวนการสร้าง จิตสำนึกรักษาคลอง -ดำเนินกิจกรรมตาม หลักสูตรท้องถิ่น	-ครู นักเรียน ชาวบ้าน เกิด จิตสำนึกรักษาคลองแสนแสบ

ภาพที่ 4 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่อง การสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา : กรณีศึกษาคลองแสนแสบ

2. คำถามหลักในการวิจัย

- 2.1 กระบวนการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนมาลูลิอิสลามกับชุมชนศาลาแดง มีการขับเคลื่อนอย่างไร ได้ผลอย่างไร
- 2.2 หลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงที่ร่วมกันทำระหว่างครูกับชาวบ้านมีลักษณะใด จะช่วยแก้ปัญหาคลองแสนแสบได้มากน้อยเพียงใด
- 2.3 ทำอย่างไรจึงจะทำให้ชาวชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหามลพิษในคลองแสนแสบ และเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้มีสภาพดีอย่างยั่งยืน

2.4 มิติด้านอื่นๆ ที่มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลองหรือไม่ และส่งผลต่อหลักสูตรท้องถิ่นอย่างไร

3. ระเบียบวิธีวิจัย (Research Methodology)

ระเบียบวิธีวิจัย (Research Methodology) การศึกษาเรื่องการสร้างจิตสำนึกกับการศึกษา : กรณีคลองแสนแสบ มีวิธีการในการวิจัยจึงเป็นการศึกษาคู่กันระหว่าง การวิจัยเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ เชิงปริมาณ ได้แก่ การวัดคุณภาพของน้ำในคลองฯ และการประเมินผลการสอน

ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพจะใช้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมกับโรงเรียนและชุมชน เกี่ยวกับกิจกรรมสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ทั้งในรูปแบบของหลักสูตรท้องถิ่น และกิจกรรมอื่นๆที่มีต่อชุมชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 วิธีวิจัย (Research Method) การตอบคำถามหลักการวิจัยว่า “ขอบเขตทางการศึกษาอะไรบ้างที่เป็นการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ของชุมชนศาลาแดง” ทีมวิจัยจึงได้คิดวิธีวิจัยดังนี้

3.1.1 การสัมภาษณ์ (Interview) มีทั้งการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) โดยมีลักษณะเป็นการพูดคุยที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติ แต่กำหนดประเด็นในการพูดคุย เช่น ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาคลองแสนแสบ ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน-ชุมชนศาลาแดง สัมภาษณ์ทั้งก่อนทำหลักสูตรท้องถิ่น ขณะทำหลักสูตรท้องถิ่น และหลังทำหลักสูตรท้องถิ่น ในคนสามกลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ นักเรียน ครูและชาวบ้าน

นอกจากนี้ยังใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant Interview) ด้วยการให้ชาวบ้านระบุชื่อผู้รู้ แล้วเอาชื่อที่ชาวบ้านระบุนามมากที่สุดเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยพยายามใช้คนแต่ละกลุ่มที่หลากหลาย เช่น ชาวบ้านก็จะเลือกคนที่กลุ่มไทยพุทธเยอะถึงมากที่สุดและเป็นคนที่มีลักษณะพิเศษคือเป็นคนที่ช่างวิเคราะห์ ได้แก่ นายสอย ทับทิม ซึ่งเป็นนักวิจัยชาวบ้าน ส่วนกลุ่มไทยมุสลิมมีหลายคน ได้แก่ นายประเสริฐ สุขถาวรและนายโนรี แป๊ะฝึกฝน แกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก และอิหม่ามสวัสดิ์ นิกากี๋ นายสนาน มะแอ ซึ่งเป็นคนเก่าแก่ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกได้ ส่วนโรงเรียนสัมภาษณ์ทั้งผู้บริหาร คืออาจารย์พิมพ์ พร้อมถก และอาจารย์สุวิทย์ พันพึ้ง ซึ่งเป็นอาจารย์คนเก่าและใหม่ตามลำดับ ส่วนอาจารย์ระดับปฏิบัติการ ได้แก่ อาจารย์ทองศักดิ์ บิดลและ อาจารย์พฤษภา สุขุมากัย ส่วนประเด็นที่สัมภาษณ์หากเป็นชาวบ้านจะเป็นเรื่องของปัญหาของคลองแสนแสบ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ความคิดเห็นต่อการร่วมมือกันสร้างหลักสูตรกับโรงเรียน ส่วนการสัมภาษณ์สมาชิกของโรงเรียนเป็นประเด็นเกี่ยวกับ ความคิดเห็นต่อคลองแสนแสบ ความสัมพันธ์กับชุมชน ความคิดเห็นต่อการร่วมมือกันสร้างหลักสูตร

ท้องถิ่นกับชุมชน นอกจากนี้ยังสัมภาษณ์นายวินัย สะมะฮุน อีหม่ามแห่งมัสยิดกมาลูลอิสลาม เกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคลองแสนแสน ระหว่างชุมชน กมาลูลอิสลามกับชุมชนศาลาแดง

3.1.2 การสังเกต (Observation) โดยเริ่มต้นสำรวจชุมชนด้วยวิธีการสังเกต โดยตรง (Direct Observation) จากนั้นเป็นการเฝ้าดูโดยที่ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเรียกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) โดยกรอบการสังเกตประกอบด้วย ฉากหรือสภาพแวดล้อมและบุคคล (Setting) พฤติกรรม (Acts) กิจกรรม (Activities) ความสัมพันธ์ (Relationship) การมีส่วนร่วม (Participation) และการให้ความหมายในเหตุการณ์ของผู้เป็นสมาชิกในชุมชนหรือมองแบบ”คนใน”

ในที่นี้มีการสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนเวลาดำเนินกิจกรรมหลักสูตรท้องถิ่น และพฤติกรรมของชาวบ้านในร่วมสร้าง และใช้หลักสูตรท้องถิ่น รวมทั้งสังเกตพฤติกรรมการทำงานร่วมกันของครูกับชาวบ้าน ทั้งก่อนทำหลักสูตรท้องถิ่น ขณะที่ทำหลักสูตรท้องถิ่น และหลังทำหลักสูตรท้องถิ่น นอกจากนี้ยังสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้าน เมื่อจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนกมาลูลอิสลาม เพื่อตอบคำถามเรื่องความเป็นไปได้ในกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคลองแสนแสนอีกด้วย

หนึ่งในระหว่างที่มีการสังเกตจะมีการจดบันทึกภาคสนาม (Field Note) ทั้งการบันทึกด้วยการเขียน ด้วยภาพและด้วยวิดีโอ

ขั้นตอนการดำเนินงาน

เนื่องจากมีเวลาในการทำวิจัยเพียง 12 เดือน ทีมวิจัยจึงคิดที่จะทำงานให้เกิดผลไม่ว่าจะเป็นการทราบกระบวนการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม หรือเกิดผลต่อจิตสำนึกของชุมชน ด้วยการกำหนดกิจกรรมเพื่อตอบคำถามการวิจัยทั้ง 4 ข้อ แต่ขั้นตอนแรกสุดเป็นการสร้างความคุ้นเคยและสร้างความไว้วางใจ (Rapport) ให้ครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงรวมทั้งชาวบ้านชุมชนศาลาแดง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ในที่นี้คือผู้อำนวยการกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก ภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องคือประธานและเลขานุการชมรมรวมใจภักดิ์รักษาดินไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกิจกรรมเพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

1. ทำเรื่องขออนุญาตการทำวิจัยกับผู้อำนวยการสำนักงานกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก แจ้งผู้อำนวยการเขตฯ เลขานุการชมรมรวมใจภักดิ์รักษาคลองแสนแสนฯ ครูใหญ่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
2. สร้างความเข้าใจระหว่างนักวิจัยจากสถาบันราชภัฏ และนักวิจัยในชุมชน รวมถึง

ครูในพื้นที่ ถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมาย กิจกรรมและผลที่คาดว่าจะได้รับตลอดโครงการ จากการเข้าค่ายวิทยาศาสตร์ทางทะเล ตำบลแสมสาร อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี

3. นักวิจัยสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน และนักเรียน ผ่านกิจกรรมดังนี้

3.1 นักวิจัยในพื้นที่ (อิหม่ามสวัสดิ์ นิกาจี้, เกษตรกรที่เป็นไทยพุทธ, เกษตรกรที่เป็นไทยมุสลิม และครูในโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงทั้ง 3 คน) นัดประชุมชาวบ้านเพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้ามาวิจัยในพื้นที่ แนะนำนักวิจัยจากสถาบันราชภัฏ และขอความร่วมมือจากชาวบ้าน

3.2 ให้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นนักศึกษาจากสถาบันราชภัฏจันทร์เกษมจัดกิจกรรมเด็กเล็กที่มีทั้ง สาระและบันเทิง ประกอบด้วยการแนะนำโครงการด้วยละครหุ่นมือ แนะนำโครงการอย่างไม่เป็นทางการด้วยการพูดคุย

3.3 ออกจดหมายข่าว รายเดือน โดยฉบับแรกเป็นการแนะนำโครงการวิจัย แนะนำนักวิจัย และนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญในการรักษาคลองแสนแสบ หลักสูตรท้องถิ่นเกษตรธรรมชาติเพื่อลดปัญหามลพิษจากสารเคมีที่มากับยาฆ่าแมลงและหอยเชอรี่ เป็นต้น

รายละเอียดของการวิจัยแบ่งเป็น 2 ช่วง คือช่วง 6 เดือนแรก คือตั้งแต่เดือนมกราคม ถึงเดือนมิถุนายน 2545 และช่วง 6 เดือนหลังคือ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2545 ถึง เดือนธันวาคม 2546 ดังรายละเอียดดังนี้

ช่วงที่ 1 6 เดือนแรก (มกราคม – มิถุนายน 2545)

วัตถุประสงค์

1. กระบวนการครู ชาวบ้านและเด็กชุมชนศาลาแดง เกิดการเห็นปัญหาของคลองแสนแสบด้วยตัวชาวบ้านเอง

2. ค้นหาวิธีการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ด้วยกระบวนการกลุ่ม ประกอบด้วยกลุ่มครู ผู้ใหญ่และเด็กในชุมชน รวมถึงการเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างเครือข่ายของชุมชนริมคลองแสนแสบ และองค์กรภายนอก

3. สร้างหลักสูตรท้องถิ่นจากข้อมูลพื้นฐานจากการระดมสมองของครู ชาวบ้านและเด็ก ประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐานของครูจากการทำวิจัยในชั้นเรียน พื้นฐานของการเข้าใจปัญหาของคลองแสนแสบของเด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 มีชื่อว่า “เรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง”

4. มีการเริ่มใช้หลักสูตรท้องถิ่นในระยะแรก

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ครู ชาวบ้านและเด็กชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบด้วยตัวเอง

2. ครู ชาวบ้านและเด็กชุมชนศาลาแดงเกิดจิตสำนึกที่ต้องการรักษาคลองแสนแสบด้วยตัวเอง และการร่วมมือของเครือข่าย และองค์กรภายนอก
3. มีการร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ระหว่างครู ชาวบ้านและเด็กในชุมชน
4. เริ่มทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นระยะแรก

จากนั้นดำเนินกิจกรรมเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ต่อไปนี้

1. ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนกมาลูอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง

กิจกรรม :

- จัดดูงานที่ชุมชนกมาลูอิสลาม ศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนกมาลูอิสลาม และศึกษาการรักษาและการใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบ
- เชิญนายวินัย สะมะฮุน อีหม่ามแห่งมัสยิดกมาลูอิสลาม กล่าวบรรยายเรื่อง จิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ในวันเปิดงาน”นักนิเทศน์น้อยร้อยรักศลองแสนแสบ” ในวันที่ 6-7 พฤษภาคม 2545 ณ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
- บทความจากนายวินัย สะมะฮุนเกี่ยวกับศาสนาอิสลามกับการพัฒนาคลองแสนแสบ ในหนังสือพิมพ์”แสนแสบ” ทุกฉบับ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ในโครงการวิจัยฯ เผยแพร่ในชุมชนศาลาแดง มีระยะเวลาออกรายเดือน

2. ศึกษากระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับการรักษาคลองแสนแสบ โดยโรงเรียนและชุมชน

กิจกรรม :

- สำรวจการทำงานของครูที่ชุมชนศาลาแดงพบว่าขณะนี้ต้องมีการทำผลงานทางวิชาการ เช่น การทำวิจัยในชั้นเรียน ดังมีกิจกรรมจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องวิจัยในชั้นเรียน 2 ครั้งคือ
 - เชิญวิทยากรบรรยายเรื่อง “แนวทางของการทำวิจัยในชั้นเรียน”
 - นำผลการจัดการเรียนหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 1/2545 มาประเมินผล ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของการทำวิจัยในชั้นเรียนคือสำรวจการเรียนการสอนที่ผ่านมา จากนั้นตั้งวัตถุประสงค์ แนวทางการแก้ไข และกำหนดวิธีประเมินผลในภาคเรียนที่ 2/2545 ต่อไป
- จัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง” โดย รศ. ประวิทย์ แซ่เตีย จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ให้แก่ อาจารย์ใหญ่ ครูในโรงเรียนทั้งหมด ชาวบ้าน ช่วงเปลี่ยนผ่านที่จะให้อ่านาแก่ชาวบ้านเข้ามากำหนดเนื้อหาการเรียนซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับโรงเรียนและชุมชนศาลาแดงมาก จึงนำร่องชาวบ้านด้วย นักวิจัยชาวบ้าน ได้แก่ อีหม่าม สวัสดิ์ นิกาจี้ นายสมาน มะแอและนายสอย ทับทิม

- ครูและชาวบ้าน ร่วมกันคิดการจัดทำศูนย์การเรียนรู้ที่ประกอบด้วยเนื้อหา วิถีชีวิต ริมคลองแสนแสบเน้นของที่จับต้องได้ เช่น แบบจำลองชุมชน เครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต หรือ ตัวอย่างเรือขนาดเล็ก เป็นต้น ส่วนเนื้อหาหลักคือ การนำเสนอหลักสูตรท้องถิ่นที่จัดขึ้นในภาคเรียนที่ 1/2545 และพัฒนาต่อในภาคเรียนที่ 2/2545

- ประเมินผล หลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 จากนักเรียนและชาวบ้าน

2. ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาการสร้างมลภาวะให้คลองแสนแสบ และการเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืนของชาวบ้านศาลาแดง

กิจกรรม :

- จัดกระบวนการกลุ่มการมองอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference) ในกลุ่มผู้ใหญ่บนหลักการที่ต้องการให้ชุมชนมองเห็นปัญหาของชุมชนและสิ่งแวดล้อมด้วยตัวเอง โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบในประเด็นต่างๆตามกรอบความคิดของชาวบ้าน มิใช่กรอบความคิดของนักวิจัย

- จัดกิจกรรมละลายพฤติกรรมและสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมในกลุ่มเยาวชน

- จัดกิจกรรม “นักนิเทศน้อยร้อยรักษ์คลองแสนแสบ” ซึ่งมีกิจกรรมย่อย 2 อย่าง ได้แก่ กิจกรรมการเป็นนักนิเทศน้อย ซึ่งมีทั้งเป็นนักหนังสือพิมพ์ชุมชน และเป็นนักจัดรายการกระจายข่าว ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็นกิจกรรม “นักสืบสายน้ำ” เพื่อสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนรักษาคลองและแหล่งน้ำ

- จัดกิจกรรมดูงานให้ชาวบ้านเพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม และเรียนรู้การจัดการความจนและกองทุนหมู่บ้าน โดยศึกษาดูงานเรื่องวนเกษตรและการจัดการความจน ที่บ้านผู้ใหญ่วินบูลย์ เข้มเฉลิม อำเภอสนมชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ส่วนศึกษาเรื่องการจัดการกองทุนหมู่บ้าน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบ้านอ่างเตย กิ่งอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

4. ศึกษามิติด้านอื่นๆ เช่น การจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ ศาสนา และองค์กรภายนอกที่มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลองและหลักสูตรท้องถิ่น

สังเกตการณ์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน (ไม่มีกิจกรรมของงานวิจัย)

ช่วงที่สอง 6 เดือนหลัง (กรกฎาคม – ธันวาคม 2545)

วัตถุประสงค์

1. ทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นฉบับภาคเรียนที่ 1/2545 (10 ตุลาคม 2545)

2. ปรับปรุงหลักสูตรท้องถิ่นในช่วงปิดเทอม (11-31 ตุลาคม 2545) และนำหลักสูตรที่ปรับปรุงแล้วมาใช้ในภาคเรียนที่ 2/2545 (พฤศจิกายน 2545 – มีนาคม 2546) เรียกว่า “หลักสูตรของหนู”
3. มีการจัดนำงานวิจัยในชั้นเรียนมาใช้ประกอบการทำหลักสูตรท้องถิ่นสร้างศูนย์การเรียนรู้ที่จะมีประโยชน์ต่อคนในชุมชน และเครือข่ายชุมชนริมคลองแสนแสบอื่นๆ
4. ร่วมมือกับองค์กรภายนอกจัดกิจกรรมวันแม่น้ำ ลำคลอง (20 กันยายน 2545)
5. เพื่อประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น ศูนย์การเรียนรู้ สื่อชุมชน รวมทั้งความร่วมมือระหว่างโรงเรียน ชุมชนและองค์กรภายนอก
7. เพื่อให้ได้ข้อสรุป เพื่อนำเสนอข้อมูลต่อสกว.และสาธารณะ
ผลที่คาดว่าจะได้รับ
 1. ได้หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านกระบวนการของการร่วมกันคิดระหว่างโรงเรียน ชุมชนและผู้เรียน ตลอดจนมีการปรับปรุงในระดับหนึ่ง
 2. ครูในพื้นที่มีผลงานส่วนบุคคลคืองานวิจัยในชั้นเรียนเสร็จ และมีผลงานของส่วนรวมคือ ร่วมกันทำหลักสูตรท้องถิ่นจนเสร็จ
 3. มีศูนย์การเรียนรู้ที่จะมีประโยชน์ต่อคนในชุมชน และเครือข่ายชุมชนริมคลองแสนแสบอื่นๆ
 4. องค์กรภายนอกเกิดความรู้สึกร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และสร้างศูนย์การเรียนรู้
 5. สร้างจิตสำนึกในการรักษาลองแสนแสบให้แก่ชาวบ้านชุมชนศาลาแดง
 6. สรุปและเขียนผลการวิจัย

ช่วง 6 เดือนหลัง ทำกิจกรรมตามวัตถุประสงค์การวิจัย จำแนกได้ดังนี้

1. ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาลองแสนแสบ จากชุมชนมาสู่ชุมชนศาลาแดง
กิจกรรม :
 - เชิญนายวินัย สะมะฮุน อีหม่ามมัสยิดกมาลุลอิสลาม บรรยายให้นักเรียน เรื่อง ศาสนาอิสลามกับการรักษาลองแสนแสบ ในหลักสูตรท้องถิ่นหน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม ในภาคเรียนที่ 2/2545
2. ศึกษากระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับการรักษาลองแสนแสบ โดยโรงเรียนและชุมชน

กิจกรรม :

- ดำเนินการสอนหลักสูตรท้องถิ่น"เรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง" ในภาคเรียนที่ 1/2545 ต่อ
- เชิญวิทยากรเพื่อแนะนำเทคนิคการประเมินผลความรู้ และเจตคติของนักเรียนจากการสอนหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 และมีประโยชน์ต่อการสำรวจข้อมูลเพื่อการทำวิจัยในชั้นเรียนในภาคเรียนที่ 2/2545 ควบคู่ไปกับการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 2/2545 ชื่อ "หลักสูตรของหนู" เนื่องจากเน้นการมีส่วนร่วมของนักเรียนในขั้นตอนที่สูงขึ้นคือการร่วมคิด
- ครูสอนหลักสูตรท้องถิ่นที่ปรับปรุงในภาคเรียนที่ 2/2545 ด้วยหลักสูตรของหนู โดยมีกิจกรรม หลักสูตรของหนู ประกอบด้วยสิ่งที่หนูอยากรู้ และสิ่งที่หนูอยากให้ครูสอน โดยวิทยากร อาจารย์ประสาน แสงไพบูลย์ และอาจารย์ดำรง สุภาสิต แห่งค่ายวิทยาศาสตร์ทางทะเล ตำบลแสมสาร อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี
- ขยายแนวทางหลักสูตรของหนูที่ใช้ชั่วโมงเฉพาะ เป็นค่อยๆแทรกในรายวิชาอื่น เช่น วิชาเกษตร วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.)
 - * วิชาเกษตรให้นักเรียนได้เรียนนอกสถานที่กับผู้รู้ในชุมชน เริ่มจาก "เกษตรอินทรีย์" กับคุณดิศทัต โรจนลักษณ์ แห่งสวนดวงตะวัน และ"เกษตรธรรมชาติ" กับคุณประเสริฐ สุขถาวรและคุณโนรี แพฝักฝน แห่งชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก
 - * วิชาวิทยาศาสตร์ ด้วยกิจกรรม "การตรวจคุณภาพน้ำ" โดยคุณจรีรัตน์ ปรงแก้ว แห่งกองจัดการคุณภาพน้ำ สำนักการระบายน้ำ กทม.
 - * วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) รวมกับหน่วยที่ 6 สิ่งประดิษฐ์เกี่ยวกับเรือ โดยการทำ "เรือจิว" วิทยากรคือคุณฐากร วิบูลกิจธนกรและคณะ แห่งพิพิธภัณฑสถานเรือจิว จำกัด
- ครูจัดเตรียมการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 2/2545 ชุดหลักสูตรของหนู
- นักวิจัยทำแบบประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นในภาพรวมทั้ง "เรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง" กับ "หลักสูตรของหนู" ต่อนักเรียน ครูและชาวบ้าน
- สรุปประเมินผล เตรียมหลักสูตรท้องถิ่นที่ต่อเนื่องในภาคเรียนถัดไป เป็นการร่วมมือกับชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก เน้นการศึกษาเรื่องเกษตรธรรมชาติเพื่อการรักษาระบบนิเวศน์

3. ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาการสร้างมลภาวะให้ลดลง
แสนแสน และการเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสนอย่างยั่งยืนของชาวบ้านศาลาแดง

กิจกรรม :

- จัดงานวันแม่ (12 สิงหาคม 2545) เริ่มด้วยการประชุมครู และกำหนดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

คลองแสนแสบ โดยนำไปแทรกในรายวิชาที่จะโยงเรื่องแม่กับการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองแสนแสบ ส่วนรูปแบบกิจกรรมในวันงานมีหลากหลาย เช่น พิธีกรรมวันแม่ การแข่งขันการตอบคำถาม และร้องเพลง การแสดงบนเวที นิทรรศการ เป็นต้น

- จัดงานวันวันอนุรักษ์คูคลอง แห่งชาติ (20 กันยายน 2545) ร่วมกันระหว่างองค์กรภายใน ได้แก่ ชาวบ้าน โรงเรียน และองค์กรภายนอก ได้แก่ สำนักงานกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก และชมรมรวมใจภักดิ์รักถิ่นแม่ แม่ น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม สถาบันราชภัฏจันทรเกษม สถาบันราชภัฏพระนคร วิทยาลัยพลศึกษาชลบุรี โดยโรงเรียนและมัสยิดให้สถานที่ในการจัดงาน และมีการนำเสนอผลงานหลักสูตรท้องถิ่น “เรือกับวิถีชีวิตของชุมชน” และนำเสนอแบบจำลองชุมชนศาลาแดง ในงานนิทรรศการ

- จัดกิจกรรมวันพ่อ (5 ธันวาคม 2545) โดยโยงกิจกรรมวันพ่อกับการรักษาคคลองแสนแสบ

- สร้างภาพโยงการรักษาแหล่งน้ำที่นอกเหนือจากคลองแสนแสบ ที่เป็นแหล่งน้ำในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมในระดับที่กว้างขึ้น ด้วยการจัดค่ายเยาวชนรักษ์ทะเล ที่ค่ายวิทยาศาสตร์ทางทะเล ตำบลเสม็ด อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี

- นำชาวบ้านดูงานเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับคลองแสนแสบ ด้วยแนวทางการพัฒนาของชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น ที่ตลาดน้ำวัดดอนหวาย ริมแม่น้ำนครชัยศรี ทำเป็นสถานที่ท่องเที่ยว และดูงานกิจกรรมการเพาะเห็ดและการแปรรูป ของกลุ่มเห็ดอัญญิก จังหวัดนครปฐม

- ดูงานเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อมจากการทำเกษตรธรรมชาติ ที่วิทยาลัยเกษตรกรรมของโยเร

- ศึกษากิจกรรมของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ที่จัดงานร่วมกับกลุ่มทำวิจัยเรื่องชีวพันธุกรรมจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ศึกษากิจกรรมของภาคเอกชนเพื่อการพัฒนา ที่สวนดวงตะวันในการทำเกษตรอินทรีย์

4. ศึกษามิติด้านอื่นๆ เช่น การจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ ศาสนา และองค์กรภายนอกที่มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคคลองและหลักสูตรท้องถิ่น

กิจกรรม :

- ศึกษากิจกรรมการประชุมของชาวบ้าน เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน
- ศึกษากิจกรรมการจัดงานเลี้ยงน้ำชาที่ทำร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อหาทุนสร้างห้องคอมพิวเตอร์และศาลาการเรียนรู้ของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
- ศึกษาการจัดงานของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษากับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ใช้วิธี

1. การจำแนกและจัดระบบ (Typology and Taxonomy) มีการจำแนกข้อมูลออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ จำแนกประเภทของปรากฏการณ์ (Typology) แยกเป็นเหตุการณ์ต่างๆในรอบปี และจำแนกระบบข้อมูลแบบที่มีความสัมพันธ์ (Taxonomy) เช่น ดูความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2. การตีความหมายของข้อมูล (Interpret Data) โดยการตีความหมายด้วยการแปลความหมายตามที่ได้ศึกษาในการทบทวนวรรณกรรม ตั้งแต่บทที่ 2 ถึงบทที่ 7 นอกจากนี้อาจมีบางส่วนที่ไม่สามารถอธิบายด้วยทฤษฎีเดิม ต้องใช้การอธิบายตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

3. การนำเสนอข้อมูล ใช้การนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนา

ตอนที่ 2

ผลการวิจัย การวิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะ

ในตอนี่ 2 ประกอบไปด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ ส่วนแรกเป็นผลการวิจัยซึ่งจะตอบวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนมาลูลิอิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน และมีมติอื่นที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น โดยให้น้ำหนักในบทที่กล่าวถึงกระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นเนื่องจากเป็นประเด็นการวิจัยหลักของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ในส่วนหลังเป็นการวิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะ ดังนี้

บทที่ 8 กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนมาลูลิอิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง

บทที่ 9 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545

บทที่ 10 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545

บทที่ 11 กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน

บทที่ 12 มติอื่นที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น

บทที่ 13 สรุป และเสนอแนะ

บทที่ 8

กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสน

ในการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสน จากชุมชนมาสู่ลัทธิศาสนาซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงกว้างว่า สามารถรักษาคลองแสนแสนได้ด้วยตัวชาวบ้านเอง ไปสู่ชุมชนศาสนาแดงซึ่งมีลักษณะทางกายภาพและลักษณะของประชากรที่คล้ายกัน และอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ห่างกันมากคือจากเขตคลองสามวา มายังเขตหนองจอก ซึ่งต่างก็ตั้งริมคลองแสนแสนเช่นเดียวกัน การศึกษาเรื่องการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชน เพื่อดูความเป็นไปได้ว่าสามารถทำได้มากน้อยเพียงใด ภายใต้อุปสรรคเงื่อนไขใด ก่อนที่จะดูกระบวนการถ่ายโอนควรศึกษาถึงสถานะพื้นฐานของแต่ละชุมชนในการดูแลคลองแสนแสน เสร็จจึงดูกระบวนการที่ทีมวิจัยได้กำหนดให้เกิดสถานะของการถ่ายโอนขึ้น

1. ชุมชนศาสนาแดง

ชุมชนศาสนาแดงมีสถานะพื้นฐานในการดูแลคลองแสนแสน รวมถึงลักษณะโดยทั่วไปของชุมชน เช่น โครงสร้างอำนาจในชุมชน การอบรมสมาชิก การสร้างจิตสำนึกสาธารณะในการรักษาคลองแสนแสน เป็นต้น

1.1 สภาพน้ำและการดูแลคลองแสนแสน คุณภาพน้ำที่ดูด้วยตาเปล่า บริเวณชุมชนศาสนาแดงมีลักษณะขุ่นเป็นสีน้ำตาล มีผักตบชวาประปราย ส่วนการดูแลคลองแสนแสนเนื่องจากชาวบ้านละแวกนี้จำเป็นต้องใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ทั้งการอุปโภคและบริโภค ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ดูแลรักษาคลองในลักษณะหน้าบ้านใคร ใครทำ แต่ถ้าบางครั้งที่มีภาระกิจมาก ทำให้หญ้าและผักตบชวาชั้นเกือบเต็มคลองในตอนนั้นชาวบ้านจะระดมช่วยกันพัฒนา แต่หลังจากปี พ.ศ.2537 ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จประพาสคลองแสนแสน จึงได้มีการกำจัดหญ้าและผักตบชวาครั้งใหญ่ วัชพืชจึงหมดไป แต่ในฤดูกาลทำนา เช่น ช่วงหว่านข้าว ชาวนาจะปล่อยน้ำจากนา และในช่วงที่ฝนตก น้ำจากนาจะไหลลงในคลอง ทำให้สารเคมีจากยากำจัดศัตรูพืช หรือกำจัดหอยเชอร์โดนชะล้างลงสู่คลองแสนแสน ทำให้สัตว์น้ำตายจำนวนมาก

1.2 การใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสน เนื่องจากคลองแสนแสนคือหัวใจของชาวชุมชนศาสนาแดง ชาวบ้านย่านนี้ต้องใช้น้ำจากคลองแสนแสนในชีวิตประจำวันทุกหลังคาเรือน เนื่องจากในชุมชนนี้ไม่มีน้ำประปา มีเฉพาะน้ำบาดาลที่จะขุดเฉพาะบ้านที่มีฐานะดีเท่านั้น ประโยชน์ใช้สอยตั้งแต่การอุปโภคบริโภค คือใช้อาบ น้ำ ล้างภาชนะ ชักผ้า รดน้ำต้นไม้ วิธีการใช้ คือ ตักน้ำในคลองมาใส่ภาชนะทิ้งไว้แล้วนำสารส้มมาแกว่งก่อนแล้วจึงนำไปให้น้ำตก

ตะกอนก่อนแล้วใช้หุงข้าวได้ นอกจากนี้ยังใช้คลองแสนแสบในการสัญจรไปมา ซึ่งจะมีเพียง 2-3 บ้านเท่านั้นเพราะสามารถใช้ถนนที่ขนานคลองทั้งสองฝั่งสะดวกมากกว่า

ในเวลาเย็นหลังจากกลับจากทำงานหรือกลับจากไร่จากนา ชาวบ้านมักจะนั่งพักผ่อนที่ศาลาริมคลองแสนแสบในบ้านของตน หรือมาชุมนุมที่ศาลาหน้ามัสยิด

การจับสัตว์น้ำในคลอง ชาวบ้านจะมีเครื่องมือ ในการหาปลาทั้งสุ่ม แห เบ็ด และยอ เพื่อนำมาเป็นอาหาร นอกจากนี้ยังใช้น้ำในคลองในการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ และบางบ้าน ขุดบ่อเลี้ยงปลาด้วย

1.3 การทำลายคลองแสนแสบ สิ่งที่ทำให้คลองแสนแสบละแวกนี้เสียมากที่สุดคือ การทำนา โดยในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ชาวนาจะปล่อยน้ำในนาลงคลอง ซึ่งน้ำดังกล่าว จะชะสารอินทรีย์ต่างตามหน้าดิน ตลอดจน เศษใบไม้ต่างๆ ลงคลอง ทำให้เพิ่มสารอินทรีย์ในคลอง จนเกินความสามารถทางธรรมชาติในการย่อยสลาย นอกจากนี้ในช่วงที่ต้นข้าว โตได้ประมาณ 1 เดือน ชาวนาจะฉีดยาฆ่าหอยเชอรี่ และใส่ปุ๋ย เมื่อฝนตกจะชะ เอาสารเคมี เหล่านี้ลงไปในคลองอีก ทำให้สัตว์น้ำตายจำนวนมากเป็นประจำเกือบทุกปี

ส่วนน้ำเสียจากครัวเรือน บางบ้านที่ฐานะยากจน เมื่ออาบน้ำ ล้างจาน ชักผ้า ในคลอง เลยทำให้สารเคมีต่างๆ รวมทั้งเศษอาหารลงคลองทั้งหมด แต่ส่วนใหญ่จะสูบน้ำจากคลองไปใช้ในบ้านเรือนบริเวณหลังบ้าน เมื่อใช้เสร็จแล้วจะปล่อยน้ำลงที่พื้นดินไม่ได้ต่อท่อลงคลอง

จากการสังเกตพบว่า ตามบ้านเรือนต่างๆ มีหลายบ้านที่กองขยะไว้หน้าบ้านริมคลอง ในช่วงหน้าแล้งน้ำในคลองจะแห้ง ชาวบ้านประสบปัญหาเรื่องการสูบน้ำไปใช้ในการทำนา ทำให้ปริมาณน้ำมีน้อย โอกาสที่น้ำจะเสียเกิดขึ้นง่าย

1.4 โครงสร้างอำนาจของชุมชน

- **ด้านองค์กรประชาชน** ชุมชนที่นี้เป็นชุมชนดั้งเดิม มีทั้งไทยมุสลิมและไทยพุทธ องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งพอสมควร มีผู้นำที่เป็นทางการทางการปกครองคือผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ อิหม่ามหรือผู้นำทางศาสนาประจำมัสยิดฮาซานุดดิน ซึ่งมีบทบาทในการรวมพลมากกว่าผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนี้ยังมีแกนนำของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ที่มีอิทธิพลต่อความคิดในการรักษาสิ่งแวดล้อมด้วยการทำเกษตรธรรมชาติ การรวมตัวกันของชาวบ้านมีบ้างขึ้นอยู่กับลักษณะของกิจกรรม อย่างไรก็ตามจะมีชาวบ้านที่กระตือรือร้นอยู่กลุ่มหนึ่ง ประมาณ 10 คน เป็นคนไทยมุสลิมที่ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของชุมชนมาโดยตลอด ส่วนคนไทยพุทธยังมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนน้อย อาจเนื่องด้วยส่วนใหญ่มีฐานะยากจนจึงต้องทุ่มเวลาไปกับการหากินหาอยู่ โรงเรียนมีส่วนร่วมในการระดมคนอย่างมากโดยเฉพาะผู้ปกครองนักเรียนแต่ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของโรงเรียน เช่น การจัดวันแม่ เป็นต้น ส่วนหากเป็นการหาทุนเข้าโรงเรียน ต้องขึ้นอยู่ความสามารถและความสัมพันธ์ที่อาจารย์ใหญ่มีต่อชุมชน

ผู้นำชุมชนที่มีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชนคือ **นายสวัสดิ์ นิกาจี้** อิหม่ามแห่งมัสยิด “ฮาซานุดดิน” ซึ่งเป็นผู้ที่มีลักษณะเคร่งขรึม ช่างคิด ความสัมพันธ์กับชุมชนดีพอสมควรเนื่องจากมีเครือข่ายในชุมชนในขณะเดียวกันตำแหน่งอิหม่ามก็ต้องมีการลงสมัครแข่งขันกัน จึงบางครั้งดูเหมือนจะแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย ซึ่งเป็นเรื่องปกติในชุมชน แต่เมื่อมีปัญหาหรือการต้องการความร่วมมือกันก็จะรวมกันได้อย่างดี แต่ลักษณะที่สำคัญของอิหม่ามคือเคร่งศาสนา สังเกตจากไม่ว่าจะมีภารกิจที่ใดอย่างไร เมื่อถึงเวลาของการละหมาดจะนำสมาชิกในชุมชนละหมาดตามเวลา

นอกจากนี้ยังมีนายสอย ทับทิม เป็นคนที่กลุ่มไทยพุทธด้วยกันให้ความเชื่อถือ เป็นคนที่มีให้ความร่วมมือกับส่วนรวมเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของโรงเรียนหรือกิจกรรมของชุมชน

- **ด้านรูปแบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน** ชาวบ้านในชุมชนศาลาแดง ทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมมีความสัมพันธ์กันเชิงเครือญาติ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน บางครั้งชาวไทยพุทธก็แต่งงานกับชาวไทยมุสลิม ดังนั้นความสัมพันธ์จึงไม่เป็น **แบบฝักฝ่าย** ชาวไทยมุสลิมในชุมชนเป็นตระกูลดั้งเดิมตั้งแต่อพยพมาจากทางใต้ ในสมัยรัตนโกสินทร์และมีการแต่งงานกันในตระกูล ความสัมพันธ์จึงเป็นแบบเครือญาติในขณะที่ชาวไทยพุทธจะมี สกุล ทับทิม มิ่งมาตร ปานแก้วศรี และสามเสือ อยู่กันชุมชนศาลาแดงมานาน ความสัมพันธ์มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีความสัมพันธ์เป็นแบบเครือญาติเช่นกัน

ชาวบ้านมีฐานะต่างกัน หากเป็นชาวไทยมุสลิมจะมีฐานะค่อนข้างดีมีอาชีพทำนาแต่มีที่ดินเป็นของตัวเอง ต่างกับชาวไทยพุทธมีฐานะยากจนที่ต้องเช่าที่นาจากนายทุนโดยให้ค่าตอบแทนเป็นข้าว 10-15 ถัง กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาที่เป็นไทยพุทธกับนายทุนเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

นอกจากนี้ชาวไทยมุสลิมเมื่อมีปัญหาใดๆ ส่วนใหญ่จะปรึกษากับอิหม่ามชื่อ **นายสวัสดิ์ นิกาจี้** ชาวไทยพุทธปรึกษานายสอย ทับทิม ส่วนเรื่องเกี่ยวกับการเกษตร จะเป็นชาวบ้านด้วยกันซึ่งมีความรู้เรื่องการเกษตรอย่างดี คือ **นายอุดร มะแอ นายสนาน มะแอ นายชอลีอี มะแอ** รวมทั้งแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ได้แก่ **นายโนรี แพฝักฝน และนายประเสริฐ สุขถาวร** ต่างก็เป็นผู้ที่ไม่เป็นทางการเกี่ยวกับการเกษตร

1.5 การอบรมลูกหลาน ชุมชนศาลาแดงเป็นชุมชนชนบท ลักษณะของครอบครัวมีลักษณะรวม เป็นอิสลามร้อยละ 60 ชุมชนพุทธร้อยละ 40 ภายในครอบครัวมีทั้งพ่อ แม่ และญาติผู้ใหญ่ ที่ช่วยกันอบรมกล่อมเกลาลูกหลานในบ้านให้เป็นเยาวชนที่ดี มีความขยันขันแข็งและตั้งใจเรียนหนังสือ

วิธีการอบรมมีทั้งการบอกกล่าวหรือสั่งการ รวมทั้งช่วยกันทำงาน เช่น พ่อ แม่ ลูก ช่วยกันขายของ ช่วยกันทำสวน ช่วยกันทำความสะอาดบ้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังใช้วิธีอบรมด้วยร่วมกันทำงาน เช่น พ่อ แม่ ลูก ช่วยกันทำสวน ซึ่งทำให้ลูกเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ในชุมชนศาลาแดงคนในครอบครัวมีความใกล้ชิดกันมาก

1.6 การปลูกฝังเรื่องจิตสำนึกสาธารณะ ชุมชนมีการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ด้วยวิธีการร่วมกันพัฒนาคลองแสนแสบ เพราะก่อนปี 2537 คลองเต็มไปด้วยผักตบชวาและหญ้า รุก้ำเข้าไปในคลองหลังจากนั้นทุกวันที่ 20 กันยายน วันอนุรักษ์รักษาคูคลองแห่งชาติ ชาวบ้านจะหยุดงานเพื่อมาช่วยกันลอกคลอง ทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคูคลองมากขึ้น นอกจากเหตุการณ์ที่สำคัญคือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของคลองแสนแสบมากยิ่งขึ้นดังที่นายสอย ทับทิมกล่าวว่า “คลองแสนแสบเป็นคลองพระเทพฯ พระเทพเสด็จมา”

นอกจากนี้การสร้างจิตสำนึกต่อคลองทำได้โดยนึกถึงประโยชน์ของคลองแสนแสบและจากการอนุรักษ์คลองแสนแสบด้วยกิจกรรมการพัฒนาคลองแสนแสบร่วมกัน ดังคำพูดที่ว่า

“การพัฒนาคลองแสนแสบ...ที่เอาหญ้าขึ้นจากลำประโดง โดยบอกชาวบ้านแต่ละคนว่าไม่ให้หญ้าคาปิดริมคลอง...ปัญหาที่เกิดขึ้น จะเชิญชวนกัน ลูกบ้านทำกันเองโดยวิดน้ำเข้านา เราช่วยกันเอง ไม่ต้องให้เขตช่วย...”¹

ดังนั้นจะเห็นว่าชุมชนศาลาแดงมีแนวโน้มที่มีการพัฒนาคลองแสนแสบได้ดี เพราะชาวบ้านได้รับการปลูกจิตสำนึกให้รักษาคูคลอง และมีการพัฒนาร่วมกันทุกวันที่ 20 กันยายน ของทุกปี

2. ชุมชนกมลาลิสา

ชุมชนกมลาลิสา มีสถานะพื้นฐานในการดูแลคลองแสนแสบ รวมถึงลักษณะโดยทั่วไปของชุมชน เช่น โครงสร้างอำนาจในชุมชน การอบรมสมาชิก การสร้างจิตสำนึกสาธารณะในการรักษาคูคลองแสนแสบ เป็นต้น

2.1 สภาพน้ำและการดูแลรักษาคูคลองแสนแสบ คุณภาพน้ำตลอดแนวคลองในชุมชนแห่งนี้อยู่ในสภาพดีถึงดีมากเห็นได้จากการที่ปลาที่ต้องอยู่ในน้ำสะอาดอย่างปลาตะเพียนธรรมชาติ ก็มีอยู่มากในบริเวณนี้ และเมื่อปี พ.ศ. 2540 กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้มาตรวจสภาพน้ำ ปรากฏว่ามีค่าออกซิเจนถึง 6.6 ซึ่งสูงกว่าค่ามาตรฐาน (เกณฑ์มาตรฐานคือ 2 ขึ้นไป) นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความห่วงใยและอนุรักษ์รักษาสภาพคลองให้คงอยู่ในสภาพเดิม มีการรวมตัวกันตั้งเป็นชมรมพัฒนาคลองแสนแสบและชาวบ้านจะมาร่วมกิจกรรมการพัฒนาคลอง เช่น กำจัดผักตบชวาและไม่ทิ้งของเสียหรือสิ่งปฏิกูลลงในคลองอยู่เป็นประจำ ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำในด้านการอนุรักษ์ ส่วนในด้านการใช้ประโยชน์และการทำลายคลองแสนแสบมีดังนี้

¹ สอย ทับทิม, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2542

2.2 การใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบ ชาวบ้านแถบนี้ใช้น้ำในการประกอบอาชีพ ได้แก่ ทำนา ทำสวนขุดบ่อเลี้ยงปลาและการเลี้ยงปลาในกระชัง ใช้ซักเสื้อผ้า ล้างภาชนะ รดน้ำต้นไม้ผักสวนครัวและสวนสมุนไพรริมคลอง การดึงน้ำไปใช้จะใช้เครื่องสูบน้ำผ่านท่อพลาสติกไปเก็บไว้ในตุ่มหรือถังและใช้ตามบ้านเรือน

2.3 การทำลายคลองแสนแสบ พบว่าน้ำเสียที่ไหลจากบ้านเรือน ส่วนมากจะปล่อยลงดินไม่เห็นทางระบายน้ำลงในคลองโดยตรง บางบ้านอยู่ติดคลองซอยก็ปล่อยน้ำลงคลองซอยเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่มีทางระบายน้ำตามหลักสุขาภิบาล น้ำที่ใช้แล้วไม่มีระบบบำบัดน้ำเสีย ไม่มีบ่อกำจัดไขมัน

ในปี พ.ศ. 2538 บริษัทชนโยนิเวอร์แซลอีเล็คทริก จำกัด ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ ในนิคมอุตสาหกรรมบางชัน มีนบุรี ได้ปล่อยน้ำเสียจากโรงงานลงคลองทำให้ปลาในกระชังของชาวบ้านตายจนเกือบหมด น้ำใช้ไม่ได้

ตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมามีบ้านจัดสรรเกิดขึ้นหลายโครงการริมถนนประชาร่วมใจ บ้านกฤษฏานครได้ปลูกสร้างบ้านจัดสรร โดยถมลำรางสาธารณะ(คลองกมาลุล)บางส่วน (คลองกมาลุลเชื่อมต่อคลองแสนแสบที่ด้านข้างมัสยิดกมาลุลอิสลาม) ทำให้น้ำไม่หมุนเวียนเกิดน้ำนิ่งและเน่าในที่สุด นอกจากบ้านจัดสรรในเขตนี้ถ้าเป็นหมู่บ้านเก่าๆ จะไม่มีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงคลอง แต่หมู่บ้านที่สร้างใหม่ขนาดใหญ่บางโครงการจะมีระบบบำบัดน้ำเสียด้วย

เกษตรกรที่ทำนาในชุมชนนี้มีไม่มากนัก ชาวนาส่วนใหญ่ยังใช้สารเคมีพรวนยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าหอยเชอรี่

2.4 โครงสร้างอำนาจของชุมชน

- **ด้านองค์กรประชาชน** จากความเห็นของชุมชนแห่งนี้ เกือบทั้งหมดของชุมชนเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีการอพยพมาตั้งแต่อดีตสมัยรัชกาลที่ 1 ประชาชนจึงมีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น ชุมชนนี้เกือบทั้งหมดเป็นชาวไทยมุสลิมและมักเป็นเครือญาติกัน การรวมตัวกันเกิดจากจิตสำนึกในการที่รักษาและพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง โดยมีหวังสิ่งของตอบแทนโดยมีอิหม่ามแห่งมัสยิดกมาลุลอิสลามเป็นศูนย์รวมดังที่นายวินัย สะมะอูน อิหม่ามของมัสยิดแห่งนี้ได้กล่าวถึง การรวมกันไม่ให้ใครมาจับปลาที่เลี้ยงอยู่ในกระชังของมัสยิดเลี้ยงว่า

“...ชาวบ้านจะผลัดเวรกันมาดูปลาในกระชังทุกคืน เพราะไม่ต้องการให้ใครมาขโมย ชาวบ้านเขาอาสาทำกันเองไม่ได้มีค่าตอบแทนใด ๆ ...”

องค์กรประชาชนที่เข้มแข็งมาก ได้คิดสร้างสรรค์การพัฒนาด้วยตัวเองโดยไม่หวังพึ่งพาภาครัฐ เช่นการเลี้ยงปลาในกระชังซึ่งเป็นวิธีคิดของชาวบ้านว่า ที่เหมือนได้กลับมาใช้ประโยชน์

จากน้ำในคลองเหมือนอดีตซึ่งโครงการนี้ทำให้ชาวริมคลองหันกลับมาดูแลคลองที่อยู่หน้าบ้านตนมากขึ้น

การจะทราบว่าองค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใดต้องสังเกตจากเวลาที่มีปัญหา เช่นเมื่อปี พ.ศ. 2538 บริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง ในเขตมีนบุรี ได้ปล่อยมลพิษทางอากาศและมลพิษทางน้ำคือ ปล่อยน้ำเสียและน้ำมันลงคลองแสนแสบส่งผลให้ปลาในกระชังของชาวบ้านตายจำนวนมาก น้ำในคลองไม่สามารถนำมาใช้บริโภคหรือใช้อุปโภคได้ ชาวบ้านได้สูดอากาศเป็นพิษเกิดอาการปวดศีรษะโดยไม่ทราบสาเหตุ องค์กรในชุมชนคือชมรมพัฒนาคลองแสนแสบประกอบด้วย ประชาชนผู้รักสิ่งแวดล้อมซึ่งมีทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการมัสยิดข้าราชการ และผู้ประกอบการอาชีพสุจริตทั่วไป ได้ทำหนังสือร้องเรียนถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมและสำเนาถึงประธานชมรมรวมใจภักดิ์รักษแม่น้ำลำคลอง หนังสือพิมพ์มติชน ฯลฯ เพื่อให้เกิดพลังต่อรอง และนำไปสู่การเจรจากันระหว่างชุมชนและโรงเรียน จนทำให้โรงงานดังกล่าวจากเดิมที่ไม่ยอมชดใช้ค่าเสียหาย ต้องยอมจำนนในที่สุด

ความเข้มแข็งของชุมชนแห่งนี้ที่เกี่ยวกับคลองแสนแสบเห็นได้ชัดเจน จากการรวมตัวกันตั้งเป็นชมรมพัฒนาคลองแสนแสบ เพื่อให้เกิดพลังต่อรองและนำไปสู่การเจรจากันระหว่างชุมชนและโรงงาน มีนายวินัย สะมะฮุน เป็นประธานฯ การทำงานจะประสานกับหน่วยราชการ โดยเฉพาะกรมประมง กรมชลประทาน สำนักงานเขตมีนบุรี ฯลฯ และดำเนินการตามแผนคืนชีวิตแก่คลองแสนแสบมีวิธีขั้นตอนดังนี้ 1.) ขุดลอกคลองแสนแสบให้พ้นสภาพตื้นเขิน 2.) ขจัดผักตบชวา 3.) ปลุกพืชเศรษฐกิจริมคลองหน้าบ้าน เช่นผักบุ้ง ผักกะเฉด บัว เป็นต้น เพื่อเพิ่มรายได้แก่ประชาชนที่มีรายได้น้อย 4.) ปลุกต้นไม้ในบริเวณที่ดินว่างเปล่า 5.) ส่งเสริมให้ประชาชนใช้เรือในคลอง 6.) จัดกีฬาทางน้ำ 7.) ส่งเสริมประชาชนให้เลี้ยงปลาในกระชังริมตลิ่งเพื่อเพิ่มรายได้ 8.) จัดเรือเก็บขยะในคลองเป็นประจำทุกวัน 9.) ให้น้ำมัสยิดและวัดเป็นเขตอภัยทานห้ามจับสัตว์น้ำ และในปัจจุบันได้ร่วมกับสำนักงานเขตคลองสามวาจัดทำศูนย์กีฬาต้านยาเสพติดด้วย

จากการศึกษาพบว่าสมาชิกในชุมชนให้ความเชื่อถือ และศรัทธาผู้นำชุมชน คือ **นายวินัย สะมะฮุน** หรือชื่อในภาษาอาหรับว่า **มรวาร** อินหม่าแห่งมัสยิดมาลุอิสลาม อดีตเลขาธิการจุฬาราชมนตรีคนก่อน (นายประเสริฐ มะหะหมัด) อดีตวุฒิสมาชิก เนื่องจากนายวินัย สะมะฮุนเป็นผู้มีความคิดดี ปฏิบัติดี และเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลนำแนวการสอนทางศาสนามาประยุกต์ในการพัฒนาท้องถิ่น เป็นผู้นำที่รู้จักการวางแผนที่ดี มีมนุษยสัมพันธ์ทั้งกับคนในชุมชน องค์กรของรัฐเช่นสำนักงานเขต กรมประมง ฯลฯ องค์กรเอกชน เช่น ชมรมรวมใจภักดิ์รักษน้ำ สิ่งแวดล้อมและแม่น้ำลำคลอง (เดิมชื่อโครงการรวมใจภักดิ์รักษแม่น้ำลำคลอง) นอกจากนี้ยังปฏิบัติตัวให้เป็นแบบอย่างแก่สมาชิกในชุมชน โดยมีความเลื่อมใสและแน่วแน่ มั่นคงในการปฏิบัติศาสน

กิจและการพัฒนาโดยมุ่งมั่นที่จะให้ความรู้แก่ประชาชน โดยใช้สื่อหลายสื่อ เช่น สื่อเสียงตามสาย สื่อวิทยุภาคเอ เอ็ม ดังนั้นเมื่อนายวินัย สะมะฮุน ขอความร่วมมือประชาชนในชุมชนผ่านเสียงตามสาย สมาชิกในชุมชนจะให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง

- **ด้านรูปแบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน** ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันโดยสายเลือดและมีความเกี่ยวดองกันระหว่างตระกูล เพราะชุมชนนี้เป็นชุมชนดั้งเดิมที่อพยพมาจากภาคใต้ มีความเชื่อทางศาสนาและจารีตประเพณีเคร่งครัด

ความสัมพันธ์ของคนมุสลิมในชุมชนนี้ มีความเกี่ยวข้องกันกับแบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ส่วนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะมีอยู่บ้างในแง่คนที่มีฐานะดีกว่า ให้ความช่วยเหลือคนที่ฐานะด้อยกว่า โดยได้รับประโยชน์จากแรงงานทางด้านการทำงาน การขุดบ่อเลี้ยงปลาเป็นต้น ส่วนรูปแบบที่เป็นแบบ **ผักฝ้าย** จากการที่มีประชาชนบางส่วนประมาณร้อยละ 5-6 เป็นชาวไทยพุทธ ตั้งบ้านเรือนปะปนกันไปอยู่ในชุมชนมุสลิม ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย เช่นร้านขายของชำและปั้มน้ำมัน และมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกับชุมชนมุสลิม โดยมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน จึงเกิดรูปแบบความสัมพันธ์แบบ ผักฝ้ายภายในชุมชน

ในกรณีที่ชาวบ้านมีปัญหาด้านการคำปรึกษา หรือขอความช่วยเหลือภายในชุมชนมักจะเข้าพบผู้นำทางศาสนา ซึ่งถือเป็นผู้นำตามธรรมชาติช่วยตัดสินหรือแก้ปัญหาให้ ปัญหาดังกล่าว ได้แก่ การแต่งงาน การหย่าร้าง การทะเลาะวิวาท ปัญหายาเสพติด การพนัน การข่มขู่ การประนีประนอม เป็นต้น ทั้งนี้หากจำเป็นต้องดำรงฐานะเป็นประธานคณะกรรมการของมัสยิด ซึ่งทำหน้าที่บริหารมัสยิดให้เกิดความเจริญ สงบสุข เป็นระเบียบเรียบร้อย ชักชวนให้สมาชิกในชุมชนประกอบแต่คุณงามความดี ละเว้นความชั่ว และเป็นผู้นำทางพิธีกรรมตามหลักศาสนา ดังนั้นผู้นำทางศาสนาของชุมชน สุเหล่าทรายกองดินจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญของชุมชนและเป็นที่รักใคร่นับถือของสมาชิกในชุมชน

ส่วนกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้าน จึงเป็นผู้นำแบบเป็นทางการซึ่งในชุมชนนี้บทบาทของกำนันผู้ใหญ่บ้านจะด้อยกว่าผู้นำทางศาสนา แต่การสัมภาษณ์ผู้นำแบบเป็นทางการพบว่ามีการยอมรับนายวินัย สะมะฮุน ในระดับสูง จึงไม่เกิดความขัดแย้งใดๆ ปัญหาที่ชาวบ้านมาขอให้กำนันผู้ใหญ่บ้านช่วยเหลือมักเป็นปัญหาที่จะต้องตัดสิน เจริญ ประสานงานหรือยื่นข้อเสนอสื่อหน่วยงานต่างๆ

นอกจากสภาพโครงสร้างทางสังคมของสุเหล่าทรายกองดินมีลักษณะผสมผสานระหว่างความเป็นชุมชนชนบทสูงกว่าชุมชนเมือง เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ยังมีอาชีพเกษตรกรรม ประชาชนจากท้องถิ่นอื่นยังไม่ตั้งถิ่นฐานอยู่มากนัก ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีเพียงหมู่บ้านจัดสรรเกิดไม่มากนักมีผลตของการเคหะแห่งชาติ 1 แห่ง ก่อรปกับตั้งแต่ปี 2539 เกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมลดลง ทำให้ชุมชนยังคงมี

ลักษณะเป็นชนบทเช่นเดิม จากลักษณะที่เป็นสังคมชนบทจึงยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีแบบดั้งเดิมของไทย คือความร่วมมือร่วมใจ ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ถึงกัน และกันไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

2.5 การอบรมลูกหลาน บุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการอบรมลูกหลานในครอบครัว นอกจากจะเป็นพ่อแม่ แล้วจะมีโตะซึ่งหมายถึง ตา ยาย ปู่หรือย่า คอยอบรมเลี้ยงดูด้วย เพราะลักษณะครอบครัวเป็นแบบรวมกลุ่ม ดังนั้นเมื่อเด็กๆ ได้รับการอบรมจากโรงเรียนแล้ว คนที่มีส่วนอย่างมากในการสนับสนุนหรือคัดค้านคำสอนของครูมักจะเป็นโตะนั่นเอง วิธีการถ่ายทอดมีทั้งการบอกเล่าหรือการแสดงให้เห็น ดังเช่น ครูกุลณี (ครูโรงเรียนสุเหร่าทรายกองดิน) มักจะสอนลูกหลานให้เคร่งศาสนาและทำประโยชน์ให้กับมัสยิด เป็นต้น

2.6 การปลูกฝังเรื่องจิตสำนึกสาธารณะ (social consciousness/ public consciousness) ในชุมชนโดยเฉพาะที่มัสยิดกมลาอุลอิสลาม มีกิจกรรมการอบรมค่ายสิ่งแวดล้อมทุกปี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เยาวชนในชุมชนมีความรักในธรรมชาติ และพร้อมที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้

คนรุ่นเก่า (อายุ 50 ปีขึ้นไป) ปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่มีจิตสำนึกสาธารณะต่อคลองแสนแสบ โดยคนรุ่นเก่าในชุมชนกมลาอุล มีความผูกพันกับคลองแสนแสบมาก เพราะมีความภูมิใจว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบ และได้เสด็จผ่านชุมชนทรายกองดิน ซึ่งต่อมาพระองค์ได้มอบทรัพย์สินส่วนพระองค์สำหรับซื้อทรายเพื่อก่อสร้างมัสยิดเช่นกัน ดังนั้นชุมชนกมลาอุลอิสลามจึงเป็นชุมชนแรกที่ลุกขึ้นมาร่วมกันกำจัดผักตบชวา ซึ่งในขณะนั้นแน่นเต็มคลอง คนรุ่นเก่าได้ใช้วิธีการเล่าให้คนรุ่นใหม่เกิดความภูมิใจในชุมชนและสร้างให้เกิดความต้องการที่จะให้คลองแสนแสบสะอาดต่อไป นอกจากนี้ยังหามผู้นำชุมชนดังกล่าว ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการอบรมลูกหลาน โดยการถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัวและระหว่างครอบครัวใช้วิธีถ่ายทอดและการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ใช้การประชาสัมพันธ์เป็นการดึงคน ใช้ตัวกิจกรรมเป็นการถ่ายทอด มีการถ่ายทอดทั้งคนรุ่นเดียวกันและคนต่างรุ่น ไม่จำกัดอายุ แล้วแต่ลักษณะความรู้และกิจกรรม ส่วนความแตกต่างระหว่างจิตสำนึกของคนที่รักษาคคลองและคนที่ไม่รักษาคคลอง คนในชุมชนที่รักษาคคลองมักจะเป็นดั้งเดิมในพื้นที่ ส่วนคนที่ไม่รักษาคคลอง เช่น เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมชั้นโยอิเล็กทริก ที่ปล่อยน้ำเสียลงคลอง จนกระทั่งปลาในกระชังตาย รวมถึงเจ้าของบ้านจัดสรรโครงการใหญ่ ที่ถมที่ทับลำรางที่เชื่อมกับคลองแสนแสบ ทำให้น้ำในคลองขอยเน่าเสีย

นอกจากความผูกพันของชาวบ้านในชุมชนกับคลองแสนแสบแล้ว สิ่งที่ทำให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะในการรักษาคคลองฯ ที่สำคัญประการหนึ่งคือคำสอนของพระอัลเลาะห์แห่งศาสนาอิสลามที่ว่า

“เหล่านี้การตอบแทนของพวกเขา คือการอภัยโทษจากพระผู้อภิบาลของพวกเขา และ
สวนสวรรค์หลากหลาย ณ เบื้องล่าง มีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน เป็นผู้พำนักในนั้น และช่างดีนี้
เสียกระไรรางวัลของพวกเขา”²

อีกทั้งในชุมชนกมาลูลิอิสลามมีผู้นำทางศาสนาที่ได้อบรมบ่มเพาะให้ชาวบ้านเกิดจิต
สำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ โดยใช้แนวคิดทางศาสนาอิสลามมาเป็นตัวปลูกจิตสำนึก
เพราะศาสดาสอนว่าน้ำเป็นปัจจัยในการทำมาหากิน พระเจ้าเป็นผู้ให้มา ดังนั้นต้องดูแลน้ำ
ในคลองแสนแสบที่อยู่หน้าบ้านของตน ส่วนเรื่องกรรมแรงก็ไม่ทิ้งขยะ ใช้หลักศาสนาที่สอนว่า
การที่เราเก็บขยะออกจากทางเดินถือเป็นการทำทาน ทำบุญ ดังนั้นหากเก็บขยะออกจากคลอง
เรียกว่าเป็นการทำบุญกันโดยไม่ต้องลงทุน แต่หากเราละเลยเท่ากับเราขาดศรัทธาต่อพระเจ้า

ส่วนคนหรือกลุ่มที่ไม่รักษาคลอง มักไม่มีความผูกพันกับคลองมาก่อน จึงได้แต่หาผล
ประโยชน์จากคลองแต่ไม่เคยดูแลรักษา ไม่ได้รับการอบรมบ่มเพาะจากผู้นำทางศาสนาของชุม
ชน เป็นต้น

กล่าวได้ว่าชุมชนกมาลูลิอิสลามมีพลังชุมชนสูง เพราะมีเศรษฐกิจดี จากการใช้
ประโยชน์จากคลองแสนแสบในการทำการเกษตรไร่นาสวนผสม และไม่ใช้สารเคมี นอกจากนี้มี
การเลี้ยงปลาในกระชัง ด้วย นอกจากนี้ยังมีพลังชุมชนจากการมีทุนทางสังคมในระดับที่สูง
เพราะมีความร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาคลองแสนแสบก่อนที่ชุมชนอื่นจะตื่นตัวและรักษา
มิตรภาพดังกล่าวได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้ชุมชนกมาลูลิอิสลาม มีพลังชุมชนในระดับที่สูงเนื่องจากผู้นำ
ทางศาสนา นายวินัย สะมะฮุน ได้มีการนำคำสอนในศาสนาอิสลามมาประยุกต์เข้ากับการพัฒนา
ชุมชนส่วนใหญ่มีโครงสร้างอำนาจส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ทำให้ทุกคนรอบคอบพร้อมที่จะเสีย
สละ เพื่อศาสนาและชุมชน

นอกจากนี้เยาวชนของชุมชนศาลาแดงยังกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนเพราะให้
ความสนใจในคำสอนทางศาสนา จึงใช้เวลาว่างในการเสวนาเนื้อหาในคัมภีร์กุรอาน และมีส่วน
ร่วมในการจัดรายการหอกระจายข่าวให้กับชุมชน โดยจัดผังรายการที่หลากหลาย ทั้งความรู้ทั่วไป
เรื่องข่าวสารบ้านเมือง ความรู้ในคำสอนทางศาสนา ส่วนกระบวนการจัดการเรื่องการกลุ่มเกลา
เยาวชนให้มีจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม โดยมีสยิดจะจัดค่ายสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชนในชุม
ชนทุกปี ด้วยการสนับสนุนของชาวบ้านที่เป็นผู้ปกครองของเยาวชนนั่นเอง

สรุปได้ว่าชุมชนกมาลูลิอิสลามเป็นชุมชนที่มีพลังชุมชน มีศักยภาพสูงในการพัฒนาชุมชน
ด้วยตนเอง ควรแก่การเป็นแบบอย่างของการพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

² กุรอาน 3: 134-136.

กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนมาสู่อิสลามที่มีปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาคลองแสนแสบได้ดี คือ วิสัยทัศน์ของผู้นำทางศาสนาที่เชื่อมโยงระหว่างคำสอนศาสนาอิสลามกับการพัฒนาแหล่งน้ำได้อย่างมีเหตุมีผล ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้สำเร็จคือ การเป็นสังคมเครือญาติ ความเคร่งศาสนาของชาวบ้าน การมีกิจกรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมมาโดยตลอด โดยมีจุดเริ่มต้นจากการกิจกรรมทางศาสนาที่เป็นข้อบังคับนั้นคือ การละหมาดร่วมกันอย่างน้อยอาทิตย์ละหนึ่งครั้งในวันศุกร์

ส่วนปัจจัยของชุมชนศาลาแดง ซึ่งวิสัยทัศน์ของผู้นำทางศาสนาที่เน้นเรื่องของศาสนา แต่ยังไม่แยกกับการพัฒนา ดังนั้นหากทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างผู้นำทางศาสนา อาจจะทำให้เกิดจุดเริ่มต้นได้ อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นของเงื่อนไขของผู้นำทางศาสนาที่ต่างกัน คือ ในด้านอำนาจหรือบารมีของผู้นำทางศาสนา ที่ชุมชนมาสู่อิสลามค่อนข้างมีอำนาจเบ็ดเสร็จเนื่องจากดำรงตำแหน่งมานาน มีผลงานเป็นที่ยอมรับของชุมชนและสังคมระดับกว้าง และมีลักษณะเป็นนักคิดเป็นนักปราชญ์จึงได้รับการยอมรับจากสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ทั้งสถาบันราชภัฏจันทรเกษม และคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงได้เริ่มขึ้น ด้วยกิจกรรมการนำผู้นำทางศาสนา ชาวบ้าน ครูและนักเรียน จากชุมชนศาลาแดง มาดูงานเรื่องการรักษาคลองแสนแสบของชุมชนมาสู่อิสลาม ด้วยการให้เห็นสภาพแวดล้อมบริเวณมัสยิดกมาลุลอิสลามที่น้ำสะอาด มีปลาว่ายไปมาอยู่มาก จากนั้นลองเรือที่ร่วมกันสนับสนุนทุนในการสร้าง และคนในชุมชนซึ่งเป็นคนขับเรืออดีตมีอยู่ซ่อมรถยนต์เป็นผู้ก่อสร้าง ไปเยี่ยมชมกิจการไร่นาสวนผสมที่ใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบของ นายอัฒัน เล็มเมาะ และกลุ่มแม่บ้านที่นำผลผลิตปลอดสารเคมีมาแปรรูปขาย และเลยไปดูตลาดร้างที่ศาลาคูให้เห็นร่องรอยความเจริญที่ผ่านมา ระหว่างนั่งเรือจะมีครูเสรี ครูสอนศาสนาอิสลามแห่งชุมชนมาสู่อิสลามบรรยายตลอดทาง ครูเสรีชี้ให้เห็นว่า คลองแสนแสบสายนี้เป็นสายเดียวกันกับที่ผ่านหน้าบ้านเด็ก ๆ นั้นเอง และชี้ให้เห็นการแบ่งเขตพื้นที่อนุรักษ์ปลาจากมัสยิดทรายกองดินไปจนถึงเขตการอนุรักษ์ ซึ่งหมายถึงบริเวณดังกล่าวจะไม่มีมีการจับปลาในคลอง แต่จะจับแต่ที่เลี้ยงไว้ในกระชัง

จะเห็นได้ว่าการดูงานครั้งนี้ในตอนแรกจะมีเป้าหมายไปที่ผู้ใหญ่ แต่สิ่งที่ได้มากคือเด็ก ๆ ที่ดูจะตื่นเต้นที่เห็นปลาน้ำมัสยิดที่ยาวเท่าแขนและมีหลากหลายชนิด ที่สำคัญเป็นการจุดประกายให้เด็กต้องการอนุรักษ์คลองแสนแสบหน้าบ้านตนให้สะอาด ดังที่มีนักเรียนบางคนกล่าวว่าอยากให้ศาลาแดงมีปลาแบบนี้

กิจกรรมดูงานจบท้ายด้วยการบรรยายของ นายวินัย สะมะฮุนและคณะเรื่อง ศาสนากับการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชน จากการสังเกตพบว่าเด็ก ๆ สนใจในช่วงแรกแต่ไม่มี

ปฏิกิริยาตอบโต้ ส่วนผู้ใหญ่แม้จะไม่ได้มีปฏิกิริยาตอบโต้ในตอนนั้น แต่สังเกตความสนใจในช่วงเวลาอื่น เช่น อิหม่ามสวัสต์ นิกากิจี พูดตอนแรกที่เห็นเรือที่ร่วมกันสร้างของชุมชนมาลูลว่า

“ที่เเรา (ศาลาแดง) ก็น่าที่จะทำเรือได้”

ซึ่งอาจมีความหมายสองอย่าง ประการแรกอาจเกิดแรงกระตุ้นที่ต้องการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการถ้อยแถลงปัญหาอย่างหนึ่ง หรืออาจมีความหมายเป็นการแข่งขันก็ได้

ส่วนนายสมาน มะแอ กล่าวตอนที่ทีมวิจัยไปส่งที่บ้านว่า โดยกล่าวพร้อมกับกุมมือที่หน้าอกว่า

“นี่เไมรวาน (อิหม่ามวินัย สะมะฮุน) ยังบอกเลยว่า เกษตรสำคัญที่สุด”

การแสดงออกของนายสมาน แสดงให้เห็นถึงการยกย่องนายวินัย สะมะฮุน พร้อมทั้งเลือกที่จะรับรู้ในประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องคือเรื่องของการเกษตร

จากการสัมภาษณ์นักเรียน ได้คำตอบว่าได้รับความรู้เรื่อง ความเป็นมา ประวัติคลองแสนแสบ ได้มาชมการเปลี่ยนแปลงจากหน้าบ้านของทุกหลังคาเรือน ได้เห็นความร่วมมือของคนในหมู่บ้าน ได้ทราบวิธีการรักษาน้ำในลำคลอง ได้ทราบวิธีการเลี้ยงปลาของชาวบ้าน ได้ทราบวิธีการแปรรูปวัตถุดิบธรรมชาติมาเป็นอาหาร ได้เห็นบางอย่างที่ชุมชนศาลาแดงไม่มี ได้รู้จักเครื่องมือทำนาในสมัยก่อน ได้เห็นปลาสร้อย ห่าน เป็ดน้ำ ได้เห็นวิธีการทำเกษตรแบบพอเพียง การนำของธรรมชาติมาดัดแปลงใช้ในชุมชน และผลิตส่งขายเพื่อนำรายได้กลับมาสู่ชุมชน ได้เห็นวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนชุมชนมาลูลอิสลาม ได้ทำบุญกับปลา ได้รู้เห็นสิ่งแปลกๆใหม่ๆ

ส่วนความรู้สึกเด็กๆกล่าวว่า รู้สึกว่าคลองแสนแสบอุดมสมบูรณ์ และพื้นที่ชุ่มชื้นมาก อยากให้เด็กๆและเยาวชนมาเยี่ยมชมกันอีกครั้ง เพื่อเด็กๆทุกคนจะได้รับความประทับใจจากคลองแสนแสบอีกครั้ง และรู้สึกยินดีที่ได้มาที่นี่ทุกคน ความประทับใจของเด็กสะท้อนในข้อความที่ว่า

“..ดิฉันเดินไปตามกระซัง ดิฉันได้เห็นปลาหลายชนิด เช่น ปลาทับทิม ปลาตะเพียน ปลาแรด..”

สรุปว่ากิจกรรมการดูงานครั้งนี้ ดูจะได้ผลระดับหนึ่ง เนื่องจากปัญหาเรื่องการประสานงานกับโรงเรียนในเบื้องต้นยังไม่ราบรื่น จึงมีครูมาร่วมงานเพียงคนเดียว แต่ได้พานักเรียนมาดูงานรวมทั้งสิ้นประมาณ 30 คน มีชาวบ้านมาดูงานเป็นกลุ่มที่มีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชนอยู่แล้ว นำโดยอิหม่ามสวัสต์ นิกากิจี และสมาชิกอีก 4 คน นักเรียนดูจะมีความสนใจและประทับใจมากกว่าผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตามนับได้ว่าเป็นการจุดประกายความคิดในการรักษาคลองแสนแสบได้ระดับหนึ่ง แต่ที่ยังไม่สนใจมากอาจเป็นเพราะปัจจัยเงื่อนไขที่แตกต่างกัน เช่น ความรุนแรงของปัญหาน้ำเสียในชุมชนศาลาแดงเห็นไม่ชัดเท่าชุมชนมาลูลอิสลามที่เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรมที่ทำให้ปลาตายเป็นกระชัง การเกิดความรู้สึกร่วมกันของชุมชนต่อปัญหามลภาวะทางน้ำจึงมีอยู่ไม่มากนัก ดังนั้นสิ่งสำคัญอันดับต้นของชุมชนศาลาแดงคือ

การสร้างความตระหนักในปัญหาผลกระทบในน้ำที่ยังเผยตัวชัดเจน ซึ่งต้องผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มากขึ้น

ความต่อเนื่องเรื่องการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนดังกล่าวในเรื่องการรักษาคลอง คือ บทความที่ลงในหนังสือพิมพ์ชุมชนศาลาแดงที่จัดโดยโครงการวิจัย ซึ่งมีชื่อหัวหนังสือพิมพ์ว่า “แสนแสน” ได้แก่ “จากวันนั้น ถึงวันนี้ของคลองแสนแสน” “การพัฒนาคลองแสนแสน” “ย้อนรอยชีวิตเกษตรกรไทย” “ชุมชนละลั่น : ความหวังกับการพัฒนาที่ยั่งยืน” “มาตรการทำลายสิ่งแวดล้อม”

เนื้อหาโดยสรุปของบทความเรื่อง “จากวันนั้น ถึงวันนี้ของคลองแสนแสน” กล่าวถึงการสร้างคลองแสนแสน ต่อมาได้ใช้สำหรับการสัญจรและขนส่งระบายสินค้า ชีวิตริมสองฝั่งคลองแสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมตามหลักศาสนาที่แต่ละกลุ่มนับถือ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม โดยชาวมุสลิมใช้น้ำในคลองสำหรับละหมาด ชาวพุทธใช้ส่งน้ำพระในวันสงกรานต์ ส่วนกิจกรรมทางนันทนาการแสดงออกมาในรูปกีฬาทางน้ำ เช่น การว่ายน้ำแข่งกัน มีการประดิษฐ์ทำการว่ายน้ำต่างๆ เช่น ทำว่ายน้ำกรรเชียง ทำโดดน้ำ ทำค่าน้ำ เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมการจับปลา มีเครื่องมือมากมาย เช่น แห อวน ตุ่ม เบ็ด ฉมวก และการจับปลาโดยไม่ได้ใช้เครื่องมือ เช่น ทำหลุมโจน ขุดบ่อล่อปลา นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำในคลองในการทำนา ทั้งยังได้ประโยชน์จากพืชที่ขึ้นในน้ำอีกด้วย คลองแสนแสนในอดีตใสเหมือนตาตุ่มแดง จืดสนิทจึงบริโภคอย่างไม่ระมัดระวัง ประชาชนมีชีวิตอยู่กับคลองเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่การพักผ่อนหย่อนใจก็ใช้ร่วมไม่ริมคลองจอดเรือหลังบึงหนึ่งหรือตลอดคืน ต้นไม้ริมคลองขึ้นเองไม่ต้องปลูก ช่วยทำให้คลองร่มรื่นมากขึ้น ส่วนการรักษาระบบนิเวศสมาชิกทุกคนต่างมีต้องรับผิดชอบร่วมกัน แต่ตั้งแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ทำให้การพัฒนาด้านวัตถุมากมาย กระทั่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ส่งผลให้สภาพอันอุดมสมบูรณ์ของคลองแสนแสนเปลี่ยนไป วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป คลองเน่าเสียจากการทิ้งขยะลงในคลอง ในพืชนาเต็มไปด้วยมลพิษจากยาฆ่าแมลง ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และมีการปล่อยสารพิษลงคลอง ทำให้น้ำเน่าเสีย ผักตบชวาเต็มคลอง ปลาสูญพันธุ์ สภาพดังกล่าวเกิดมาเป็นเวลานานจนกระทั่งปี พ.ศ.2527 มัลลียได้ชักชวนให้ชาวบ้านช่วยกันเก็บผักตบชวา วัชพืช ทำให้คลองฟื้นคืนชีพมาบ้าน แต่ไม่ยั่งยืน และกินพื้นที่แค่ขอบเขตมัลลีย (กมลอุบลอิสลาม) เท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ.2537 ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ได้จัดตั้งชมรมรวมใจภักดีรักษ์คลองแสนแสนและกราบั้งคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทำให้คลองสะอาดอย่างแท้จริงตลอดคลองจากสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา ระยะทางกว่า 73 กิโลเมตร

จากบทความข้างต้นเป็นการปลูกกระแสการรักษาคลองแสนแสนได้เป็นอย่างดี ทำให้คนรุ่นใหม่ได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับคลองในอดีต ความเปลี่ยนแปลงไปในด้านลบ และพยายามพัฒนาให้ดีขึ้นในปัจจุบัน

บทความต่อมาเป็นเรื่อง “การพัฒนาคลองแสนแสบ” มีเนื้อหาเกี่ยวกับ ความคิดในการพัฒนาคลองแสนแสบของมัสยิดกมาลุลอิสลามได้แรงบันดาลใจมาจากคำสอนของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับความเชื่อคือ มุสลิมทุกคนต้องเชื่อว่าพระเจ้าสร้างสรรพสิ่งทั้งหลายเพื่อยังประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ เป็นการเตือนให้มนุษย์ว่า มนุษย์ได้รับประโยชน์จากสรรพสิ่งทั้งปวงด้วยความเมตตาของพระเจ้า ดังนั้นมนุษย์ต้องช่วยกันดูแลรักษาสรรพสิ่งเหล่านั้นด้วย ส่วนคลองแสนแสบที่เคยสะอาด มีปลาชุกชุม และมนุษย์ได้ใช้อาบ ต้ม จับปลาและเก็บผักหญ้ามาขายชีพ แต่ปัจจุบันคลองแสนแสบมีสภาพเลวร้าย จึงรู้สึกว่าการกำลังทรยศต่อพระเจ้า อวดดีกับพระองค์ ปฏิเสธพระเมตตาของคุณของพระองค์ และละเลยต่อหน้าที่ที่จะต้องเกิดมาเพื่อพัฒนาโลก มิใช่เกิดมาเพื่อบ่อนทำลายโลก นั่นเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวกมาลุลอิสลาม เกิดจิตสำนึกชวนกันทำความสะอาดคลองแสนแสบอย่างพร้อมเพรียงทั้งเด็กจนกระทั่งคนชรา ซึ่งในช่วงแรกไม่มีเครื่องมือใดๆ หากแต่มีแรงงานที่มาจากความศรัทธาในพระเจ้าเท่านั้น

จากบทความนี้เป็นความพยายามถ่ายทอดความคิดของชาวกมาลุลอิสลามที่ใช้ความศรัทธาต่อพระเจ้า มาเป็นแรงบันดาลใจในการรักษาคลองแสนแสบ และให้ความคิดเรื่องที่เป็นหน้าที่ที่สำคัญในการรักษาธรรมชาติที่พระเจ้าให้มา ซึ่งมีประโยชน์ต่อชาวชุมชนศาลาแดงอย่างมากในการที่จะเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการรักษาคลองแสนแสบ

บทความที่สาม เรื่องย้อนรอยชีวิตเกษตรกรไทย กล่าวเน้นเรื่องการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชาวชุมชนศาลาแดง โดยกล่าวว่า ปุ๋ย หรือยาฆ่าแมลงมาจากสารเคมี และสารเคมีเป็นต้นเหตุทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหาย เช่น น้ำจากท่อนาแปดเปื้อนทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลง เมื่อไหลลงคลองก็ทำให้คลองเสียตามไปด้วย แนวคิดของการทำนาทำสวนโดยใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์มาจากความกลัวว่าอาหารจะไม่พอเลี้ยงโลกเพราะจำนวนของมนุษย์เพิ่มขึ้นมาก และเมื่อแมลงมีมากจำให้อาหารน้อยลง ก็ต้องผลิตยาฆ่าแมลงอีก สารเคมีทั้งสองสะสมในผิวนาอยู่นาน ทำให้ดินหมดปุ๋ยธรรมชาติไม่สามารถปลูกพืชให้เจริญได้ดังต้องการ จำเป็นต้องพึ่งปุ๋ยวิทยาศาสตร์กันไป การทำนาในปัจจุบันไม่สามารถทำได้อย่างมีคุณภาพเหมือนในอดีต นอกจากนี้ระบบนิเวศน์ที่เป็นการพึ่งพาระหว่างมนุษย์ สัตว์เลี้ยง พืชในที่นี้คือข้าว ในอดีตที่เคยหมดลง เครื่องยนต์เข้ามาแทนที่ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ซึ่งส่วนแบ่งรายได้เหล่านี้แต่เดิมแบ่งกันไม่กี่คน แต่ปัจจุบันต้องแบ่งกำไรให้แก่อุปกรณ์ เจ้าของเครื่องยนต์ในนา อเมริกาที่เป็นพ่อค้าน้ำมัน พ่อค้าคนกลางที่เอารัดเอาเปรียบ รัฐที่เก็บภาษีอย่างโหดร้าย นายทุนที่ให้กู้ยืมเงินด้วยดอกเบี้ยราคาแพง เป็นต้น เหล่านี้เองที่ทำให้กระดูกสันหลังของชาติได้ผุพังลง

บทความข้างต้นได้ชี้ให้เห็นความเสียหายจากการทำการเกษตรด้วยการใช้สารเคมี และสะท้อนให้เห็นอดีตที่มีการพึ่งพากันของมนุษย์กับธรรมชาติที่เรียกได้ว่าเป็นทุนทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น แต่บัดนี้ได้หมดความหมายลงเนื่องจากมนุษย์ไปพึ่งพาด้านเทคโนโลยี ที่ต้องการผลิตให้ได้

ปริมาณมากๆ แต่กลับเป็นการทำลายวิถีชีวิตแบบพึ่งตัวเองของเกษตรกรไทย บทความนี้เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เห็นการเชื่อมโยงของวิถีของเกษตรกรชุมชนศาลาแดงในปัจจุบัน กับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่

บทความต่อมา เป็นเรื่อง ชุมชนละล้า : ความหวังกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการสะท้อนความคิดต่อเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในชุมชนศาลาแดงรวมทั้งชุมชนอื่นทั่วประเทศ ที่ภาครัฐต้องการให้เงินหมู่บ้านละ 1 ล้านบาทเพื่อตั้งเป็นกองทุนหมู่บ้าน แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นชุมชนที่ใช้เงินเพื่อดำเนินตามแผนที่ชุมชนกำหนดไว้ เหมือนกับเป็นการยัดเยียดให้เงินล้านไปหาทางดำเนินการเอาเอง การเอาอนาคตที่ไม่วางแผนมาแจกเท่ากับเอาอนาคตแห่งความเป็นลูกหนี้มาให้นั้นชุมชนบางแห่งจึงปฏิเสธเพราะคิดไม่ออกว่าจะเอาเงินไปทำอะไร จึงจะได้ผลตอบแทนกลับคืนมาเป็นกำไร และสามารถรักษาเงินจำนวนดังกล่าวได้ได้เต็มจำนวนอย่างที่ตั้งเป้าไว้

บทความนี้นายวินัย สะมะฮุนได้สะท้อนมุมมองทางด้านการเมืองออกมา เพราะการมองผลกระทบที่มีต่อชุมชนจะมองเพียงปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวไม่ได้ ในชุมชนศาลาแดงก็มีเหตุการณ์จากการแบ่งคนเป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มหนึ่งต้องการเองงบประมาณมาทำเป็นโรงสีของชุมชนที่ตั้งเป้าหมายที่จะปลูกข้าวแบบปลอดสารออกมา แต่อีกกลุ่มโดยเฉพาะที่เป็นชาวบ้านกลุ่มไทยพุทธที่เป็นหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) อยู่แล้ว ไม่ต้องการสร้างหนี้จากเงินกองทุนหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีก แต่ไม่แน่ใจว่ากิจกรรมที่จะดำเนินการร่วมกันของชุมชนจะประสบผลสำเร็จหรือไม่

บทความสุดท้ายเป็นเรื่อง ฆาตรกรทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นการย้อนเข้าเขียนเรื่องสิ่งแวดล้อมอีกครั้ง โดยยกอัลกุรอานตอนหนึ่งว่า “อันความเลื่อมที่เกิดขึ้นในทะเลและบนบกนั้น ด้วยฝีมือมนุษย์ทั้งสิ้น เพื่ออัลเลาะห์ได้ให้พวกเขาลิ้มรสจากการกระทำบางอย่างของพวกเขาเองเพื่อพวกเขาจะได้หวนกลับ (สู่แนวทางของพระอัลเลาะห์)” (รุม 41) เป็นการย้ำแนวคิดที่ว่าเพราะมนุษย์ทั้งสิ้นทำให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมทั้งบนบก ได้แก่ แผ่นดินและน้ำ ไปจนถึงอากาศ ทั้งที่พระอัลเลาะห์ทรงบันดาลสรรพสิ่งเพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์ แต่เมื่อมนุษย์ทำลายสิ่งแวดล้อมให้เสียหายเกิดมลพิษ ประโยชน์ที่ควรจะได้รับก็หายไป สาเหตุที่มนุษย์เป็นเช่นนี้เกิดคิดมาจากความคิดของมนุษย์ที่มีแต่ความโลภเพียงเพื่อทุนอย่างเดียว จึงเป็นฆาตรกรที่แท้จริงในการทำลายโลก และได้เสนอให้มนุษย์กลับไปสู่วรรณชาติดั้งเดิมที่อัลเลาะห์สร้างไว้ จัดความสมดุลให้เกิดขึ้น ก่อนที่ทุกอย่างจะสายเกินแก้จากอันตรายที่มองไม่เห็น

บทความนี้ได้สะท้อนความคิดที่มีต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง โดยโยงให้เห็นชัดเจนกับแนวคิดทางศาสนาอิสลาม เป็นวิถีคิดของผู้นำชุมชนมาลูลอิสลามที่เชื่อมั่นและหนักมาโดยตลอด ส่งผลต่อแนวทางในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของชุมชนดังกล่าว นับว่าเป็นความพยายามในการถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายของหนังสือพิมพ์แสนสับ นั่นคือชาวชุมชนศาลาแดงนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าการถ่ายโอนที่ชุมชนกมาลุลได้กระทำการเน้นเรื่องวิถีคิด ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะส่งผลต่อการปฏิบัติที่หนักแน่น ซึ่งจะมีความยั่งยืนต่อไป ดังบทสัมภาษณ์นายวินัย สะมะอูน เรื่องความคิดเห็นต่อการถ่ายโอนภูมิปัญญาจากชุมชนกมาลุลไปชุมชนศาลาแดงเป็นจริงแค่ไหน ซึ่งได้รับคำตอบว่า

“หากดูที่เป็นรูปธรรมว่าเกิดการถ่ายโอนภูมิปัญญาหรือไม่ คงจะไม่ชัดในระยะเวลาสั้นๆ เพียงหนึ่งปี แต่ที่เอาจริงทำนั้นเป็นเรื่องของการถ่ายโอนวิถีคิดและความรู้ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ”³

ดังนั้นการให้ความสำคัญกับการบรรยายให้นักเรียนประถมศึกษาปีที่ 3 ถึงปีที่ 6 เรื่องศาสนาอิสลามกับการรักษาคอลงแสนแสน อีกครั้งกับการสอนหน่วยที่เกี่ยวกับ ศาสนากับวัฒนธรรม ในหลักสูตรของหนู ภาคเรียนที่ 2/2545 จึงไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับผู้นำความคิดของชุมชนกมาลุลอิสลามที่พยายามจะถ่ายโอนความคิดมาสู่เยาวชนของชุมชนศาลาแดง แต่อย่างไรก็ตามจากการสังเกตพบว่าเนื้อหาดังกล่าวอาจจะยากเกินกว่าเด็กจะเข้าใจ จึงมีปฏิริยาตอบกลับน้อยต่างกับการสอนของชาวบ้านที่ศาลาแดงเอง โดยนายสอย ทับทิม และนายอิสมาแอล มะแอ เรื่องประวัติความเป็นมาของเรือในชุมชน และการแข่งเรือ ซึ่งมีการเล่าเรื่องและร้องเพลง จึงสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กได้มากกว่า

สรุปการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนกมาลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจากวิธีการที่ทีมงานวิจัยใช้ในเรื่องการดูงานก็ถูกเงื่อนไขทางด้านการจัดการเข้ามาทำให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่มาได้น้อย อีกทั้งอาจเป็นเพราะเป็นการก้าวข้ามขั้นตอนของการที่ชุมชนศาลาแดงต้องตระหนักในปัญหาของมลภาวะในคลองแสนแสนเสียก่อน อีกทั้งพบว่าในชุมชนศาลาแดงเองก็ได้มีความแข็งแกร่งในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของตัวเอง ดังนั้นจึงได้ข้อสรุปว่าภูมิปัญญาในการรักษาคอลงแสนแสนของชุมชนศาลาแดงน่าจะระเบิดจากข้างในมากกว่ามาจากข้างนอก อย่างไรก็ตามความพยายามในการถ่ายโอนภูมิปัญญาไม่ได้เสียเปล่า เพราะเป็นการวางฐานรากของวิถีคิดที่สำคัญยิ่งกว่าเชิงเทคนิคทั้งจากข้อเขียนที่ดำรงอยู่นานเท่านานในชุมชน จากการจารึกไว้ในหนังสือพิมพ์แสนแสน อีกทั้งกลุ่มเป้าหมายรองที่เป็นเยาวชน แท้จริงคือกลุ่มที่สำคัญที่จะจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต การหล่อหลอมความคิดจากการได้เห็นจริง จากการฟังผู้รู้ จากการได้อ่าน เหล่านี้ไม่ปรากฏผลวันนี้ แต่กลับจะตราตรึงและยั่งยืนจากวิถีคิดแบบองค์รวมที่เชื่อมระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกัน

³ วินัย สะมะอูน. สัมภาษณ์. วันที่ 30 พฤศจิกายน 2545.

บทที่ 9

กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 1/2545

การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา มีจุดมุ่งหมายหลักที่จะใช้การศึกษา มาเป็นตัวหลักในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีการใช้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หลักสูตรที่มีลักษณะดังกล่าวเรียกว่า “หลักสูตรท้องถิ่น” ที่ใช้หลักการของกระบวนการเรียนรู้ผสมผสานกับหลักสูตรที่มีอยู่ในระบบการศึกษา ในปัจจุบัน ซึ่งหลักการของกระบวนการเรียนรู้ดังที่กล่าวในบทที่ 2 แล้วว่า มีลักษณะ 1) เป็น กระบวนการกลุ่มที่เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับสติปัญญา จิตสำนึกในการพึ่งตนเองและการพัฒนา ไปสู่ความยั่งยืน มีกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกใน การแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน 2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากกระบวนการคิด- ทำ- ทบทวนวิเคราะห์- ทำ 3) เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงเพื่อพยายามแก้ปัญหาและ พัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนโดยตรง 4) เป็นการเรียนรู้ และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย มีความสัมพันธ์แบบเป็นแนวราบ ไม่มีโครงสร้าง อำนาจมาบังคับบัญชา แต่เป็นความสัมพันธ์บนฐานความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์จะ เรียนรู้และทำงานพัฒนาร่วมกัน

ส่วนหลักสูตรท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างหลักสูตร ที่มีทั้งหลักสูตรแม่บทหรือหลัก สูตรแกนกลางซึ่งหมายถึงหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการใช้ร่วมกันทั่วประเทศ มีจุดมุ่งหมาย และเนื้อหาสาระที่ให้ผู้เรียนระดับเดียวกันเรียนรู้สิ่งที่คล้ายคลึงกัน ย้อนกลับมาที่หลักสูตรท้องถิ่นที่ มีความหมายถึงประสบการณ์ที่จัดขึ้นในและนอกห้องเรียน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความ สามารถ ทักษะ เจตคติและคุณภาพการดำรงชีวิตโดยพยายามใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บนพื้นฐานของสภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของตนเอง ตลอดจน มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่างๆของชาติ บ้านเมือง

สรุปได้ว่าแนวคิดหลักสูตรท้องถิ่น เป็นการย้อนรอยแนวทางการศึกษาที่ผ่านมาว่าสิ่งที่ศ รรษาที่โรงเรียนแยกชุมชนออกไปจากโรงเรียน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในระดับปัจเจกคือทัศนคติไม่ ยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน แต่กลับชื่นชมกับความก้าวหน้าที่มีเป้าหมายไปที่ส่วนกลางมาก กว่าท้องถิ่น ปัญหาระดับปัจเจกส่งผลถึงระดับสังคมที่เติบโตแต่เพียงส่วนกลาง แต่ชุมชนท้องถิ่น กลับล่มสลายลง แนวทางการย้อนแนวคิดกลับของหลักสูตรท้องถิ่น ไม่ได้หมายถึงการย้อนไปสู่ ความดั้งเดิม หากแต่เป็นการปรับประหว่างสิ่งเก่าที่มีคุณค่าอันส่งผลต่อความภูมิใจในชุมชน กับ สิ่งใหม่ที่ทันสมัยอย่างหลักสูตรแกนกลาง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ภาระกิจสำคัญของทีมนักวิจัยคือการสนับสนุนให้โรงเรียนและชุมชนร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เนื่องจากชุมชนศาลาแดงมีปัญหาของการทิ้งสารปนเปื้อนสารเคมีลงคลอง ซึ่งไม่เพียงจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของชาวศาลาแดงเท่านั้น แต่เนื่องจากคลองมีการเชื่อมต่อไปยังชุมชนอื่นๆ ทำให้ส่งผลกระทบต่ออย่างมาก และจะมากขึ้นเรื่อยๆ หากไม่มีการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคลองแสนแสบ งานของชมรมรวมใจรักดีรักษาดินน้ำแม่ลำคลองและสิ่งแวดล้อม เน้นแก้ปัญหาในระดับโครงสร้างและเน้นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กจะเข้ามาเฉพาะในวาระครบรอบวันอนุรักษ์ รักษา แม่ลำคลอง (20 กันยายน) เท่านั้น โครงการวิจัยนี้จึงเป็นการเติมเต็มในส่วนที่ยังขาดอยู่ คือเริ่มต้นที่ตัวเยาวชน โดยการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่ที่เป็นครูบาอาจารย์และบิดา มารดา ซึ่งน่าจะส่งผลให้คลองแสนแสบสะอาดอย่างยั่งยืน

การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในงานวิจัยนี้ จึงประกอบไปด้วยสามเสาหลัก คือ โรงเรียน ชุมชนและนักวิจัย ส่วนองค์กรที่มีส่วนรองลงไปคือ สำนักงานกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก, ชมรมรวมใจรักดี, สถาบันราชภัฏจันทรเกษมและศูนย์เกษตรกรรมธรรมชาติหนองจอกซึ่งเป็นหน่วยงานเอกชนเพื่อการพัฒนา

ขั้นตอนการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง แบ่งกว้างได้ 5 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นตอนการเตรียมทำหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ประจำปีภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545
 2. ขั้นตอนการดำเนินการสอนตามหลักสูตรท้องถิ่นฯ ภาคเรียนที่ 1/2545
 3. ขั้นสรุปประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นฯ และนำเสนอการปรับปรุงหลักสูตรในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545
 4. ดำเนินการสอนตามหลักสูตรท้องถิ่นฯ ภาคเรียนที่ 2/2545
 5. ขั้นสรุปประเมินผลในแต่ละกิจกรรม
- ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ประจำปีภาคเรียนที่ 1/ 2545

การสร้างหลักสูตร คือการสร้างความเข้าใจในหลักการของการทำหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกันทั้งสามเสา คือ ครู ชาวบ้าน และนักวิจัย จากนั้นให้มีกระบวนการคิดและตัดสินใจร่วมกัน แม้ว่าในช่วงแรกที่เป็นช่วงการปรับตัวที่โรงเรียนจะเปิดรับให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจ แทนบทบาทสนับสนุนงบประมาณให้โรงเรียนเท่านั้น ดังนั้นจึงพยายามให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 ประกอบด้วย การเตรียมทำหลักสูตรฯ การดำเนินการสอนตามหลักสูตรฯ และการประเมินผล ดังนี้

1. การเตรียมทำหลักสูตรฯ ขั้นเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงาน

ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนซึ่งไม่เคยร่วมกันทำงานในระดับดังกล่าวมาก่อน จึงเริ่มต้นหลัก
สูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดงฉบับแรก ด้วยการเชิญตัวแทนชุมชนที่เป็นนักวิจัยชาวบ้านเข้าร่วม
ประชุมทั้ง 3 คน ได้แก่ อิหม่ามสวีสดี นิกาจี้ ลุงสอย ทับทิมและแซร์(ลุง)สนาน มะแอ เพราะ
ต้องการความช่วยเหลืออย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามสิ่งแรกที่สำคัญในการเริ่มต้นทำหลักสูตรท้องถิ่น คือการได้รับความร่วมมือ
จากผู้บริหารของโรงเรียนเนื่องจากวัฒนธรรมของโรงเรียนส่วนใหญ่ยังเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง
การให้ความสำคัญกับผู้บังคับบัญชาควบคู่ไปกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับครูในโรงเรียน
เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักวิจัย

การเริ่มต้นการทำหลักสูตรท้องถิ่นของแต่ละแห่งมีความแตกต่างกัน ปัจจัยเงื่อนไขของ
ชุมชนศาลาแดงต่างกับชุมชนอื่นตรงที่มีปัจจัยนำเข้า (input) จากทีมวิจัยเข้าไปสร้างความรู้ความ
เข้าใจในหลักสูตรท้องถิ่นทั้งกับครูและชาวบ้าน รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นโดยเน้น
การให้คำปรึกษาหรือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน ในการดำเนินกิจกรรมตามหลักสูตร
ท้องถิ่น แต่ถ้าโรงเรียนอื่นที่ต้องทำด้วยตัวเอง ขั้นตอนแรกที่สำคัญคือการสร้างความเข้าใจให้
สมาชิกในโรงเรียนและชุมชนถึงความสำคัญของหลักสูตรท้องถิ่น ที่จะช่วยลูกหลานของชาวบ้าน
ให้รักถิ่นฐานแล้ว ยังเป็นการเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อแก้ปัญหา
ที่เกิดขึ้น

หลักสูตรท้องถิ่นฉบับแรกของชุมชนศาลาแดงเกิดขึ้นเพราะการสนับสนุนของอดีตอาจารย์
ใหญ่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ที่สนับสนุนให้จัดการประชุมครูทั้งโรงเรียนและนักวิจัยชาวบ้าน การ
สรุปประเด็นจากวิทยากรแล้วนำมาสร้างสรรค์หลักสูตรท้องถิ่นที่เหมาะสมกับโรงเรียนสุเหร่าศาลา
แดง นั่นคือหลักสูตร “เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ขึ้นมา ส่วนบทบาทของวิทยากรที่ช่วยได้
มากคือ การบรรยายหลักสูตรท้องถิ่นด้วยตัวอย่างจากภายนอกและภายในชุมชน และเปิดโอกาส
ให้ครูได้คิดหลักสูตรด้วยตัวเอง แล้วจึงนำแนวคิดของแต่ละคนมาแลกเปลี่ยนในเวทีการระดม
สมอง เพื่อประโยชน์สำหรับการนำไปปรับใช้ในโรงเรียนอื่น

จากการประชุมของคณาจารย์และตัวแทนชาวบ้าน ได้ชื่อหลักสูตรท้องถิ่นฉบับแรกของชุม
ชนศาลาแดงชื่อ “ศาลาแดงแข่งเรือ” ต่อมามีการเปลี่ยนชื่อให้ครอบคลุมเนื้อหามากขึ้นคือ “เรือกบ
วิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” มีทั้งหมด 6 หน่วยดังนี้

หน่วยที่ 1 เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ประกอบด้วย

- 1.1 เรือเล่าจากผู้เฒ่า ประกอบด้วยเรือเกิดจากอะไร และการแข่งเรือ
- 1.2 เรือหายไปไหน

หน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง ประกอบไปด้วยเนื้อหา

- 2.1 ชุมชน ประกอบด้วย ประวัติชุมชนสุเหร่าศาลาแดง ชีวิตความเป็นอยู่ สถานที่น่าสนใจ อาชีพในชุมชน
- 2.2 คลองแสนแสบ ประกอบด้วย ประวัติคลองแสนแสบ การคมนาคมและเรือของเราแต่เก่าก่อน

หน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม

- 1.1 ศาสนาอิสลาม ที่เกี่ยวข้องกับดนตรีพื้นบ้าน “นาเสบ”
- 1.2 ศาสนาพุทธ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยกระทง (ได้อิทธิพลจากศาสนาฮินดู : ผู้วิจัย)
- 1.3 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ได้แก่ การแข่งขันพายโองหรือพายกระทะ ตีโป่งหมาเนา
- 1.4 การแข่งเรือ

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ ประกอบด้วย

- 4.1 จุดอ่อนด้านวายน้ำ
- 4.2 จุดอ่อนด้านพายเรือ
- 4.3 จุดอ่อนด้านต่อเรือ
- 4.4 จุดอ่อนด้านการตกแต่งเรือ
- 4.5 ร่วมด้วยช่วยกัน
- 4.6 กติกา มารยาท

หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันแข่งเรือ ประกอบด้วย

- 1.1 สนับสนุนประเพณี
- 1.2 การฝึกทักษะให้เยาวชน ได้แก่ การวายน้ำและการพายเรือ
- 1.3 จัดการแข่งขันพายเรือระหว่างนักเรียน

หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยทางเรือ ประกอบด้วย

- 6.1 การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยว
- 6.2 ทักษะการพูด
- 6.3 ทักษะการพายเรือ

หลังจากกำหนดหน่วยทั้งหกหน่วยแล้ว ต่อไปเป็นการกำหนดรายละเอียดของกลุ่มเป้าหมาย โดยมีการแบ่งหัวข้อ แบ่งกิจกรรม แบ่งหน้าที่ระหว่างครูกับเด็ก จากนั้นครูที่รับผิดชอบแต่ละหน่วยมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเพื่อหาแนวทางปฏิบัติ สำหรับหน่วยที่ต้องปฏิบัติจริงเช่น

หน่วยที่ 4 ที่ต้องลงว่ายน้ำ พายเรือ อาจต้องหากลุ่มนักเรียนตัวอย่างมาลองเรียนดูก่อน เพื่อหาทางแก้ไขจุดบกพร่องต่างๆ ก่อนที่จะนำมาใช้เรียนจริง

นอกจากนี้กระบวนการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้จากกิจกรรมบางอย่างที่เด็กต้องค้นคว้าเองจากข้อมูลเก่าที่มีอยู่ในชุมชน แต่ต้องให้เกิดกระบวนการคิดด้วยตัวเอง โดยครูเป็นผู้ช่วยทำให้เกิดด้วยกระบวนการสอนที่ใช้การตั้งคำถามกับเด็กในประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น ในหน่วยที่ 1 ครูตั้งคำถามกับเด็กว่า ทำไมต้องมาศึกษาเรื่องเรือ เด็กอาจจะคิดว่าเพราะพ่อแม่เราอยู่ตรงนี้มาก่อน หรือเกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบที่เป็นเส้นทางคมนาคม และอาจคิดไปว่าถ้าไม่เรียนเรื่องนี้จะทำให้ความเป็นชุมชนสูญเสียไป ส่วนในหน่วยที่ 2 เรื่องเล่าจากผู้เฒ่า ประกอบด้วยการเล่าจริงหรือการเล่าจากประจักษ์พยาน เช่น มีการจารึกไว้ เป็นต้น

นอกจากนี้ที่ประชุมตกลงกันในเบื้องต้นว่า จะนำหลักสูตรท้องถิ่นไปไว้ในกิจกรรม ประเทืองปัญญาแผนการบูรณาการไปไว้ในแต่ละวิชา เพราะการรวมศูนย์ไว้ที่วิชาเดียวจะง่ายในการเรียนรู้สำหรับครูและชาวบ้านที่เริ่มทำหลักสูตรท้องถิ่นเป็นครั้งแรก และในวิชาประเทืองปัญญาเด็กทุกคนจะได้ทำกิจกรรมทั้งหมด จากเดิมที่ใช้เวลาไปกับการทำชมรม โดยกำหนดนักเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาที่ 3 ถึงชั้นประถมศึกษาที่ 6 รวม 4 กลุ่ม โดยให้ทุกคนเข้ากิจกรรมหลักสูตรท้องถิ่นตั้งแต่หน่วยที่ 1 ถึงหน่วยที่ 6 และอาจารย์ทุกคนสามารถเป็นวิทยากรได้ในหนึ่งฐานหรือหนึ่งหน่วย

ในการทำกิจกรรมจะได้ข้อมูลจากเด็ก 4 กลุ่ม ที่มีความแตกต่างกันตามระดับของเด็กแม่จะเรียนในหน่วยเดียวกันก็ตาม เช่น ป.3 ทำรายงานธรรมชาติ ป.4 ทำรายงานที่ยากขึ้น ป.5 และ ป.6 ทำโครงการ หรือใช้วิธีหนึ่งที่ทำให้การคละกันหลายชั้นปีเพื่อเน้นความหลากหลาย แต่ข้อเสียคือบางฐานเด็กเลือกมาก บางฐานเด็กเลือกน้อย จะเกิดการจำกัดจำนวน และเกิดการจับเด็กไปใส่ในฐานที่ไม่มีคนเลือก ซึ่งถือว่าเป็นการบังคับให้เด็กทำกิจกรรมที่ตนเองไม่ได้สนใจ ดังนั้นครูในแต่ละหน่วยต้องกำหนดกิจกรรมในแต่ละชั้นปี เช่น ป.3 และ ป.4 เชิญผู้รู้ในชุมชน ป.5 สัมภาษณ์ชุมชนท้องถิ่น ส่วน ป.6 เป็นโครงการที่ยากขึ้น เช่น วาดภาพประกอบ วาดรูปโฆษณา และเมื่อข้อมูลลงตัวเป็นเวลาครูและเด็กมาสรุปร่วมกันและเห็นแนวโน้มที่จะทำเรื่องต่อไป สามารถนำมาแปลงเป็นกิจกรรมอื่นต่อไป ส่วนในประเด็นที่จำนวนนักเรียนมีมากถึง 120 คน ในขณะที่มีจำนวนครูที่ควบคุมดูแลขณะที่เด็กลงน้ำมีน้อย แก้ปัญหาโดยการให้ครูสอนเด็กโตที่อยู่ชั้น ป.5 และ ป.6 ก่อน จากนั้นให้ไปสอนน้องหรือเรียกว่า "พี่สอนน้อง" แต่อยู่ภายใต้การดูแลของอาจารย์ สิ่งที่จะได้คือการที่มีการเด็กและครูเป็นศูนย์กลาง ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมควรมีการเก็บและบันทึก เช่น เก็บภาพและบันทึกแบบเด็กๆไว้ด้วย เมื่อจบแล้วครูนำมาตอบคำถามตัวเองว่าตรงตามที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้หรือไม่ และแก้ไขด้วยประเมินจากการสอบถามเด็กโดยให้เป็นธรรมชาติ

ส่วนการแบ่งกิจกรรมตามคาบเวลา โดยกำหนดให้หลักสูตรท้องถิ่นทั้งหมดใช้เวลา 18-20 คาบ จากนั้นมาแบ่งค่าของเวลาว่าแต่ละหน่วยใช้เวลาเท่าไร ดูว่าในช่วงที่มีการเรียนการสอนมีวันหยุดกี่ครั้ง บางครั้งอาจใช้เวลาอาทิตย์ละสองคาบ โดยเอาเวลามาจากกิจกรรมลูกเสือและอนุภาชาต นอกจากนี้ก็นับรวมเวลาที่เรียนนอกเวลา เช่น ช่วงปฏิบัติการว่ายน้ำ เด็กอาจไปฝึกที่อื่นก็ได้ แต่กิจกรรมที่มารวมกันคือกิจกรรมการแข่งขันว่ายน้ำหรือแข่งพายเรือของเด็กทุกชั้นปีที่ร่วมกิจกรรม นอกจากนี้กิจกรรมการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนอาจทำนอกเวลาเรียนได้เช่นเดียวกัน ในที่นี้มีการกำหนดให้หน่วยที่ 1 ใช้เวลาเรียน 2 ครั้งๆละ 1 คาบ รวม 2 คาบ หน่วยที่ 2 และหน่วยที่ 3 รวมกัน 2 ครั้ง คิดเป็น 5 คาบ หน่วยที่ 4 และหน่วยที่ 5 รวมกัน 3 ครั้ง คิดเป็น 8 คาบโดยชั่วโมงที่สอนจะสลับกับวิชาลูกเสือกับอนุภาชาต

การนำเสนอแต่ละชั้นปีอาจแตกต่างกัน เช่น หน่วยย่อยที่ 1.2 เรืองเล่าจากผู้เฒ่า ชั้นป.3-4 อาจนั่งฟังอย่างเดียว ป.5 และ ป.6 อาจจะวาดรูป ทำบทบาทสมมุติ เป็นต้น ที่สำคัญครูต้องเปิดโอกาสให้เด็ก โดยมีเวทีให้เด็กที่จะนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการถ่ายทอดที่ต่างกัน นอกจากนี้เน้นเรื่อง การนำเสนอเป็นกลุ่มมากกว่าการนำเสนอแบบเดี่ยวเพื่อความหลากหลายของข้อมูล

สรุปได้ว่าวิธีการทำหลักสูตรท้องถิ่นมีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับเนื้อหาและเวลา อาจใช้วิธีการเอา ทยุชฎีเป็นตัวนำแล้วหาวิธีการให้สอดคล้อง หรือจะใช้วิธีทดลองทำแล้วสรุปบทเรียนเป็นหลักสูตร ท้องถิ่นที่มีความสอดคล้องกับพื้นฐานของท้องถิ่นนั้นๆก็ได้ ในที่นี้ได้ใช้วิธีหลัง

2. การดำเนินการสอนตามหลักสูตรและการประเมินผลหลักสูตรฯ การดำเนินการสอนหลักสูตรท้องถิ่น “เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ได้ดำเนินการตามที่วางแผนในชั้น ตอนที่ 1 ไม่ว่าจะแยกเป็น 6 หน่วยการเรียนรู้ การแบ่งเวลาในแต่ละหน่วย การใช้เวลาเรียนในวิชา การพัฒนาตนสลับกับวิชาลูกเสือและอนุภาชาตที่เรียนช่วงบ่ายวันพฤหัสบดี การแบ่งครูที่รับผิดชอบ ในแต่ละหน่วย การกำหนดเนื้อหา วิธีการเรียนการสอน กิจกรรม สื่อการสอน วิธีการประเมินผล การเรียนการสอน ได้กำหนดขึ้นมาในแต่ละหน่วย นอกจากนี้ในแต่ละหน่วยจะมีการเขียนแผนการ สอน บันทึกการสอน ผลการประเมิน และข้อเสนอแนะสำหรับการสอนครั้งต่อไป ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

หน่วยที่ 1 เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

หน่วยที่ 1 แบ่งเป็นสองหน่วยย่อยคือ 1.1 เรืองเล่าจากผู้เฒ่าและหน่วยย่อยที่ 1.2 เรืองเรื่อ หายไปไหน เริ่มต้นด้วยอาจารย์ผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 1 จัดแผนการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียน ทั้ง 4 ชั้น คือชั้น ป.3 ถึงชั้น ป.6 จำนวน 2 ชั่วโมง **จุดประสงค์การเรียนรู้**คือ นักเรียนสามารถบอก ความสำคัญเรือที่มีต่อชุมชนศาลาแดงได้ และสามารถบอกเล่าความเป็นมาเกี่ยวกับการใช้เรือของ ชุมชนศาลาแดงได้ **ส่วนสาระการเรียนรู้** ได้แก่ 1. ทำไมต้องเรียนรู้เรื่องเรือ ประกอบด้วยความ

สำคัญของเรือ และความสัมพันธ์ของเรือกับชุมชนศาลาแดง 2. ผู้เฒ่าเล่าเรื่อง ประกอบด้วย เรือเกิดขึ้นมาอย่างไร เรือหายไปไหน และการแข่งเรือ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ครูและนักเรียนสนทนากันถึงเรื่องเรือ ครูตั้งประเด็นให้นักเรียนคิดว่า ทำไมต้องเรียนเรื่องเรือ มีความจำเป็นหรือไม่ อย่างไร ให้นักเรียนอภิปรายและแสดงความคิดเห็น จากนั้นแบ่งนักเรียนออกเป็น 4 กลุ่มๆละ 6-7 คน เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องเรือในชุมชนศาลาแดง กำหนดบุคคลที่จะไปหาข้อมูล ช่วยกันตั้งคำถามให้ตรงประเด็นและครอบคลุมเนื้อหาสาระ จากนั้นนักเรียนใช้นอกเวลาในการไปหาข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลครูและนักเรียนช่วยกันสรุป และคัดเลือกผลงานที่ได้ข้อมูลมากและน่าสนใจ เพื่อจะได้เชิญผู้ที่เล่าเรื่องให้นักเรียนกลุ่มนั้นๆ มาเล่าให้นักเรียนทั้งหมดฟังในการเรียนครั้งต่อไป ท้ายสุดมีการเชิญวิทยากรที่มีความรู้เกี่ยวกับเรือในชุมชนศาลาแดง มาเล่าให้นักเรียนฟังในสองประเด็น คือ นายอิสมาแอล มะแอ บรรยายเรื่อง เรือในชุมชนศาลาแดงในอดีต และลุงสอย ทับทิม บรรยายเรื่องการแข่งเรือในอดีต

กระบวนการวัดและประเมินผล ครูผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 1 ได้กำหนดกระบวนการวัดและประเมินผล ได้แก่ 1) การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนในด้านต่างๆ เช่น ความกล้าแสดงออก ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความร่วมมือในการทำงาน และความตั้งใจในการทำงาน 2) การตรวจผลงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน 3) การสัมภาษณ์นักเรียนหลังจากที่ได้ฟังเรื่องราวจากวิทยากร

แหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ บุคคลและสิ่งของในที่นี้คือเรือ รวมทั้งห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดประชาชนเขตหนองจอก

แนวทางดำเนินงานสำหรับครู ได้มีการจัดการเรียนการสอนในหน่วยที่ 1 จำนวน 2 ครั้งๆละ 1 คาบ ครั้งแรกเป็นการกำหนดประเด็นในการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชน โดยอาจารย์ผู้รับผิดชอบเกริ่นถึงความเป็นมาที่ต้องเรียนเรื่องเรือ จากนั้นให้เด็กแบ่งกลุ่มระดมสมอง ตั้งคำถามที่จะสอบถามผู้รู้ในชุมชน โดยที่ครูจะช่วยวิเคราะห์คำถามว่าตรงประเด็นและครอบคลุมหรือไม่ ก่อนที่นักเรียนจะนำไปงานดังกล่าวไปสืบหาข้อมูลกันเอง หลังจากที่นักเรียนได้ข้อมูลในชุมชนมา ให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ และเลือกผู้รู้ที่ให้ข้อมูลเรื่องเรือได้มากที่สุดมาเป็นวิทยากรในการเรียนครั้งที่สอง ในที่นี้ได้แก่ นายอิสมาแอล มะแอ อิหม่ามแห่งมัสยิดใกล้เคียงแต่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้ อีกคนคือนายสอย ทับทิม เกษตรกรและนักวิจัยชาวบ้าน เป็นชาวไทยพุทธ โดยประเด็นที่เชิญบรรยายคือ เรือในชุมชนศาลาแดงในอดีต และการแข่งเรือ

ผลการดำเนินการสอน หลังจากที่ได้ทราบทามวิทยากรที่นักเรียนเสนอว่าให้ข้อมูลเรื่องเรือได้ละเอียดและเข้าใจง่าย ได้แก่ นายอิสมาแอล มะแอ และนายสอย ทับทิม วิทยากรดังกล่าวได้บรรยายในบ่ายวันพฤหัสบดีของต้นเดือนพฤษภาคม 2545 ณ อาคารเอนกประสงค์

จากการสังเกต ผู้วิจัยเห็นว่าบรรยายภาคในวันที่ผู้เฒ่าเล่าเรื่องดีมาก เพราะเต็มไปด้วยเสียงหัวเราะและดวงตาที่เปี่ยมไปด้วยความสนใจใฝ่รู้ของเด็กๆ เมื่อลุงอิสมาแอลเล่าให้ฟังเรื่องเรือมาก

มายในอดีตที่ใช้คลองแสนแสบในย่านนี้ ยิ่งขึ้นเมื่อท่านครีมีใจร้องเพลงเล่าเรื่องให้เด็กฟัง ส่วนลุงสอยบอกว่าวันนี้แต่งตัวเรียบร้อยที่สุด เพราะวันนี้เป็นวันพิเศษของคนที่ได้รับเกียรติจากโรงเรียนให้ขึ้นบรรยายซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกในชีวิต ส่วนการเล่าเรื่องการแข่งเรือในสมัยก่อน ลุงสอยเล่าว่าชุมชนศาลาแดงมีชื่อเสียงมาก ในการจัดกิจกรรมแข่งเรือซึ่งคนจากชุมชนอื่นๆทราบกันดี

ส่วนการเก็บตกเรื่องที่ผู้เฒ่าเล่าเรื่องมีดังนี้

“ชุมชนศาลาแดงเป็นชุมชนเล็ก ๆ ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองแสนแสบ แถบชานเมืองกรุงเทพ ฯ ทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ชาวบ้านในชุมชนมีอาชีพเกษตรกรรม เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และมีความผูกพันกับลำคลองสายนี้ เพราะต้องใช้น้ำในคลองในการดำเนินชีวิตประจำวัน จนเปรียบลำคลองเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่เลยทีเดียว”

เมื่อมีคลอง สิ่งที่จะขาดหายไปจากคลองไม่ได้เลย ก็คือ เรือ ซึ่งเป็นพาหนะพาผู้คนไปไหนมาไหน จนถือว่าเรือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของพวกเขา ลุงอิสมาแอล มะแอ ผู้ทรงคุณวุฒิในชุมชนเล่าว่า ในสมัยก่อนนั้น ชุมชนศาลาแดงยังไม่มีถนนตัดผ่าน การเดินทางต้องใช้เรือเพียงอย่างเดียว เรือคือชีวิต ถ้าขาดเรือก็เหมือนขาดอวัยวะที่สำคัญบางส่วนไป และท่านยังเล่าให้ฟังอีกว่าเรื่อนำความรู้มาสู่ชุมชนศาลาแดง เพราะครูทุกคนที่มาสอนต้องเดินทางมาทางเรือทั้งสิ้น ถ้าไม่มีเรือก็ไม่มีครู

ส่วน ลุงสอย ทับทิม ผู้เฒ่าอีกคนหนึ่งในชุมชนแห่งนี้ เล่าให้ฟังเช่นเดียวกันว่า

“ เรือเป็นหัวใจในการดำรงชีวิต ทุกบ้านต้องมีเรือเพื่อใช้ในการเดินทาง การประกอบอาชีพ และเมื่อถึงเทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ ในหน้าน้ำ ก็จะมีการแข่งเรือในคลองแสนแสบแห่งนี้ ลุงเล่าว่า เรือที่นำมาแข่งมีหลายประเภท การแข่งเรือมีความสนุกสนาน ตื่นเต้น เร้าใจ และนอกจากนี้ยังมีการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำอีกมากมายทีเดียว...จนกระทั่งนับย้อนหลังไปไม่เกิน 10 – 15 ปี เริ่มมีถนนตัดผ่านชุมชนศาลาแดง เริ่มมีการใช้รถ ความจำเป็นที่ต้องใช้เรือจึงลดลง บทบาทของเรือจึงค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ วิถีชีวิตแบบเก่าก่อนเริ่มหายไป ประเพณีการแข่งเรือก็หายไปด้วยตามสภาพของชุมชน จนปัจจุบันไม่มีการแข่งเรือให้เห็นอีกแล้ว ส่วนเรือที่ผู้เฒ่าเล่าว่าเหมือนชีวิต บัดนี้ ก็มีเพียงชาวบ้านเพียงไม่กี่หลังคาเรือนเท่านั้นที่ยังใช้เรืออยู่บ้าง เรือที่มีอยู่ก็ผูกไปตามกาลเวลา และไม่มีการสร้างขึ้นมาทดแทนอีกเลย”

การประเมินผล

ในขั้นการเตรียมความพร้อม แม้ว่าจะมีการตั้งจุดประสงค์และแผนการเรียนรู้ดี แต่การรวบรวมข้อมูล เตรียมบุคลากร งบประมาณและสถานที่อยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อถึงขั้นดำเนินการสอนพบว่าวิทยากรจากชุมชนในที่นี้คือนายอิสมาแอล มะแอ และนายสอย ทับทิมกับทำได้ดีไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้เรื่องเรือและการถ่ายทอดข้อมูลทำให้นักเรียนบอกความสำคัญของเรือได้ดี ส่วนกระบวนการเรียนรู้ของเด็กไม่ว่าจะเป็นกระบวนการรวมกลุ่ม การค้นคว้าและการค้นคว้าหรือ

สืบค้นข้อมูลอยู่ในระดับปานกลาง ทักษะด้านการสรุปและนำเสนอข้อมูลยังน้อยอยู่ (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

จากนั้นอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยที่ 1 นี้ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนมีหลายประการ ได้แก่ จัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยของนักเรียน เช่น หาข้อมูลจากหนังสือที่ครูเตรียมให้หรือฟังวิทยากรบรรยายแล้ววาดภาพเรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงในสมัยก่อน เพิ่มเวลาการเรียนเป็น 3 ครั้งๆละ 2 ชั่วโมง จัดหาสื่อเพิ่มเติม เช่น รูปภาพเรือในสมัยก่อน วิดีทัศน์เกี่ยวกับเรือประเภทต่างๆเพื่อให้นักเรียนได้เห็นภาพที่ชัดเจน จัดหาแหล่งค้นคว้าเพิ่มเติม เช่น หนังสือ แหล่งข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต วิดีทัศน์ ก่อนการทำงานครูควรมีการปรึกษาแนวทางการจัดกิจกรรมก่อนเพื่อความเข้าใจที่ตรงกัน และนักเรียนควรมีการปูพื้นฐานด้านการสัมภาษณ์ การสืบค้นข้อมูล และการสรุปข้อมูลในการเรียนวิชาภาษาไทย และวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตให้มีความพร้อม

จากข้อมูลข้างต้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ครูได้พยายามสร้างคุณค่าของคลองแสนแสบ ชุมชนศาลาแดง และเรือ โดยจัดกิจกรรมที่ให้ความสำคัญกับชุมชนศาลาแดง ในประเด็นของผู้รู้ในท้องถิ่น ให้ศักดิ์ศรีหรือที่เรียกว่าอุดมการณ์เชิงอำนาจกับชุมชนศาลาแดงที่ว่าแม้ว่าชุมชนดังกล่าวจะเป็นชุมชนเล็กๆแต่ในประวัติศาสตร์เคยมีเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับเมื่อครั้งเสด็จประพาสต้น แต่การชูประเด็นของคลองแสนแสบยังไม่มากนักเนื่องจากเป็นบทบาทของบทที่ 2 แต่ที่เป็นตัวเอกของหน่วยนี้คือเรือเนื่องจากต้องผลิตซ้ำในด้านความหมาย เนื่องจากในปัจจุบันมีเรือที่อยู่ในชุมชนเพียง 2 ลำเท่านั้น หมายความว่าความหมายด้านประโยชน์ใช้สอยได้มีคุณค่าลดลง ดังนั้นครูและวิทยากรที่รับผิดชอบได้สร้างความหมายใหม่ว่า“เรือ”คืออัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวศาลาแดง ที่ในอดีตมีฝีมือเลื่องลือเรื่องการแข่งเรือ ดังนั้นความหมายใหม่คือเรือมีคุณค่าในแง่ของประวัติศาสตร์ ชุมชน ซึ่งหากพิจารณาหายาๆอาจจะคิดว่าเมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์หมายถึงการไร้คุณค่า แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้งคุณค่าใหม่ของความภูมิใจในรากเหง้าของตนส่งผลต่อจิตสำนึกมากยิ่งขึ้น ซึ่งจากการสังเกตของนักวิจัยพบว่าเด็กๆให้ความสนใจกับประวัติศาสตร์ดังกล่าวเป็นอย่างมาก แต่ปัญหาที่ต้องขบคิดต่อคือการจะอย่างไรที่จะโยงให้ถึงจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ เนื่องจากการเชื่อมโยงยังหยุดอยู่แค่ชุมชน และเรือเท่านั้น ยังไม่ลงถึงน้ำในคลองแสนแสบ ได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับครูที่รับผิดชอบ ตกลงกันว่าจะทำการเพิ่มในประเด็นความเชื่อมโยงในภาคเรียนต่อไป ซึ่งประเด็นนี้นักวิจัยว่าเป็นปัจจัยที่เป็นข้อเด่นของการทำงานในโรงเรียนนั่นคือ สามารถที่แก้ไขสิ่งที่ทำแล้วยังพบข้อบกพร่องไปผลิตซ้ำใหม่ในภาคเรียนต่อไป เนื่องจากเด็กๆต้องเรียนกับโรงเรียนไปอีกหลายปี หรืออีกหลายภาคเรียน เจื่อนไขต่างๆจะค่อยๆเปลี่ยนไป ซึ่งครูสามารถจะปรับการเรียนการสอนได้ทันอย่างค่อยเป็นค่อยไป ต่างจากการทำวิจัยในสังคมวงกว้างที่มีปัจจัยเงื่อนไขที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว การควบคุมบริบทต่างๆทำได้ยาก นอกจากนี้ที่จัดให้เด็กได้ใช้วิธีสำรวจข้อมูลท้องถิ่น เป็นการให้เด็กได้เรียนรู้วิธีการค้นหาความรู้ ซึ่งจะทำให้เด็กมีพลังใจในการไ

หาความรู้เพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ ยิ่งหาความรู้มากก็จะกลายเป็นผู้ที่มีความรู้มาก นอกจากนี้เป็นการฝึกกระบวนการทักษะการเรียนรู้ที่หลากหลายไปพร้อมๆกัน นั่นคือ การพูดจากการสัมภาษณ์ การฟังจากการฟังผู้รู้อธิบาย การอ่านคือการหาความรู้เพื่อจะนำไปสร้างคำถาม การเขียนคือการบันทึกจากผู้รู้ได้ให้สัมภาษณ์

หน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง

หน่วยที่ 2 ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนศาลาแดง และคลองแสนแสบ **แผนการจัดการเรียนรู้**หน่วยที่ 2 ประวัติความเป็นมา หน่วยย่อยที่ 1 – 2 เรื่องชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบ เวลา 2 ชั่วโมง **จุดประสงค์การเรียนรู้** นักเรียนสามารถ 1) เล่าประวัติของชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบได้ 2) บอกได้ว่าชุมชนศาลาแดงมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร 3) บอกสถานที่ที่น่าสนใจของชุมชนศาลาแดงได้ 4) บอกอาชีพในชุมชนที่สำคัญของชุมชนศาลาแดงได้ 5) บอกความสำคัญของคลองแสนแสบในด้านการคมนาคมได้ 6) บอกชนิดของเรือที่มีมาแต่เก่าก่อนได้

สาระการเรียนรู้ คือ ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าให้มีการขุดคลองแสนแสบเพื่อขยายการคมนาคมทางน้ำและเป็นประโยชน์ในด้านยุทธศาสตร์ ชุมชนศาลาแดงตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาทำสวน รับจ้างทั่วไป และเป็นลูกจ้างของโรงงาน

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ใช้การจัดกิจกรรมสลายพฤติกรรมและแบ่งกลุ่มนักเรียนออกเป็น 11 กลุ่ม โดยการเล่นเกม ดังนี้ จัดทำฉลากชื่อสัตว์ 11 ชนิด เท่ากับจำนวนนักเรียน แล้วให้นักเรียนแต่ละคนจับฉลากชื่อสัตว์คนละ 1 ใบ โดยไม่ให้เปิดดูก่อนจนกว่าทุกคนจะจับฉลากครบ เมื่อนักเรียนเปิดฉลากดูห้ามบอกใครและให้แสดงท่าทาง และเสียงร้องเลียนแบบสัตว์ชนิดนั้น จากนั้นให้นักเรียนแสดงท่าทาง และเสียงร้องเลียนแบบสัตว์ที่ตนจับได้แล้วรวมกลุ่มสัตว์ชนิดเดียวกันอยู่ด้วยกัน เมื่อหมดเวลาทำการสอบถามว่านักเรียนแต่ละกลุ่มแสดงท่าทางเลียนแบบสัตว์ชนิดใดบ้าง มีใครรวมกลุ่มผิด หรือหากกลุ่มไม่เจอบ้าง ทำยสุดเมื่อจัดกลุ่มได้แล้วให้ส่งตัวแทนออกมารับของใส่เกมต่อจิ๊กซอจากครู ซึ่งเป็นรูปภาพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องต่อไปนี้ ก) ประวัติคลองแสนแสบ ข) การคมนาคม และเรือของเราแต่เก่าก่อน ค) ประวัติชุมชนศาลาแดง ง) สู่เหว้าศาลาแดง จ) อาชีพในชุมชน จากนั้นให้นักเรียนอ่านคำสั่ง และลงมือต่อจิ๊กซอให้เรียบร้อย แล้วส่งตัวแทนออกมาอย่างน้อย 2 คน มาอ่านบทความที่เกี่ยวข้องกับรูปจิ๊กซอที่กลุ่มของตนต่อเสร็จ และนำเสนอผลงานหน้าชั้น

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วยการถาม – ตอบในชั้นเรียน สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม และสังเกตจากการทำงานเป็นกลุ่ม

แหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วยรูปภาพที่เกี่ยวกับคลองแสนแสบ การคมนาคมและเรือในอดีตที่ใช้ในชุมชนศาลาแดง ประวัติชุมชนศาลาแดง ประวัติสุเหร่าศาลาแดง และอาชีพในชุมชน

สาระการเรียนรู้ ประกอบไปด้วยเนื้อหาอธิบายภาพต่อจำนวน 7 ภาพ ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติคลองแสนแสบ การคมนาคมและเรือของเราแต่เก่าก่อน ประวัติชุมชนสุเหร่าศาลาแดงและสุเหร่าศาลาแดง (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

ผลการดำเนินการสอนหน่วยที่ 2

จากการสังเกตการเรียนการสอนในหน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง ครูผู้รับผิดชอบประจำหน่วยคืออาจารย์ผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 2 ได้มีการวางแผนการสอน เตรียมการสอนเป็นอย่างดี ดังนั้นในชั้นดำเนินการสอนจึงเป็นไปด้วยดี ตั้งแต่อธิบายให้เด็กทราบวัตถุประสงค์ ขั้นตอนต่างๆ ในการทำกิจกรรมกลุ่ม ตั้งแต่แบ่งกลุ่ม รับของที่เป็นรูปภาพที่ตัดเป็นชิ้นส่วน การทำงานกลุ่มที่เอากภาพมาต่อกันจนเสร็จ เพิ่มความสนุกสนานด้วยการแข่งขันกันแต่ละกลุ่ม เสร็จแล้วให้กลุ่มที่เสร็จก่อนส่งตัวแทนมาเล่าเรื่องจากภาพซึ่งจะมี 5 เรื่อง แต่บางเรื่องจะได้รับสองกลุ่มที่แบ่งเนื้อหา

จากการสังเกตกิจกรรมเป็นไปด้วยความสนุกพอควรโดยเฉพาะขั้นตอนต่อภาพ แต่ช่วงของการเล่าเรื่องยังค่อนข้างเป็นไปในลักษณะการท่องตามเนื้อหาที่อาจารย์ได้เตรียมไว้ให้ อีกทั้งขาดการสรุปบทเรียนของการแข่งขัน ซึ่งอาจจะมีการกระตุ้นให้เด็กได้คิดและฝันหลังจากต่อภาพเสร็จจากนั้นจึงมารวมกับข้อมูลที่อาจารย์ประจำหน่วยเตรียมไว้ให้และเน้นว่าเป็นเพียงข้อมูลส่วนหนึ่งหากต้องการทราบข้อมูลที่ใกล้ตัวเรามากขึ้นอาจจะไปถามคุณพ่อคุณแม่ หรืออาจจะเป็นผู้รู้ในชุมชนก็ได้ ส่วนการแข่งขันอาจจะต้องสรุปว่ากิจกรรมทุกอย่างต้องมีทั้งผู้แพ้และผู้ชนะซึ่งต่างมีความสำคัญทั้งสองกลุ่มหากไม่มีผู้แพ้ก็ไม่มีผู้ชนะ หากไม่มีผู้ชนะก็ไม่มีผู้แพ้ แต่บทเรียนกลับสำคัญกว่า

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่า อาจเป็นเพราะเวลามีจำกัด เด็กจำนวนมาก และเป็นการดำเนินกิจกรรมครั้งแรกจึงไม่สามารถที่จะทำในรายละเอียดได้มาก แต่ที่น่าชื่นชมมากที่สุดคือความคิดสร้างสรรค์ที่อาจารย์ผู้รับผิดชอบได้คิดกิจกรรมที่สามารถให้ทั้งสาระและความสนุกสนานให้กับเด็ก อีกทั้งมีกระบวนการของการทำงานอย่างเป็นขั้นตอน ตั้งแต่การค้นหาข้อมูลชุมชนอย่างละเอียด จากนั้นจึงมาแตกเป็นกิจกรรม และมีการเตรียมการประเมินผลอย่างเป็นระบบ การดำเนินงานอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีการแต่งข้อมูลแต่อย่างใด ดังนั้นข้อมูลจึงมีความน่าเชื่อถือ ถึงแม้ที่มาของความคิด การดำเนินการ และกระบวนการวัดและประเมินผล จึงเป็นตัวอย่างที่ดีของโรงเรียนอื่นที่จะต้องทำหลักสูตรท้องถิ่น ที่ความตรงไปตรงมาของการกระทำแม้ข้อมูลหรือผลที่ออกมาจะไม่แสดงผลที่ดีที่สุด แต่จะเป็นผลดีในการแก้ไขปรับปรุงในครั้งต่อไป ต่างกับข้อมูลหรือ

ผลที่สวยามแต่กลับไม่เกิดผลดีในทางปฏิบัติ เนื่องจากไม่มีส่วนที่จะต้องปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและชุมชนอย่างแท้จริง

การประเมินผล จากการประเมินของอาจารย์ผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 2 พบว่าแม้ว่าขั้นการเตรียมความพร้อมและขั้นดำเนินงานไม่ว่าจะนำเข้าสู่บทเรียน การดำเนินการสอนจนกระทั่งถึงการสรุปบทเรียนการสอนจะอยู่ในระดับปานกลาง แต่ขั้นตรวจสอบกลับได้ผลเป็นที่น่าพอใจเพราะนักเรียนสามารถเล่าประวัติของคลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดงได้ สามารถบอกชีวิตความเป็นอยู่สถานที่ที่น่าสนใจ อาชีพในชุมชนที่สำคัญ ความสำคัญของคลองแสนแสบด้านคมนาคม และที่สำคัญนักเรียนมีความสนใจและมีความสุขสานต่อกิจกรรม ส่วนเรื่องการทำงานเป็นกลุ่มยังอยู่ในระดับปานกลาง (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ซึ่งอาจารย์ผู้สอนได้เขียนข้อเสนอแนะไว้ว่าการเรียนหน่วยที่ 2 นี้ควรมีจำนวนนักเรียนที่น้อยกว่านี้ และควรแยกกลุ่มเด็กเล็กและเด็กโตและควรเพิ่มเวลาให้มากกว่านี้ แต่หากเพิ่มไม่ได้ควรนำเนื้อหาไปแทรกในวิชาแกนที่สามารถแทรกได้ ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรหน่วยที่ 2 ควรแยกระดับขั้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็น ระดับชั้น ป.3 – 4 กับระดับชั้น ป.5 – 6 เพราะหากนักเรียนมากเกินไปทำให้นักเรียนบางคนมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมได้ไม่เต็มที่ ส่วนกิจกรรมการเรียนการสอนต้องทำให้นักเรียนสนใจยิ่งขึ้น เช่น ในระดับชั้น ป.3 – 4 ให้มีเนื้อหาการตัดจิ๊กซอที่ง่ายขึ้น ส่วนนักเรียนชั้น ป.5 – 6 จะเพิ่มกิจกรรมเขียนบรรยายภาพในหัวข้อย่อยต่าง ๆ ส่วนการประเมินการสอน จะประเมินจากกิจกรรม และผลงานของนักเรียนโดยให้นักเรียนได้ประเมินตนเองโดยมีเพื่อนนักเรียนและครูร่วมประเมินด้วย

ส่วนการวิเคราะห์หน่วยที่ 2 พบว่าเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติชุมชนศาลาแดง ประวัติคลองแสนแสบ ซึ่งยังเป็นการใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หากพิจารณาตามแนวคิดของ R. Williams ที่พิจารณาว่าวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นชีวิตทางวัตถุ ทางปัญญาหรือทางจิตวิญญาณ ดังนั้นการเริ่มต้นการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคคลองแสนแสบผ่านหลักสูตรท้องถิ่น จึงใช้แนวทางของวัฒนธรรมชุมชนที่คลองแสนแสบเป็นทั้งวัตถุและสะท้อนถึงจิตวิญญาณความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนศาลาแดงโดยเฉพาะ ส่วนกระบวนการทางการศึกษาผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมได้เพิ่มพูนปัญญาที่ครูได้เสนอแนะว่าการพัฒนาครั้งต่อไปต้องให้เด็กได้รู้จักการประเมินตนเอง และประเมินร่วมกับผู้อื่น เหล่านี้เป็นการเพิ่มมิติทางด้านการวิเคราะห์ให้กับเด็กแทนการรับรู้แบบศิโรราบซึ่งไม่อาจจะสร้างปัญญาได้อย่างแท้จริง แต่ส่วนที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้คือ เนื้อหามีการลงลึกเรื่องชุมชนและคลองแสนแสบดีแล้วแต่ยังขาดการเชื่อมโยงไปสู่จิตสำนึกในการรักษาคคลองแสนแสบที่เป็นวัตถุประสงค์ของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งจะได้ทดลองทำให้ภาคเรียนถัดไป

หน่วยที่ 3 ศาสนากับวัฒนธรรม

หน่วยที่ 3 ศาสนากับวัฒนธรรม แบ่งเป็นหน่วยย่อย 2 หน่วย ได้แก่ หน่วยย่อยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรม และหน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ดังนี้

หน่วยย่อยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

แผนการจัดการเรียนรู้ หน่วยย่อยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง มีจุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน 1) ทราบประวัติความเป็นมาของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนศาลาแดงของแต่ละศาสนาได้ 2) ตระหนักเห็นถึงความสำคัญของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วยสร้างความสนใจของนักเรียนด้วยการร้องเพลง และให้นักเรียนร่วมกิจกรรม มีการเชิญวิทยากรท้องถิ่นกล่าวถึงประวัติความเป็นมาและสาธิตการเล่นดนตรีพื้นบ้าน “นาเสบ” ให้นักเรียนได้ชม จากนั้นครูและนักเรียนได้ร่วมสรุปเกี่ยวกับการเล่นนาเสบ โดยการถาม – ตอบ (เนื่องจากเวลาไม่พอ จึงจัดเฉพาะนาเสบ ส่วนงานลอยกระทงไว้ใจในหลักสูตรท้องถิ่นเทอมอื่น)

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วย 1) การถาม – ตอบในชั้นเรียน 2) สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม 3) สัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ว่ากิจกรรมที่จัดมีความน่าสนใจ ให้ความรู้ และมีประโยชน์อย่างไร

แหล่งการเรียนรู้ ได้แก่ คณะวิทยากรในชุมชน

สาระการเรียนรู้ ได้แก่ ในชุมชนศาลาแดงประกอบด้วย ศาสนาอิสลาม และศาสนาพุทธ มีประเพณีท้องถิ่นสำคัญของแต่ละศาสนา ดังนี้ชาวไทยอิสลามมีประเพณีการเล่นนาเสบ ชาวไทยพุทธมีประเพณีลอยกระทง ในที่นี้ได้กล่าวเฉพาะประเพณีการเล่นนาเสบเนื่องจากชุมชนศาลาแดงมีวิทยากรชุมชนที่ชำนาญในเรื่องดังกล่าว (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

ผลการดำเนินการสอน จากจุดประสงค์ของกระบวนการจัดการเรียนรู้ในหน่วยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อสร้างความสนใจของนักเรียนด้วยการร้องเพลงแจว และให้นักเรียนร่วมกิจกรรม ร่วมร้องเพลง ทำท่าประกอบ โดยครูที่รับผิดชอบหน่วยนี้ได้เชิญวิทยากรท้องถิ่นจำนวน 5 คน เริ่มด้วยเชื่อนายอาบีดิน วังหิด้ เป็นผู้เล่าประวัตินาเสบ แต่ในวันงานไม่สบายมาร่วมงานไม่ได้แต่ได้ส่งตัวแทนคือคุณวารี นิภาจีและคณะ ซึ่งเป็นกลุ่มหนุ่มสาวที่มีบทบาทหลายด้านในชุมชน เช่น เป็นคณะกรรมการของชุมชน เป็นครูพี่เลี้ยงศูนย์เด็กอ่อน (ขึ้นกับสุเหร่าศาลาแดง) นอกจากนี้ยังมีงานอดิเรกเป็นคณะรับเล่นนาเสบทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด

การสังเกตการณ์ของนักวิจัยพบว่า บรรยายภาคในบ่ายวันพฤหัสบดีหนึ่งของเดือนมิถุนายน 2545 คณะครูพี่เลี้ยงจำนวน 5 คนได้ทำหน้าที่ของวิทยากร ที่มีความกระฉับกระเฉงเพราะอยู่ในวัยหนุ่ม วัยสาว มาพร้อมกับอุดมการณ์ที่อยากให้เด็กรุ่นใหม่ได้สืบทอดความเป็นศิลปินนาเสบต่อไป

การแสดงออกมีการเคลื่อนไหว มีการพูดจาหยอกล้อผู้ฟังแทรกการสอนให้เป็นคนดี ห่างไกลจากยาเสพติดและยึดมั่นในศาสนาไม่ว่าจะเป็นอิสลามหรือพุทธ บรรยายภาคการเรียนการสอนในวันนั้นจึงยากจะลืมเลือน ในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ความซาบซึ้งในดนตรีนาเสบที่เด็กๆ สะท้อนออกมาด้วยการร้องเพลงด้วยเสียงกระหึ่มพร้อมเคาะโต๊ะให้จังหวะ แม้อาคารเอนกประสงค์ของโรงเรียนมิได้หรูหราเหมือนโรงเรียนดังๆ แต่ในวันนั้นสถานที่แห่งนั้นกลายเป็นสถานที่เรียนที่พิเศษสุดของหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง

ส่วนรายละเอียดของการบรรยายพร้อมสาธิตของคณะวิทยากร เริ่มต้นด้วยการเล่าประวัติความเป็นมาของการเล่นนาเสบ ในลักษณะปจฺฉา วิสัชนา ซึ่งเป็นบรรยากาศที่มีปฏิสัมพันธ์ที่เป็น การสื่อสารสองทางที่เป็นธรรมชาติ ไม่เครียดหากแต่ครอบคลุมไปด้วยบรรยากาศแห่งความสุขของทั้งผู้สอนและผู้เรียน ดังนั้นจึงอาจจะไม่เรียกว่าเป็นการบรรยายหากแต่เรียกว่าเป็นการสนทนาแทน หลังจากจบการสนทนาคณะวิทยากรได้สาธิตการเล่นนาเสบหลายเพลง เป็นช่วงที่นักเรียนได้สนุกสนานกันอย่างเต็มที่ บางเพลงนักเรียนส่วนใหญ่ร้องกันเป็นก็จะร่วมร้องกับคณะวิทยากรไปด้วย และออกไปเต้นเป็นวงเครื่องให้กับคณะวิทยากรซึ่งยังเป็นการเพิ่มสีสันให้กับการเรียนการสอนยิ่งนัก เมื่อจบการแสดงและการฝึกฝังการเป็นคนดี และการปวารณาตัวที่จะสอนเด็กที่สนใจที่จะเล่นนาเสบเพื่อต้องการการสานต่อจากคนรุ่นใหม่ และมีเด็กหลายคนแจ้งความประสงค์ที่จะฝึกเล่นสือที่บ้านดังกล่าว

การประเมินผล จากผลการประเมินของอาจารย์ผู้สอนพบว่า เนื่องจากเป็นคณะครูชุดเดียวกันกับหน่วยที่ 2 ที่เห็นอุปสรรคและปัญหาในการสอนหลักสูตรท้องถิ่น จึงมาปรับแก้ไข ทำให้มีการเตรียมการพร้อม การดำเนินการสอนอยู่ในขั้นดีเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญพบว่าการดำเนินการสอนครั้งนี้ได้ยกให้กับวิทยากรเกือบทั้งหมด ซึ่งวิทยากรทำได้ดีมากดังที่กล่าวข้างต้น สิ่งที่เห็นได้ชัดคือความเป็นกันเองแบบพี่น้อง ทำให้วิทยากรสามารถเข้าไปนั่งอยู่ในใจของเด็กได้ดี ดังนั้นเมื่อใดที่คณะนาเสบมาเล่นให้นักเรียนฟังจะได้รับการตอบรับทุกครั้ง หากเปรียบกับเด็กในเมืองน่าจะเป็นบรรยากาศแบบเดียวกันกับนักร้องขวัญใจวัยรุ่นเล่นคอนเสิร์ตนั่นเอง ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าขั้นการตรวจสอบอยู่ในระดับมากทุกข้อ ไม่ว่าจะเป็นการเล่าความเป็นมาของนาเสบได้ ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง ทุกคนชื่นชอบ สนุกสนาน กิจกรรมนี้สนใจที่จะฝึกหัดการเล่นนาเสบ และอยากจะทำให้จัดซ้ำขึ้นอีก (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ข้อเสนอแนะของวิทยากรเสนอให้ทางโรงเรียนอนุรักษ์การเล่นนาเสบ โดยการฝึกนักเรียนให้เล่นนาเสบให้เป็น เพราะเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่หาชมกันได้ยากในปัจจุบัน นอกจากนี้วิทยากรยินดีที่จะฝึกฝนนักเรียน ส่วนกิจกรรมที่ใช้เวลาเกินกำหนด เนื่องจากนักเรียนกำลังสนุกสนานเพลิดเพลินและวิทยากรกำลังสาธิตเพลงต่าง ๆ ให้นักเรียนได้รับชมยังไม่จบ ประกอบกับได้

ได้รับความสนใจจากผู้ปกครองที่อาศัยใกล้เคียงโรงเรียนและที่มารอบบุตรหลาน อาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้จึงเสนอว่าควรเพิ่มชั่วโมงให้กับกิจกรรมนี้ และควรประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้มาร่วมชมกิจกรรมของทางโรงเรียน ส่วนการพัฒนาหลักสูตรในการจัดการเรียนการสอนครั้งต่อไปคือเพิ่มเวลาในการจัดกิจกรรม และจัดให้มีการประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้มาร่วมชมกิจกรรมของทางโรงเรียน และควรมีการฝึกนักเรียนให้เล่นนาเสปเป็น แล้วมาแสดงให้เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครองได้ชมกันเพราะเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษจึงควรอนุรักษ์ไว้

สามารถวิเคราะห์แนวทางของการสอนครั้งนี้ว่าเป็นการเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบ Social Constructivism คือการที่ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่นในที่นี้คือวิทยากรนาเสป โดยผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรืองานในบริบททางสังคมโดยที่เด็กมีส่วนร่วมร้องเพลง เคาะโต๊ะให้จังหวะ บางคนก็ออกไปเต้นเป็นทางเครื่องบนเวที เรียกได้ว่าเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน จะทำให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเดิมให้ถูกต้องหรือทำให้ความเข้าใจเดิมมีความซับซ้อนมากขึ้น ในที่นี้จากเดิมเด็กอาจจะมีความชอบดนตรีนาเสปเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่เมื่อได้มีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้เด็กได้เรียนรู้มากขึ้นถึงประวัติความเป็นมา การเชื่อมโยงกับศาสนา นอกจากนี้ยังเกิดความตระหนักในการเป็นคนดีตามคำสอนของพระเจ้าในศาสนาอิสลาม ทั้งนี้เพราะแม้ว่าเพลงของนาเสปจะมีดนตรีเร้าใจ แต่เนื้อหาจะสอนให้ศรัทธาและเชื่อฟังพระเจ้า กตัญญูต่อบิดา มารดา และวิทยากรยังสอดแทรกเหตุการณ์ในปัจจุบันที่ให้ห่างไกลจากยาเสพติดอีกด้วย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการเรียนการสอนในหน่วยนี้จะผลเป็นอย่างดี แต่ยังขาดการเชื่อมโยงกับหัวใจของหลักสูตรท้องถิ่นคือการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมในที่นี้คือคลองแสนแสบ เพราะโยงเฉพาะเรื่องของศาสนาและสังคมทั่วไปเท่านั้น เมื่อได้แลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างครูผู้รับผิดชอบวิทยากรท้องถิ่นและนักวิจัย จึงเห็นตรงกันว่าจะมีการปรับเนื้อหาให้โยงกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบในภาคเรียนถัดไป

หน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ

แผนการจัดการเรียนรู้หน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง มีจุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้ นักเรียน 1) ทราบประวัติความเป็นมาของประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชนศาลาแดงได้ 2) ตระหนักเห็นถึงความสำคัญของประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชนศาลาแดง ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ 3) สามารถปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

สาระการเรียนรู้ การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำที่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ได้เลือกมาสอนในหลักสูตรท้องถิ่น “เรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ประกอบด้วย พายกระทะ (ในที่นี้ใช้พายกะละมังแทน) ตีโป่งและหมาเฝ้า (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

กระบวนการจัดการเรียนรู้ มีการจัดในรูปของการแข่งขันโดยการส่งตัวแทนนักเรียนมา คณะละ 1 คน ตามประเภทของการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ประกอบด้วยพายกะละมัง (ชายหรือหญิง) ตีโป่ง (หญิง) และหมาเฝ้า (ชาย)

กระบวนการวัดและประเมินผล 1) สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม 2) สัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ว่ากิจกรรมที่จัดขึ้นน่าสนใจและมีประโยชน์หรือไม่ แหล่งการเรียนรู้

ผลการดำเนินการสอน หน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ

คณะครูได้มีการประชุม วางแผนเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมนี้ พบปัญหาในเรื่องของอุปกรณ์ คือ กระทะใบบัว ไม่สามารถหาซื้อได้จำนวนมาก ประกอบกับเมื่อกระทะจมน้ำการกู้ขึ้นมาค่อนข้างลำบากจึงได้ตกลงกันที่จะใช้ กะละมังวางตรงกลางของยางในของรถสิบล้อแทน และเรียกการแข่งขันนี้ว่า พายกะละมัง

มีการแจ้งนักเรียนแต่ละคณะล่วงหน้า ให้ส่งตัวแทนแข่งขัน คณะละ 1 คน ตามประเภทของการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ดังนี้ แข่งกะละมัง (ชายหรือหญิง) ตีโป่ง(หญิง) และหมาเฝ้า(ชาย) และเรียกนักเรียนรวมกันที่หน้าเสาธง ตัวแทนแต่ละคณะ เปลี่ยนเครื่องแต่งกาย ส่วนนักเรียนที่ไม่ได้ร่วมแข่งขันไปนั่งเชียร์ที่ริมเขื่อนและบนสะพาน พบว่าเนื่องจากแดดร้อน นักเรียนบางส่วนจะให้ความสนใจในช่วงแรก ๆ หลังจากนั้นก็เริ่มกระจัดกระจายไปวิ่งเล่นบ้าง

จากนั้นได้มีการเชิญวิทยากรสาธิตการพายกะละมัง ให้นักเรียนได้ชม ได้รับความสนใจจากนักเรียนเป็นอย่างดี ซึ่งตัวแทนคณะช่วยเชียร์สีของตนเองอย่างเต็มที่ ต่อด้วยการเชิญวิทยากรอีกกลุ่มหนึ่งสาธิตตีโป่งและหมาเฝ้า ให้นักเรียนได้ชม โดยมีชาวบ้านในที่นี้คือลุงสอยทับทิม เป็นผู้ช่วยให้คำอธิบายการเล่นหมาเฝ้า

เมื่อให้สัญญาณการเริ่มแข่งขัน ตัวแทนคณะสี หญิง แต่ละสี แข่งตีโป่ง นักเรียนหญิงจะพบปัญหาเนื่องจากบางคณะสีขาดเชือกในการรัดผ้าให้แน่น จึงทำให้ตีโป่งได้ไม่นานผ้าหลุดก่อนแข่งขัน นักเรียนแก้ปัญหากันโดยใช้เข็มขัดยูวากาชารัดแทน การแข่งขันตีโป่งได้รับความสนใจจากนักเรียนเป็นอย่างมากต่างส่งเสียงเชียร์กันสนุกสนาน ส่วนตัวแทนคณะสี ชาย แต่ละสี แข่งหมาเฝ้า มีนักเรียนเตรียมผ้าขาวม้ามาเพียงสีเดียว คณะสีอื่นไม่ได้นำมา จึงทำให้ไม่สามารถจัดแข่งหมาเฝ้าได้ จึงมีเพียงการสาธิตจากคุณครูทรงศักดิ์ ปัดลและ และ เด็กชายอานนท์ มะแอเท่านั้น แก้ปัญหาโดยให้นักเรียนชายแข่งตีโป่งแทนการแข่งขันหมาเฝ้า ซึ่งได้สร้างความสนุกสนานให้กับนักเรียนเช่นกัน

ส่วนการสังเกตและสัมภาษณ์ของทีมวิจัยมีดังนี้

บรรยากาศการสอนหน่วยที่ว่าด้วยการละเล่นพื้นบ้านของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงเรียกได้ว่าที่เสนอเป็นอย่างมากในทัศนะของทีมวิจัยที่คุ้นเคยกับสภาพของเมืองคอนกรีตในกรุงเทพฯ ชั้นใน ห้องเรียนขนาดใหญ่ในวันนี้ไม่มีผนังกัน แต่กลับมีท้องฟ้าเป็นเพดานห้อง และผืนน้ำของคลองแสนแสบเป็นที่ทดสอบวิทยายุทธของนักเรียนว่ารู้จักภูมิปัญญาพื้นบ้านพายกาะละมัง ดีโป่งและหมาเนาได้มากน้อยแค่ไหน

วันนี้ครูของเด็กๆ ยิ้มแย้มแจ่มใสทุกคน ครูเกือบทั้งโรงเรียนมาช่วยกันดูแลความปลอดภัยในนักเรียน ไม่ได้มีแต่ครูที่รับผิดชอบหน่วยนี้เท่านั้น ทราบมาว่าเย็นวันพุธครูไม่ได้ไปไหนกัน เพราะต้องเตรียมสถานที่ในคลอง เช่น การชิงเชือกแบ่งลูในน้ำ ทำเส้นชัย ให้เด็กๆ และแม้แต่ครูพละที่รับผิดชอบหน่วยที่ 4 และ 5 แต่มาช่วยเป็นกรรมการบนบกและกรรมการในน้ำ ครูที่สอนหน่วยที่ 1 เสร็จแล้วกลับมาช่วยตัดสินและเป็นผู้บรรยายเคลื่อนที่ (เพราะใช้ไมโครโฟนลอย และใช้เรือเป็นพาหนะพาไปแนะนำในจุดต่างๆ ของการแข่งขัน) อดีตอาจารย์ใหญ่เป็นคนที่คอยดูแลภาพรวมทั้งหมดให้ดำเนินไปตามแผนงานที่วางอย่างรัดกุมที่เน้นเรื่องความปลอดภัยของเด็ก

เด็กทุกคนมีส่วนร่วมในกิจกรรม หากไม่ได้เป็นคนแข่งขันก็จะเป็นผู้เชียร์เพื่อนๆ ตามขอบสระและสะพานสูงเหนือคลองฯ น้อยๆ ชั้น ป.1- ป.3 ได้มีส่วนมาให้กำลังใจพี่ๆ ที่อยู่สี่เดียวกัน และเมื่อสอบถามได้ความว่า “ตอนนี้ตนเองอยู่ชั้น ป.3 ตื่นเต้นว่าปีหน้าจะอยู่ชั้น ป.4 แล้วตัวเองจะได้เรียนหลักสูตรท้องถิ่นเหมือนพี่ได้เรียนกัน ได้เล่นน้ำ ได้พายเรือ”

เมื่อนกหวีดดังขึ้น ตัวแทนของสี่ต่างๆ ได้รับพายกาะละมังที่ลอยอยู่ในห้วงยาง ไปทางขวามือทางซ้ายบ้าง เนื่องจากไม่ได้ฝึกการพายเรือมานาน เสียงเชียร์ดังไปทั่วริมคลองแสนแสบหน้าชุมชนศาลาแดง เด็กๆ ทุกคนโบหน้าเปื้อนยิ้ม และดวงตามีประกาย วันนี้เด็กๆ ไม่อายนักวิจัยที่เก็บภาพนิ่งและวิดีโอพร้อมสัมภาษณ์ ตรงข้ามยินดีที่จะให้สัมภาษณ์และต่างวิ่งเข้าหากล้อง

หลังจากการแข่งขันพายกาะละมังเสร็จ ก็เป็นการแข่งขันดีโป่ง เด็กผู้หญิงนั่งโสงเพราะเวลาลงน้ำโสงจะโป่งออกแรงดันของน้ำ ทำให้ว่ายไปถึงเส้นชัยยากขึ้น ดังนั้นใครว่ายไปถึงเส้นชัยก่อนจะเป็นผู้ชนะ จากนั้นเป็นการแข่งขันหมาเนา ได้เห็นเด็กชายอานนท์ มะแอทะมัดทะแมงด้วยผ้าขาวม้าผูกหัวท้ายคลุมตัวแล้วนอนหงายตัวในน้ำ พร้อมกับว่ายน้ำไปในขณะผ้าขาวม้าเหนือตัวเด็กก็โป่งขึ้นด้วยแรงน้ำและอากาศ ทำให้มีภาพลักษณะเหมือนกับหมาเนาลอยน้ำจริงๆ สร้างความสนุกสนานให้กับผู้ชมข้างคลอง

การประเมินผล จากการประเมินของอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้พบว่าขั้นตอนการเตรียมความพร้อมมีการตั้งจุดประสงค์และเตรียมสถานที่ดี ส่วนการจัดแผนการเรียนรู้และการเตรียมเนื้อหา ข้อมูล อุปกรณ์อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนขั้นตอนการดำเนินการส่วนใหญ่อยู่ในระดับดีทั้งวิทยากรที่สาธิต การจัดสถานที่ และการแข่งขันของเด็กๆ ติดขัดอยู่บ้างในเรื่องความพร้อมของอุปกรณ์

และการประชาสัมพันธ์ให้นักเรียนทราบในแต่ละคณะสี แม้ว่าจะมีติดขัดอยู่บ้างแต่ผลการประเมินในขั้นตรวจสอบอยู่ในขั้นดีทั้งหมด ตั้งแต่ความรู้ที่ได้บอกประเภทของการละเล่นพื้นบ้าน ความสำคัญ ทักษะคิดในด้านความชื่นชอบ ความสนุกสนาน ความสนใจ และมีความต้องการให้จัดกิจกรรมนี้อีก (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

การวิเคราะห์การที่หน่วยนี้เป็นที่ชื่นชอบของเด็กๆ เนื่องผู้เรียนได้สร้างความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น การหาวิธีการที่จะเรียนรู้การละเล่นพื้นบ้านที่ไม่เคยเล่นมาก่อน การเรียนรู้สิ่งใหม่ขึ้นอยู่กับความรู้อันเดิมและความเข้าใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น นำเทคนิคการว่ายน้ำที่เป็นอยู่แล้วมาปรับใช้การเล่นตีโป่งและหมาเฒ่า ส่วนนำวิธีการพายเรือมาใช้ในการพายกะละมัง เป็นต้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ ในที่นี้คือการเรียนรู้จากอาจารย์ที่ได้สาธิตการละเล่นตีโป่ง และหมาเฒ่า ทำยสุ่มมีการจัดกิจกรรมและสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกับวิถีชีวิตริมคลองแสนแสบทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่มีความหมายที่จะไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน สรุปได้ว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ ทั้งที่เป็นทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญา (Cognitive Constructionism) และทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่น การเรียนรู้ด้วยวิธีนี้

เนื้อหาหน่วยนี้ได้ผลดีในแง่ของการสอนให้เด็กรักคลองแสนแสบทางอ้อม เพราะการที่เราได้คลุกคลีกับอะไร ได้รับความสุขจากสิ่งนั้น ทำให้เกิดความผูกพัน ตามมาด้วยความห่วงใยปรารถนาที่จะให้คลองแสนแสบสะอาดและจะไม่เป็นผู้หนึ่งที่จะทำให้คลองสกปรก สิ่งเหล่านี้เรียกว่า จิตสำนึกสาธารณะนั่นเองซึ่งไม่สามารถสอนกันได้ด้วยการบรรยาย การดูภาพในห้องเรียน เพราะการสอนดังกล่าวยังไม่สามารถเข้าไปนั่งในใจของเด็กได้ การสอนครั้งนี้ไม่ได้คาดหวังว่าจิตสำนึกจะเกิดวันนี้ ต้องค่อยเป็นค่อยไปแต่สิ่งที่จะทำได้คือการสร้างทัศนคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม นั่นคือเป็นสิ่งที่ใกล้ตัว มีความสนุกสนาน เด็กอาจจะทบทวนด้วยกลุ่มหรือตัวเองเมื่อไรก็ได้ เพราะตำราเล่มใหญ่ก็คือ คลองแสนแสบที่ไหลผ่านชุมชนศาลาแดงมานานหลายชั่วอายุคน

ส่วนข้อเสนอแนะคือ ควรให้นักเรียนผู้เข้าชมได้เตรียมหมวกมาสวม หรือร่มมากันแดด ส่วนการบริหารเวลายังไม่ดี เนื่องจากในช่วงการแข่งขันกะละมังให้เวลานักเรียนช้อมนานเกินไป ทำให้กิจกรรมการเรียนรู้ครั้งนี้เกินเวลาที่กำหนด และควรให้มีการเตรียมความพร้อมแก่นักเรียนในเรื่องอุปกรณ์ ที่ใช้ในการแข่งขัน ให้ชัดเจนและรอบคอบยิ่งขึ้น

ส่วนขั้นตอนการพัฒนาในการจัดการเรียนการสอนครั้งต่อไป เน้นการแข่งขันให้มากยิ่งขึ้น และบริหารเวลาในการจัดกิจกรรมให้กระชับต่อเนื่องกัน และควรมีการประกวดกองเชียร์เพื่อเพิ่มความสนุกสนานและให้นักเรียนผู้เข้าชมได้เตรียมหมวก หรือร่มมากันแดด นอกจากนี้ควรเตรียมความพร้อมแก่นักเรียนที่เข้าแข่งขันในเรื่องอุปกรณ์ที่ใช้ในการแข่งขันให้ชัดเจนและรอบคอบยิ่งขึ้น

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ ประกอบด้วยจุดอ่อนด้านต่างๆ ได้แก่ จุดอ่อนของการว่ายน้ำ จุดอ่อนของการพายเรือ นอกจากนี้ยังเรื่องของการร่วมด้วยช่วยกัน กฎกติกา มารยาท กิจกรรมดังกล่าวจัดขึ้นในวันพฤหัสบดีต้นเดือนสิงหาคม 2545 ใช้เวลา 2 ชั่วโมง

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน 1) เรียนรู้การเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำและพายเรือ 2) ทราบและมีทักษะในการปฐมพยาบาลช่วยเหลือคนตกน้ำ 3) ทราบกฎกติกา รวมทั้งมารยาทในการแข่งว่ายน้ำและพายเรือ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ แบ่งนักเรียนเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มเด็กเล็กหรือนักเรียนชั้น ป.3-4 และเด็กโตหรือนักเรียนชั้น ป.5-6 แยกกันเรียนกับอาจารย์ที่รับผิดชอบ กลุ่มเด็กเล็กเริ่มอธิบายเรื่องความสำคัญของการเตรียมร่างกายก่อนลงว่ายน้ำและแข่งเรือที่สำคัญคือป้องกันการบาดเจ็บที่จะเกิดขึ้นจากการเล่นกีฬา พร้อมสาธิตการวิ่งเหยาะๆจากช้าเป็นเร็วและเร็วที่สุด และลงมาช้าไปเรื่อยๆ และเด็กทำตาม จากนั้นครูสอบถามถึงสภาพโดยทั่วไปของร่างกาย จากนั้นได้ทดลองว่ายน้ำแบบฟรีสไตล์ในคลองแสนแสบ โดยอาจารย์ประจำกลุ่มและอาจารย์ในหน่วยอื่นมาคอยช่วยดูเรื่องความปลอดภัย

ส่วนกลุ่มเด็กโต อาจารย์ประจำกลุ่มเริ่มอธิบายถึงความสำคัญของการเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำและแข่งเรือ และกล่าวถึงความสำคัญของการร่วมด้วยช่วยกัน นั่นคือการช่วยเหลือและปฐมพยาบาลคนที่ตกน้ำ จากนั้นมีการสาธิตการช่วยคนตกน้ำพร้อมให้เด็กมาทดลองทำ จากนั้นฝึกความคุ้นกับน้ำ ด้วยการเล่นน้ำตามใจชอบและดำผุดดำไผ่

สาระการเรียนรู้ ในหน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ ในตอนแรกกำหนดให้มีเนื้อหา ดังนี้ 1) ความปลอดภัยทางน้ำ ประกอบด้วยการเดินทางในน้ำอย่างปลอดภัย ข้อควรระวังในการว่ายน้ำ การช่วยเหลือตัวเองอย่างง่าย 2) ฝึกความคุ้นเคยกับน้ำ ประกอบด้วย เล่นน้ำตามใจชอบ ดำผุดดำไผ่ 3) ทักษะว่ายน้ำเบื้องต้น ประกอบด้วยการหายใจกับการว่ายน้ำ การทรงตัวในน้ำ (ปลาตัวคว่ำ ปลาตัวหงาย) การลอยตัวแบบง่าย ๆ (สุนัขตกน้ำ ปลากระดี่) 4) การว่ายน้ำแบบพื้นบ้าน (วัดวา) แต่เนื่องจากเวลาจำกัดจึงสอนเพียงสองประเด็นคือ การเตรียมร่างกายก่อนลงว่ายน้ำและพายเรือ และความปลอดภัยทางน้ำ ประกอบด้วยการเคลื่อนที่ในน้ำอย่างปลอดภัย ข้อควรระวังในการว่ายน้ำ การช่วยเหลือคนตกน้ำแบบต่าง ๆ และฝึกความคุ้นเคยกับน้ำ ประกอบด้วยดำผุด – ดำไผ่ (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

กระบวนการวัดและประเมินผล 1) สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม 2) สัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ว่ากิจกรรมที่จัดขึ้นน่าสนใจและมีประโยชน์หรือไม่

แหล่งการเรียนรู้ คลองแสนแสบ และอุปกรณ์ปฐมพยาบาล

ผลการดำเนินการสอนหน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ

ในการดำเนินการสอนในหน่วยที่ 4 เป็นไปอย่างเข้มแข็ง เนื่องจากโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง มีอาจารย์พลศึกษาถึง 3 คน และมีครูในหน่วยอื่นที่ช่วยน้ำเป็น ทำให้เรื่องยากๆคือการให้เด็กสัมผัสกับคลองแสนแสบอย่างแท้จริง นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองแสนแสบ ซึ่งจากการศึกษาในชั้น R1 พบว่าในบางโรงเรียนมีความกลัวที่เด็กจะได้รับอันตรายจากคลองฯมากถึงขนาดกันรั้วไม่ให้เด็กลงไปสัมผัสคลอง ซึ่งก็เท่ากับว่าเป็นการทิ้งโอกาสของการที่มีห้องเรียนธรรมชาติที่มีค่ามหาศาลทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของคลองแสนแสบ ต่างกับโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ที่มีการวางแผนการเรียนการสอนในการให้เด็กได้สัมผัสกับคลองแสนแสบอย่างรัดกุม ทั้งการเตรียมความรู้และร่างกายของเด็กก่อนลงคลอง การเตรียมสถานที่ด้วยครูชาวบ้านและเด็กนักเรียนที่โตและว่ายน้ำแข็ง การเตรียมบุคลากรทุกคนไปช่วยกันทั้งสอน ประชาสัมพันธ์และดูแลเรื่องความปลอดภัย ทั้งนี้ด้วยการมีทีมงานที่มีฝีมือและผู้บริหารที่มีความสามารถ ซึ่งเป็นข้อคิดสำหรับโรงเรียนที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ติดกับโรงเรียน สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำนั้นๆได้ หากมีการร่วมกันวางแผน ร่วมกันทำงาน และร่วมกันประเมินผลงานร่วมกัน และที่สำคัญต้องไม่อยู่เพียงคนเดียวเท่านั้น ดังชาวบ้านมาช่วยการคิด ช่วยกันสอนลูกหลานของเขา กำลังของครูที่มีจำนวนน้อยก็จะสามารถแก้ไขได้ด้วยชาวบ้านที่มีความรู้และมีทักษะที่ดี

การประเมินผล จากการประเมินผลพบว่าขั้นการเตรียมการและการนำเข้าสู่บทเรียนอยู่ในระดับปานกลาง แต่เมื่อถึงขั้นดำเนินการสอนไม่ว่าจะเป็นการเตรียมร่างกายและการปฐมพยาบาลคนตกน้ำขั้นสรุปการเรียนการสอนอยู่ในระดับมาก ส่งผลให้ขั้นตรวจสอบให้อยู่ในระดับที่มากไม่ว่านักเรียนสามารถบอกความสำคัญของขั้นตอนการเตรียมร่างกาย การปฐมพยาบาลได้ทัศนคติที่ดีคือมีความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม และสามารถปฏิบัติได้ (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ข้อเสนอแนะของอาจารย์ไม่มี มีเฉพาะนักวิจัยที่เสนอว่าควรมีให้อาจารย์ที่มีความสันทัดในเรื่องของการเขียนจุดประสงค์และแผนการสอนมาแลกเปลี่ยนให้กับอาจารย์ที่รับผิดชอบในกลุ่มนี้เนื่องสันทัดในการดำเนินการสอนได้ดีเยี่ยม แต่ไม่สันทัดเรื่องการเขียนและการสรุปงาน และสถานที่ในการสาธิตที่ศาลาริมน้ำ เด็กที่อยู่ด้านหลังมองไม่เห็น ดังนั้นขั้นตอนการพัฒนาควรจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนทักษะการสอนระหว่างผู้สอน เพื่อช่วยให้เกิดการพัฒนารื่องการเขียนโครงการและหลักสูตรท้องถิ่น และควรเปลี่ยนไปใช้สถานที่ใหม่นั้นคืออาคารเอนกประสงค์ในการสอนสาธิตคนตกน้ำ แทนการใช้ศาลาริมน้ำ เพราะเด็กที่อยู่ด้านหลังมองไม่เห็นกิจกรรมได้ชัดเจน

การวิเคราะห์หน่วยที่ 4 นี้ ที่ใช้ทฤษฎีการสร้างความรู้ในแนวพุทธิปัญญาจากตัวเด็กเองหรือเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมร่างกายด้วยการวิ่งอยู่กับที่จากเหาะๆถึงเร็วที่สุดหรือการปฐมพยาบาล เด็กต่างมีพื้นความรู้เดิมในเรื่องการวิ่งและการปฐมพยาบาลแต่ครูมา

โยงให้เห็นถึงการนำมาประยุกต์ใช้กับการเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำ และการนำมาใช้ในการช่วยเหลือชีวิตคนที่ตกน้ำ

หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งเรือ ประกอบด้วย การฝึกทักษะการว่ายน้ำ การพายเรือ และการแข่งขันการพายเรือ

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้ นักเรียน 1) เรียนรู้ทักษะการว่ายน้ำ 2) เรียนรู้ทักษะการพายเรือ 3) ฝึกความชำนาญของการพายเรือ

กระบวนการเรียนรู้ มีการแบ่งเด็กเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเด็กเล็กและกลุ่มเด็กโต โดยกลุ่มเด็กเล็ก (ชั้น ป.3-4) ฝึกหัดว่ายน้ำท่าฟรีสไตล์ กลุ่มเด็กโต (ชั้น ป.5-6) เรียนการลอยตัวในน้ำ และว่ายน้ำฟรีสไตล์ ให้ลุล่วง ทักษะ ทักษะช่วยหาเรือเพื่อมาใช้ในการเรียนพายเรือ จากนั้นรวมกลุ่มเด็กเล็กและใหญ่ที่ศาลาริมคลองแสนแสบ อาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยที่ 5 สาธิตการพายเรือให้เด็กได้ดู แล้วแบ่งเด็กลงเรือลำละ 4 คน 2 ลำ รวม 8 คน โดยผลัดกันเป็นกลุ่มๆ หายพายไปข้างหน้า ถอยหลังและเลี้ยวกลับ จากนั้นให้ฝึกหัดที่บ้านต่อ เพื่อนัดอีกหนึ่งอาทิตย์ในการแข่งขันการพายเรือ

ในการเรียนครั้งที่สองในอาทิตย์ถัดมาเป็นการแข่งขันการพายเรือ โดยมีการเตรียมสถานที่เป็นลู่วิ่งในน้ำ และเส้นชัย แบ่งนักเรียนออกเป็นคณะสี่ จัดให้กองเชียร์อยู่ริมคลองและบนสะพานเหนือคลอง และกลุ่มที่เป็นตัวแทนในการแข่งขัน รางวัลการแข่งขัน คือ ผู้ชนะได้รับการคัดเลือกเพื่อไปแข่งขันกีฬาทางน้ำในวันอนุรักษ์ รักษาแม่น้ำลำคลอง (20 กันยายน 2545) ที่จะจัดขึ้นบริเวณโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

สื่อการเรียนรู้ เรือ

แหล่งการเรียนรู้ คลองแสนแสบ

กระบวนการวัดและการประเมินผล ใช้วิธี 1) การสังเกตกิจกรรมการเรียนการสอน และสังเกตความสนใจของนักเรียน 2) การสัมภาษณ์นักเรียนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยการให้เพื่อนแนะนำต่อกัน

สาระการเรียนรู้ ประกอบไปด้วยเนื้อหา 2 ส่วน ได้แก่ การว่ายน้ำ และการพายเรือ (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

ผลการดำเนินการสอนหน่วยที่ 5 ในการสอนหน่วยที่ 5 ตั้งแต่การหัดว่ายน้ำเบื้องต้น และการพายเรือ จบด้วยการแข่งพายเรือ นับว่าเป็นโรงเรียนที่จัดกิจกรรมทางน้ำได้ดีมาก เด็กทุกคนได้รับความสนุกสนานและมีความรู้ ในขณะที่เดียวกันมีความปลอดภัยมากที่สุดเนื่องจากการระดมครูทุกคน รวมทั้งชาวบ้านมาช่วยกันดูแลความปลอดภัย เช่น มีการนับจำนวนเด็กที่ลอยตัวอยู่ในน้ำตลอดเวลา มีครูที่ว่ายน้ำได้ลอยตัวเพื่อคอยช่วยเด็กตลอดเวลา หรือกล่าวได้ว่าการสอนครั้งนี้อาจเป็นเรื่องยากสำหรับโรงเรียนอื่น แต่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงสามารถทำได้ง่ายด้วยการทำงาน

ประสานกันเป็นทีม และที่สำคัญครูทุกคนเห็นความสำคัญของการสอนในคลองแสนแสบ ซึ่งเป็นห้องเรียนธรรมชาติของชุมชนศาลาแดง

การสอนอย่างเป็นเป็นขั้นตอน จากง่ายไปยาก และสอนให้รู้เทคนิคของการว่ายน้ำ และการพายเรือ โดยมีลุงสอย ทับทิม คอยปล่อยตัวเด็กลงเรือ และคอยดูเรื่องความปลอดภัยของเด็กด้วย หนึ่งครูได้ใช้วิธีให้เด็กที่ว่ายน้ำและพายเรือเก่งสอนเพื่อนและน้องๆ เนื่องจากมีเด็กหลายคนที่ว่ายน้ำเป็นอยู่แล้ว แต่มีน้อยคนที่พายเรือได้ ดังนั้นจึงเป็นที่เอ็นดูของคุณป้าที่มีบ้านริมคลองและตรงข้ามโรงเรียนที่เห็นเด็กพายเรือเบียวไปมา

นอกจากบรรยากาศที่เปื้อนยิ้มและเสียงหัวเราะของเด็กๆแล้ว กลุ่มพี่นาเสบและครูได้ร่วมสร้างบรรยากาศด้วยการเอาดนตรีนาเสบมาเล่นให้กำลังใจเด็กๆถึงริมคลอง ช่างเป็นความกลมกลืนของบรรยากาศของคลองแสนแสบ เพลงเก่าๆคลอด้วยดนตรีนาเสบ

เวลาของความสุขทั้งครู ศิษย์และชาวบ้าน อยู่ในช่วงของการสอนวิชาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเรือ กับวิถีของชุมชนศาลาแดงนี้เอง ไม่ได้แยกจากกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ไม่แยกจากกันระหว่างการเรียนรู้กับความสุขเลย

การประเมินผล ในหน่วยที่ 5 เช่นเดียวกับหน่วยที่ 4 เนื่องจากเป็นกลุ่มอาจารย์ที่รับผิดชอบกลุ่มเดียวกัน ดังนั้นในขั้นของการเตรียมความพร้อมที่จะต้องเขียนจุดประสงค์และแผนการสอนอย่างละเอียดจึงเป็นเรื่องที่ยาก ส่วนใหญ่เป็นลักษณะแผนร่างเท่านั้น แต่เรื่องที่เป็นสิ่งที่ยากสำหรับการจัดการสอนในแนวปฏิบัติที่ต้องลงคลองสำหรับที่อื่นกลับเป็นเรื่องง่ายสำหรับอาจารย์ที่รับผิดชอบกลุ่มนี้ มีขั้นตอนการทำงานที่ละเอียดรอบคอบ ทำให้กิจกรรมผ่านมาทุกครั้งด้วยความปลอดภัย การสอนไม่ว่าจะเป็นเรื่องการว่ายน้ำ หรือพายเรือประเมินได้ว่าอยู่ในระดับที่มาก ทำให้ผลที่ได้ในขั้นตรวจสอบจึงอยู่ในระดับที่มากทั้งหมด ได้แก่ นักเรียนอธิบายความสำคัญและขั้นตอนของการว่ายน้ำและพายเรือได้ ด้านทัศนคติเด็กมีความเห็นว่าการสอนหน่วยนี้น่าสนใจ และสนุกสนาน ด้านการปฏิบัติเด็กสามารถทรงตัวในน้ำ ว่ายน้ำ พายเรือ และทำงานเป็นกลุ่มในที่นี้คือพายเรือเป็นทีมได้ (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

นอกจากนี้ทีมวิจัยได้ทำการสัมภาษณ์นักเรียนทั้งสองกลุ่มโดยใช้วิธีสุ่มถามและเด็กบอกรายชื่อคนที่สามารถที่กล้าแสดงความคิดเห็นได้ นักเรียนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักให้คำตอบว่า ชอบพายเรือและว่ายน้ำมาก นักเรียนบางคนชำนาญการว่ายน้ำและพายเรือมาก่อนก็จะคอยสอนเพื่อนๆ นอกจากนี้ยังเกิดพบว่า การเรียนครั้งนี้เป็นการเรียนในห้องเรียนธรรมชาติที่เด็กมีความสุขมาก เห็นได้จากความตั้งใจที่ฝึกพายเรือให้ได้ และความสนใจที่จะพายเรือ ว่ายน้ำ ท่ามกลางเสียงหัวเราะอย่างสนุกสนาน การไม่ยอมขึ้นจากเรือทั้งๆที่หมดเวลาเรียนแล้ว รวมทั้งการหาเวลามาเล่นน้ำในคลองแสนแสบกันเอง เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นักการศึกษาที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่ และมีส่วนในการช่วยปรับสถานที่ใน คลองก่อนที่เด็กๆจะมาเรียน ได้คำตอบว่า “ตัวเองดีใจที่มีส่วนช่วยให้เด็กได้เรียนว่ายน้ำในคลอง แสบ แสบ เพราะก่อนวันที่จะเรียน ได้ช่วยกันกับครูและเด็กโตในการเก็บขวดแตกที่อยู่ในน้ำ เก็บ ก้อนหินใหญ่ๆออกจากคลอง เพื่อให้นักเรียนปลอดภัยจากการเรียนในคลองแสบแสบ” และแสดง ความรู้สึกว่า “ดีใจที่เด็กได้มาเรียนแบบนี้ ไม่เคยมีมาก่อน เด็กๆสนุกมาก.....เท่าที่ถามผู้ปกครองก็ สนับสนุนกันดี”

นอกจากนี้ลุงสอย ทับทิม นักวิจัยชาวบ้านได้มีส่วนร่วมกับการเรียนในหน่วยนี้ โดยทั้งให้ และหาลูกเรือให้เด็กได้เรียน และมาให้กำลังใจและสอนเด็กพายเรือด้วย และแสดงความคิดเห็นว่า “เด็กๆเค้ามีความสุขที่ได้พายเรือ”

สรุปได้ว่าหน่วยที่ 5 ที่ยากมากนั้น ครูและชาวบ้านร่วมกันทำให้ประสบความสำเร็จได้ เป็นที่พอใจของทั้งผู้เรียน ผู้สอนและผู้ปกครอง อย่างไรก็ตามมีข้อเสนอแนะและการพัฒนาดังนี้

ข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่รับผิดชอบคือ เวลาที่ใช้ในการสอนมีน้อยเกินไปควรมีเวลามาก กว่านี้ นอกจากนี้มีเรือที่จะให้เด็กฝึกพายเรือได้น้อยในชุมชนเหลือเพียง 2 ลำเท่านั้น แนวทางการ พัฒนาในภาคเรียนต่อไปอาจจะนำหน่วยนี้ไปบรรจุสอนเข้าไปในวิชาพลศึกษาศึกษาที่สอนอยู่แล้ว ซึ่งจะทำให้มีเวลาในการสอนมากขึ้น ส่วนเรื่องเรืออาจจะระดมความช่วยเหลือของชุมชนหาเรือที่ ยังไม่ได้ซ่อมที่ไม่ได้ใช้แล้ว หาทุนไว้ซ่อมและมอบเป็นอุปกรณ์สำหรับการศึกษาให้กับโรงเรียน

สำหรับข้อเสนอแนะของทีมนักวิจัยเหมือนกับหน่วยที่ 4 คือการจัดกระบวนการสร้างเสริม ศักยภาพด้านการเขียนแผนการสอนให้กับอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้ เพื่อเติมเต็มในสิ่งที่มีศักยภาพสูงด้านการดำเนินการสอนอยู่แล้ว โดยใช้แนวทางของเพื่อนสอนเพื่อน นอกจากนี้จากการ แลกเปลี่ยนกับอาจารย์ผู้สอนได้ข้อสรุปว่าแม้ว่าการสอนจะเป็นที่ถูกใจเด็กๆ แต่ประเด็นหลักของ การโยนเข้าสู่เรื่องการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองขาดหายไป ซึ่งสามารถโยงในขั้นตอนการ สรุปรายการสอนได้ นอกจากนี้ควรขอความร่วมมือจากอาสาสมัครชาวบ้านที่ชำนาญเรื่องการว่ายน้ำ มาช่วยการสอนและดูแลความปลอดภัยของเด็กให้มากขึ้น สมทบกับการช่วยเหลือกันของครูทุก คนที่มีอยู่แล้วซึ่งสามารถทำได้ในภาคเรียนถัดไป

การวิเคราะห์หน่วยที่ 5 นี้เช่นเดียวกับการวิเคราะห์ที่ผ่านมา ซึ่งใช้ทฤษฎีการสร้างองค์ ความรู้ทั้งทางด้านพุทธิปัญญาและด้านปฏิสัมพันธ์กับสังคม เนื่องจากเด็กมีความรู้เดิมเรื่องของการว่ายน้ำอยู่แล้วเนื่องจากเกิดอยู่ริมน้ำ และยังใช้น้ำสำหรับการอาบ อาจจะมีบ้างไม่กี่คนที่ว่ายน้ำ ไม่ได้ ส่วนการพายเรือเป็นการเรียนรู้ด้วยการสอนจากครูและชาวบ้านที่อาสาช่วยสอน ซึ่งเป็นสิ่งที่เด็กมาเรียนรู้ใหม่เนื่องจากสมัยนี้ใช้การสัญจรทางถนนที่ขนานคลองทั้งสองฝั่งสะดวกกว่า การใช้การสัญจรทางน้ำ แต่การนำเรือมาเป็นสื่อการเรียนการสอนในห้องเรียนธรรมชาติ เพื่อเป็น อุบายให้เด็กได้สัมผัสกับน้ำทางกาย อันจะส่งผลไปถึงใจที่ผูกพัน รักและหวงแหน ไม่อยากทำร้าย

คลอง รวมทั้งคอยเตือนผู้อื่นที่ทำร้ายคลองแสนแสบอยู่ในปัจจุบัน ดังจะเห็นจากการสะท้อนความคิดเห็นของเด็กในการประเมินผลภาพรวมต่อไป ซึ่งการอธิบายในส่วนนี้สามารถในแนวคิดเรื่องมิติเชิงซ้อนเข้ามาได้ว่าในขณะที่เราสอนให้เด็กมีทักษะการว่ายน้ำและพายเรือ สิ่งที่เกิดขึ้นขึ้นมาจากความผูกพันกับน้ำที่ได้ไปว่ายน้ำที่ได้ไปพายเรือ นั่นคือจิตสำนึกที่อยากเป็นส่วนหนึ่งที่จะรักษาคองแสนแสบไว้ไม่ให้ใครมาทำลาย หรืออธิบายได้ด้วยแนวคิดที่ว่าภูมิปัญญาที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ที่สำคัญต้องมีอำนาจที่จะทำให้ชุมชนรู้ถึงคุณค่าและเกิดภาคภูมิใจในชุมชนของตน จึงจะเกิดกึกก้องเคลื่อนได้ หากมาปรับใช้กับกระบวนการสอนในหน่วยนี้ กล่าวได้ว่าความรู้ที่จะผลักดันให้เด็กเกิดการเห็นคุณค่าของคลองแสนแสบ คือนอกจากจะภูมิใจแล้วยังส่งผลถึงการมีจิตสำนึกต่อพื้นที่สาธารณะแห่งนี้ ความรู้นั้นต้องมีอำนาจต่ออุดมการณ์ของเด็กจึงส่งผลสะท้อนได้ ดังนั้นการสอนพายเรือหรือว่ายน้ำหากผนวกกับการสร้างอุดมคติของการเป็นการอนุรักษ์คลองแสนแสบแล้วจะเกิดขึ้นได้มากและยั่งยืนกว่านี้

หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยทางเรือ

หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยทางเรือ มีหน่วยย่อย 3 หน่วย ได้แก่ หลักการของมัคคุเทศก์ วิธีการพูด และการทำของชำร่วย ดังรายละเอียดดังนี้

หน่วยย่อยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์

หน่วยย่อยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์ จัดในวันที่ 5 กันยายน 2545 ใช้เวลา 1 ชั่วโมง มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ทักษะในการพูด มารยาทในการต้อนรับแขก บทบาทสมมุติเรื่องมัคคุเทศก์น้อย ความรู้ในหลักการของมัคคุเทศก์ มี

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับทักษะการพูด ทักษะในการต้อนรับ มีความรู้ความเข้าใจในหลักการของมัคคุเทศก์น้อย

กระบวนการจัดการเรียนรู้ เริ่มจากครูให้ความรู้เกี่ยวกับการพูดที่ถูกต้อง เช่น อักษรอะ อักษรควบกล้ำ เป็นต้น และความรู้เกี่ยวกับมารยาทในการต้อนรับโดยนักเรียนศึกษาจากเอกสารที่ครูแจกให้ (ศึกษาเป็นกลุ่ม) จากนั้นเชิญวิทยากรมาให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องมัคคุเทศก์ เพื่อประเมินผลความรู้ความเข้าใจนักเรียนชั้น ป.5-6 แสดงบทบาทสมมุติ แล้วครูสรุปและชี้แนะข้อบกพร่องที่นักเรียนควรแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้น หลังจากนั้นหาช่วงเวลาพานักเรียนศึกษานอกสถานที่

สาระสำคัญ คือ มัคคุเทศก์น้อยเป็นวิชาพื้นฐานสำหรับให้เด็ก ๆ ได้นำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพมัคคุเทศก์เพื่อแนะนำให้คนอื่นหรือผู้ที่มีความสนใจได้รู้จักแหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง และ ทำให้เด็ก กล้าพูด กล้าทำ และกล้าแสดงออก

สื่อการเรียนการสอน ประกอบด้วย 1) แบบบันทึกข้อมูลของนักเรียน 2) เอกสารที่ครูแจก

กระบวนการวัดและประเมินผล ได้แก่ 1) การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียน 2) คะแนนจากการแสดงบทบาทสมมติ 3) ตรวจจากบันทึกข้อมูลของนักเรียน

ผลการดำเนินการสอนหน่วยย่อยที่ 6.1

เนื่องจากครูที่รับผิดชอบหน่วยที่ 6 ไม่สันทัดในการสอนเรื่องมัคคุเทศก์ จึงมีแนวคิดที่จะเชิญวิทยากรจากภายนอก แต่เนื่องจากเวลาจำกัดจึงไม่สามารถเชิญวิทยากรมาได้ จึงปรับกระบวนการสอนโดยไปดูงานนิทรรศการของโปรแกรมวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม ซึ่งจัดนิทรรศการชื่อ “หัวใจ สะพายเป้” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์แก่ประชาชนทั่วไป ตลอดจนสร้างจิตสำนึกให้ผู้ไปเที่ยวเกิดจิตสำนึกในการรักษาระบบนิเวศน์

ทีมวิจัยซึ่งเป็นอาจารย์ในสถาบันราชภัฏจันทรเกษมได้อำนวยความสะดวกในด้านรถประจำทางที่รับเด็กนักเรียนจำนวน 200 คน พร้อมอาจารย์ใหญ่ ครูประจำหน่วย ครูประจำชั้น และนักวิจัยชาวบ้านทั้ง 3 ท่าน

บรรยากาศในงานเริ่มตั้งแต่พิธีเปิด การแสดงบนเวที เนื้อหาที่แสดงตามบอร์ดต่างๆ มีหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องได้นำเสนองาน ได้แก่ กรมป่าไม้ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยฯ เป็นต้น กิจกรรมที่สร้างความสนุกสนานให้กับเด็กๆคือการป็นหน้าผาจำลอง นอกจากนี้ทางสถาบันราชภัฏจันทรเกษมได้จัดนักศึกษานิเทศศาสตร์ดูแลนักศึกษาเป็นกลุ่มๆ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากพี่สู่น้อง

เด็กสนุกสนานจากการเรียนรู้นอกสถานที่ ได้สนุกสนานร่วมกับการเรียนรู้เนื้อหาต่างๆที่มีในนิทรรศการและจากคำแนะนำของพี่ที่พาเที่ยวงาน นับว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งแม้ว่าจะออกในรูปแบบของความสนุกสนานมากไปหน่อย แต่ต้องมีการสรุปให้นักเรียนอีกครั้งหนึ่งว่า ทำไมต้องเป็นท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ รวมทั้งเชื่อมโยงให้เห็นว่าหากเป็นที่ชุมชนศาลาแดงจะจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ขึ้นมาจะมีการนำแนวคิดมาใช้อย่างไร

การประเมินผล พบว่าในขั้นการเตรียมเรื่องหลักการมัคคุเทศก์อยู่ในระดับปานกลาง แต่การเตรียมเด็กที่จะได้มาทัศนศึกษาค่อนข้างดีทำให้เด็กกระตือรือร้นเป็นผลให้เด็กมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ ปฏิบัติกิจกรรมที่จัดขึ้นที่สถาบันราชภัฏจันทรเกษม เช่น การฝึกป็นหน้าผาเทียม เป็นต้น ส่วนขั้นการตรวจสอบพบว่านักเรียนยังมีความรู้เรื่องมัคคุเทศก์ปานกลางเนื่องจากการศึกษาดูงานอย่างเดียวไม่เพียงพอ อาจต้องสรุปเชื่อมโยงในขั้นตอนการสรุปอีกครั้งหนึ่ง (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

การวิเคราะห์พบว่ากรณีที่หน่วยนี้ประสบความสำเร็จในระดับปานกลาง อาจเป็นเพราะการวางแผนของการสอนในตอนแรกที่ไม่เห็นควรต้องมีเรื่องมัคคุเทศก์เป็นเรื่องดี แต่ในสภาพความเป็นจริงอาจารย์ที่รับผิดชอบไม่ได้สัมผัสเรื่องการฝึกอบรมการของการเป็นมัคคุเทศก์ หากแต่มีความเชี่ยวชาญอย่างมากในเรื่องการเกษตรเนื่องจากเคยได้รางวัลการสอนดีเด่นด้านการเกษตรมาก่อน ดังนั้นอาจต้องมีการปรับเนื้อหาในหน่วยนี้ไปสู่เรื่องที่อาจารย์มีความเชี่ยวชาญ แทนการต้องพึ่งวิทยากรจากภายนอก หรือมิฉะนั้นต้องเริ่มสำรวจวิทยากรในท้องถิ่นที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องมัคคุเทศก์ แต่ที่ศึกษามายังไม่มีใครโดดเด่น ดังนั้นเป็นไปได้สูงที่ในภาคเรียนถัดไปจะเปลี่ยนจากหน่วยที่ 6.1 เป็นเรื่องเกี่ยวกับเกษตรแทน

หากวิเคราะห์ตามแนวทฤษฎี อธิบายได้ว่าการจะเกิดผลลัพธ์ที่ดี ควรมีทรัพยากรและกระบวนการที่เหมาะสม ทรัพยากรซึ่งปกติรวมถึง ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนที่ถูกสร้าง ซึ่งในที่นี้ใช้เรื่องทุนธรรมชาติและทุนมนุษย์อธิบาย ดังนั้นแม้ว่าเราจะมีทุนทางธรรมชาติคือมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอย่างคลองแสนแสบในชุมชนศาลาแดงที่สวยงาม แต่เราไม่มีทุนมนุษย์คือ ผู้สอนยังไม่มี ความชำนาญในประเด็นเรื่องมัคคุเทศก์ เมื่อประเมินคุณลักษณะยังไม่เป็นที่น่าพอใจ การย้อนกลับไปสู่การเลือกใช้ทรัพยากรใหม่น่าจะเป็นทางออกที่ดี เช่น ในชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาตินั้นคือมีการทำการเกษตรธรรมชาติสวนทางกับคนส่วนใหญ่ที่ทำเกษตรที่ใช้สารเคมี มีทุนมนุษย์ทั้งอาจารย์ที่มีความสามารถด้านการเกษตรและแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกที่เข้มแข็ง และมีทุนทางสังคมคือความไว้วางใจกันซึ่งกันและกันที่จะเชิญมาเป็นวิทยากรให้กับเด็ก ในขณะที่ชาวบ้านก็เชื่อใจโรงเรียนว่าจะนำความรู้ของเขาไปสร้างคนรุ่นใหม่ให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการเปลี่ยนเนื้อหาในภาคเรียนถัดไปเป็นเรื่องเกษตรธรรมชาติแทนมัคคุเทศก์น้อยจึงมีเหตุผล

ส่วนการโยงกับเรื่องการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบหรือไม่นั้น หากใช้เรื่องการมองแบบองค์รวม สามารถจะเห็นการเชื่อมโยงระหว่างน้ำในคลองแสนแสบ ดินที่ใช้ทำการเกษตรธรรมชาติหรือมีเป้าหมายสูงสุดของชมรมเกษตรธรรมชาติฯ นั่นคือเกษตรอินทรีย์คือไม่มีการแปดเปื้อนสารเคมีทั้งดินและน้ำ ดังนั้นหากทำร้ายดินด้วยสารเคมีดังที่เป็นอยู่ การชะล้างสารเคมีที่หน้าดิน และการซึมลงสู่ของชั้นดินที่มีมีสารเคมี ในที่สุดก็จะไหลไปสู่คลองแสนแสบเช่นกัน ดังนั้นหากทำเกษตรธรรมชาติ ก็จะรักษาดิน และรักษาน้ำในคลองแสนแสบในที่สุด

หน่วยย่อยที่ 6.2 การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยว

แผนการสอนหน่วยย่อยที่ 6.2 การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยว ในวันที่ 5 กันยายน 2545 ใช้เวลา 1 ชั่วโมง มีเนื้อหาเกี่ยวกับ การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวริมคลองแสนแสบ และประวัติและความสำคัญของสถานที่ท่องเที่ยว

จุดประสงค์การเรียนรู้ ได้แก่ 1) เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวริมคลองแสนแสบ 2) เพื่อให้ทราบประวัติและความสำคัญของสถานที่นั้น 3) เพื่อให้นักเรียนทุกคนได้รู้จักเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวบริเวณริมคลองแสนแสบ

กระบวนการเรียนรู้ เริ่มจากแบ่งนักเรียนชั้น ป. 3 – 6 ออกเป็น 4 กลุ่มๆละเท่าๆกัน และให้แต่ละกลุ่ม เลือกประธาน รองประธาน และเลขานุการ เพื่อเป็นตัวแทนกลุ่มในการดำเนินงานต่อไป จากนั้นให้นักเรียนแต่ละกลุ่มออกไปสำรวจแหล่งท่องเที่ยวริมคลองแสนแสบและสถานที่ที่น่าสนใจที่อยู่ในชุมชน หรือ ใกล้เคียงรวมทั้งแหล่งประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญ แบ่งการสำรวจออกเป็น 4 เส้นทางแต่ละเส้นทางมีครูควบคุมอย่างใกล้ชิดกลุ่มละ 2 คน โดยให้แต่ละกลุ่มสอบถาม หรือสัมภาษณ์ จากผู้รู้ หรือผู้นำท้องถิ่นที่มีความรู้เฉพาะด้านนั้นๆ รวมทั้งสังเกตและจดบันทึกไว้เพื่อเป็นข้อมูลในการนำเที่ยวต่อไป เสร็จแล้วให้นักเรียนแต่ละกลุ่มส่งตัวแทนออกมาอภิปรายเกี่ยวกับสถานที่ที่กลุ่มของตนไปสำรวจมาแล้วได้พบเห็นมาแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันในประเด็น ประวัติความเป็นมาของสถานที่นั้นๆ สิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษา สิ่งทีกลุ่มประทับใจ แนวทางการพัฒนาปรับปรุงเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป หลังจากได้รับการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ได้ทดสอบสิ่งที่เรียนมาโดยพาแขกหรือผู้ที่มีความสนใจเที่ยวชมสถานที่ที่ท่องเที่ยวที่ไปสำรวจมา และทำหน้าที่มัคคุเทศก์น้อยอย่างเต็มรูปแบบ ร่วมกับให้นักเรียนแต่ละกลุ่มร่วมกันจัดป้ายนิเทศผลงานของกลุ่มตนเอง ทำยสุดครูและนักเรียนร่วมกันสรุป

สาระสำคัญ คือ คลองแสนแสบเป็นคลองที่มีความสำคัญต่อประชาชนที่อาศัยอยู่ริมคลองเป็นอย่างมากเพราะประโนธิตประชาชนต้องอาศัยน้ำที่อยู่ในคลองแสนแสบใช้เพื่ออุปโภคและบริโภคและสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้แต่ในปัจจุบันประชาชนไม่สามารถที่จะใช้น้ำในคลองแสนแสบเพื่ออุปโภคและบริโภคได้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะพัฒนาคลองแสนแสบให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป

กระบวนการวัดและประเมินผล จาก 1) สังเกตพฤติกรรมของนักเรียน เช่น ความสนใจ ความร่วมมือ การทำงานเป็นกลุ่ม และการแสดงบทบาทสมมุติ 2) การตอบคำถาม 3) การอภิปราย 4) บทปฏิบัติการ

ผลการดำเนินงาน

ดังที่กล่าวไว้แล้วในหน่วยที่ 6.1 ที่เนื่องจากเวลามีจำกัด จึงใช้การประยุกต์เป็นกิจกรรมการดูงานที่สถาบันราชภัฏจันทรเกษมแทน อย่างไรก็ตามในเรื่องการสำรวจชุมชนและประวัติชุมชนได้มีการสอนไปแล้วในหน่วยที่ 1 และหน่วยที่ 2

แนวคิดและกระบวนการเรียนการสอนที่เตรียมไว้มีความสมบูรณ์ดีมาก อาจนำไปใช้ในภาคเรียนถัดไปได้

หน่วยย่อยที่ 6.3 ของที่ระลึก

หน่วยย่อยที่ 6.3 ของที่ระลึก จัดขึ้นในวันที่ 12 กันยายน 2545 ใช้เวลา 1 ชั่วโมง มีเนื้อหาเกี่ยวกับการประดิษฐ์จากกาบมะพร้าวเพื่อเป็นของที่ระลึก

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน 1) สามารถประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวได้ 2) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ตกแต่งเรือได้ 3) มีความสามัคคีและทำงานเป็นกลุ่มได้ 4) เห็นความสำคัญของสิ่งประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเป็นของที่ระลึก 5) มีความภาคภูมิใจในผลงาน

กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วยการแบ่งนักเรียนออกเป็น 5 กลุ่มเท่าๆกัน โดยให้แต่ละกลุ่มเลือกประธาน รองประธาน และ เลขากลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีครูที่ปรึกษากลุ่มละ 2 คน วิทยากรพี่เลี้ยงอีกกลุ่มละ 2 คน (นักเรียนชั้น ป. 6 ที่ได้รับการฝึกฝนมาแล้ว) ซึ่งจะควบคุมดูแลและให้คำปรึกษาอย่างใกล้ชิด จากนั้นครูแจกใบงานการประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวให้ทุกกลุ่มๆละ 10 ใบงาน และครูนำตัวอย่างเรือจากกาบมะพร้าวที่ประดิษฐ์สำเร็จรูปแล้วมาให้นักเรียนดู กลุ่มละ 2 ชั้น แล้วให้ประธานอ่านใบงานให้สมาชิกกลุ่มฟัง 1 รอบ และช่วยกันศึกษาใบงานให้เข้าใจ จากนั้นให้แต่ละกลุ่มลงมือปฏิบัติ ประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวตามขั้นตอนในใบงาน โดยมีวิทยากรพี่เลี้ยง (นักเรียน ป. 6) ควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดเมื่อเวลามีปัญหาจะได้สอบถาม แล้วให้แต่ละกลุ่มคัดเลือกผลงานที่ดีที่สุดมานำเสนอหน้าชั้นเรียนกลุ่มละ 1 ชิ้นและอภิปรายอุปสรรคและปัญหาและวิธีแก้ปัญหที่เกิดขึ้นในกลุ่มของตนเองให้เพื่อนสมาชิกกลุ่มอื่นได้รับรู้เพื่อให้เป็นข้อคิดและแนวทางในการทำงานครั้งต่อไป ท้ายสุดให้นักเรียนแต่ละกลุ่มจัดแสดงนิทรรศการผลงานของตนเองเกี่ยวกับการประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นสุดท้ายเพื่อให้ผู้ที่มีความสนใจได้ชมและศึกษาในโอกาสต่อไป

สาระสำคัญ คือ กาบมะพร้าวเป็นของเหลือใช้ที่คนมองผ่านไม่เห็นความสำคัญแต่จริงๆ แล้วถ้าเรานำมาประดิษฐ์เป็นของใช้เพื่อมอบให้เป็นของขวัญหรือของชำร่วยได้เป็นอย่างดีเช่น ประดิษฐ์เป็นเรือจากกาบมะพร้าว และอื่นๆอีก มากมาย เป็นต้น ซึ่งสามารถนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมได้อีกด้วย

สื่อการเรียนการสอน ประกอบด้วย 1) ตัวอย่างเรือจากกาบมะพร้าวที่สำเร็จรูปแล้ว 2) ใบงาน 3) กาบมะพร้าว กาว แชลกซ์

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วย 1) สังเกตการทำงานกลุ่ม เช่น ความสามัคคี ความเสียสละ ความรับผิดชอบ ฯลฯ 2) ตรวจผลงานเรือจากกาบมะพร้าว

ผลการดำเนินการสอน

ได้มีการแบ่งงานให้เด็กหาอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น คือ กาบมะพร้าว เพื่อนำมาทำเรือ และให้เตรียมอุปกรณ์อื่นๆ เช่น กรรไกร สี แชลก เป็นต้น จากนั้นแบ่งเป็นออกเป็นกลุ่มๆละประมาณ 4-5

คน จำนวน 6 กลุ่ม จากนั้นครูได้นำตัวอย่างเรือที่ทำได้ยากบมะพร้าวที่เสร็จแล้วให้เด็กดู พร้อมสาธิตการทำเรืออย่างเป็นขั้นตอน พร้อมแจกใบงาน

แต่เนื่องด้วยมีเวลาจำกัด ร่วมกับอุปกรณ์มีไม่เพียงพอ ทำให้เกิดอุปสรรคการทำงานพอสมควร แต่ครูได้สรุปให้เห็นถึงความสำคัญของการนำวัสดุท้องถิ่นที่คนอาจจะมองไม่เห็นค่า เช่น กาบมะพร้าว แต่สามารถมาทำให้เกิดของที่ระลึกที่ประทับใจแก่ผู้มาเยือนได้เป็นอย่างดี

ประเมินผล เห็นได้ว่าอาจารย์ที่รับผิดชอบมีการเตรียมในเรื่องการให้ความรู้ในขั้นดี แต่ติดขัดที่นักเรียนไม่ได้เตรียมอุปกรณ์มา ทำให้แม้เด็กจะเข้าใจขั้นตอนและวิธีปฏิบัติอย่างดี แต่ไม่สามารถประดิษฐ์เรือกาบมะพร้าวได้ดี ส่งผลให้งานที่ทำ และการพัฒนาเรื่องความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และความภูมิใจต่องานในขั้นปานกลาง (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ข้อเสนอแนะของอาจารย์ผู้สอนคือในการประดิษฐ์ของที่ระลึกเรือกาบมะพร้าวโดยแบ่งเด็กชั้นละ 1 คนโดยให้เด็กนักเรียนชั้น ป. 6 เป็นหัวหน้า และนักเรียนชั้น ป. 3 – 5 ชั้นละ 1 คน รวมเป็น 4 คน และในการเตรียมอุปกรณ์ให้เด็กนำอุปกรณ์มาส่งก่อนถึงวันที่จะประดิษฐ์ 1 อาทิตย์เพื่อเป็นการตรวจสอบอุปกรณ์ให้ครบ และระยะเวลาในการดำเนินการควรเพิ่มเป็น 1 สัปดาห์ หรือประมาณ 5 ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย

จากการสังเกตการณ์ของนักวิจัย พบว่าบรรยากาศการเรียนการสอนการประดิษฐ์ของที่ระลึกค่อนข้างเคร่งเครียด อาจเป็นเพราะความไม่พร้อมในอุปกรณ์ที่เด็กไม่ได้เอามา อีกทั้งจำนวนเด็กมีมาก อาจารย์ที่สอนมีน้อย นักวิจัยและอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้จึงได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกันและนักวิจัยเสนอให้การปรับกระบวนการสอนเรื่องเรือประดิษฐ์โดยใช้วิทยากรจากพิพิธภัณฑ์เรือจิว เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวิทยากรกับอาจารย์ที่รับผิดชอบ และแก้ปัญหาเรื่องจำนวนเด็กที่มากทำให้สอนได้ไม่ทั่วถึง เป็นการขออาสาสมัครจำนวนจำกัดที่ 20 คนที่สนใจการทำเรือจิวเท่านั้น ส่วนเรื่องอุปกรณ์วิทยากรเป็นผู้จัดเตรียมมาให้

การวิเคราะห์หน่วยที่ 6.3 เรื่องการประดิษฐ์เรือกาบมะพร้าว ที่จริงแล้วเป็นแนวคิดที่ดีที่ใช้วัสดุในท้องถิ่น แต่ปัญหาคือความไม่พร้อมของผู้เรียน และวัสดุอุปกรณ์ นอกจากผู้สอนไม่สามารถสร้างบรรยากาศการเรียนที่ทำให้เด็กสนุกที่จะเรียนได้ ทำให้ผลลัพธ์ของกระบวนการสอนอยู่ในระดับปานกลาง หากลองเปลี่ยนบริบทใหม่ทั้งผู้สอน ผู้เรียน วัสดุอุปกรณ์ บรรยากาศในการเรียนในภาคเรียนถัดไป เพื่อทดสอบดูว่าเมื่อบริบทเปลี่ยนจะทำให้กระบวนการเรียนรู้เปลี่ยนหรือไม่ในภาคเรียนถัดไป ซึ่งแนวคิดนี้มาจากแนวคิดเรื่องบริบทที่แนวทางการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนให้มีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนา นอกจากการจัดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสาระการเรียนรู้ต่างๆแล้ว บรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนก็มีความสำคัญเช่นกัน ดังนั้นหากปรับทั้ง

บริบทดังกล่าว และสาระการเรียนรู้เป็นเรื่องเรือเหมือนกันเพียงแต่มีอีกรูปแบบหนึ่ง น่าสนใจว่า ความสนใจของเด็กจะเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงได้จัดการเรียนการสอนดังกล่าวในภาคเรียนถัดไป

จากการศึกษาภาพรวมหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงที่ประกอบไปด้วย 6 หน่วย ประเมินผลได้ว่าส่วนใหญ่อยู่ในระดับดี ยกเว้นหน่วยที่ 2 ประวัติของชุมชนศาลาแดง และหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยอยู่ในระดับปานกลาง ที่เป็นเช่นนี้เพราะในหน่วยที่ 2 อาจารย์ผู้รับผิดชอบเริ่มจัดทำกระบวนการสอนเป็นครั้งแรกจึงยังไม่สามารถทำได้ราบรื่น แต่สังเกตว่าได้มีการนำบทเรียนที่ผิดพลาดมาแก้ไขทำให้หน่วยที่ 3 สามารถจัดการสอนได้ดี ส่วนหน่วยที่ 6 เป็นเพราะอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้เป็นอาจารย์เกษียณไม่สันทัดเรื่องมัคคุเทศก์ที่ต้องสอนพูด สอน มารยาทต่างๆเพื่อการนำท่องเที่ยวในชุมชนได้

สรุปการวิเคราะห์ห้วงหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545 พบว่าสาระการเรียนรู้ได้นำแนวคิดใหญ่มาสองประเด็นคือแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ในแนวพุทธิปัญญาและแนวปฏิสัมพันธ์กับสังคม โดยในแนววัฒนธรรมชุมชน เน้นแนวแนวคิดที่ว่าภูมิปัญญาที่จะส่งผลสะท้อนต้องเป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นอุดมการณ์ อำนาจที่ส่งผลให้นักเรียนเห็นคุณค่าของชุมชนศาลาแดง คลองแสนแสบ และเรือ นอกจากนี้แนวคิดที่นำเรือมาใช้เป็นตัวสื่อการเรียนการสอนซึ่งจะทำให้เด็กใกล้ชิดกับน้ำ เนื่องจากเรือสามารถสร้างบรรยากาศให้เด็กสนุกได้ง่าย ในขณะที่เดียวกันก็สามารถดึงให้เด็กได้มาสัมผัสกับน้ำอันจะทำให้เกิดความรัก ความผูกพันของเด็กที่มีต่อน้ำ ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวที่เกิดการให้คุณค่าสองประการในเวลาเดียวกันเรียกว่าใช้แนวคิดของมิติเชิงซ้อนขึ้น นอกจากนี้จากข้อสรุปของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนแรกที่เกี่ยวข้องกับการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองแสนแสบผ่านทางหลักสูตรเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงที่จะประสบความสำเร็จมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยดังนี้ วิสัยทัศน์ของผู้บริหารที่เห็นความสำคัญของหลักสูตรท้องถิ่นตลอดจนความสามารถในการบริหารบุคคล เวลา และวัสดุอุปกรณ์ที่นำมาใช้เป็นสื่อในการสอน ผู้สอนที่มีความรู้ในประเด็นเนื้อหาที่รับผิดชอบ ผู้เรียนที่มีทัศนคติด้านบวกต่อรูปแบบการสอนแบบปฏิบัติจริง ชุมชนที่ให้การสนับสนุนด้านความคิดและอุปกรณ์การเรียนการสอนในที่นี้คือเรือ และนโยบายที่จะต้องจัดหลักสูตรท้องถิ่นในปีการศึกษา 2546

ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้หลักสูตรดังกล่าวในภาคเรียนนี้ประสบความสำเร็จมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับ ประสพการณ์เดิมของนักเรียนที่ผูกพันกับธรรมชาติตั้งแต่เกิดเนื่องจากชุมชนศาลาแดงอยู่ริมน้ำและพายเรือ นอกจากนี้ประสพการณ์ที่คุ้นเคยกับเพลงพื้นบ้านไม่ได้ถูกแทรกแซงจากสื่อมวลชนเนื่องจากวิถีชีวิตที่อยู่ในสังคมที่ครอบครัวเป็นชาวมุสลิมที่ต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การละหมาด 5 เวลาทุกวัน และเด็กได้ทำละหมาดที่มีสัจยฮาซานุดดินตอนเที่ยงครึ่งทุกวัน ทำ

ให้นาเสบเข้าไปอยู่ในใจของเด็กอย่างเข้มแข็ง จนเพลงที่มาจากส่วนกลางไม่สามารถเบียดให้ตกขอบไปได้เหมือนดังที่ทำกับสังคมอื่นได้ นอกจากนี้เป็นเรื่องเงื่อนไขของการที่เป็นโรงเรียนขนาดเล็กทำให้การสั่นไหวเปลี่ยนแปลงเวลา เนื้อหาในการเรียนไม่ยากนัก อีกทั้งมีรูปแบบของการที่ครูต้องมาช่วยกันทำให้แม้ไม่ใช่หน่วยของตัวเอง นอกจากนี้เป็นเพราะเป็นชุมชนที่คุ้นเคยกับการใช้น้ำในคลองแสนแสบในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการที่เด็กจะมาเรียนเรื่องการพายเรือ การว่ายน้ำในคลองแสนแสบจึงไม่แปลกอะไร กลับเห็นดีด้วยเพราะจะได้นำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

สำหรับที่จะบอกว่าหลักสูตรนี้ประสบความสำเร็จหรือไม่ในภาคเรียนนี้ ที่มิวิจัยเห็นว่าประสบความสำเร็จส่วนหนึ่งของการที่เด็กให้การยอมรับ และเกิดความรู้และทัศนคติที่ดีต่อชุมชนคลองแสนแสบและเรือ แต่ยังไม่ถึงเป้าหมายของการที่เด็กจะเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบเนื่องจากยังขาดการเชื่อมโยงจากเนื้อหาที่สอนไปสู่เรื่องการสร้างจิตสำนึกดังกล่าว ซึ่งจะได้มีการปรับปรุงข้อบกพร่องในภาคเรียนถัดไป

บทที่ 10

กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545

เมื่อเปิดภาคเรียนแรกในต้นเดือนตุลาคม 2545 หลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงได้จบหน่วยที่ 6 และได้มีการประเมินผลในภาพรวมเพื่อทบทวนบทเรียนที่ผ่านมาจากการทดลองทำหลักสูตรท้องถิ่นที่เรียนรู้จากการปฏิบัติ ผลการประเมินดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 9 โดยภาพรวมแล้วหลักสูตรท้องถิ่นชุดดังกล่าวได้รับการประเมินจากครู นักเรียน นักวิจัยชาวบ้าน และทีมวิจัยว่า โดยเฉลี่ยแล้วอยู่ในระดับดี แต่ส่วนที่เป็นปัญหามีหลายประการ เช่น เวลาที่ใช้สั้นเกินไป ขาดการสรุปโยงเนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง ความลึกของเนื้อหาที่จะโยงไปถึงจิตสำนึกในการรักษาน้ำในคลองแสนแสบโดยการผ่านความหมายของเรือยังได้ไม่มากนัก บางหน่วยการเรียนรู้ผู้รับผิดชอบไม่สันทัด เป็นต้น

ทีมวิจัยร่วมกับอาจารย์ใหญ่คนใหม่ (อาจารย์สุวิทย์ พันพื้ง) ตัวแทนครู และนักวิจัยชาวบ้าน ได้ช่วยกันคิดที่จะหาทางแก้ปัญหที่เกิดขึ้นจากการประเมินผลในภาคเรียนที่ผ่านมา จึงได้ตั้งแนวทางของการทำหลักสูตรเพื่อแก้ไขจากปัญหาเดิม พร้อมทั้งมีการทดลองทำแนวคิดใหม่ไปพร้อมๆกัน แม้ว่าเวลาที่ใช้จะมีอยู่ไม่มากคือ ประมาณ 2 เดือนกว่า คือเดือนพฤศจิกายน 2545 – 15 มกราคม 2546 ซึ่งแนวทางมี 3 อย่าง ได้แก่ ปรับแก้เนื้อหาและวิธีการบางส่วนในหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ทดลองบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่น โดยมองความสัมพันธ์ของน้ำในคลองแสนแสบกับการทำการเกษตรของชาวบ้าน โดยแทรกเข้าไปในวิชาแกนที่มีอยู่แล้ว และใช้วิทยากรท้องถิ่นมากขึ้น แต่ใช้กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเช่นเดิม และทดลองใช้หลักสูตรของหนู ตามแนวคิดการให้ผู้เรียนมีส่วนในกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นของตัวเอง

1. ปรับแก้เนื้อหาและวิธีการบางส่วนในหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

มีการบูรณาการเนื้อหาในหน่วยที่ 1-หน่วยที่ 3 เข้าด้วยกัน เพิ่มความเข้มข้นของเนื้อหาจึงเป็นเรื่อง ศาสนาอิสลามกับน้ำ ส่วนดนตรีพื้นบ้านนาเสบเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น รวมทั้งให้เด็กมีส่วนร่วมในการแสดงบนเวทีร่วมกับวิทยากรมากขึ้น นอกจากนี้ในหน่วยที่ 4 และหน่วยที่ 5 ทำอย่างต่อเนื่องกัน โดยมีการบริหารร่างกายจากนั้นจะเป็นการแข่งขันการตีโป่ง หมาเนา และพายเรือ

หน่วยที่ 1-3 เรือ คลองแสนแสบ และวัฒนธรรมของชุมชนศาลาแดง

หน่วยที่ 1-3 เรือ คลองแสนแสบและวัฒนธรรมของชุมชนศาลาแดง กลุ่มเป้าหมายคือนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 สอนในวันที่ 12 ธันวาคม 2545 เวลา 2 ชั่วโมง

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน สามารถบอกเล่าความเป็นมาของการใช้เรือ และ ชนิดของเรือที่เคยใช้ในชุมชนศาลาแดงได้ บอกถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ของคลองแสนแสบที่มีต่อชุมชนศาลาแดงได้ และบอกความเป็นมาและตระหนักถึงความสำคัญของการเล่นนาเซบได้

สาระการเรียนรู้ มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมาของการใช้เรือในชุมชนศาลาแดง ชนิดของเรือในชุมชนศาลาแดง ความสัมพันธ์ของคลองแสนแสบกับชุมชนศาลาแดง และนาเซบ ที่เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนศาลาแดง

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วยให้นักเรียนชั้น ป. 3-6 พร้อมกันที่อาคารเอนกประสงค์ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง จากนั้นครูบอกวัตถุประสงค์ในการจัดการเรียนรู้เรื่อง เรือ คลองแสนแสบ วัฒนธรรมในชุมชนศาลาแดงพร้อมแจกสมุดบันทึกกิจกรรมการเรียนรู้ให้นักเรียนคนละ 1 เล่ม เชิญวิทยากรในที่นี้คือ อีหม่ามวินัย สะมะฮุน แห่งมัสยิดกมาลุลอิสลาม เขตคลองสามวา บรรยายเรื่อง คลองแสนแสบกับศาสนาอิสลาม และอีหม่ามอิสมาแอล มะแอ บรรยายเรื่อง เรือกับชีวิตในชุมชน ตามด้วยคณะดนตรีพื้นบ้านนาเซบ บรรยายเรื่องประวัติดนตรีพื้นบ้าน"นาเซบ" พร้อมสาธิต จากนั้นให้นักเรียนแยกย้ายชมนิทรรศการหลักสูตรท้องถิ่นเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงจากแบบจำลองคลองแสนแสบกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงที่ทำเป็นศูนย์การเรียนรู้เคลื่อนที่ ให้บันทึกความรู้ที่ได้ลงในสมุดบันทึกกิจกรรมการเรียนรู้ตามคำชี้แจงในสมุดเสร็จแล้วนำผลงานมาส่งครู เพื่อเป็นการประเมินผลการเรียนรู้ของนักเรียน สำหรับใช้พัฒนาหลักสูตรเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงต่อไป ตลอดทั้งเป็นแนวทางในการจัดแสดงนิทรรศการครั้งต่อไป 7) ให้นักเรียนประเมินผลการจัดการเรียนการสอนครั้งที่ 2 เป็นรายบุคคล 8)สรุปการประเมินการจัดกิจกรรมในครั้งนี้ 2

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วย 1) การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนในด้านต่างๆ ได้แก่ ความกล้าแสดงออก ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความตั้งใจในการทำงาน และความสนใจในกิจกรรมการเรียนการสอน 2) ตรวจผลงานจากสมุดบันทึกกิจกรรมการเรียนเป็นรายบุคคล 3) วิเคราะห์จากแบบประเมินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

แหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วย วิทยากร ป้ายนิเทศหลักสูตรท้องถิ่น และแบบจำลองคลองแสนแสบกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

การประเมินผล พบว่าเด็กมีความรู้เกี่ยวกับเรือ ประวัติชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบในระดับที่มาก มีทัศนคติที่เห็นด้วยมากต่อเรื่องเนื้อหาที่เรียน วิทยากร และสื่อการเรียนการสอน เด็กยังชอบนาเซบอยู่มากเช่นเดิม จนกระทั่งสนใจที่จะหัดเล่นนาเซบให้เป็น นอกจากนี้มีข้อเสนอว่าอยากให้มีกิจกรรมเช่นนี้อีก อยากให้มีนาเซบของโรงเรียน อยากดู อยากเล่น อยากให้มีการร่ายน้ำ เล่นเกมทางน้ำ อยากให้มีการแข่งขันพายเรือในวันเด็ก และพาไปทัศนศึกษาบ่อยๆ

นอกจากนี้ในประเด็นของวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดจิตสำนึกร่วมของความเป็นชุมชนศาลาแดง และการเห็นคุณค่าของชุมชนมากขึ้น และพยายามให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ สะท้อนจากแบบสอบถามที่เด็กตอบอยู่ในระดับที่เห็นด้วยมากที่สุด นอกจากนี้เด็กเขียนเพิ่มเติมด้วยว่า “ดีใจที่อยู่ในชุมชนศาลาแดง มีคลองแสนแสบ” (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

นอกจากการประเมินจากแบบประเมินผลแล้ว ยังประเมินจากใบงานที่แจกให้เด็กในวันจัดกิจกรรม ซึ่งบันทึกตามฐานกิจกรรมที่มีอยู่ 4 ฐาน ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 เรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง โดยให้นักเรียนบอกชนิดของเรือที่เคยมีใช้ในชุมชนศาลาแดง และให้วาดภาพเรือที่นักเรียนประทับใจ 1 ชนิด กิจกรรมที่ 2 คลองแสนแสบกับชุมชนศาลาแดง โดยให้นักเรียนวาดภาพแผนผังของชุมชนศาลาแดงกับคลองแสนแสบอย่างง่าย ๆ กิจกรรมที่ 3 อาชีพในชุมชนศาลาแดง โดยให้นักเรียนบอกอาชีพในชุมชนศาลาแดงที่มีความเกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบ และให้บอกว่าเกี่ยวข้องอย่างไร กิจกรรมที่ 4 ประทับไว้ในใจฉัน โดยให้นักเรียนเขียนถึงสิ่งที่นักเรียนประทับใจมากที่สุดในการจัดกิจกรรมในครั้งนี้ นอกจากนี้มีคำถามวัดความรู้อีก 2 คำถาม ได้แก่ เครื่องดนตรีที่ใช้เล่นนาเซบ ลักษณะของเพลงนาเซบ และในตอนท้ายให้ความรู้เกี่ยวกับสุภาษิตเกี่ยวกับเรือ ได้แก่ เหยียบเรือสองแคม เรือล่มเมื่อจอด ตาบอดเมื่อแก่ เรือล่มในหนอง ทองจะไปไหน น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ มือไม่พาย เอาเท้าราน้ำ

ผลการศึกษาพบว่านักเรียนที่ให้ข้อมูลหลัก ได้กล่าวถึงอาชีพในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบ ได้แก่ อาชีพทำสวน เพราะต้องเอาน้ำจากคลองแสนแสบมารดให้ผลเจริญเติบโต การทำประมงและทำนา ดังที่เด็กได้กล่าวได้ดังนี้

“ผมอยากมีอาชีพทำนา เพราะว่าชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติและชาวนา ทุกคนใช้น้ำจากคลองแสนแสบ”

“การจับปลาในคลองนี้เป็นอาชีพของประชาชนที่อยู่ในชุมชน ก็ออกจับปลาตอนบ่าย พอได้ปลามากก็เก็บไว้กินหรือเอาไปขายก็ได้”

ในเรื่องประทับใจ เด็กยังจำหน่วยที่ 3 ประเพณีและการละเล่นพื้นบ้านในภาคเรียนที่แล้วว่ามีความประทับใจกับการแข่งขันกีฬาพื้นบ้านทางน้ำ ดังกล่าวว่า

“ฉันประทับใจ ตอนที่มีการแข่งขันกันในคลองแสนแสบ ที่ฉันประทับใจเพราะฉันคิดว่าการแข่งขันกันในน้ำนั้น ทำให้เกิดความสุข เช่น การเล่นพายกะละมัง ทำให้ฉันลื่นมากเพราะทำให้ฉันสนุกคึกคักในการเชียร์คนที่แข่ง”¹

“หนูภูมิใจมากที่เห็นพวกคุณครูทุกท่านที่ได้จัดงานให้พวกหนู หนูได้มาเรียนรู้จักเพิ่มขึ้น มีความรู้เรื่องเรือ และเครื่องดนตรีที่ใช้เล่นนาเซบ”²

¹ ด.ญ.สุกัญญา ชัยสมร ชั้น ป.6. สัมภาษณ์ 12 ธันวาคม 2545.

เห็นได้ว่าเด็กมีความประทับใจดนตรีพื้นบ้านนาเลบเป็นอย่างมาก ให้เหตุผลเพราะเพลง คึกคัก สนุกสนานสนุกทำให้ไม่ง่วงและให้ความรู้มากมาย เช่น เครื่องดนตรี อีกทั้งยังแสดงอัตลักษณ์ของชาวไทยมุสลิมอีกด้วย ส่วนความรู้เรื่องเรือในอดีตเด็กส่วนใหญ่ตอบได้ถูกต้อง

สรุปกิจกรรมการสอนในหน่วยที่ 1-3 ในภาคเรียนที่ 2/2545 ครูผู้รับผิดชอบหน่วยได้ปรับปรุงแก้ไขในเรื่องเนื้อหาที่ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างประวัติความเป็นมา ความศรัทธาในศาสนาอิสลามสัมพันธ์กับน้ำ และน้ำก็จะโยงถึงคลองแสนแสบในที่สุด พบว่าหน่วยดังกล่าวยังคงเป็นที่ชื่นชอบของเด็กๆ โดยเฉพาะการแสดงพื้นนาเลบ และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ส่วนการเพิ่มเนื้อหาในลึกลงไปในเรื่องศาสนาอิสลามกับน้ำในคลองแสนแสบแม้จะยากกว่าในภาคเรียนที่แล้ว เด็กคิดว่าวิทยากรถ่ายทอดเนื้อหาได้อย่างน่าสนใจในระดับมาก แต่จากการสังเกตของทีมีวิจัยเห็นว่าเด็กให้ความสนใจต่อการบรรยายน้อยกว่าในภาคเรียนที่ผ่านมา อาจเป็นเพราะวิธีการนำเสนอของวิทยากรที่ยังใช้เนื้อหาค่อนข้างยากสำหรับเด็ก ดังนั้นในภาคเรียนถัดไปอาจจะต้องปรับรูปแบบและวิธีการนำเสนอให้ง่ายขึ้น รวมทั้งอาจต้องเพิ่มความสนุกสนานให้กับเด็กซึ่งจะทำให้เด็กสามารถรับเนื้อหาได้มากขึ้น

การวิเคราะห์เนื่องจากในภาคเรียนนี้มีความพยายามโยงเนื้อหาการเรียนการสอนเพื่อให้เข้าถึงเรื่องของจิตสำนึกในการรักษาคคลองมากขึ้น ดังนั้นเนื้อหาจะยากและลึกมากขึ้น เช่น เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาอิสลามกับการรักษาน้ำ เนื่องจากในคำสอนของพระเจ้าน้าเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ในการชะล้างร่างกายก่อนทำพิธีละหมาดอันเป็นกุญแจสำคัญในการเข้าถึงพระเจ้า นอกจากนี้การก่อสร้างบ้านเรือนมักจะอยู่ใกล้กับน้ำด้วยความเชื่อที่ว่าในสรวงสวรรค์มีน้ำไหลผ่าน และที่สำคัญเชื่อว่าองค์ศาสดามีอำนาจในการควบคุมปรากฏการณ์แห่งจักรวาลโดยทำให้น้ำไหลออกมาจากก้อนเมฆ เป็นน้ำฝน เป็นต้น เป็นผู้กำหนดความเป็นไปของธรรมชาติในโลก ดังนั้นสิ่งที่พระอัลลอฮ์ประทานมาให้มนุษย์ควรจะรักษาไว้ เช่น น้ำที่ประทานมาให้หากทิ้งของเสียลงไปถือว่าการลบหลู่ต่อพระองค์ดังนั้นจึงควรรักษาแหล่งน้ำและธรรมชาติต่างๆไว้ นอกจากนี้ในศาสนาพุทธก็มีคำสอนที่ให้เห็นความสำคัญของธรรมชาติ โดยท่านพุทธทาสกล่าวว่า “ธรรมะคือธรรมชาติ” และจากการถ่ายทอดประสบการณ์ของพระครูมานัสสีพิทักษ์ที่มีการจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจของชาวบ้านกลับคืนจากความแห้งแล้ง โดยมีแนวคิดที่ว่าแม่น้ำเป็นผู้ให้คุณประโยชน์แก่มวลมนุษย์จึงมีบุญคุณต่อมนุษย์ ผวนกับความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติว่าแม่น้ำมีเทวดาอารักษ์อยู่ หรืออธิบายด้วยแนวคิดสิทธิของสิ่งมีชีวิต (Biotic Rights) ที่มีสิทธิเท่าเทียมกับมนุษย์ในการดำรงอยู่ในโลกผืนนี้

² ด.ญ.น้ำผึ้ง จันทร์สุข ชั้น ป. 5. สัมภาษณ์ 12 ธันวาคม 2545.

จะเห็นได้ว่าแนวคิดของการที่พระเจ้าสร้างธรรมชาติขึ้นมาแล้วมนุษย์ควรรักษาไว้ ต่างอยู่ในใจชาวมุสลิมแทบทุกคน ในชุมชนศาลาแดงเองไม่ว่าจะเป็นแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก หรือผู้ปกครองของเด็กหลายคนได้กล่าวสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวและนำมาใช้ในการบรรยายให้เด็กฟังและใช้สอนลูกของตัวเองอีกด้วย

ดังนั้นแม้ว่าช่วงแรกเด็กจะรับไม่ไวนัก แต่หากใช้เวลาที่มีบริบทของชุมชนที่เคร่งศาสนา เช่นนี้ ไม่นานเด็กน่าจะมีจิตสำนึกต่อการรักษาคลองแสนแสบที่มากขึ้นและน่าจะยั่งยืนต่อไป

หน่วยที่ 4-5 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ และการแข่งเรือ

เนื่องจากมีเวลาจำกัด ครูผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 4-5 จึงยุบรวมหน่วยทั้งสองไว้ด้วยกัน จัดขึ้นในวันที่ 25 ธันวาคม 2545 ใช้เวลา 2 ชั่วโมง ซึ่งผลการสอนที่ผ่านมาเป็นที่ชื่นชอบของเด็กๆที่ได้เรียนรู้เรื่องการว่ายน้ำและการพายเรือในคลองแสนแสบ แต่ขาดการเชื่อมโยงกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง

จุดประสงค์ เพื่อให้นักเรียน 1) มีความรู้เรื่องการเตรียมร่างกายก่อนที่จะว่ายน้ำและพายเรือ 2) มีความรู้เรื่องการว่ายน้ำและการพายเรือ 3) มีทักษะในการว่ายน้ำและพายเรือ 4) มีทัศนคติที่ดีต่อคลองแสนแสบ

สาระการเรียนรู้ การเตรียมร่างกายก่อนที่จะออกกำลังกายมีความสำคัญเพื่อป้องกันการบาดเจ็บที่อาจเกิดขึ้นกับร่างกาย ส่วนเนื้อหาเรื่องการว่ายน้ำและการพายเรือเหมือนภาคเรียนที่แล้ว ที่เพิ่มเติมคือการที่เด็กๆมีความสุขและสนุกกับการเล่นน้ำในคลองแสนแสบ ถือได้ว่าคลองแสนแสบสร้างประโยชน์ให้กับเรา เป็นความสุขที่อยู่ใกล้ตัว เป็นความสุขที่ทำให้เด็กๆอยู่ใกล้ธรรมชาติ ดังนั้นเด็กๆรวมทั้งผู้ใหญ่ไม่ควรจะทำร้ายคลองด้วยการทิ้งของเสียต่างๆลงคลอง เราควรอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสันติ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ โดยให้เด็กๆเปลี่ยนเสื้อผ้าและไปพร้อมกันที่ศาลาริมคลอง จากนั้นเตรียมร่างกายด้วยการวิ่งเหยาะๆ แล้วแบ่งกลุ่มเด็กออกเป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มที่เรียนว่ายน้ำ และกลุ่มที่เรียนพายเรือ อาจารย์ผู้รับผิดชอบการสอนหน่วยนี้รวมทั้งครูในหน่วยอื่นๆ และชาวบ้านมาช่วยกันดูแลเรื่องความปลอดภัยให้เด็กๆ

การวัดผลและประเมินผล ใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์

แหล่งการเรียนรู้ คลองแสนแสบ เรือ

ผลการดำเนินงาน

พบว่าเด็กๆตื่นเต้นที่จะได้เรียนในคลองแสนแสบ จนอดใจรอให้ถึงเวลาไม่ไหว ช่วงพักเที่ยงเด็กๆที่ว่ายน้ำเป็นก็ลงไปเล่นน้ำในคลองแล้ว ในการสอนวันนี้เด็กมีทักษะดีขึ้น ว่ายน้ำและพายเรือได้ดีขึ้น เด็กยิ้มแย้มแจ่มใจดี แต่เนื่องจากเวลาการสอนมีจำกัด ครูผู้รับผิดชอบจึงยังไม่ได้

โยงความสัมพันธ์ระหว่างความสนุกที่ได้รับจากคลองแสนแสบ กับการช่วยกันรักษาคลองแสนแสบ คาดว่าน่าจะได้พัฒนาต่อไปในภาคเรียนหน้า

ประเมินผล พบว่าเด็กให้ความสนใจเรื่องการพายเรือและการว่ายน้ำอย่างมาก บางคนถึงกับบอกว่าจะให้ที่บ้านใช้เรือเมื่อรอกยนต์เสีย แม้ว่าเด็กจะขึ้นชมบทเรียนนี้ และในภาคเรียนที่แล้วไม่ได้โยงกับเรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ในภาคเรียนนี้มีเวลาจำกัดเนื่องจากมีเวลาทำการวิจัยเหลืออยู่ไม่มาก จึงใช้วันที่สอนคือวันที่สี่อมวลชนไปทำข่าว ดังนั้นจึงถูกละหุกอาจารย์ที่รับผิดชอบจึงไม่มีเวลาที่จะโยงเนื้อหาไปสู่เรื่องจิตสำนึกได้ อย่างไรก็ตามความผูกพันกับคลองเมื่อได้ไปสัมผัส และการโยงกับเนื้อหาเรื่องจิตสำนึกที่จะรักษาคลองฯ ในหน่วยอื่นได้ส่งผลต่อความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อมของเด็กเป็นอย่างมาก จนบางครั้งเด็กจะสะท้อนเป็นคำพูดที่แสดงให้เห็นถึงมุมมองแบบองค์รวม (Holism) ที่มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้ และมองธรรมชาติเป็นมากกว่าวัตถุที่ให้ประโยชน์กับมนุษย์ หากแต่ให้ความรู้สึกวาคลองแสนแสบมีชีวิตเหมือนมนุษย์แต่อาจจะช่วยตัวเองไม่ได้ เด็กจึงสะท้อนว่า “จะไม่ให้ใครมาทำร้ายคลองแสนแสบ” “จะบอกไม่ให้ทิ้งขยะลงคลอง” “หากใครทิ้งขยะลงคลองก็ช่วยกันเก็บขึ้นมา” เป็นต้น

หน่วยที่ 6 เกษตรธรรมชาติ กับการประดิษฐ์เรือจิ๋ว

จากผลการดำเนินการในภาคเรียนที่ 1/2545 พบว่าครูที่รับผิดชอบหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยยังไม่สังเกตเห็นที่จะสอนบุตรรวมทั้งทักษะในการท่องเที่ยวในชุมชน หากแต่มีศักยภาพในเรื่องการเกษตรเนื่องจากเป็นสอนวิชาเกษตรและเคยได้รับรางวัลครูสอนเกษตรดีเด่นของเขตหนองจอกมาก่อน ดังนั้นทีมวิจัยจึงเสนอแนะการสร้างเสริมศักยภาพ (Empowerment) ให้เหมาะสม ด้วยการปรับเนื้อหาจากการท่องเที่ยวมาสู่การเกษตร อนึ่งเนื่องจากในพื้นที่ยังมีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมจากการทำการเกษตร ซึ่งแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกที่เป็นชาวบ้านในชุมชนเคยให้ข้อคิดเห็นว่า หากชุมชนศาลาแดงยังมีปัญหามลภาวะจากสารเคมี ควรจะแก้ปัญหาให้เป็นชุมชนที่ปลอดสารพิษ ซึ่งจะเป็นจุดขายในการท่องเที่ยวได้ดีกว่าในปัจจุบัน ดังนั้นทีมวิจัยคิดว่าไม่แปลกอะไรหากสรุปบทเรียนแล้วมีการปรับแก้ให้สอดคล้องกับศักยภาพและข้อเท็จจริงในชุมชน ดังนั้นหน่วยที่ 6 จึงเริ่มด้วย หน่วยย่อยที่ 6.1 เกษตรธรรมชาติ โดยนำไปเรียนในวิชาเกษตรที่เป็นวิชาแกน เนื่องจากการแก้ไขปัญหามลภาวะเรื่องเวลาการสอนไม่พอแล้ว ทีมวิจัยต้องการสร้างเสริมพลังให้ครูผู้สอนด้วยการประสานงานกับผู้รู้หรือวิทยากรที่อยู่ในชุมชนคือชาวบ้านที่เป็นแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก และชุมชนใกล้เคียงคือศูนย์เกษตรธรรมชาติหนองจอกและสวนดวงตะวัน ซึ่งเป็นหน่วยงานพัฒนาเอกชน (NGO) ด้วยวิธีการสอนที่让孩子ได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ในห้องเรียนธรรมชาติ

ส่วนหน่วยย่อยต่อมามีการพัฒนาจากเรื่องของที่ระลึกที่พยายามโยงกับเรือที่เป็นหัวข้อหลักของหลักสูตรท้องถิ่นซึ่งเป็นแนวคิดที่ดีอยู่แล้ว แต่จากการสรุปบทเรียนที่ผ่านมาพบว่าเด็กมีปัญหาเรื่องการเตรียมอุปกรณ์ต่างๆในการเรียน ปัญหาเรื่องจำนวนเด็กมากในขณะเวลาน้อย ทีมวิจัยจึงเสนอแนะการเสริมสร้างพลังในการสอน ด้วยการประสานกับตัวแทนบริษัทพิพิธภัณฑวัตถุเรือจิวซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ใกล้เคียง ให้มาสอน สาธิตและฝึกให้เด็กได้ทำเรือขนาดเล็กที่เคยใช้ในชุมชน โดยการใช้วิธีอาสาสมัครที่จะเรียนแทนการให้เรียนทั้งหมด ส่วนเวลาที่ใช้ในการเรียนจะใช้ในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) นอกจากนี้จะแก้ปัญหาเรื่องเวลาน้อยในภาคเรียนที่แล้ว ยังเป็นการนำเสนอให้ครูเห็นแนวการสอนของกลุ่มที่ทำเรือเป็นอาชีพแต่ขาดขั้นตอนของการสอน แต่ใช้วิธีร่วมกันทำงานกับเด็กซึ่งเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่

หน่วยย่อยที่ 6.1 เกษตรธรรมชาติ

หน่วยย่อยที่ 6.1 จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนได้ 1) ความรู้เรื่องแนวคิดเรื่องเกษตรธรรมชาติ 2) มีทัศนคติที่ดีต่อการทำเกษตรธรรมชาติเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม 3) สามารถโยงความสัมพันธ์ระหว่างการทำเกษตรธรรมชาติกับการรักษาคลองแสนแสบ

สาระการเรียนรู้ แบ่งออกเป็น 2 เรื่อง ได้แก่ 1) แนวคิดเกษตรธรรมชาติ เน้นการใช้วิธีการทางธรรมชาติแทนการใช้สารเคมีในการทำเกษตร เนื่องจากธรรมชาติสร้างอาหารให้พืช และสร้างความสมดุลแห่งการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างพืชและสัตว์ สารอาหารให้ใช้ปุ๋ยหมักแทนปุ๋ยเคมี และการรักษาหน้าดินต้องหมั่นคลุมดิน มีการปรับปรุงดินด้วยปุ๋ยพืชสดจากการไถกลบ และป้องกันโรคแมลงศัตรูพืชด้วยการปลูกพืชผสมผสาน 2) ศาสนากับการรักษามรดกชาติจากความเชื่อที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างและควบคุมปรากฏการณ์แห่งจักรวาล สร้างและกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ลม น้ำ และพืชผลและสร้างความสมดุลของธรรมชาติอีกด้วย (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วยการจัดการเรียนนอกสถานที่ 2 แห่ง คือ นำนักเรียนชั้น ป. 6 จำนวน 30 คน ไปศึกษาเรื่องเกษตรอินทรีย์ ณ ศูนย์เกษตรธรรมชาติหนองจอกและสวนดวงตะวัน เขตหนองจอก ในวันจันทร์ที่ 9 ธันวาคม 2545 วิทยากรโดยคุณดิศทัต วิจารณ์ ภัคชณ์ ผู้จัดการศูนย์ฯ และนำนักเรียนชั้น ป.5 จำนวน 30 คน ไปศึกษาเรื่องเกษตรธรรมชาติ ณ ชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ในวันอังคารที่ 17 ธันวาคม 2545 โดยคุณประเสริฐ สุขถาวรและคุณโนรี แพฝึกฝน แกนนำชมรมฯ

กระบวนการวัดและประเมินผล ใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์ และการศึกษาคำตอบจากใบงาน

แหล่งการเรียนรู้ วิทยากรท้องถิ่น ได้แก่ ผู้จัดการศูนย์เกษตรธรรมชาติหนองจอก และแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ส่วนสถานที่ ได้แก่ สวนดวงตะวัน และชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก

ผลการดำเนินการสอน

1. คูณสวนดวงตะวัน ได้ผลต่อการเรียนรู้ของเด็กเป็นอย่างมาก เด็กมีความกระตือรือร้นที่จะฟัง ถาวิทยากร และสนใจที่จะดูอย่างสังเกตในพืชที่ปลูกตามแนวเกษตรธรรมชาติ และเกษตรอินทรีย์ เห็นระบบการพึ่งพากันระหว่างพืชและสัตว์โดยไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง เห็นการนำข้าวมาสีเป็นข้าวกล้องในโรงสีขนาดเล็กซึ่งราคาไม่แพงอันเป็นการพึ่งตัวเอง แถมยังได้รำข้าวซึ่งเป็นประโยชน์ในการทำอาหารให้ไก่และเปิด เห็นการเลี้ยงไก่และเปิดด้วยใช้วิธีแทรกเตอร์ คือการย้ายกองไก่ เพื่อให้มูลจากไก่หรือเปิด เป็นอาหารในแปลงพืชที่มาลง เป็นต้น เด็กได้เห็นด้วยตนเองว่าการทำการเกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรธรรมชาติ สามารถทำได้จริง ในขณะที่เด็กดูงานได้ทำใบงานถามความรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติและเกษตรอินทรีย์เปรียบเทียบกับเกษตรทั่วไปในด้านการกำจัดศัตรูพืช ปุ๋ย การเตรียมดิน ประโยชน์ของการสีข้าวกล้อง เปรียบเทียบการเลี้ยงไก่ของสวนดวงตะวันกับชุมชนศาลาแดง หลักของการปลูกผักสวนครัวที่สวนดวงตะวัน และสอบถามถึงการประยุกต์ความรู้ที่ได้ไปใช้ และข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะ

2. คูณชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกที่ตั้งขึ้นมาราว 3-4 ปีมาแล้วหลังจากพูดคุยกันในวงถือนีลอดร่อกันโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้งแวดลอมในชุมชนมีสภาพที่ดีโดยไม่ใช้สารเคมีในการทำเกษตร ส่วนวิธีการสอนครั้งนี้แกนนำชมรมฯได้ประสานกับเจ้าหน้าที่เกษตรจากสำนักงานเขตหนองจอก มาร่วมกันให้ความรู้กับเด็กๆ ตั้งแต่อธิบายแมลงมีสองประเภทใหญ่ๆ คือตัวเบียนเป็นแมลงที่ทำร้ายและตัวห้ำไม่ทำร้ายพืช เสร็จแล้วมีกิจกรรมจับแมลงในนาแล้วมาเปรียบเทียบสัดส่วนและประเภทระหว่างแมลงตัวห้ำและตัวเบียน ซึ่งผลคือส่วนใหญ่เป็นแมลงตัวห้ำที่ไม่ทำลายพืชกว่าร้อยละ 80 จากนั้นก็โยให้เหินว่ามีปริมาณไม่มากดังนั้นการใช้ยาฆ่าแมลงจึงไม่จำเป็น อีกทั้งพระเจ้าได้กำหนดให้มีใบข้าวเกินกว่าความจำเป็นเพื่อการมีชีวิตรอดของข้าวหลายใบ แท้จริงแล้วพระเจ้าให้ไว้เพื่อเป็นอาหารของแมลง ซึ่งทำให้อรรถชาติเกิดความสมดุลของการพึ่งพาอาศัยของสิ่งมีชีวิตในโลกเพราะธรรมชาติจะอยู่ด้วยกันได้

การประเมินผล

1. คูณสวนดวงตะวัน จากการประเมินความรู้ของเด็กจากใบงาน พบว่าเด็กส่วนมากจะยังให้คำอธิบายเกษตรธรรมชาติและเกษตรอินทรีย์ได้ไม่ค่อยถูกต้องนัก แต่บอกการเปรียบเทียบความแตกต่างในการกำจัดศัตรูพืช การใช้ปุ๋ย การเตรียมดินระหว่างสวนดวงตะวันและชุมชนศาลาแดงได้ดี อาจเนื่องจากการสรุปให้คำนิยามอาจจะยากเกินไป แต่การเรื่องต่อมาข้างต้นเป็นเรื่องเชิงเทคนิคที่สามารถเข้าใจได้ง่าย ร่วมกับมีประสบการณ์เดิมอยู่แล้ว

ในประเด็นที่จะเอาความรู้ไปทำอะไร คำตอบส่วนใหญ่คือ ไปทำเกษตรธรรมชาติที่บ้าน หรือที่โรงเรียนมหาเถรศิษย์ / เพื่อทำมาหากิน และปลูกเองเป็น นำไปประกอบอาชีพในภายภาคหน้าได้ และถ้ามีคนต้องการอยากรู้และชอบ จะแนะนำ

ส่วนข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ได้แก่ ผักสวนครัวจะทำเป็นธรรมชาติโดยไม่ฉีดยาฆ่าแมลง ผักและผลไม้จะได้ปลอดสารพิษ อยากให้เกษตรกรที่อื่นมาดูเกษตรที่นี่เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ที่บ้านของตนเอง อยากให้โรงเรียนเรามีแบบนี้บ้าง อยากจะมาก็ได้ชมผักหรือสัตว์และโรงสี / ผมเห็นด้วยกับเจ้าของสวนแห่งนี้ อยากให้มีอีกครั้งหนึ่ง/ อยากให้คุณครูพามาที่สวนดวงตะวันอีกครั้ง ชอบไก่มาก เพราะว่าไก่อารัก / ชอบไก่ ไก่ฟ้าไขใบใหญ่และลำตัวไก่ใหญ่และอ้วน ถ้าที่บ้านปลูกผักจะเอาความรู้นี้ไปใช้ และควรปลูกผักสวนครัวเอาไว้กิน

สรุปเด็กๆได้รับความรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติด้วยตัวเอง นอกจากนี้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของธรรมชาติ และยังคิดว่าเอาไปใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรที่บ้านและที่โรงเรียน บ้างก็นำไปใช้ในอาชีพในอนาคต และมีหลายคนคิดเผื่อแม่แก่เกษตรกรที่อื่นที่อยากให้มาดูงานเหมือนตนบ้าง ซึ่งหลังจากที่พาเด็กไปดูงานประมาณสองสัปดาห์ทราบว่าเด็กพาผู้ปกครองมาดูงานที่สวนดวงตะวันอีกครั้งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าการเรียนวิชาเกษตรไม่น่าเบื่อ แม้ว่าจะมีเวลาไม่มาก แต่การสอนที่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับเด็กตลอดเวลาทั้งพาเด็กไปเห็นจริง เหล่านี้จะกล่อมเกลารักวิชาความสัมพันธ์ของธรรมชาติ เช่น ระวังพืช สัตว์ ดิน และแม้แต่โยงไปกับน้ำในคลองแสนแสบในชุมชนก็ตาม ความรู้ ความประทับใจในวันนี้ของเด็กจะถูกฝังลึกเข้าไปในใจของเขา คนที่จะเป็นกำลังสำคัญในอนาคตที่จะรักษาธรรมชาติไว้ นอกจากนี้ได้แสดงให้เห็นบทบาทของครูที่ได้ทำหน้าที่ที่สำคัญของการสร้างคนดีของแผ่นดิน และนี่ก็เป็นหัวใจของหลักสูตรท้องถิ่น ที่จะสร้างให้เด็กๆในชุมชนศาลาแดงได้เป็นกำลังสำคัญในการที่จะรักษาธรรมชาติอันรวมไปถึงคลองแสนแสบด้วย

ส่วนการประเมินความรู้ของเด็กจากใบงาน พบว่าเกือบทั้งหมดสามารถให้ความหมายของเกษตรธรรมชาติได้ถูกต้อง แต่ไม่สามารถให้ข้อแตกต่างระหว่างเกษตรธรรมชาติกับเกษตรอินทรีย์ อาจเป็นเพราะเนื้อหาละเอียดเกินไปทำให้เด็กแยกความแตกต่างได้ลำบาก อย่างไรก็ตาม อาจจะต้องอธิบายให้เข้าใจต่อไป เนื่องจากชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกกำลังประสานงานกับสำนักงานเขตในการพยายามที่ผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งเป็นเรื่องของชุมชนศาลาแดงเอง และมีความสำคัญในแง่ของหากทำเกษตรอินทรีย์ต้องควบคุมเรื่องสารเคมีมากกว่าเกษตรธรรมชาติ เพราะดินและน้ำที่เป็นปัจจัยการผลิตหากเป็นเกษตรอินทรีย์ไม่สามารถที่จะแปดเปื้อนสารเคมีต่างๆได้ ซึ่งน้ำส่วนใหญ่ที่ใช้ในชุมชนนี้ต่างมาจากคลองแสนแสบโดยตรง บ้างก็แยกจากคลองมาทางลำประโดง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าปัญหานี้ของคลองแสนแสบในย่านนี้คือปนเปื้อนสารเคมีจากยาฆ่าแมลงหรือที่ไหลมากับน้ำจากที่นาในหน้าฝน ดังนั้นหากชุมชนนี้จะทำเกษตรอินทรีย์ต้อง

ร่วมมือกันรักษาสภาพน้ำในคลองแสนแสบมากกว่านี้ จากเหตุผลนี้จึงเป็นแรงผลักดันให้วิทยากรที่เป็นแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกได้คิดกลยุทธ์ในการที่จะทำให้น้ำในคลองสะอาด ดังจะกล่าวในบทถัดไป

ส่วนเรื่องความรู้ในเรื่องแมลงที่มีประโยชน์ (ตัวห้ำ) และที่ไม่มีประโยชน์ (ตัวเบียน) เด็กทุกคนสามารถตอบได้หมด อาจเป็นเพราะกระบวนการเรียนที่ปฏิบัติจริงจึงทำให้เด็กสามารถเข้าใจได้ดี ซึ่งการสอนเรื่องนี้ประสานกับคำสอนทางศาสนาจะทำให้เด็กเข้าใจได้ดีว่าไม่มีเหตุผลใดที่จะต้องใช้ยากำจัดแมลง หากแต่ใช้วิถีธรรมชาติจะดีที่สุด เห็นได้ว่าบทเรียนของวิทยากรชาวบ้านสามารถเข้าไปนั่งในใจของเด็กๆได้ดี ไม่ต้องเรียนเนื้อหาหนักแต่ไกลตัว และเด็กมาปรับใช้ไม่ได้เรียนง่ายแต่สนุกและได้ประโยชน์ต่อชุมชนของตนเองเป็นหัวใจอีกประการหนึ่งของหลักสูตรท้องถิ่น เน้นความรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติ และโยงกับคำสอนของศาสนาอิสลามเรื่องพระเจ้าเป็นผู้สร้างธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันระหว่างพืชกับแมลง ปัญหาของการใช้สารเคมีในการทำการเกษตรที่มีต่อดินและน้ำ โดยเฉพาะน้ำในคลองแสนแสบ ส่วนกิจกรรมที่ให้เด็กมีประสบการณ์ตรงคือ การให้ไปจับแมลงในท้องนาแล้วนำมาแยกประเภทตัวห้ำ ตัวเบียนพบว่าที่ตัวห้ำมีจำนวนมากกว่ามาก จึงสรุปว่าแมลงที่มีอยู่จำนวนมากในนาของเราเป็นแมลงไม่มีโทษ ดังนั้นไม่ควรใช้ยากำจัดแมลง หากแต่ควรใช้วิธีการสร้างความสมดุลทางธรรมชาติมากกว่าการรวมตัวของชาวบ้านเองที่ปรารถนาอยากจะทำให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนและในเขตหนองจอกมีสภาพดี เริ่มก่อตั้งราว 2-3 ปี จุดเริ่มต้นจากการพูดคุยในช่วงที่มีชีวิตร่วมกันของชุมชนในการปฏิบัติศาสนกิจนอกรอบ

จากการประเมินด้วยการสังเกตและสัมภาษณ์ พบว่าเด็กส่วนใหญ่มีความสนุกสนานกับกิจกรรมการสอน โดยเฉพาะตอนไปจับแมลงในท้องนาแล้วนำมาแยกประเภทว่าอะไรเป็นศัตรู อะไรเป็นมิตรกับพืช ดังเด็กชายเทวัญ สามเสือ กล่าวว่า

“ผมชอบตอนจับแมลงที่สุดครับ เพราะสามารถแบ่งชนิดแมลงได้ว่าตัวไหนไม่ทำลายพืช และตัวไหนเป็นศัตรูพืช กิจกรรมอื่นที่ชอบทั้งพายเรือและว่ายน้ำ...”³

การดำเนินงานทั้งสองกิจกรรมได้นำอาจารย์ที่สอนวิชาเกษตรไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับวิทยากรท้องถิ่น และเพื่อให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงกับหน่วยงานต่างๆในชุมชนและที่อยู่ใกล้เคียง ในการสานความร่วมมือในการให้ความรู้กับเด็กต่อไปในอนาคต

การวิเคราะห์พบว่าในภาคเรียนที่ 2 นี้มีการชูประเด็นการเกษตรไว้ในหลักสูตรท้องถิ่น เนื่องจากในแง่นิเวศวิทยาการเกษตรต้องใช้อาหารจากน้ำและดิน นอกจากนี้พื้นที่ในชุมชนศาลาแดงมีอาชีพหลักคือการทำนา ซึ่งในชุมชนได้มีกลุ่มที่รณรงค์การทำเกษตรธรรมชาติและมีชาวนา

³ เด็กชายเทวัญ สามเสือ ชั้น ป.5 สัมภาษณ์. 25 ธันวาคม 2545.

หลายคนได้พยายามที่ใช้สารเคมีให้น้อยที่สุด ทั้งนี้เป้าหมายสูงสุดคือการการทำเกษตรอินทรีย์ซึ่งหมายความว่าดินและน้ำในพื้นที่ต้องไม่แปดเปื้อนสารเคมีเลย กลยุทธ์ที่แกนนำความคิดด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชนใช้มีหลากหลายทั้งในด้านการแสดงให้เห็นผลผลิตที่ได้ผล ตลอดจนนำเรื่องความเชื่อต่อคำสอนของพระเจ้าเกี่ยวกับธรรมชาติมาใช้ว่าเป็นการจัดสรรของพระเจ้าที่ลงตัวอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องใช้ยากำจัดแมลงใดๆเพราะแมลงตัวที่ทำลายพืชมีน้อยกว่าตัวที่ไม่ทำลายพืช

ถ้าหากมองในแง่ของเมืองไทยมีวัฒนธรรมข้าว ซึ่งในงานเรื่องบางชั้นของแสงค์ได้กล่าวถึงในแง่ทางกายภาพคือระบบนิเวศของข้าวในเมืองไทยโดยเฉพาะที่ลุ่มขนาดใหญ่ในภาคกลางและมีภูมิอากาศเหมาะสม และในแง่จิตวิญญาณของคนไทยที่ผูกพันกับข้าวทั้งในแง่ของความเชื่อและโลกทัศน์อันส่งผลต่อวิถีชีวิต เช่น ความเชื่อว่ามีแม่โพสพที่เป็นแม่ของข้าวจะอุทิศร่างและวิญญาณของเธอให้แก่ร่างกายของมนุษย์ ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรมไหว้แม่โพสพด้วย ซึ่งความเชื่อดังกล่าวชาวไทยพุทธในชุมชนศาลาแดงไม่เหลือร่องรอยไว้แม้แต่น้อย มองข้าวเป็นเรื่องทางกายภาพเท่านั้นที่จะตอบสนองการผลิตที่มากหรือน้อยของชาวนา ดังนั้นการใช้จ่ายค่าหอยเชอรี่ หรือการใช้สารเคมีต่างๆเป็นเหตุของการผลิตเพื่อให้ได้ปริมาณมากๆเท่านั้น ส่วนผลกระทบที่ตามมาจากสิ่งแวดล้อมในดินและในคลองแสนแสบเป็นพิษ ชาวนาที่ได้รับอันตรายจากสารเคมี เป็นเรื่องที่อยู่ไกลตัวอย่างไรก็ตามกลยุทธ์ที่กลุ่มชาวไทยพุทธได้ต่อสู้เพื่อการลงทุนต่ำและผลผลิตพอประมาณมองเห็นได้จากการปรับตัวจากปลูกข้าวตอซัง⁴

ดังนั้นหากจะรณรงค์เรื่องสิ่งแวดล้อมกับชาวนาต่อไป อาจจะสร้างความหมายใหม่ของวัฒนธรรมข้าว เช่น ชาวมุสลิมสร้างคุณค่าในแง่ความศักดิ์สิทธิ์ที่ข้าวและธรรมชาติทุกชนิดเป็นของพระเจ้า ชาวไทยพุทธอาจรื้อฟื้นมิติด้านจิตวิญญาณของแม่โพสพที่เราคงไม่ยักให้น้ำและอาหารที่มีพิษแก่ผู้ที่บุญคุณแก่เรา นอกจากนี้หากมองในมิติทางศาสนาหากเราทำการเกษตรแต่ทำให้ธาตุดินและธาตุน้ำแปดเปื้อนสารพิษซึ่งส่งผลต่อธาตุดินและธาตุน้ำในร่างกายเช่นกันเพราะสรรพสิ่งต้องเกี่ยวพันกัน

หน่วยย่อยที่ 6.2 การประดิษฐ์เรือจั่ว จากผลการประเมินหน่วยที่ 6.3 ในภาคเรียนที่ผ่านมาที่พบปัญหาเวลาที่ใช้สอนน้อย ในขณะที่มีจำนวนเด็กมาก รวมทั้งมีเนื้อหาเรื่องซับซ้อน ประเด็นเหล่านี้เป็นผลให้บรรยากาศการเรียนประดิษฐ์เรือดูเคร่งเครียด ดังนั้นจึงได้มีความพยายามที่จะแก้ปัญหาด้านต่างๆได้แก่ สำหรับเวลาที่ไม่พอ ใช้วิธีการแทรกเข้าไปในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) แทนแยกเป็นไปเรียนต่างหาก ส่วนเนื้อหาเรื่องจำนวนเด็กมากซึ่งอาจทำให้สอนได้ไม่ทั่วถึง จึงได้แก้ปัญหาโดยการอาสาสมัครนักเรียนที่ค่อนข้างโตในที่นี้คือชั้น ป.5 - ป.6 ที่ต้องการ

⁴ ข้าวที่เจริญเติบโตหลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วล้มซังข้าวให้เอนเรียบกับพื้นแทนการขูดถางออกไป เมื่อได้ที่ข้าวที่ยังเหลือในซังข้าวจะงอกขึ้นมาโดยมีตอข้าวที่แข็งแรง ทนทานต่อการกัดกินของหอยเชอรี่ อีกทั้งยังประหยัดเมล็ดพันธุ์ข้าวด้วย (ผู้วิจัย)

เขียนทำเรือจิวจำนวน 20 คน ส่วนงบประมาณค่าใช้จ่ายในการวัสดุและค่าวิทยากรที่มิจัยเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งต่อไปหากโรงเรียนและชุมชนเห็นประโยชน์อาจจะใช้งบประมาณจากงานเลี้ยงนำชา มาใช้ในการสร้างองค์ความรู้แทนการสร้างวัตถุ

คณะวิทยากรเชิญมาจากพิพิธภัณฑ์เรือจิวที่เป็นองค์กรเอกชนที่ต้องการอนุรักษ์องค์ความรู้และศิลปะของเรือจิวประเภทต่างๆ นอกจากนี้ยังมีส่วนในการประดิษฐ์เรือเล็กที่เคยใช้ใน ชุมชนและเรืออื่นที่น่าสนใจให้กับศูนย์การเรียนรู้ที่ร่วมกันทำระหว่างโรงเรียน ชุมชนและนักวิจัย จุด ประสงค์ของการเชิญวิทยากรนั้นไม่ได้เน้นผลลัพธ์ที่เป็นเรือที่สวยงาม หากแต่เป็นกระบวนการที่ คณะวิทยากรใช้สอนเด็ก และผลลัพธ์ที่สนใจคือความรู้และทัศนคติของการเรียนของเด็ก รวมทั้ง การนำไปโยงกับวิถีชีวิตของตัวเองอย่างไร นอกจากนี้ต้องการให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างวิทยากรที่เป็นช่างฝีมือแต่ไม่ได้มีประสบการณ์การสอน กับครูที่รับผิดชอบวิชาที่มีความรู้ เรื่องการสอนแต่ไม่มีประสบการณ์จริงของการสร้างเรือเล็ก รวมทั้งชาวบ้านในที่นี้ลุงสอย ทับทิม ที่ เคยมีประสบการณ์สร้างเรือใหญ่ในอดีต อันเป็นที่มาของการสร้างแนวการสอนที่เกี่ยวกับการสร้าง สิ่งประดิษฐ์ด้วยตัวโรงเรียนและชุมชนเอง

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนได้ 1) ความรู้เรื่องการประดิษฐ์เรือจิว 2) สร้าง ทัศนคติที่ดีในการประดิษฐ์เรือจิวที่โยงกับหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเรือ 3) สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวิทยากร ครูผู้รับผิดชอบ ตัวแทนชาวบ้านและนักเรียน

สาระการเรียนรู้ จากความรู้เรื่องเรือที่วิทยากรเคยประดิษฐ์เรือไว้ในศูนย์การเรียนรู้โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ซึ่งประกอบด้วยเรือที่เคยมีในชุมชนศาลาแดง ได้แก่ เรืออีแปะ เรือเข็ม เรือ ลำปั่น เรือลำปั่นจ่าง เป็นต้น เพื่อรำลึกถึงเรือในอดีตได้มีการประดิษฐ์เรือจิวซึ่งเป็นการย่อส่วนจาก เรือใหญ่ ซึ่งในอดีตชาวบ้านที่เป็นช่างต่อเรือจะมีความรู้ที่จะทำเองในชุมชนหรือในชุมชนใกล้เคียง ได้ เรือที่จำเป็นต้องใช้กันทุกหลังเรือนคือ เรืออีแปะเป็นเรือขนาดเล็กนั่งได้ประมาณ 2 คน ดังนั้นใน การสอนครั้งนี้จะสอนการต่อเรืออีแปะขนาดย่อ เนื่องจากในอดีตเป็นเรือต่อที่นิยมใช้กันมากใน ภาคกลางและภาคใต้

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วยติดต่อคุณฐากร วิบูลกิจธนากรและคณะซึ่งเป็นวิทยากรจากพิพิธภัณฑ์เรือจิวให้มาสาธิตการต่อเรือจิวในวันที่ 26 ธันวาคม 2545 จากนั้น ประสานงานกับครูที่รับผิดชอบวิชา กพอ. หน่วยที่ 6 ในหลักสูตรท้องถิ่น และนักวิจัยชาวบ้าน ให้ รับสมัครนักเรียนที่อาสามาเรียนการต่อเรือจิวจำนวน 20 คน วิทยากรทั้ง 3 คน ได้อธิบายให้เด็ก ทราบถึงความสำคัญและวิธีการสำคัญในการต่อเรือ จากนั้นมีการประดิษฐ์เรืออีแปะซึ่งในอดีตใช้ กันแทบทุกบ้าน ซึ่งเรืออีแปะจิวทำง่ายไม่ซับซ้อนมาก ในขณะที่สอนวิทยากรให้กำลังใจเด็กตลอด ว่าไม่ยากเด็กๆแต่ละคนสามารถทำได้ ให้เด็กได้ประกอบเรือด้วยตัวเองคนละลำ เมื่อทำเสร็จแล้ว มาสรุปและวิจารณ์งาน

กระบวนการวัดและประเมินผล การสังเกตและสัมภาษณ์ และใบงาน

แหล่งการเรียนรู้ ตัวแทนพิพิธภัณฑ์เรือจิ๋ว

ผลการดำเนินงาน จากการสังเกตพบว่าเด็กๆให้ความสนใจเป็นพิเศษไม้เล็กๆที่อยู่ในมืออย่างมาก พยายามที่จะศึกษาจากครูพี่เลี้ยงในการทำเรืออีแปะขนาดย่อของตนเองอย่างใจจดใจจ่อ นับว่าเป็นการเรียนรู้ที่เด็กสนใจโดยไม่ต้องมีการบังคับแต่อย่างใด ครูพี่เลี้ยงให้ความสำคัญกับงานของเด็กแม้ว่าตนเองจะทำมาหลายชิ้นและชิ้นที่ซับซ้อนกว่านี้ ครั้นกลับมาทำงานระดับพื้นฐานกับเด็กๆก็ไม่เห็นความเบื่อหน่ายบนใบหน้าของครู ส่วนครูที่รับผิดชอบหน่วยและวิชา กพอ. ก็ได้ลองทำเรือไปพร้อมกับเด็ก ลุงสอยนักวิจัยชาวบ้านมาคอยชี้แนะเด็กเนื่องจากเคยต่อเรืออีแปะเมื่อสมัยหนุ่มๆ และกล่าวยืนยันว่าเรืออีแปะลำใหญ่มีวิธีการทำเช่นเดียวกับเรือจิ๋วที่เด็กทำ ดังนั้นจึงทำให้เด็กเห็นการเชื่อมโยงระหว่างเรือที่กำลังประดิษฐ์อยู่กับการต่อเรือในอดีต

เมื่อสอบถามความคิดเห็นในการต่อเรือจิ๋ว เด็กก็บอกว่าสนใจและอยากเรียนต่อเรือที่ยากกว่านี้อีก ส่วนความรู้และความคิดเห็นในใบงานพบว่า นักเรียนมีความรู้ในการต่อเรือประดิษฐ์ค่อนข้างดี สามารถบอกขั้นตอนและอุปกรณ์ในการทำงานได้ถูกต้อง และมีความคิดเห็นว่า รู้สึกดีใจมากที่ได้มาทำเรือจิ๋ว มีความรู้ที่ได้ทำเรือ และได้ความสนุกเพลิดเพลิน อยากให้มีสอนทำเรืออีก อยากให้มีการสอนเพื่อนและน้องๆด้วย การทำเรือจิ๋วก็นำมาทำเป็นอาชีพได้ ถ้าทำเรือขายก็จะได้อาเงินมาเลี้ยงครอบครัว รู้สึกว่าวิทยากรทำเรือเก่งมากแต่พวกตนทำไม่เก่ง หากแต่เชื่อว่าต่อไปสามารถทำได้เหมือนวิทยากรได้ ทำให้เกิดความสามัคคีภายในกลุ่ม ดีใจที่มีการเรียนการสอนหลายๆแบบ ทำให้เด็กมีความรู้ในทุกด้าน ทำให้เด็กมีความรู้มากขึ้นและอยากให้มีอย่างนี้ตลอดไปเรื่อยๆ

สรุปการสอนประดิษฐ์เรือจิ๋ว พบว่าเด็กๆได้ทั้งความรู้ ความสนุกสนาน ความสามัคคี ทำให้มีความรู้ที่หลากหลาย สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ในอนาคต ดังนั้นจึงอยากให้มีการสอนเช่นนี้ต่อไปอีก ให้กับกลุ่มอื่นๆเช่น เพื่อนและรุ่นน้องด้วย

การวิเคราะห์เรื่องการให้ความสำคัญกับเรือ ในหน่วยนี้คือการทำเรืออีแปะขนาดย่อ เพราะบทบาทของเรือในหน่วยนี้ทำหน้าที่ของการรื้อฟื้นภูมิปัญญาด้านการต่อเรือ ทำให้เห็นมุมมองอีกมิติทางด้านศิลปะนอกจากการแข่งขันเรือ ทำให้เกิดการเห็นคุณค่าของเรือและโยนไปสู่คลองแสนแสบในที่สุด อย่างไรก็ตามในการสอนยังไม่สามารถโยงเข้าสู่ประเด็นดังกล่าวได้ แต่เด็กจะเกิดความสุขจากการที่ได้เป็นผู้สร้างเรือลำเล็กๆ ในบรรยากาศของความเป็นกัลยาณมิตรของวิทยากร ส่วนหากมองเป็นเรื่องเศรษฐกิจเด็กๆสามารถพัฒนาความฝีมือไปสู่การทำเป็นอาชีพได้

2. ทดลองบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่น โดยมองความสัมพันธ์ของน้ำในคลองแสนแสบกับการทำการเกษตรของชาวบ้าน โดยแทรกเข้าไปในวิชาแกนที่มีอยู่แล้ว และใช้วิทยากรท้องถิ่นมากขึ้น แต่ใช้กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเช่นเดิม ดังในหน่วยที่ 6 หน่วยย่อยที่ 6.1 ได้แทรกหลักสูตรท้องถิ่นไปในวิชาเกษตร หน่วยย่อยที่ 6.2 แทรกหลักสูตรท้องถิ่นไว้ในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ส่วนในภาคเรียนที่ 2/2545 ได้มีการแทรกหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับการสอนการตรวจสอบสภาพน้ำของคลองแสนแสบ ในวิชาวิทยาศาสตร์ ดังรายละเอียดดังนี้

หลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ต่อสภาพน้ำในคลองแสนแสบ โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ คือมีการใช้เครื่องมือ และใช้การสังเกต โดยการจัดสอนให้เด็กตรวจสอบสภาพน้ำเป็น วิทยากรโดย ตัวแทนจากกองจัดการคุณภาพน้ำ สำนักการระบายน้ำ กรุงเทพฯ

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนได้ 1) มีความรู้เรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 2) มีความรู้เรื่องแหล่งที่มาของน้ำเสีย 3) มีความรู้เรื่องการสำรวจคุณภาพน้ำเบื้องต้น 4) ทำให้สามารถไปตรวจสอบคุณภาพน้ำในคลองแสนแสบอย่างง่ายด้วยตัวเอง 5) สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวิทยากรกับครูที่รับผิดชอบวิชาวิทยาศาสตร์

สาระการเรียนรู้ ก่อนที่จะตรวจสอบคุณภาพน้ำอย่างง่ายเป็น ควรมีความรู้เรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แหล่งที่มาของน้ำเสีย ปริมาณน้ำที่เราใช้แต่ละวัน การสำรวจแหล่งน้ำ (ในเรื่องของสี กลิ่น ความขุ่นใส อุณหภูมิ สัตว์เลี้ยง อาบน้ำ ชักล้าง ขยะ ส้วม บ้านเรือนรुकล้ำ ป่อน้ำบาดาล ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การบำบัดน้ำเสีย เชื้อปน ประตุระบายน้ำ แนวพีชธรรมชาติ)

นอกจากนี้เป็นการตรวจสอบคุณภาพน้ำจากการศึกษาประเภทของปลา เช่น ปลาพลวง ปลาเลียหิน หมายถึง น้ำดีมาก , ปลากระทิง ปลากระสุน หมายถึง น้ำค่อนข้างดี, ปลาไหล ปลาหมอ ปลาเข็ม หมายถึง น้ำพอใช้ได้, ปลานิล ปลากินยุง หมายถึงน้ำไม่ดี และหากไม่พบปลาเลยหมายถึงน้ำแย่มาก

กระบวนการเรียนรู้ เริ่มจากทีมวิจัยติดต่อวิทยากรจากกองจัดการคุณภาพน้ำ สำนักการระบายน้ำ กรุงเทพมหานคร ในวันที่ 12 ธันวาคม 2545 และประสานงานกับครูผู้สอนวิชาวิทยาศาสตร์นำนักเรียนชั้น ป.5 และ ป.6 ซึ่งกำลังเรียนวิทยาศาสตร์ ได้มาเรียนรู้เรื่องการตรวจสอบคุณภาพน้ำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรท้องถิ่นที่เพิ่มเติมขึ้นมา เพื่อสอนให้เด็กที่อยู่ริมคลองแสนแสบย่านชุมชนศาลาแดงได้ตรวจสอบคุณภาพน้ำอย่างง่ายด้วยตัวเอง ป.5 จำนวน 23 คน ป.6 จำนวน 19 คน รวม 41 คน ซึ่งกระบวนการสอนเริ่มจากอธิบายถึง การอนุรักษ์น้ำ แหล่งที่มาของน้ำเสีย วิธีการสำรวจลำน้ำ จากนั้นแบ่งฐานการเรียนรู้ออกเป็น 4 ฐาน ได้แก่ ฐานที่ 1 ศึกษาลักษณะทางกายภาพจากน้ำที่ตกมาจากคลองแสนแสบหน้าโรงเรียน ประกอบด้วย ความขุ่น/ใส กลิ่น อุณหภูมิ ฐานที่ 2 ศึกษาสภาพความเป็นกรด/ด่างของน้ำ ฐานที่ 3 ศึกษาสิ่งมีชีวิตเล็กๆที่อยู่ในน้ำด้วยกล้องจุลทรรศน์ ฐานที่ 4 ตรวจสอบค่าออกซิเจนในน้ำ จากนั้นแบ่งเด็กออกเป็น 8 กลุ่มๆละประมาณ 5 คน

ให้เวียนกันไปตามฐานต่างๆที่มีวิทยากรประจำฐานอยู่ ผ่านครบทุกฐานให้มีการสรุปผลที่ได้ภายในกลุ่ม จากนั้นส่งตัวแทนสรุปผลร่วมกันทั้งชั้นเรียน

ผลของน้ำในคลองแสนแสบในวันนี้ น้ำมีอุณหภูมิ 32 องศาเซลเซียส ในขณะที่อากาศมีอุณหภูมิ 34 องศาเซลเซียส ความเป็นกรดต่าง (pH) 7-8 ออกซิเจนละลายน้ำ 5.6 มิลลิกรัมต่อลิตร ซึ่งวิทยากรสรุปว่าน้ำในคลองในการตรวจชั้นพื้นฐานมีสภาพดี อย่างไรก็ตามในการตรวจครั้งนี้ไม่สามารถบอกค่าสารเคมีที่มีในคลองแสนแสบได้ เพราะต้องใช้อุปกรณ์ที่เล็กซึ่งกว่านี้

กระบวนการวัดและประเมินผล จากการสังเกตและสัมภาษณ์ และใบงาน

ผลการดำเนินงาน พบว่าเด็กๆสามารถบันทึกความรู้ลงในใบงานได้อย่างครบถ้วนในสิ่งที่วิทยากรสอน และในขณะที่เรียนเด็กๆมีความสนใจทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นช่วงการบรรยายซึ่งเห็นได้จากการบันทึกใบงานได้ดีดังที่กล่าวไปแล้ว และในช่วงการทดลองที่แบ่งเป็น 4 ฐาน เด็กมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้เป็นอย่างมาก ไม่ต้องการบังคับให้เรียนหรือบังคับให้ตั้งใจเรียน ส่วนในด้านทัศนคติพบว่าทั้งเด็ก ป.5 และป.6 ต่างมีความประทับใจในคณะวิทยากรและวิธีการสอนที่ให้ความเป็นกันเองด้วยการสอนร้องเพลงประกอบการบรรยาย และการให้ทดลองให้เห็นจริงด้วยพี่เลี้ยงที่มีท่าที่เป็นมิตรในแต่ละฐาน อยากให้วิทยากรมาสอนอีก นอกจากนี้หลายคนก็แสดงความคิดเห็นว่าดีใจที่ได้มาตรวจสภาพน้ำในคลองแสนแสบวันนี้มีสภาพดี ทำให้มีความต้องการที่จะรักษาคคลองแสนแสบให้มีสภาพดีต่อไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ประทับใจวิทยากร เด็กๆชอบการสอนที่ผู้สอนเป็นกันเอง แม้เนื้อหาจะยากควรจะสอดแทรกความสนุก ในที่นี้คือสอนร้องเพลงเกี่ยวกับการรักษาน้ำ แต่วิธีการพูดวิทยากรจะพูดจากเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย ทำตัวเหมือนพี่สอนน้อง แต่ที่เด็กๆสนใจอาจเป็นเพราะการได้ทดลองให้เห็นจริงโดยใช้เครื่องมือที่แปลกใหม่ ทำให้กระตุ้นความอยากรู้อยากเห็นมากขึ้น ดังการสะท้อนของเด็กๆดังนี้

“หนูมีความรู้สึกว่าคุณครูที่มาสอน เป็นคนใจดีมากและถ่ายทอด(ความรู้)ให้พวกหนูทุกคน และครูก็ให้ทดลองด้วยนะค่ะ ครูทุกคนใจดีมากและหนูขอขอบคุณครูมากเลยนะค่ะที่มาสอนหนูในวันนี้ และก็ให้ความสนุกสนานมาก หนูอยากให้คุณครูทุกคนมาถ่ายทอดความรู้และความสนุกสนานอีกนะค่ะ หนูขอให้มาสอนอีกนะค่ะ”⁵

“ผมอยากให้พี่มาสอนอีก และวันนี้ผมได้ความรู้เกี่ยวกับคลองแสนแสบ และผมได้ทดลองด้วย”⁶

“ผมประทับใจที่พี่มาสอนผมให้ตรวจน้ำในคลองแสนแสบของผม ผมประทับใจมาก”⁷

⁵ ด.ญ. วิจิตรา สุขวิเศษ ป.5. เขียนในใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

⁶ ด.ช. ธนพล เทศงามถ้วน ป.5. เขียนในใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

⁷ ด.ช. พรเทพ ขอสอง ป.5. เขียนในใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

2. เด็กๆได้โยงเนื้อหาที่เรียนเข้ากับการรักษาน้ำในคลองแสนแสบ ด้วยการเสนอความเห็นที่ต้องเก็บขยะ ไม่ทิ้งสารเคมีและสิ่งปฏิกูลลงคลองดังนี้

“เราต้องช่วยกันเก็บขยะออกจากคลองให้หมดไป จะได้ไม่มีมลพิษในคลอง น้ำจะได้ไม่เน่าเสีย เราจะได้มีน้ำใช้ได้นานๆ ถ้าบ้านใครทำนาก็ไม่ควรซื้อสารเคมี เพราะน้ำจากสารเคมีก็จะลงไปไหลในคลองทำให้น้ำเน่าเสียได้ ไม่ถ่ายอุจจาระลงไปไหลในคลองเพราะทำให้น้ำเน่าเสีย และไม่ปล่อยน้ำเสียลงในคลอง”⁸

นอกจากนี้เห็นได้ว่าเด็กมีความผูกพันกับคลองแสนแสบ และกลัวว่าคลองที่ตนรักจะสกปรกแต่เมื่อผลการตรวจค่าออกซิเจนในน้ำหรือ BOD บ่งบอกว่าน้ำมีคุณภาพดี ทำให้เด็กดีใจดังนี้

“หนูรู้สึกสนุกสนาน และได้รู้่าน้ำในคลองแสนแสบมีน้ำเป็นอย่างไร มีสีอะไร ทำให้เรารู้ในสิ่งที่เราไม่รู้เลยว่าน้ำในคลองแสนแสบสะอาดเพียงใด เมื่อเรียนแล้วเราควรนำไปอนุรักษ์คลองแสนแสบให้สะอาดต่อไป”⁹

“หนูรู้สึกดีใจมาก ที่ได้มีแม่น้ำลำคลองที่สะอาด ไม่มีสิ่งสกปรก หนูพอใจในสิ่งที่หนูมีอยู่ตอนนี้ เช่น หนูมีแม่น้ำลำคลองที่ดีและสะอาด หนูอยากให้แม่น้ำลำคลองอย่างนี้ตลอดไป”¹⁰

“รู้สึกดีใจมาก ที่ได้มีโอกาสมาทดลองกับสภาพน้ำของคลองแสนแสบว่าสะอาดหรือสกปรก ได้สำรวจน้ำกับเครื่องมือทดลองของพี่ๆที่มาสอน หนูจะช่วยรักษาคลองแสนแสบ”¹¹

วิเคราะห์ได้ว่าเป็นการบูรณาการสองรูปแบบทั้งเป็นการสอดแทรกเนื้อหาเข้าไปในวิชาวิทยาศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันเป็นแบบคู่ขนาน คือมีการสอนให้เกิดจิตสำนึกในรายวิชาอื่นเช่นกัน ดังที่ผ่านมาในภาคเรียนที่ 1/2545 ซึ่งครอบคลุมในมิติด้านวัฒนธรรม ในขณะนี้เป็นการครอบคลุมมิติทางด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งผลดีของการบูรณาการคือนอกจากจะทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น ยังสอนให้เด็กมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมิติต่างๆมากขึ้น

3. หลักสูตรของหนู เป็นแนวคิดของทีมนักวิจัยที่นำแนวคิดเรื่องกระบวนการสื่อสารสองทางและการเรียนแบบผู้เรียนมีส่วนร่วมในกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นของตัวเอง จึงได้ทดลองทำกิจกรรมที่จะแสดงให้เห็นว่าผู้เรียนน่าจะมีส่วนในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นนอกจากผู้ใหญ่คือครูและชาวบ้านเป็นผู้กำหนด

กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง 1) จัดกิจกรรมหลักสูตรของหนู เพื่อให้เด็กได้แสดงความคิดเห็นใน 3 ประเด็น ได้แก่ ความภูมิใจและความเสียสละ สิ่งทีหนูอยากรู้ และหนูอยากให้ครูสอนอย่างไร 2)

⁸ ด.ญ. มณสิชา เต้าปั้น ป.5 เขียนในใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

⁹ ด.ญ.สุกัญญา ชัยสมร ป.6. เขียนในใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

¹⁰ ด.ญ. สุนิสา ขำภา ป.6. เขียนเขียนใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

¹¹ ด.ญ.สุวรรณี ทิมกันันท์ ป.6 เขียนในใบงาน. 12 ธันวาคม 2545.

นำข้อมูลจากเด็ก มาร่วมประชุมกับคณาจารย์ แบ่งงานการตั้งข้อมูล แล้วนำผลมาคุยกันว่าอะไรบ้าง และอะไรที่ครูทำได้ อะไรที่ทำให้ไม่ได้ เพราะอะไร ซึ่งนับว่าเป็นการสื่อสารสองทางที่เด็กได้แสดงในสิ่งที่คิดและอยากให้เป็น และครูสามารถที่ให้เหตุผลว่าทำได้หรือไม่ได้เพราะอะไร 3) เสนอข้อมูลให้โรงเรียนสำหรับไปใช้ในการวางแผนสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนถัดไป

จุดประสงค์ เพื่อให้นักเรียนได้ 1) แสดงบทบาทของการมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นของตนเอง 2) เพื่อเสนอวัฒนธรรมการเรียนการสอนแบบใหม่ที่เป็นการสื่อสารสองทาง 3) เพื่อรวบรวมข้อมูลในความคิดเห็นและความต้องการของนักเรียนต่อครู เพื่อนำไปใช้ในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนต่อไป

สาระการเรียนรู้ หัวใจในการศึกษาที่สำคัญสิ่งหนึ่งคือการสอนโดยให้เด็กเป็นศูนย์กลาง แต่หากหลักสูตรท้องถิ่นที่คิดขึ้นมาเกิดขึ้นมาจากผู้ใหญ่ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น ครู ผู้ปกครองหรือชาวบ้าน แต่ไม่เคยมีใครมาถามผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียที่สุดคือผู้เรียน มีคำถามว่า ผู้ใหญ่จะรู้ได้อย่างไรว่าหนูอยากเรียนอะไร อยากให้สอนแบบไหน ไม่มีใครมาถามใจของเด็กเลย

หากมองในแง่ของการสื่อสารแล้ว หลักสูตรที่ผู้ใหญ่กำหนดจึงเป็นการสื่อสารทางเดียว (One Way Communication) เท่านั้น เด็กเพียงผู้รับสารเท่านั้น แต่หากรับฟังความคิดเห็นของเด็กต่อหลักสูตรที่ผู้ใหญ่ทำมาให้ก็จะทำให้การสื่อสารสมบูรณ์มากขึ้นเพราะทำให้การสื่อสารครบวงจร คือเป็นการสื่อสารสองทาง (Two Ways Communication) แต่หากมองในแง่การมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรแล้ว ผู้ใหญ่คิดแล้วเด็กแสดงความคิดเห็นไม่เพียงพอ เพราะเป็นการมีส่วนร่วมในระดับประเมินผลเท่านั้น แต่ที่จริงแล้วเด็กควรจะมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมวางแผนพร้อมกับผู้ใหญ่ว่าเขาอยากจะทำหรือไม่อยากจะทำอะไร ในขณะเดียวกันที่ผู้ใหญ่มีวุฒิภาวะมากกว่าก็ต้องให้เหตุผลว่าทำได้หรือไม่ได้เพราะอะไร ดังนั้นการสื่อสารสองทางที่เกิดขึ้นในกระบวนการมีส่วนร่วมของการศึกษาของเด็กและผู้ใหญ่ ควรมีทุกขั้นตอน ตั้งแต่ ร่วมคิด/วางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมให้ข้อมูลต่างๆ

ดังนั้นในเบื้องต้นของการจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการศึกษาที่ผู้ใหญ่เป็นผู้กำหนด มาเป็นเด็กมีส่วนร่วมกับการจัดทำหลักสูตร จึงควรทำกิจกรรมนำร่องชื่อ “หลักสูตรของหนู” ก่อน โดยมีหลักการแรกคือ ตั้งข้อมูลที่แท้จริงจากตัวเองออกมาก่อน หรือเรียกว่าให้เกิดการมีส่วนร่วมในระดับต้นคือร่วมให้ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นของตัวเอง ได้แก่ 1) ความภูมิใจและความเสียสละในชีวิตของตัวเอง 2) สิ่งทีหนูอยากรู้ 3) หนูอยากให้ครูสอนอย่างไร เมื่อได้ข้อมูลต้องให้ครูได้รับทราบและพิจารณาความเป็นไปได้ของการจัดทำ จากนั้นมีการสื่อสารแลกเปลี่ยนพูดคุยกับเด็กหาแนวทางที่เหมาะสมร่วมกันเป็นรูปแบบของหลักสูตรท้องถิ่นฉบับผู้เรียนมีส่วนร่วม

จากนั้นควรให้เด็กมีส่วนร่วมในการดำเนินหลักสูตรและประเมินผลหลักสูตร เหมือนที่ทำมาในภาคเรียนก่อน โดยที่หลังทำกิจกรรมแต่ละอันจะมีการประเมินความรู้ และความคิดเห็นของ

เด็กตลอด จากนั้นเมื่อขึ้นเทอมใหม่ก็นำผลการประเมินมาใช้ปรับแก้ไขหลักสูตรและกิจกรรมให้เหมาะสมกับผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมซึ่งตรงกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้ ที่อาศัยแนวคิดเรื่อง ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญา (Cognitive Constructivism) ที่ถือว่าผู้เรียนเป็นผู้กระทำและเป็นผู้ สร้างความรู้ด้วยตนเอง และทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Constructivism) ที่ถือว่าผู้เรียน สร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่น โดยผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรม หรืองานใน บริบททางสังคม ซึ่งการผนวกแนวคิดดังกล่าวจะทำให้ผู้เรียนสร้างความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ด้วยตนเอง มีการเรียนรู้สิ่งใหม่ที่ขึ้นอยู่กับความรู้อันเดิม และมีความเข้าใจในสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบัน ด้วยวิธีการ สอนที่ใช้การจัดกิจกรรม สิ่งแวดล้อม

กระบวนการเรียนรู้ เริ่มจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับทีมงานเรื่องแนวคิดที่让孩子มีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรของตัวเอง ซึ่งจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมด้านการศึกษ จากผู้ใหญ่เป็นผู้กำหนดเท่านั้น เปลี่ยนเป็นให้เด็กมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งในช่วงแรกอยู่ระดับต้นของการ มีส่วนร่วมกำหนดหลักสูตรท้องถิ่น นั่นคือคือมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการของ ตนเอง ก่อนที่ผู้ใหญ่จะทำหลักสูตรท้องถิ่นต่อไป นำความคิดเห็นของเด็กเข้าที่ประชุมครูทั้งโรงเรียน ในเบื้องต้นให้ครูแสดงความคิดเห็นถึงความเป็นไปได้มากนักน้อยเพียงใดต่อสิ่งที่เด็กคิด จากนั้นตัวแทนทีมงานวิจัยเป็นสื่อกลางที่จะสื่อสารระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ โดยเสนอแนวทางในการให้ เด็กมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นมากขึ้นเป็นขั้นตอน

กระบวนการวัดและประเมินผล จากการสัมภาษณ์เด็กและครู

ผลการดำเนินงาน จากการจัดกิจกรรม “หลักสูตรของหนู” ขึ้นครั้งแรกในวันที่ 14 ธันวาคม 2545 โดยมีเด็กตั้งแต่ชั้น ป.3 - ป.6 เพื่อให้เด็กมีส่วนร่วมในการร่างหลักสูตรท้องถิ่นใน อนาคต โดยเริ่มต้นด้วยการมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวเอง ซึ่งวิทยากรได้รวบรวมเป็น 3 หมวดด้วยได้แก่ สิ่งที่น่าสนใจและเสียตาย สิ่งทีหนูอยากรู้ และหนูอยากให้คุณสอนอย่างไร

1. สิ่งที่น่าสนใจและเสียตาย

1.1 สิ่งทีหนูภูมิใจ จากสิ่งทีอยู่ใกล้ตัวได้แก่ ครอบครัว ไปสู่สภาพแวดล้อมที่ดีและสวยงามของชุมชน ไปสู่โรงเรียนทีสะอาดน่าอยู่ มีการจัดกิจกรรมให้นักเรียนและสอนให้เล่นกีฬา ไปสู่ ประเทศ และโลก นอกจากนี้ยังภูมิใจในสภาพแวดล้อมรอบๆตัวที่ดี ได้แก่ 1) ลำคลองสะอาดอยู่ ใกล้โรงเรียน และใช้เป็นเส้นทางคมนาคม มีสัตว์น้ำอาศัยอยู่ ชุมชนสะอาด มีความเจริญขึ้น เช่น มี ไฟฟ้า น้ำประปา 2) มีธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทีสวยงามร่มรื่น เช่น ศาลาริมน้ำ สวน ต้นไม้ ดอกไม้ ป่า ภูเขา ทะเล ฝาย ฯลฯ 3) มีครอบครัวและชุมชนทีน่าอยู่ คือ บ้านทีสวยงาม ครอบครัวอบอุ่น พ่อ แม่ดูแลลูกๆ แม่ให้เงินมาโรงเรียนทุกวัน บุคคลในชุมชนร่วมใจกันดูแลชุมชน มีเพื่อนๆเยอะ 4) โรงเรียนสวยงาม สะอาด น่าอยู่ ห้องเรียน โรงเรียนจัดกิจกรรมให้นักเรียนบ่อยๆ 5) ได้มีโอกาสเรียน หนังสือ อ่านหนังสือ วาดภาพ ระบายสี ได้เล่นกีฬาต่างๆ เช่น วอลเลย์บอล ฟุตบอล วายน้

เป็นต้น มีความเป็นระเบียบ เป็นคนดี 6) ได้ทำความดีต่อพ่อแม่และคุณครู 7) มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น โทรศัพท์ วิทยุ ตู้เย็น เตียนนอน เครื่องนุ่งห่ม ของเล่น รถยนต์ รถจักรยาน 8) ได้เกิดมาเป็นคน ได้อยู่ในชุมชน ประเทศไทย 9) โลกใบนี้ ดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ 10) ภูมิใจในสิ่งที่ได้รู้ได้เห็น

1.2 สิ่งที่น่าสูญเสีย/เสียใจ ส่วนใหญ่มีการโยงกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนค่อนข้างมาก รวมถึงการทำลายคลองแสนแสบด้วย และเสียใจที่คนในครอบครัวมีส่วนทำให้สภาพแวดล้อมเสียหาย อาจจะเห็นคุณค่าของเรือมากขึ้นจากการเรียนหลักสูตรเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงจึงย้อนไปนึกเสียใจเรือที่หายไป นอกจากนี้ยังเลยไปถึงปัญหาสังคมในชุมชนเกี่ยวกับยาบ้า และปัญหาประเทศทั้งในอดีตและปัจจุบัน ดังรายละเอียดดังนี้ 1) สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง เช่น ลำคลองยังคงมีขยะ ชาวบางส่วนของบ่อบำบัดมลพิษลงในคลองทำให้ปลาตาย โรงเรียนเริ่มมีขยะบ้าง ป่าไม้ถูกทำลาย 2) บุคคลในชุมชนและครอบครัว เป็นสาเหตุทำให้สภาพแวดล้อมเสียหาย 3) เรือพายที่เคยมีหายไป และสิ่งมีชีวิตในน้ำก็ไม่ค่อยมีให้เห็น 4) มีการขายยาบ้าในชุมชน 5) ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น โทรศัพท์ วิทยุ ตู้เย็น เตียนนอน เครื่องนุ่งห่ม ของเล่น รถยนต์ รถจักรยาน เนื่องจากชำรุดหรือหายไป 6) ไม่ได้ร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียน ไม่ได้เล่นกีฬา ไม่มีการบ้าน 7) ทุกคนและสัตว์ต่างๆที่ต้องตาย 8) ไม่มีเงิน เงินหายไป 9) ต้องย้ายบ้านใหม่ บ้านหลังเก่า 10) ประเทศไทย กรุงเทพมหานคร ประเทศที่โดนตีแตก บ้านเมืองที่โดนน้ำท่วม

2. สิ่งที่น่าอยากรู้ ประกอบด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อม ตัวเอง ชุมชน อื่นๆที่อยู่ใกล้ตัว ดังนี้ 1) สิ่งแวดล้อมรอบตัวที่เด็กพบเจอเป็นประจำ เช่น แม่น้ำลำคลองเกิดได้อย่างไร สัตว์ในคลองมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ 2) เรื่องเกี่ยวกับตัวของนักเรียนเอง เช่น การหายใจ อวัยวะต่างๆในร่างกาย ซึ่งเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ 3) เรื่องเกี่ยวกับชุมชนของนักเรียน เช่น ชุมชนศาลาแดงเกิดได้อย่างไร รวมถึงเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีในชุมชนของผู้เรียนเอง 4) เรื่องวิทยาศาสตร์อื่นๆ ที่เด็กยังไม่เคยได้เจอในชุมชนที่อาศัย เช่น สัตว์ทะเล จักรวาลและดวงดาวต่างๆ 5) เรื่องกีฬา การว่ายน้ำ การดำน้ำ 6) เทคโนโลยีต่างๆ เช่น เกี่ยวกับการทำงานของโทรศัพท์ วิทยุ โทรศัพท์ ที่นักเรียนเคยได้พบหรือได้ยินมา 7) อาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า

3. หนอยากให้ครูสอน มีทั้งในเรื่องเนื้อหาและวิธีการ เกี่ยวกับเนื้อหา ได้แก่ อยากรู้สอนในสิ่งที่ไม่รู้ สอนคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ อยากรู้สอนกีฬา เช่น ว่ายน้ำ และสอนเรื่องสัตว์ และสอนหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการสอน ได้แก่ อยากรู้สอนด้วยความตั้งใจ และถูกวิธี แต่เรื่องการให้การบ้านมีสองความคิดคือ บ้างก็อยากได้การบ้านมาก บ้างก็อยากได้การบ้านน้อย สอนไม่ยากเกินไป สอนแบบสบายๆ ไม่เครียด สนุกสนาน พาไปทัศนศึกษา ใช้สื่อเทคโนโลยี ให้ปฏิบัติจริง และให้แสดงออกมากๆ

เรื่องอื่นๆ เช่น อยากให้ครูสอน สอนมารยาทและระเบียบวินัย สอนเรื่องการรักษาความสะอาด สอนละหมาด

จะเห็นได้ว่าเด็กๆ มีความคิดเห็นที่น่าสนใจมาก ในเรื่องความภูมิใจและความเสียสละ เห็นได้ชัดว่าเด็กในชุมชนศาลาแดงมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก รู้สึกผูกพัน ทำให้สิ่งที่อยากรู้มีเรื่องคลองแสนแสบทั้งในมิติด้านวัฒนธรรม และมิติด้านวิทยาศาสตร์ อนึ่งเด็กมีการมองแบบองค์รวม ไม่ได้แยกความสนใจเป็นเรื่องเดียว แต่มีความซับซ้อนสนใจทั้งเรื่องที่ใกล้ตัวและไกลตัว ทั้งเรื่องสิ่งแวดล้อมและเรื่องของเทคโนโลยี ส่วนข้อเสนอที่เสนอให้ครูสอนก็น่าสนใจว่าที่จริงแล้วเด็กอยากได้พี่ อยากรู้ได้เพื่อน มากกว่าครูๆ ซึ่งสะท้อนออกมาว่าอยากให้สอนสนุก ไม่เครียด สอนไม่ยากและที่น่าสนใจคือเด็กเรียกร้องอยากที่จะแสดงออกและได้เรียนแบบปฏิบัติจริง ในขณะที่เดียวกันเด็กก็ยังสนใจเรื่องระเบียบวินัยที่ควรจะเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมร่วมกัน ซึ่งนำข้อคิดเห็นของเด็กมาให้ครูแบ่งหมวดหมู่และแสดงความคิดเห็น ดังรายละเอียดดังนี้

ความคิดเห็นของครู

จากข้อมูลที่รวบรวมมาจากนักเรียนนั้น จะพบว่าส่วนใหญ่แล้ว นักเรียนจะมีความผูกพันและสนใจอยู่ในสิ่งรอบๆ ตัว ที่ได้พบเป็นประจำเสมอ แต่นักเรียนยังไม่ได้รับการอธิบายเกี่ยวกับปัญหาหรือเรื่องราวต่างๆ ที่ได้พบมากนัก ทำให้เกิดคำถามมากมาย

เมื่อจัดแยกเป็นกลุ่มๆ แล้วจะมีเรื่องเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์มากที่สุด รองลงมาจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับศิลปะวัฒนธรรมในท้องถิ่นของผู้เรียน รวมไปถึงการงานอาชีพ ซึ่งครูสามารถที่จะนำความรู้ต่างๆ มาสอนได้โดยตรง ตามความต้องการของเด็ก โดยอาศัยข้อมูลที่เด็กอยากให้เราสอนแบบไหนเป็นตัวจัดกิจกรรมด้วย โดยจะเน้นให้ผู้เรียนได้ใช้สิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวที่เด็กพบประจำ หรือมีอยู่ในท้องถิ่นแล้วเป็นสื่อการสอนให้มากที่สุด เพื่อตอบสนองให้เด็กได้รับความรู้หรือคำตอบในสิ่งที่อยากรู้ ซึ่งถ้าเด็กมีคำตอบในเรื่องใกล้ตัวอย่างดีแล้ว เด็กจะสามารถคิดโยงไปถึงเรื่องอื่นๆ ที่อยู่ไกลตัวได้ง่ายขึ้น

ในการจัดกิจกรรมเพื่อตอบสนองสิ่งที่เด็กอยากรู้นั้น เราอาจนำเรื่องต่างๆ มาบูรณาการรวมตัวได้เลย เพื่อจะทำให้มีความหลากหลายในการใช้ความคิด จะได้ไม่น่าเบื่อ ตัวอย่างเช่น เรื่องของคลองแสนแสบนี้เอง เราใช้ได้ทุกวิชา ซึ่งจะทำให้เด็กได้รับสิ่งที่ต้องการได้ครบถ้วน

จากความคิดเห็นของนักเรียนและครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ทีมวิจัยได้มีข้อคิดเห็นดังนี้

1. เด็กของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงมีลักษณะโดดเด่นมากในเรื่องของความผูกพันกัน

ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่ตนเองอยู่ เนื่องจากเติบโตในชุมชนชนบทที่มีท้องนาและมีคลองแสนแสบ ทำให้การปลูกฝังการสร้างจิตสำนึกให้รักชาติธรรมชาติ คลองแสนแสบและระบบนิเวศน์ไม่ยาก เพราะใจของเด็กผูกพัน และเห็นภาพของธรรมชาติที่ดีและไม่ดีได้ด้วยตาของตนเอง

2. อิทธิพลจากการบริโภคนิยมยังเข้าถึงเด็กน้อย เนื่องจากสิ่งแวดล้อม ฐานะและที่สำคัญการได้รับการกล่อมเกลาจากศาสนาพุทธและอิสลาม ตลอดจนพ่อแม่และโรงเรียนเป็นอย่างดี

3. สิ่งที่เด็กต้องการกับสิ่งที่ผู้ใหญ่ต้องการมีความสอดคล้องกัน ที่จะทำให้ชุมชนน่าอยู่ และมีสิ่งแวดล้อมที่ดี ส่งผลให้กระบวนการสอนของครูสามารถสร้างให้เด็กเกิดจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมไม่ยาก และต่อไปสามารถสร้างให้เด็กเข้าใจแนวคิดแบบองค์รวมที่มนุษย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ไม่ยาก

3. ที่น่าสนใจคือเด็ก ๆ มีความกระตือรือร้นที่จะได้รับความรู้ทั้งเรื่องใหม่ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ เรื่องสัตว์ เรื่องที่ทำนายอย่างคณิตศาสตร์ และเรื่องใกล้ตัว เช่น กีฬา วายน้ำ และสนใจที่จะเรียนหลักสูตรท้องถิ่นที่แทรกวัฒนธรรมท้องถิ่น และสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

4. อยากให้ครูสอนด้วยความตั้งใจ สอนที่ได้ความรู้แต่ปรับเนื้อหาให้เหมาะกับเด็กคือไม่ยากเกินไป และที่น่าสนใจมากคือเด็กต้องการความเป็นเพื่อนจากครู ด้วยการสอนแบบสบายๆ ไม่เครียด สนุกสนาน ทำยสุดเด็กต้องการเรียนด้วยการปฏิบัติจริงและแสดงออกมากๆ รวมถึงการไปเห็นโลกภายนอกจากการทัศนศึกษา

แนวทางปฏิบัติ

ทีมวิจัยเห็นว่าอาจจะนำเนื้อหาที่เด็กสนใจที่หลากหลายมาแทรกในสาระการเรียนรู้ รวมทั้งนำมาจัดหมวดหมู่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและเกี่ยวข้องกับชุมชน นำมาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่บังคับใช้ในปีการศึกษา 2546

วิธีการคือ เริ่มต้นการวางแผนทางการสอนของทั้งโรงเรียน ในแต่ละปีและภาคการศึกษา ด้วยการนำผลของการสังเคราะห์ความคิดเห็นของเด็กเป็นตัวตั้ง (มีการสอบถามเป็นระยะๆ เนื่องจากความคิดเห็นของเด็กอาจเปลี่ยนไปตามบริบทของชุมชน/สังคม ที่เปลี่ยนแปลง) นำนโยบายที่ได้รับมอบหมายมาวางคู่กับกับความต้องการของเด็ก จากนั้นหาวิธีการแนวทางที่เด็กก็มีความสุขที่ได้เรียนอย่างที่หวัง ขณะทีนโยบายต่างๆได้รับการปฏิบัติ

กระบวนการเรียนการสอน ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมระหว่างครูกับศิษย์ ครูและศิษย์มีการต่อยอดความรู้ซึ่งกันและกัน เด็กเปิดโลกทัศน์ในสิ่งที่ผู้ใหญ่มีประสบการณ์และความรู้ด้านต่างๆ ผู้ใหญ่ก็ได้เรียนรู้วิธีคิดที่บริสุทธิ์ของเด็ก และเรียนรู้จินตนาการของเด็กที่ผู้ใหญ่ขาดหายไปจากการกระทำของระบบสังคมที่ทำให้ติดกรอบ การเปิดใจยอมรับในศักยภาพของกันและกัน เป็นที่มาของวิธีการที่หลากหลายที่นำมาใช้ในการเรียนการสอน เช่น วิธีการที่จะไม่ทำลายจินตนาการของเด็ก

และส่งเสริมสร้างสรรค์ให้พัฒนาจนก่อตัวเป็นนวัตกรรมทางสังคมโดยเฉพาะเรื่องของความคิดที่ส่งผลทำให้ชุมชน/สังคม/ประเทศชาติมีความสันติสุข

วิธีการที่สนับสนุนให้จินตนาการของเด็กกล้าแก่งจนเป็นนวัตกรรมทางสังคมใหม่ เช่น สอนให้เด็กคิดเป็น ทำเป็น มีเหตุผล มีอารมณ์ที่ดี ที่มีวิสัยคิดว่าน่าจะใช้วิธีการสอนด้วยการปฏิบัติจริงด้วยการใช้ห้องเรียนธรรมชาติที่มีราคาสูงที่สุดยิ่งกว่าเทคโนโลยีใด สอนในสิ่งที่เด็กเห็นภาพจะได้ผลดีกว่าสอนในเรื่องที่ไกลตัว แต่ที่สำคัญผู้สอนต้องเป็นคนที่มีความคิดสร้างสรรค์อย่างมากในการประยุกต์สิ่งรอบตัวมาใช้กับวิชาแทนที่เคร่งเครียดไม่สนุก ให้กลายเป็นเนื้อหาที่สนุก

นอกจากนี้ท่าทีของครูต้องเปลี่ยนจากครูที่เด็กกลัว เป็นครูที่เป็นเพื่อนของเด็กทุกเมื่อ จะทำให้พัฒนาการของเด็กที่มีทุนทางสังคมที่ดีจากสิ่งแวดล้อมที่ยังเป็นธรรมชาติได้ก้าวหน้าและเข้มแข็งจนเป็นกำลังสำคัญของชุมชน สังคมและประเทศชาติ

อย่างไรก็ตามแนวคิดหลักสูตรของหนูนั้นนอกจากจะใช้กับโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงแล้ว ยังขยายไปยังโรงเรียนที่มีบริบทใกล้เคียงกัน เช่น โรงเรียนในชนบทต่างๆที่มีจำนวนมาก เด็กจะมีลักษณะใกล้เคียงกันในเรื่องความใกล้ชิดกับธรรมชาติ การมีจิตใจอ่อนโยนจากการกล่อมเกลามาสิ่งแวดล้อมและสังคมแบบดั้งเดิม จุดเด่นของทุนทางสังคมเช่นนี้ นำมาให้เข้มแข็งให้มากขึ้นด้วยหลักสูตรท้องถิ่น และวิธีการสอนที่ยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง หรือในที่นี้คือวิธีการสอนที่สนใจใน"หลักสูตรของหนู"นั่นเอง

สรุปกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นครั้งที่ 2 มีทั้งการปรับเนื้อหาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงให้เหมาะสมมากขึ้น มีทั้งปรับเนื้อหาให้โยงระหว่างเนื้อหากับการอนุรักษ์คลองแสนแสบมากขึ้นโดยโยงทั้งในมิติทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม และปรับในประเด็นที่ชุมชนมีศักยภาพอยู่คือทางด้านการเกษตรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการทดลองบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นในรายวิชาวิทยาศาสตร์ จากนั้นได้ลองทำหลักสูตรท้องถิ่นในขั้นต้นคือสำรวจความคิดเห็นของเด็กในประเด็นความสนใจและสิ่งที่อยากให้ครูสอนรวมทั้งวิธีการที่อยากให้ครูสอนด้วย จากนั้นสร้างกระบวนการสื่อสารสองทางด้วยการจัดประชุมครูเพื่อศึกษาข้อมูลดังกล่าวของเด็กและนำมาใช้ประกอบในการทำหลักสูตรตามความเป็นไปได้ในโรงเรียนและชุมชน

การประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ภาคเรียนที่ 2 /2545

ส่วนการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นในภาพรวม จากกลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 กลุ่มได้แก่ นักเรียน ครู และชาวบ้าน พบว่ากลุ่มนักเรียนมีความรู้อยู่ในระดับปานกลางถึงสูงหากมีการสอนหลายภาคเรียนหรือมีการสอนเนื้อหาในลักษณะซ้ำๆน่าจะมีระดับความรู้สูงขึ้น (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 3) อย่างไรก็ตามประเด็นที่เป็นหัวใจในการสอนหลักสูตรท้องถิ่นนี้เป็นเรื่องที่ยากกว่านั้นคือเรื่องของทัศนคติในประเด็นการสร้างจิตสำนึกให้รักชาติคลอง แต่พบว่ากระบวนการสอนตาม

หลักสูตรท้องถิ่นรวมกับกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในส่วนที่สร้างการเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์กลับเป็นส่วนสนับสนุนให้เกิดจิตสำนึกในเด็กได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญและยากอีกประการหนึ่งก็คือ แนวโน้มทางด้านพฤติกรรมที่จะรักษาคลอง พบว่ากลับได้ผลคือเด็กสามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน การพัฒนาคลองแสนแสบ และการพัฒนาชุมชน (รายละเอียดตารางข้อมูล ภูมิภาคผนวกที่ 3)

ส่วนการประเมินผลอาจารย์ พบว่าได้รับความรู้เรื่องหลักสูตรท้องถิ่นในด้านการสร้างหลักสูตรและมีระบบมากขึ้น การร่วมกันทำงานในคณะครู การตรวจสอบความต้องการของผู้เรียน การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน จากนั้นอาจารย์ในโรงเรียนได้เรียนรู้ความต้องการของโรงเรียนกับชุมชน มีการให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น มองความต้องการของชุมชนและนักเรียน มีการศึกษาศักยภาพของชุมชน วิธีการสอนที่เหมาะสมกับหลักสูตรท้องถิ่น และวิธีการประเมินผลหลักสูตร ในด้านทัศนคติของอาจารย์เกี่ยวกับหลักสูตรและงานวิจัย พบว่าส่วนใหญ่มีความเห็นด้านบวกต่อการใช้หลักสูตรท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องการสอนด้วยการปฏิบัติจริง การให้ความสนใจกับผู้เรียนเป็นสำคัญ การสร้างให้นักเรียนมีความภูมิใจในชุมชน รองลงมาเป็นการได้ใกล้ชิด เห็นศักยภาพของชุมชนมากขึ้น มองเห็นว่าสามารถนำหลักสูตรท้องถิ่นมาใช้ในวิชาแกนได้ และเชื่อว่าหลักสูตรท้องถิ่นที่สอนจะทำให้เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบได้ ส่วนแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม พบว่าส่วนใหญ่จะมีการเปลี่ยนแปลงการสอนเพราะเห็นถึงความสำคัญของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลาย โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและศักยภาพของผู้เรียน เน้นการเรียนด้วยการปฏิบัติจริงในห้องเรียนธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้การทำหลักสูตรท้องถิ่นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับชุมชนมากขึ้น ได้เห็นศักยภาพของบุคลากรในชุมชนมากขึ้น คนในชุมชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 3)

ส่วนการประเมินผลชาวบ้านพบว่าให้การสนับสนุนหลักสูตรท้องถิ่นในระดับมากถึงมากที่สุด ด้วยเหตุผล เช่น ทำให้เด็กๆและโรงเรียนขัดแย้งกับชุมชนน้อยลง เห็นด้วยที่โรงเรียนให้นักเรียนเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับชุมชน ภูมิใจในชุมชนมากขึ้น เด็กมีความสุข สนุกสนานในการเรียนทำให้อยากไปโรงเรียนมากขึ้น เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น อย่างไรก็ตามยังเห็นว่าการเรียนในห้องเรียนก็ยังคงสำคัญ ปริมาณการใช้เวลากับหลักสูตรท้องถิ่น และการที่ให้ความสำคัญกับความต้องการของเด็กคงต้องพิจารณาตามความเหมาะสม (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 3)

จากข้อมูลการสรุปเบื้องต้นวิเคราะห์ได้ว่า การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นสามารถทำได้ในชุมชนที่ศึกษา โดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับหลักสูตรอันประกอบด้วย นักเรียน ครูและชาวบ้าน ต้องตอบรับเป็นอย่างดี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตรงกับความต้องการของโรงเรียนกับชุมชน เนื่องจากมีลักษณะที่เป็นมิติเชิงซ้อนทั้งช่วยให้ลูกหลานได้เรียนอย่างมีความสุข ขณะเดียวกันก็สามารถแก้ปัญหาด้านการเกษตรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้ด้วย ในขณะเดียวกันผู้บริหารโรงเรียนทั้งสอง

ท่านต่างมีความสามารถสูงโดยท่านแรกที่เป็นผู้ริเริ่มหลักสูตรท้องถิ่นเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถโยงเอาหลักสูตรมาใช้เป็นแนวปฏิบัติในการสอนได้ดี ส่วนอาจารย์อีกท่านที่มารับช่วงต่อมีจุดเด่นที่สามารถเข้ากับชุมชนได้ดี เห็นศักยภาพของชุมชน มีความคิดที่เป็นระบบและบูรณาการ นอกจากนี้ความสามารถของอาจารย์หลายท่านในโรงเรียนมีสูง เปิดใจยอมรับชุมชน นอกจากนี้ที่สำคัญคือเด็กนักเรียนที่เติบโตมากับธรรมชาติที่ทำให้มีความสดใสและเปิดรับเนื้อหา และวิธีการที่โยงกับธรรมชาติได้ไม่ยากอีกทั้งยังมีความสุขที่จะได้เรียนว่ายน้ำ พายเรือ ประดิษฐ์เรือจิว และดูงานเกษตรธรรมชาติ นอกจากนี้มีนักเรียนมากกว่าครึ่งนับถือศาสนาอิสลามซึ่งสอนให้เห็นความสำคัญต่อน้ำและธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้น การทำร้ายธรรมชาติจึงเสมือนเป็นการไม่เคารพพระเจ้า ดังนั้นทุนทางสังคม (social capital) ที่เด็กในชุมชนนี้มีคือ ทั้งความไว้วางใจ (truth) ในการรักษาธรรมชาติ และมีทั้งสถาบันทางการศึกษาและสถาบันทางศาสนา ที่หล่อหลอมช่วยให้เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาธรรมชาติ โดยที่ก่อนหน้านี้อาจจะยังไม่ได้มีการเชื่อมโยงระหว่าง การศึกษากับการรักษาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งศาสนากับสิ่งแวดล้อม เมื่อมีกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ผูกโยงมิติทางศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้เกิดผลให้เด็กที่เป็นหน่ออ่อน ได้หล่อหลอมให้อ่อนโยนต่อธรรมชาติโดยเฉพาะคลองแสนแสบมากขึ้น และหวังว่าจะฝังแน่นอยู่ในใจของเขาหากมีกระบวนการของโรงเรียนและชุมชนได้ดำเนินและพัฒนาต่อไป ในไม่ช้าคลองแสนแสบในบริเวณชุมชนศาลาแดงก็จะใสสะอาด และหากแนวคิดนี้เป็นประโยชน์กับสถาบันการศึกษาและชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกัน การขยายแนวคิดดังกล่าวคงจะทำให้แหล่งน้ำในประเทศหรือประเทศอื่นที่สนใจได้รับการเหลียวแลบ้างไม่มากนักน้อย

1. การประเมินผลนักเรียน

1.การประเมินพฤติกรรมของนักเรียน ที่นำหลักสูตรท้องถิ่นไปใช้กับชีวิตประจำวัน มีดังนี้

1.1 หลักสูตรท้องถิ่นทำให้เด็กชอบคลองแสนแสบ จึงอยากช่วยกันกับเพื่อนๆในรักษาน้ำในคลองแสนแสบให้สะอาด และไม่แยกรังแกสัตว์ในแม่น้ำลำคลองหรือคลองแสนแสบ ดังที่กล่าวดังนี้

“(หลักสูตรท้องถิ่น) ทำให้หนูชอบคลองแสนแสบและรักษาคองแสนแสบ รวมทั้งทำให้ได้ช่วยเพื่อนๆทำคลองสะอาด ไม่รังแกสัตว์ในแม่น้ำลำคลองหรือคลองแสนแสบ” และ “ผมอยากให้คลองสะอาด ช่วยกันรักษาน้ำในคลองและรักษาธรรมชาติ”

1.2 ช่วยกันพัฒนาคลองแสนแสบด้วยการไม่ทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงในคลองแสนแสบ เก็บขยะและผักตบชวาที่มีในคลองฯ ดังคำพูดของเด็กดังนี้

“หนูจะช่วยการพัฒนาคลองแสนแสบโดยช่วยกันเก็บขยะและไม่ทิ้งขยะในน้ำ/คลอง

แสนแสบ ไม่ถ่ายสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ ไม่ปล่อยน้ำเสียลงคลอง เมื่อคลองหน้าบ้านมีผักตบชวามาก หนูและเพื่อนๆก็จะช่วยกันเอาขึ้นมาบนฝั่ง ช่วยกันรักษาคลองให้สะอาดมากกว่านี้และไม่อยากให้ใครทิ้งขยะลงคลอง”

1.3 นำความรู้ที่เรียนนำไปช่วยลดว่ายนํ้า ดำนํ้า พายเรือและตีโป่ง ในคลองแสนแสบ ดังที่เด็กกล่าวว่า

“หนูว่ายนํ้าเก่งขึ้น ได้ทักษะการว่ายนํ้ามากยิ่งขึ้น ทำให้รู้ว่าว่ายนํ้าแบบ(ท่า)ไหน สามารถนำไปช่วยลดว่ายนํ้าและดำนํ้าในคลอง”

“ได้พายเรือในคลอง ได้แข่งกีฬาทางนํ้าทำให้รู้เรื่องกีฬาทางนํ้ามากขึ้น ได้ฝึกพายเรือและตีโป่ง”

1.4 ได้ไปผลิตเรือจิ๋วเอง ตลอดจนถ่ายทอดให้คนใกล้ชิด ดังที่เด็กได้เขียนไว้ว่า

“ได้ไปผลิตเรือทำเอง ได้ไปบอกพ่อแม่ในเรื่องของเรือจิ๋ว ทำให้ได้ถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานฟังกันต่อไปอีก (ตอนนี้)ผมเอามาสอนที่บ้าน สอนให้น้องรู้ว่ามีเรืออะไรบ้าง เช่น เรือเข็ม เรือสาว เป็นต้น”

1.5 ได้นำมาช่วยกันรักษาวัฒนธรรมทางนํ้า และนํ้าในลำคลองมาทำการเกษตร

2. สำหรับคำถามที่ว่าเด็กจะพัฒนาคลองแสนแสบได้อย่างไร เด็กตอบว่า

2.1 นำขยะขึ้น เก็บผักตบ(ชวา)และสิ่งที่มีสารพิษ เอาผักตบมาไว้บนบก ไม่ปลูกหรือปล่อยผักตบชวาชั้นเต็มคลอง

2.2 ทิ้งขยะลงในถังขยะ ไม่ทิ้งขยะ ไม่เทน้ำเน่าเสีย ไม่ให้อูจาระและปัสสาวะ ไม่ปล่อยยาฆ่าหอยเชอรี่และไม่ปล่อยสารเคมีลงคลองแสนแสบและแม่น้ำ ดังคำพูดที่ว่า

“พวกเราจะไม่ทิ้งขยะลงในคลองแสนแสบจะดูแลรักษาพัฒนาคลองให้สวยงาม สะอาด ทำให้คลองแสนแสบเราก็จะสวยเป็นธรรมชาติ”

“พวกผมจะเก็บขยะ หากถ้าใครทิ้งพวกผมก็จะเก็บมัน ช่วยกันรักษาธรรมชาติในน้ำ บำบัดน้ำเสียก่อนลงคลอง”

2.3 เตือนพ่อแม่ไม่ให้ทิ้งสารเคมีหรือสารพิษลงในคลองแสนแสบ ไม่ให้ชวานาปล่อยนํ้ายาลงไป ตลอดจนไปบอกคนที่ทิ้งขยะลงในคลองว่าห้ามทิ้งเพราะจะทำให้เน่า เพราะอยากให้ในคลองไม่มีขยะหลงเหลืออยู่และไม่ให้ใครมาทำร้ายคลองแสนแสบ

2.4 จะสอนลูกหลานไม่ให้ทิ้งขยะ ไม่ปล่อยสารเคมีลงสู่คลอง และจะบอกลูกหลานให้ช่วยกันรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ

2.5 เป็นความหวังต่อคนอื่นๆว่าอยากให้ชาวบ้านทุกคนไม่เห็นแก่ตัว เอาขยะไปทิ้งลงคลอง และเสนอนํ้าจะเอาขยะไปเผาหรือฝังแทนการทิ้งลงคลองเพราะทำให้คลองสกปรก

3. จากคำถามที่ว่าเมื่อเด็กเรียนหลักสูตรท้องถิ่นแล้วนำไปใช้ในชุมชนศาลาแดงได้อย่างไร เด็กตอบว่า

3.1 จะนำไปพัฒนาชุมชน เช่น หาเงินประดิษฐ์สิ่งของเราสามารถทำได้ นอกจากนี้จะพัฒนาคลองแสนแสบและพัฒนาโรงเรียนโดยทำชื่อเสียงให้โรงเรียน ดังที่กล่าวว่า

“หนูก็อยากจะช่วยพัฒนาท้องถิ่นให้ดีขึ้นด้วยความตั้งใจ และหนูจะทำให้ชุมชนดีขึ้นและอยู่อย่างสงบขึ้น”

3.2 เพิ่มทางเลือกของการสัญจรในชุมชนคือทางเรือ ดังที่เด็กพูดว่า

“ถ้าเราไม่มีรถขับก็นำเรือมาใช้ในชีวิตประจำวัน เราต้องทดลองใช้(กับ)คลองแสนแสบ หากพ่อผมซื้อเรือมาให้ ผมจะเอาไปเล่นในคลองแสนแสบ”

4. คำถามที่ว่าสิ่งที่เด็กจะนำไปใช้ในชุมชนอย่างไร เด็กตอบว่า

“ไม่ทิ้งขยะและไม่ทำให้น้ำเสีย ไม่ทิ้งเศษอาหาร ไม่ปล่อยสารเคมีลงคลอง ไม่ทำให้ปลาตาย เอาผักตบชวขึ้นบก”

“ต้องร่วมมือร่วมใจกันพัฒนาคลองแสนแสบให้คลองแสนแสบดีขึ้น โดยไม่มีการทิ้งขยะต่างๆลงในคลอง”

ชักชวนให้คนมาร่วมกันอนุรักษ์คลองแสนแสบ โดยบอกน้อง บอกเพื่อน บอกผู้ใหญ่และคนในชุมชนศาลาแดงให้ช่วยกันรักษาคลองแสนแสบ ดังที่กล่าวว่า

“...บอกน้องว่าเมื่อโตไปจะทำให้คลองแสนแสบสะอาด และบอกเพื่อนของหนูว่ามาช่วยกันรักษาคลองแสนแสบให้สะอาดอยู่เสมอ...นำไปบอกให้ผู้ใหญ่และคนในชุมชนได้รู้และแนะนำผู้ใหญ่(ให้)ร่วมมือปฏิบัติต่อชุมชนศาลาแดงของเรา...นำไปบอกเล่าให้ลูกหลานฟังในชุมชนศาลาแดง และสอนคนที่ไม่รู้ให้รู้และบอกต่อกันไป ให้รักษาความสะอาดให้น้ำใสเหมือนแต่ก่อนที่เคยใส”

มีการเชื่อมโยงการสอนของครูกับการรักษาธรรมชาติ โดยบอกว่าให้ทำตามคำสอนของครู ดังนี้

“ให้ทำตามคุณครูและโรงเรียนของเรา ก็จะทำให้ดีงามเป็นธรรมชาติที่แจ่มใส”

5. อื่นๆ ที่เด็กๆกล่าวไว้ ได้แก่ ความสนุกสนานที่ได้รับ รวมถึงการนำไปใช้ในการแข่งกีฬาของโรงเรียน ดังที่เด็กได้สะท้อนให้เห็นว่า

“หนูสนุกสนานมาก ดูแล้วตื่นเต้น”

สรุปในการทำหลักสูตรท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นเรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงในภาคเรียนแรกหรือภาคเรียนต่อมา และได้เริ่มมีการพัฒนาทำหลักสูตรของหนูตลอดระยะเวลาการวิจัยเชิงพัฒนาในระยะเวลาหนึ่งปีซึ่งรวมไปถึงการพาเด็กไปดูงานนอกสถานที่ทั้งก่อนดำเนินหลักสูตรท้องถิ่น ส่งผลถึงเป้าหมายสูงสุดของโครงการคือการสร้างจิตสำนึกให้เด็กรักษาคลองแสนแสบ โดยใช้

วิธีให้เรียนรู้และปฏิบัติจริง เห็นปัญหด้วยตัวเอง ค่อยเกิดความผูกพันกับคลองจากการได้ไปคลุกคลีใช้ประโยชน์แบบเด็กๆ ที่เริ่มด้วยความสนุกสนาน นำไปสู่การมองเห็นการใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตประจำวันของชุมชน การเห็นผลจากการทำร้ายคลอง แม้ว่าคะแนนในส่วนของคุณรู้เกี่ยวกับเรื่อง ที่สอนมาจะไม่สูงมากอาจจะด้วยระยะเวลาที่สั้นเกินไป แต่ที่สำคัญที่เรื่องของจิตสำนึกซึ่งเป็นทัศนคติและแนวโน้มทางพฤติกรรมเกี่ยวกับการรักษาคลองแสนแสบ ได้มีการสะท้อนออกมาเป็นข้อเขียนที่ไร้เดียงสาของเด็กที่ปรากฏจากคำถามง่ายๆ สามข้อข้างบน คือหลักสูตรท้องถิ่น(ที่เกี่ยวกับคลองแสนแสบโดยผ่านสื่อกลางคือเรือ) เอาไปใช้ประโยชน์อย่างไร เอาไปใช้อะไรกับชุมชน และเอาไปใช้อะไรกับการพัฒนาคลองแสนแสบ เด็กๆ สามารถโยงภาพตั้งแต่การเห็นปลามากมายในน้ำสะอาดอย่างที่ชุมชนกมาลูลิสลามที่ไปดูงาน มาจนถึงชุมชนศาลาแดงที่ผู้เฒ่าได้มาเล่าเรื่องจนเห็นภาพของน้ำใส เห็นเรือมากมายในคลองแสนแสบบริเวณชุมชนศาลาแดงในย่านนี้ มาจนถึงการได้มีของเล่นชิ้นใหม่ที่สนุก และได้ใกล้ชิดธรรมชาติอย่างเรือ และได้ว่ายน้ำทั้งเป็นการละเล่นพื้นบ้านและการว่ายน้ำสากลท่าต่างๆ

ทีมวิจัยก็คาดไม่ถึงว่าผลจะออกมาในระดับที่เด็กเกิดจิตสำนึกทั้งต่อตัวเอง ชุมชน เลยไปถึงน้องและลูกหลานของตัวเอง เพราะรอยยิ้มและเสียงหัวเราะของเด็กๆ ขณะเรียนหลักสูตรท้องถิ่น อาจจะให้เราได้แค่ความสนุกสนานเท่านั้น แต่ที่ได้ผลดีอาจเป็นเพราะการบูรณาการความรู้ในหลายๆ มิติทั้งวัฒนธรรม ศิลปะ วิทยาศาสตร์ และพลศึกษา รวมทั้งมีผู้สอนที่หลากหลายทั้งครู ผู้รู้ในชุมชน นักวิจัย วิทยากรภายนอก และที่สำคัญครูที่เป็นธรรมชาตินั่นเอง ทั้งนี้ควรอยู่บนพื้นฐานของการเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ควรประเมินผลตลอดเวลาการทำกิจกรรม กิจกรรมใดที่เด็กเรียนแล้วไม่มีความสุข ให้หาสาเหตุและแก้ไข วิธีการสอนที่ใช้กับเด็กได้ดีที่สุดคือ การให้ความเป็นกันเองกับเอง ให้เป็นเพื่อนที่ร่วมกันสร้างความสนุกสนาน เป็นที่เพื่อจะได้ปรึกษาเมื่อมีปัญหาและต้องการคำชี้แนะ สื่อการสอนที่ดีที่สุดก็มีใช้ว่าจะต้องแพงที่สุด หลักสูตรท้องถิ่นฉบับนี้ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า"คลองแสนแสบ : ห้องเรียนธรรมชาติ"แห่งนี้ ถูกในแง่ของมูลค่าที่ต้องเสียในการนำมาเป็นสื่อในการเรียน แต่กลับแพงยิ่งนักในด้านคุณค่าที่บรรพบุรุษร่วมกันสร้างหลายร้อยปี นี่คือการประสพการณ์หนึ่งที่อยากจะบอกให้ผู้คิดจะทำหลักสูตรท้องถิ่นในชุมชนของตัวเอง ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของท่านมีค่ามหาศาลอย่างประเมินค่ามิได้ ฉะนั้นอย่าปล่อยโอกาสที่ดียิ่งนี้เสียไป ควรนำมาพัฒนาหล่อหลอมเยาวชนที่เป็นลูกหลานของเราให้เกิดจิตสำนึกที่จะร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวไว้ให้นานเท่านาน

นอกจากนี้ได้ทำการประเมินผลอาจารย์โรงเรียนที่ทำหลักสูตรท้องถิ่น เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนการสอนอย่างมาก ผู้สอนจะมีทัศนคติอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างในตัวเองไม่ว่าจะเป็นความรู้หรือแนวโน้มทางพฤติกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2. ประเมินผลกลุ่มอาจารย์ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

จากการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นกลุ่มอาจารย์โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงทั้งหมด 12 คน ทั้งหมด 3 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 การได้ความรู้เรื่องหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง วิธีการสร้างหลักสูตร การศึกษาความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การศึกษาศักยภาพชุมชน วิธีการสอนที่เหมาะสมกับหลักสูตรท้องถิ่นและการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น ตอนที่ 2 ทศนคติเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่น กับงานวิจัย ตอนที่ 3 แบบประเมินพฤติกรรม ดังรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 ความรู้เรื่องหลักสูตรท้องถิ่นที่ได้รับ

1.1 วิธีการสร้างหลักสูตร อาจารย์โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงได้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ดังนี้

1.1.1 ได้ความรู้เรื่องขั้นตอน การสร้างหลักสูตรที่ถูกต้องและมีระบบมากขึ้น โดยมีการประชุมวางแผนร่วมกัน ตั้งเป้าหมายก่อนว่าจะทำอะไร วางแผนการดำเนินงานโดยกำหนดเนื้อหา และกิจกรรม แบ่งงานให้แต่ละคนรับผิดชอบ ดำเนินการสอนและปฏิบัติกิจกรรม ตามด้วยประเมินผลและสรุปกิจกรรม แล้วพัฒนากระบวนการต่างๆนำมาปรับปรุงใช้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

1.1.2 เป็นการระดมความคิดของคณะครู ร่วมกันวางแผนและแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบทำให้ครูทุกคนมีส่วนร่วม

1.1.3 ต้องตรวจสอบความต้องการของผู้เรียน วัฒนธรรมในท้องถิ่น เช่น ศึกษาประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนสองฝั่งคลองแสนแสบ การอนุรักษ์วัฒนธรรม เช่น การละเล่นพื้นบ้านต่างๆ เป็นต้น รวมถึงสิ่งอื่นๆและนำมาประยุกต์จัดทำกับเนื้อหาที่เรียน เพื่อให้มีความสอดคล้อง

1.1.4 ศึกษาข้อมูลเบื้องต้น เช่น สภาพแวดล้อมของชุมชน สิ่งแวดล้อมบริเวณโรงเรียน จากนั้นหาสิ่งที่คิดว่าจะเอื้อต่อการเรียนรู้ของเด็ก มาสร้างเป็นหลักสูตรขึ้น โดยทำการกำหนดหัวข้อที่จะทำการศึกษาออกเป็นส่วนต่างๆ

1.1.5 ให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นแบบกว้างๆแต่ยังไม่ละเอียดเท่าที่ควรเพราะยังไม่ได้ศึกษาจากข้อมูลเรื่องนี้มากนัก เพียงแต่ฟังวิทยากรที่เชิญมาบรรยายให้ฟัง

1.1.6 อื่นๆ ได้รับความรู้บ้างเกี่ยวกับกิจกรรมทางน้ำ เช่น การละเล่นแบบโบราณ ส่วนครั้งอื่นๆก็ไม่มีอะไรมากนัก

1.2 การศึกษาความต้องการของโรงเรียนและชุมชน ดังรายละเอียดดังนี้

1.2.1 ผู้เรียนมีความสนใจในหลักสูตรและชุมชนให้ความสำคัญ และยังให้เป็น

ผู้ถ่ายทอด โดยผู้เรียนมีความต้องการที่จะรู้พื้นวัฒนธรรมดั้งเดิมของปู่ย่าตายายของผู้เรียนที่ถูกลบเลือนไป และชุมชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เพื่อลูกหลานของชุมชนจะได้ทราบถึงประวัติต่างๆ

1.2.2 ต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อมของชุมชนและศักยภาพของผู้เรียน โดยสำรวจว่าเด็กต้องการเรียนรู้อะไรบ้างที่อยู่ในชุมชนของนักเรียน รวมทั้งสำรวจคนในชุมชน และแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชน

1.2.3 ได้ทราบว่าผู้เรียนและชุมชน ต้องการที่จะให้โรงเรียนพัฒนาด้านใดภายในชุมชนและได้ทราบว่านักเรียนต้องการที่จะเรียนเนื้อหาเน้นไปทางด้านใด การศึกษาความต้องการของผู้เรียนและชุมชน สามารถทำได้โดยการสอบถาม และเปิดโอกาสให้ร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อจะนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและชุมชนให้มากที่สุด

1.2.4 แต่การทำหลักสูตรท้องถิ่นกันครั้งแรกครูช่วยกันคิดว่า ควรจะสอนอะไรให้นักเรียนที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และเด็กก็ชอบด้วย ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้มีการศึกษาความต้องการของผู้เรียนและชุมชนในครั้งแรก แต่ใช้วิธีการมองจุดเด่นและความเป็นไปได้ของคณะครูที่จะจัดทำ

1.2.5 วิธีการทำได้หลายวิธี ได้แก่ การสัมภาษณ์ แบบสอบถามปลายเปิด แบบสอบถามปลายปิดเกี่ยวกับความคิดเห็นของนักเรียน หรือการวาดภาพประทับใจ จากนั้นครูมาช่วยกันจับความคิดรวบยอดโดยการวิเคราะห์และสรุปประเด็น

1.2.6 ในช่วงแรกได้รับความสนใจจากชุมชนเป็นรายบุคคล (แต่ต่อมาเป็นกลุ่มทั้งจากกรรมการโรงเรียน ผู้ปกครอง แกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก)

1.3 การศึกษาศักยภาพชุมชน มีทั้งมุมมองดังนี้

1.3.1 ศักยภาพของชุมชนมีพอสมควรที่จะให้ความรู้กับผู้เรียนในเรื่องของวิถีชีวิตเกี่ยวกับการใช้คลองและการอนุรักษ์คลองให้อยู่กับชุมชนตลอดไป

1.3.2 ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมหลายอย่างในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ โดยการให้เยี่ยมอุปกรณ์ เช่น เรือ ไม้พาย รับเชิญเป็นวิทยากรมาบรรยาย สาธิต ให้นักเรียนได้รับความรู้

1.3.3 ชุมชนให้ความร่วมมืออย่างดีตามศักยภาพของชุมชน

1.3.4 อาจารย์บางคนเห็นตรงข้ามว่า ศักยภาพของชุมชนศาลาแดงยังขาดความร่วมมือและขาดความเป็นปึกแผ่น ยังมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง

1.3.5 วิธีการประเมินการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อหลักสูตร ดูได้จากการเข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่ ปริมาณมากน้อยเพียงใด

1.4 วิธีการสอนที่เหมาะสมกับหลักสูตรท้องถิ่น มีดังต่อไปนี้

1.4.1 หลักสูตรที่เชื้อต่อชุมชน นักเรียนได้เรียนจากประสบการณ์จริง มีภาคปฏิบัติหรือลงมือทำเอง จะได้ผลคือคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น

1.4.2 มีการจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้เด็กปฏิบัติจริงด้วยตัวเอง สอนในสิ่งที่เด็กให้ความสนใจ มีความพึงพอใจในสิ่งที่ได้เรียนรู้ มีความสนุกสนานเพลิดเพลิน ซึ่งจะนำมาซึ่งความรู้ต่างๆ

1.4.3 ครูต้องนำความคิดเห็นด้านวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมในชุมชนมาประยุกต์กับการสอนให้มีความสอดคล้อง น่าสนใจ เหมาะสมกับเนื้อหา

1.4.4 หลักสูตรท้องถิ่นที่ได้ปฏิบัติมา มีการสอนที่หลากหลาย ซึ่งแต่ละวิธีก็เหมาะสมไปตามเนื้อหาของแต่ละหน่วย วิธีการสอนไม่มีวิธีใดดีหรือเหมาะสมที่สุด ขึ้นอยู่กับเนื้อหา กิจกรรมที่จัดบางครั้งเนื้อหาเดียวต้องใช้หลายวิธี เป็นการบูรณาการวิธีสอน ซึ่งการสอนโดยทั่วไปแล้วก็น่าสนใจอยู่มากเหมือนกัน เช่น วิธีการทำเรื่องต่างๆ หรือสื่อการสอนต่างๆ เช่น โมเดลชุมชน การแสดงเรือโบราณ นี่คือหัวใจสำคัญของความสัมพันธ์กับเวลา

1.4.5 เป็นหลักสูตรที่เหมาะสมกับสภาพชุมชน ซึ่งมีการใช้วัสดุ(ในการสอน) ที่หาได้ไม่ยาก

1.4.6 เชิญผู้มีประสบการณ์มาเป็นวิทยากร ทำให้เป็นการฝึกให้เด็กทำและสามารถถ่ายทอดกับผู้อื่นได้

1.5 ประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น มีรายละเอียดดังนี้

1.5.1 ในการจัดการเรียนการสอนในหลักสูตรท้องถิ่น ได้รับความประสบผลสำเร็จน่าจะได้ผลเกินคาดที่ตั้งไว้ การประเมินน่าจะอยู่ในเกณฑ์ดีใช้วิธีต่างๆหลากหลายวิธีการ เช่น การสังเกต สัมภาษณ์ ทำแบบประเมินและดูจากผลงานของนักเรียนเป็นหลัก และสมบูรณขึ้นเมื่อมีการพัฒนาหลักสูตรนี้ซ้ำ

1.5.2 ประเมินจากสภาพที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นจริง ๆ โดยประเมินหลาย ๆ อย่าง โดยเฉพาะตัวผู้เรียน ว่ามีความสำเร็จหรือไม่ โดยประเมินจากความรู้และเจตคติที่เกิดขึ้นกับตัวนักเรียน และเปิดโอกาสให้นักเรียนทุกคนได้ร่วมประเมินแบบสอบถามหรือสัมภาษณ์

1.5.3 ประเมินผลจากนักเรียน ก็ออกมาเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง นักเรียนมีการตื่นตัวกับบุคลากรที่มีลูกเล่นในการสอนมาก

1.5.4 อาจารย์บางคนออกความเห็นที่ผ่านมาการประเมินในแต่ละหน่วย และกับผู้เรียนแต่ละคนยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร ส่วนใหญ่จะเป็นการประเมินในภาพรวมมากกว่า ซึ่งได้จากการสังเกต การทำแบบประเมิน การตรวจผลงาน สิ่งที่ได้ (ความสนใจของเด็ก) หรือสำรวจนักเรียนว่าได้ทำอะไรบ้างเกี่ยวกับการเรียนหลักสูตร

ตอนที่ 2 ทศนคติเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่น พบว่าส่วนใหญ่อาจารย์โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงมีความเห็นด้านบวกต่อการใช้หลักสูตรท้องถิ่น แต่ที่ก้ำกึ่งอยู่ในระดับปานกลาง ได้แก่ หลักสูตรท้องถิ่นมีความเคร่งครัดต่อคำอธิบาย แสดงอาจารย์เห็นในวิธีการสอนยืดหยุ่นได้ แต่ควรยืดคำอธิบายรายวิชาไว้บ้าง ต่อมาเป็นความเห็นที่ว่าหลักสูตรท้องถิ่นทำให้สอนวิชาแกนไม่ทันพบว่าอาจารย์มีความเห็นในระดับปานกลาง นอกจากนี้มีความเห็นในระดับปานกลางกับเรื่องการสอนนอกห้องเรียน และเห็นเกี่ยวกับการต้องสอนทั้งวิชาแกนและวิชาในหลักสูตรท้องถิ่น

ส่วนที่อาจารย์เห็นด้วยอย่างมาก ได้แก่ การสอนด้วยการปฏิบัติจริง การให้ความสนใจกับผู้เรียนเป็นสำคัญ ตั้งใจว่าจะสอนให้เด็กมีความภูมิใจชุมชนมากขึ้น เห็นความสำคัญของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เรียนรู้วิธีการสอนหลักสูตรท้องถิ่นจากวิทยากรที่เชิญมา รองลงมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับชุมชน เช่น ใกล้ชิดและเห็นศักยภาพมากขึ้น การใช้วิทยากรในชุมชน สามารถแทรกวิชาหลักสูตรท้องถิ่นลงในวิชาแกนได้ และที่สำคัญเชื่อว่าหลักสูตรท้องถิ่นที่สอนจะทำให้เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาสถาปัตยกรรมได้ และครูมีความเชื่อมั่นในตัวนักเรียนมากขึ้น (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 3)

ตอนที่ 3 แบบประเมินพฤติกรรม

3.1 ตั้งแต่มีการทดลองทำหลักสูตรท้องถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงการสอนหรือไม่

มีคำตอบอยู่สองประเภทคือเปลี่ยนแปลงกับไม่เปลี่ยนแปลง โดยกล่าวว่าเปลี่ยนแปลงถึง 10 คน ส่วนอีกสองคนบอกว่าไม่เปลี่ยนแปลง คนแรกไม่ได้ให้เหตุผลแต่คนที่สองให้เหตุผลว่าก่อนที่จะมีหลักสูตรท้องถิ่น ก็มีการสอน รูปแบบยืดหยุ่นเป็นสำคัญอยู่แล้ว ยกเว้นบางเนื้อหาเท่านั้นที่ครูเป็นผู้อธิบาย

ส่วนกลุ่มที่บอกว่าเปลี่ยนแปลงมี 8 คนที่ให้ทัศนคติในเชิงบวก มี 1 คนที่ให้ทัศนคติเชิงลบ ดังนี้

3.1.1 การเปลี่ยนแปลงการสอน โดยมีทัศนคติในเชิงบวก

3.1.1.1 มีการเปลี่ยนแปลงการสอนมากขึ้น เพราะหลักสูตรท้องถิ่นเป็นเนื้อหาที่ใหม่มีการเตรียมการสอนล่วงหน้าเป็นอย่างดี ต้องศึกษาเนื้อหา หาความรู้เพิ่ม เตรียมอุปกรณ์ ทำให้เราเกิดความกระตือรือร้นมากยิ่งขึ้น

3.1.1.2 มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนใหญ่จะสอนกันในห้องเรียน กลับมาสอนห้องเรียนธรรมชาติมากขึ้น เพราะจะทำให้ผู้เรียนได้เปลี่ยนบรรยากาศ และตื่นเต้นกว่า น่าสนใจมากกว่า

3.1.1.3 เห็นถึงความสำคัญของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลาย

โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและศักยภาพของผู้เรียน การเตรียมเนื้อหา และกิจกรรมรวมถึง อุปกรณ์ก็ต้องเหมาะสมต่อผู้เรียน

3.1.1.4 มีการเปลี่ยนแปลงเพราะ เป็นหลักสูตรที่เกิดขึ้นใหม่และเด็กให้ความสนใจด้วยดี

3.1.1.5 มีการเปลี่ยนแปลงโดยเน้นสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นส่วนสำคัญมากขึ้น ทั้งตัวบุคคล วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทุกอย่างทำให้นักเรียนเกิดความสนใจเป็นอย่างมาก นำมาเป็นตัวอย่างในการสอนได้ดี

3.1.1.6 มีการเปลี่ยนแปลง เพราะการทำหลักสูตรท้องถิ่น ทำให้โลกทัศน์ของครูกว้างขึ้น มีการแลกเปลี่ยนแนวความคิดกับหลายบุคคล ซึ่งแนวคิดที่ดีก็สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการสอนให้แก่ผู้เรียน เช่น การเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง

3.1.1.7 ทำให้มีความคิดที่หลากหลาย สามารถนำเอาประสบการณ์ที่สอนมาดัดแปลงใช้กับวิชาอื่นได้

3.1.1.8 ในการสอนครั้งแรกเราจะเห็นปัญหาต่างๆมากมาย ในการสอนครั้งต่อไปเราสามารถนำปัญหาที่เกิดขึ้นมาแก้ไขได้

3.1.2 การเปลี่ยนแปลงการสอน โดยมีทัศนคติในเชิงลบ โดยให้เหตุผลว่าหลักสูตรท้องถิ่นที่มีการทดลองโดยยึดเอาโรงเรียนสู่หะร่าศาลาแดงเป็นฐานวิจัย ทำให้เสียการเรียนการสอนมาก ไม่สามารถปรับกระบวนการสอนได้ต่อเนื่อง เด็กไม่ได้ความรู้ที่แท้จริง

จากความคิดเห็นของอาจารย์โรงเรียนสู่หะร่าศาลาแดงต่อการเปลี่ยนแปลงในการสอนของตัวเองหรือไม่ นั่นที่มีทั้งด้านบวก และด้านลบ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่จะต้องเกิดขึ้นในการจัดทำหลักสูตรของทุกแห่ง ที่จะมีกลุ่มที่เห็นด้วยที่จะมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการสอนที่หันกลับมาให้ความสำคัญกับชุมชน ดังนั้นกระบวนการสอนจึงมุ่งให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกในการไปรับใช้ชุมชน ดังนั้นหากอาจารย์กลุ่มใหญ่มีแนวคิดเช่นนี้ ระหว่างการเดินทางที่จะไปสู่เป้าหมายโดยชุมชนและเพื่อชุมชนนั้นแม้จะพบกับปัญหามากมายโรงเรียนเหล่านั้นก็จะฝ่าฟันได้ และจะมีอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังยึดกับแนวการสอนเดิมที่เน้นวิชาแกนที่มาจากส่วนกลางเป็นหลัก ก็จะรำคาญใจต่อการสอนไม่ทันเนื้อหา ความไม่เป็นระบบขั้นตอนตามที่ครูกำหนด เพราะการสอนแบบใหม่ที่ทั้งเอาชุมชนและเอาเด็กเป็นตัวตั้ง จะมีสถานการณ์ที่พลิกผันให้ครูต้องขบคิดหาทางแก้ไขเพื่อให้เป้าหมายของการสร้างเด็ก สร้างชุมชนได้บรรลุเป้าหมาย ดังนั้นหากเกิดสถานการณ์เช่นนี้ที่มีด้านลบจำนวนไม่มาก ให้ใช้กระบวนการกลุ่มที่ร่วมเรียนรู้ด้วยกันอย่างเป็นธรรมชาติ จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนปรับปรุงแก้ไขเพื่อการบรรลุตามเป้าหมายของโรงเรียนและชุมชน

3.2 ตั้งแต่มีการทำหลักสูตรท้องถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับชุมชน

แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ มีการเปลี่ยนแปลงจำนวน 8 คน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงจำนวน 3 คนและเปลี่ยนแปลงบ้างจำนวน 1 คน ดังรายละเอียดดังนี้

3.2.1 มีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

3.2.1.1 มีความสัมพันธ์กับชุมชนมากขึ้น (จาก)ส่วนใหญ่ชุมชนจะไม่สนใจโรงเรียนเท่าที่ควร เมื่อทำหลักสูตรท้องถิ่น ชุมชนให้ความสนใจมากขึ้น

3.2.1.1 ได้รู้จักและเข้าถึงศักยภาพของบุคลากรในชุมชนมากยิ่งขึ้น (ว่า)

บุคลากรในชุมชนมีความรู้ ความสามารถ พร้อมทั้งจะถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่นักเรียนได้เป็นอย่างดี มีบุคลากรในชุมชนหลายคนที่มีความสามารถจึงมีการเชิญท่านเหล่านั้น เช่น คุณลุงสอย ทับทิม อีหม่ามอิสมาแอล มะแอ และคณะครูศูนย์เด็กเล็กชุมชนฮาดานูดิน มาเป็นวิทยากรหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรท้องถิ่น

3.2.1.2 มีการเปลี่ยนแปลงเพราะได้พบ ใกล้ชิดกับชุมชนมากขึ้น รู้จักการอยู่ในชุมชน การปรับตัวซึ่งทำให้มีการประสานงาน ที่จะช่วยในการเรียนการสอนได้ดีและมีประสิทธิภาพมากขึ้น (ในหลักสูตรท้องถิ่น)

3.2.1.3 คนในชุมชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันได้

3.2.2 ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะว่าความสัมพันธ์กับชุมชนก็ดีขึ้นแล้ว และการทำหลักสูตรท้องถิ่น ชุมชนก็ได้ให้ความสนใจเท่าไรนัก มีเพียงคณะกรรมการที่ร่วมทำวิจัยเท่านั้นที่ให้ความสนใจ

3.2.3 มีการเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่มีผลตอบแทนจากเจ้าของโครงการ ชุมชนส่วนใหญ่ก็ยังไม่ให้ความร่วมมือที่แท้จริง ที่เห็นก็เกี่ยวกับการเล่นต่างๆความบันเทิงที่ได้รับจากดนตรีและเพลง

สรุปจากความคิดเห็นของครูซึ่งส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 67 ที่เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงและร้อยละ 25 เห็นว่าไม่เปลี่ยนแปลง ที่มีความเห็นแตกต่างกันเช่นนี้ มีสาเหตุจากครูมีมุมมองของระดับและประเด็นการให้ความร่วมมือของชาวบ้านต่างกัน เช่น ครูส่วนใหญ่มองในแง่คุณภาพที่เห็นคุณค่าของการร่วมให้ความรู้แก่นักเรียนในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ต่างกับครูส่วนหนึ่งที่มองในเชิงปริมาณที่หากให้ความร่วมมือมากหมายถึงต้องมีจำนวนคนที่มาร่วมงานมาก แต่ที่มิวิจัยกลับมองแตกต่างเพราะมองว่าระดับในการให้ความร่วมมือมีหลายระดับและชาวบ้านต่างมีอาชีพที่ต้องทำเนื่องจากมีฐานะปานกลางถึงยากจน การมองเชิงปริมาณอาจมองได้เป็นบางโอกาสที่สำคัญที่การประชุมผู้ปกครอง ที่ชาวบ้านต้องมีการขาดงานมาได้เป็นต้น ประเด็นต่อมาคือระดับของการพึงพิงชาวบ้านในการกระบวนการสอนหลักสูตรท้องถิ่นในหน่วยที่ตนรับผิดชอบมีต่างกัน เช่น หน่วยที่ 1-4 ต้องพึงชาวบ้านสูง เช่น ขอข้อมูลชุมชน เชิญมาเป็นวิทยากร ยืมอุปกรณ์การสอน

เช่น เรือ เป็นต้น จะให้เห็นความสัมพันธ์มาก ในขณะที่หน่วยที่เป็นสิ่งประดิษฐ์และมัลลเทศก์ไม่ได้ พึ่งชาวบ้านเลย แต่ที่สำคัญคือที่ผลแตกต่างกันคือ ทศนคติที่มีต่อตนเองและชาวบ้านต่างกัน ในกลุ่มแรกมีลักษณะมีทัศนคติระดับกลางๆต่อชาวบ้านคือไม่มากและไม่น้อย อีกทั้งตัวครูเองไม่มี อัตตาที่ยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง มองเห็นความสำคัญของชุมชน ดังนั้นจึงพร้อมที่จะเปิดใจยอมรับ ศักยภาพของชาวบ้านได้ ในขณะที่หน่วยการสอนที่ 1-4 ของครูที่เห็นการเปลี่ยนแปลงจะสัมพันธ์ กับชาวบ้านมาก เช่น เรื่องวิถีชีวิตชุมชนศาลาแดง การแสดงดนตรีพื้นบ้านนาเสบ และการละเล่น กีฬาทางน้ำ ส่วนหน่วยที่ 5-6 ที่เกี่ยวกับงานฝีมือและมัลลเทศก์(ที่ทำได้เพียงการไปดูงานที่สถาบัน ราชภัฏจันทรเกษมเท่านั้น) ใช้ครูในโรงเรียนเป็นตัวหลักและขอความร่วมมือกับสถาบันราชภัฏ จันทรเกษม จึงไม่จำเป็นต้องใช้ทุนทางสังคมที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างครูกับชาวบ้าน อีกทั้งจาก การสังเกตการณ์ของทีมนักวิจัยพบข้อมูลที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้านลบระหว่างครูบางคนกับชุม ชนทำให้ครูไม่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน และชุมชนให้ความช่วยเหลือกับโรงเรียนตามหน้าที่ของ การเป็นผู้ปกครอง ส่วนกรรมการโรงเรียนไม่สามารถมีบทบาทใดๆกับโรงเรียนเพราะมีการจัด ประชุมกรรมการโรงเรียนเพียงครั้งเดียวในรอบสองปีที่ผ่านมา ลักษณะความสัมพันธ์จึงเป็นแบบ ต่างคนต่างอยู่ ส่วนข้อมูลที่กล่าวว่าโรงเรียนมีความสัมพันธ์กับชุมชนดีอยู่แล้ว น่าจะเป็นข้อมูลที่ เป็นการปกป้องตัวเองมากกว่าความเป็นจริง อย่างไรก็ตามในภาพรวมแล้วเห็นว่าครูส่วนใหญ่ใน โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาได้กว้างไกล ที่เห็นความสำคัญของชุมชน พร้อมที่จะเปิดใจให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมร่วมกับโรงเรียนในการร่วมจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น แทนที่จะ เห็นศักยภาพของชุมชนเพียงแค่การเป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านการเงินเท่านั้น หากมองแนวโน้ม การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในกลุ่มครูที่มีลักษณะเช่นนี้ ร่วมกับการได้มีการปรับบริบทของโรงเรียน ที่สำคัญคือการได้ผู้บริหารคนใหม่ที่มีวิสัยทัศน์ที่ยอมรับชุมชน มีการสื่อสารทั้งที่เป็นทางการและ ไม่เป็นทางการกับชุมชน จึงเห็นภาพที่เปลี่ยนไปของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนอย่าง สุดขีดดังจะได้กล่าวต่อไปในบทที่ 12 พบว่าองค์ประกอบดังกล่าวเป็นส่วนที่สำคัญของการพัฒนา หลักสูตรท้องถิ่นให้พัฒนาขึ้นไป

3.3 อื่นๆ นอกจากความคิดเห็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงกระบวนการสอนและการ เข้าหาชุมชนแล้ว มีข้อคิดเห็นที่น่าสนใจหลายประการดังนี้

3.3.1 อยากให้อาจารย์จากสถาบันราชภัฏจันทรเกษมมาทำวิจัยและสนับสนุนอีก ต่อไป เพื่อให้โรงเรียน ครู อาจารย์ นักเรียนและชุมชนได้มีความสัมพันธ์กันมากขึ้น และได้สร้างจิต สำนึกของคนในชุมชนมากขึ้น

3.3.2 อยากให้มีกิจกรรมหลักสูตรท้องถิ่นมาเป็นวิชาเรียน และอยากให้มีหลักสูตร ที่ดีเหมาะสมสำหรับโรงเรียนของเรา และใช้เวลาที่เหมาะสม

3.3.3 ถ้าจะให้มีการสอนหลักสูตรท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ควรจัดหาวิทยากรที่มี

ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ มาสอนในโรงเรียนและควรจัดหลักสูตรท้องถิ่นไปแทรกอยู่ในวิชาที่เกี่ยวข้อง เนื้อหาวิชาจะต้องไม่ซ้ำซาก เพราะจะทำให้ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่าย ควรให้เด็กได้เรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ เสมอ

3.2.4 ในการทำหลักสูตรท้องถิ่น มีผลดีและผลเสีย ผลดีคือเจ้าของโครงการได้สนับสนุนสื่อการศึกษาให้กับโรงเรียนอุปกรณ์ ผลเสียคือเสียกระบวนการเรียนการสอนมาก ข้อเสนอแนะคือมีการวิจัยที่มีระยะที่พอเหมาะสมจะเป็นผลดีกับหลาย ๆ ฝ่าย

สรุปในส่วนของความคิดเห็นเพิ่มเติม คือแนวคิดของอาจารย์โรงเรียนที่ทำวิจัยต่างเห็นด้วยกับการทำวิจัย แต่มีความแตกต่างในความเห็นคือ อาจารย์ส่วนหนึ่งได้ตระหนักในความสำคัญในกระบวนการเรียนการสอนที่เน้นการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนและเห็นความสำคัญของผู้เรียนเป็นสำคัญและต้องการพัฒนาต่อไปแม้การวิจัยจะสิ้นสุดซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของทีมวิจัย และอาจารย์อีกส่วนหนึ่งยังมองเพียงขั้นของกระบวนการของการทำวิจัย ไม่ได้เกิดความรู้สึกร่วมในเป้าหมายของการทำวิจัยที่พัฒนาความสัมพันธ์ในการสร้างหลักสูตรระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นไปได้สูงที่จะมองการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเป็นภาระที่นักวิจัยสร้างขึ้น ดังนั้นเมื่องานวิจัยจบโอกาสที่จะมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นก็เป็นไปได้น้อย อย่างไรก็ตามปัจจัยที่จะมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่โรงเรียนนี้ยังมีอยู่มากเนื่องจากปริมาณของอาจารย์กลุ่มแรกมีมากเกือบร้อยละ 70 และผู้บริหารโรงเรียนเห็นความสำคัญของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นโดยนำเข้าไปอยู่ในวิชาแกนหลักทั้ง 8 ชุมชนให้ความร่วมมือกับโรงเรียนมากขึ้น เช่น เป็นตัวตั้งตัวตีในการจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อหาทุนเข้าโรงเรียน หลังจากไม่ได้มีการจัดมาร่วม 3 ปีแล้ว กลุ่มเกษตรธรรมชาติหนองจอกยินดีให้ความรู้วิชาเกษตรกับนักเรียน และให้สถานที่ในการเรียนรู้ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ สำนักงานเขตหนองจอกให้ความสำคัญกับโรงเรียนในฐานะเป็นแกนนำในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น และที่สำคัญนักเรียนและผู้ปกครองเห็นดีด้วยกับการจัดการเรียนการสอนด้วยหลักสูตรท้องถิ่น

บทสรุปนี้สามารถนำไปใช้เป็นแนวคิดสำหรับโรงเรียนอื่นในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ว่าเมื่อดำเนินการแล้วความคิดของครูจะมีหลากหลายและมักจะแบ่งกว้างๆ ได้สองแนวทางนี้ ความสำคัญอยู่ที่การวิเคราะห์ว่าโอกาสที่จัดหลักสูตรจะเป็นมากน้อยเพียงใด จะต้องมีส่วนร่วมได้เสียเป็นสำคัญ ไม่เพียงโรงเรียน แต่ต้องมีชุมชน องค์การภาครัฐและตัวนักเรียนเอง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ในส่วนของครูความสำคัญอยู่ที่สัดส่วนของคนที่ต้องการพัฒนาหลักสูตรกับไม่ต้องการพัฒนาหลักสูตรมีอย่างไร วิสัยทัศน์ผู้บริหารมีอย่างไร หากทุกอย่างมีแนวโน้มเพื่อที่ก้าวต่อไปก็สามารถที่จะจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นได้ แต่ความเห็นที่ต่างก็นำมาใช้ในการตรวจสอบความคิดและการกระทำ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องช่วยกันให้เพื่อนร่วมงานที่ยังตามไม่ทันได้มีโอกาสพัฒนา

แนวคิดต่อไป เพื่อประโยชน์ของนักเรียนที่จะได้รับ จากความคิดเห็นของครู การนำเสนองานจะก้าวไปสู่ความคิดเห็นของชุมชนต่อหลักสูตรท้องถิ่น และการทำวิจัยต่อไป

3. แบบประเมินผลชุมชน

การประเมินผลชุมชนเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นทั้งหลักสูตรเรื้อกับวิถีชีวิตของชุมชนและหลักสูตรของหนูซึ่งอยู่ในตอนที่ 1 ของแบบประเมินผลชุมชนที่แบ่งเป็น 3 ตอน ส่วนอีกสองตอนคือ ตอนที่ 2 แบบวัดความคิดเห็นเกี่ยวกับกิจกรรมของนักวิจัยที่มีต่อชุมชน ตอนที่ 3 แบบวัดพฤติกรรมของชุมชนหลังเข้ามาวิจัยและพัฒนา จะกล่าวถึงในบทที่ 11 ต่อไป

วิเคราะห์หลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 2/2545 และวิเคราะห์ผลการประเมินของนักเรียน ครู และชาวบ้าน

ผลการวิจัยในเรื่องหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 2/2545 ด้วยวิธีการ 3 ประการคือ การปรับปรุงส่วนบกพร่องจากภาคเรียนที่ผ่านมา การทดลองเรื่องการบูรณาการวิชาหลักสูตรท้องถิ่นเข้าไปในวิชาแกน และการทดลองแนวคิดให้เด็กมีส่วนในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นของตนเอง หรือ “หลักสูตรของหนู” พบว่าการปรับปรุงในเรื่องขาดการเชื่อมโยงเนื้อหาที่สอนเข้าสู่การสร้างจิตสำนึกในการรักษาคล่องส่วนใหญ่ทำได้ดีขึ้น ส่วนการเปลี่ยนจากหน่วยที่เกี่ยวกับมรดกเทศก้น้อยมากเป็นเกษตรธรรมชาติพบว่ามีความสอดคล้องกับชุมชนมากขึ้น และสามารถดึงศักยภาพของผู้รู้ที่เป็นจุดเด่นของชุมชนออกมาได้ อีกทั้งสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการด้านการเกษตรของชาวบ้าน และสอดคล้องกับแนวทางของกลุ่มที่เข้มแข็งในชุมชนดำเนินอยู่ ส่วนเด็กให้ความสนใจเนื้อหาเกี่ยวกับการเกษตรดีกว่าการเรียนรู้มรดกเทศก้นเพราะมีประสบการณ์ร่วมเนื่องจากส่วนใหญ่บิดา มารดามีอาชีพเกษตรกร ส่วนหน่วยที่เกี่ยวกับการประดิษฐ์งานฝีมือแม้จะไม่โยงเข้าประเด็นการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคล่อง แต่เป็นตัวอย่างที่ดีที่วิทยากรได้แลกเปลี่ยนวิธีการสอนกับอาจารย์ที่รับผิดชอบ ทำให้เห็นว่าการจัดบรรยากาศการเรียนการสอนเป็นเรื่องที่สำคัญ รูปแบบการสอนอาจใช้ลักษณะที่ครูกับศิษย์ทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตรกันได้

ส่วนการทดลองแทรกวิชาหลักสูตรท้องถิ่นเข้าไปในวิชาแกน เช่น หน่วยย่อยเกี่ยวกับการเกษตรไปไว้ในวิชาเกษตร หน่วยย่อยเกี่ยวกับการประดิษฐ์เรือไว้ในวิชา กพอ. หน่วยที่ 3-4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ และการว่ายน้ำและพายเรือไว้ในวิชาพลศึกษา และทดลองแทรกเนื้อหาเพิ่มเติมที่โยงการหลักสูตรท้องถิ่นให้รักษาคล่อง คือ การตรวจคุณภาพน้ำในคลองแสนแสบไว้ในวิชาวิทยาศาสตร์ เป็นต้น เพื่อลดปัญหาที่อาจารย์ได้สะท้อนขึ้นมาเวลาการสอนแต่ละหน่วยของวิชาท้องถิ่นไม่พอ และความเหนื่อยที่ต้องสอนทั้งวิชาแกนและวิชาท้องถิ่น

การทดสอบแนวคิดเรื่องให้เด็กมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่น พบว่า ณ จุดเริ่มต้นเด็กได้สะท้อนให้เห็นว่าเด็กมีความคิดเห็นต่อการเรียนการสอนของตัวเอง มีความฝันที่อยากจะเรียนเนื้อหาที่ตัวเองสนใจ ในขั้นต่อไปขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่จะเปิดโอกาสให้เด็กได้มีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรของตัวเองบ้างหรือไม่ อย่างไร

จากข้อมูลข้างต้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า แนวทางของหลักสูตรท้องถิ่นในภาคแรกมาสู่ภาคที่สอง ได้เคลื่อนขบวนการในการสร้างจิตสำนึกให้เด็กรักษาคอลงแสนแสน จากความรู้สึกภูมิใจในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของการอยู่ในชุมชนศาลาแดง การเห็นความสำคัญและคุณค่าของคอลงแสนแสน ความสนุกสนานรื่นเริงที่เป็นสื่อการสอนที่เด็กได้สัมผัสในภาคเรียนแรก เข้าสู่เนื้อหาที่ลึกและเข้มข้นมากขึ้นในภาคเรียนที่สองไม่ว่าจะใช้แนวคิดในเรื่องของศาสนากับการรักษาธรรมชาติและน้ำ แนวคิดแบบองค์รวมของความสัมพันธ์ของน้ำ ดินและธรรมชาติอื่นๆ การบูรณาการมิติทางด้านวัฒนธรรมกับมิติทางด้านวิทยาศาสตร์ ทำให้เด็กเกิดความรักและหวงแหนคอลงแสนแสนมากขึ้นส่วนการจะยั่งยืนหรือไม่ต้องมีกระบวนการสอนที่ดำเนินต่อไป หากวิเคราะห์ปัจจัยแห่งความสำเร็จดังกล่าวสรุปได้ว่า ขึ้นอยู่กับวิธีคิดของการนำมาสร้างกระบวนการเรียนการสอนเป็นสำคัญ เป็นวิธีคิดแบบบูรณาการไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาที่เป็นสหวิทยาการ ไม่ว่าจะเป็น ศาสนา วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เกษตร วิทยาศาสตร์ พลศึกษาและศิลป อาจจะเรียกว่าครอบคลุมประเด็นที่เป็นหัวใจของสรรพสิ่งนั่นคือ ความดี ความจริง และความงามนั่นเอง นอกจากนี้ยังบูรณาการถึงความหลากหลายของกลุ่มคนที่มีส่วนกับการเคลื่อนจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสน นั่นคือ นักเรียน ครู และชาวบ้าน จึงกล่าวได้ว่าคนทั้งสามส่วนมีส่วนสำคัญที่ทำให้หลักสูตรสำเร็จขึ้นมา นอกจากนั้นเป็นปัจจัยด้านบริบท ไม่ว่าจะเป็นวิสัยทัศน์ของผู้บริหารโรงเรียน การให้ความร่วมมือของชาวบ้าน และรวมถึงนโยบายของภาครัฐที่จะบังคับใช้หลักสูตรท้องถิ่นในปี พ.ศ.2546

ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้หลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 2 ประสบความสำเร็จ น่าจะเป็นที่ปัจจัยทั้งสามส่วนคือ นักเรียน ครูและชาวบ้าน มีคุณลักษณะพิเศษของแต่ละคน เช่น นักเรียนที่ถูกหล่อหลอมอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติแทนแสงสีแบบเด็กในเมือง ทำให้เด็กเปิดรับแนวการสอนที่เน้นการเข้าหาธรรมชาติได้ง่ายและรวดเร็วมาก ครูที่แม้จะมีลักษณะพลวัตที่ทำงานหนักมากเหนื่อยล้าบ้างเนื่องภาระการสอนของอาจารย์ กทม.มีมากมายแต่เมื่อใดที่ครูตั้งศักยภาพมาใช้เต็มที่เหมือนในช่วงที่ทำหลักสูตรท้องถิ่นพบว่าบางอย่างที่ยากมากเช่น การนำเด็กเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติและการเล่นโยกกับผู้รู้ในท้องถิ่น ครูกลับทำได้ดีมาก นอกจากนี้เงื่อนไขที่ลักษณะความเป็นผู้นำ ความสามารถในการเชื่อมโยงหลักสูตรท้องถิ่นเข้ากับกระบวนการสอนในโรงเรียน และเก่งในการจัดการของอาจารย์ใหญ่คนแรกทำให้หลักสูตรท้องถิ่นเกิดขึ้นได้ และลักษณะของอาจารย์ใหญ่คนต่อมาที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้าน เปิดใจกว้างยอมรับสิ่งใหม่ๆ ไม่ติดกับดักความคิดที่แยกโรงเรียนจากชุมชน มีความสามารถสูงในการบริหารจัดการ ชาวบ้านที่ส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิมที่มี

พื้นฐานความคิดที่ต้องรักษารมชาติตามคำสอนของพระเจ้าและได้มีการรวมตัวกันเป็นชมรมที่จะทำเกษตรกรรมชาติมาก่อนและรู้สึกเป็นเจ้าของโรงเรียนเนื่องจากประวัติศาสตร์ของโรงเรียนชาวบ้านเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น

ส่วนตัวชีวิตที่บ่งบอกถึงความสำเร็จในการทำหลักสูตรท้องถิ่น นั่นคือ โครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นแนวราบมากขึ้น แต่ระหว่างครูกับนักเรียนยังเป็นแนวดิ่งซึ่งต้องรอพัฒนาการของแนวคิดหลักสูตรของหนูให้ขยับสูงขึ้นไป การเปลี่ยนแปลงวิถีทัศน์ของบุคลากรซึ่งเห็นได้จากที่ครูส่วนใหญ่เปิดใจยอมรับชาวบ้านมากขึ้น ส่วนเด็กครูได้เห็นว่าการเรียนตนมีศักยภาพมากขึ้น ความสามารถในการจัดการของโรงเรียนโดยเฉพาะอาจารย์ใหญ่คนปัจจุบันมีการจัดทำแผนการบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นเข้าไปไว้ในวิชาแกนด้วยการวางแผนจากครูประจำวิชา มีการจัดการฐานข้อมูลของโรงเรียนได้ดี ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น นอกจากนี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือโรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องหลักสูตรท้องถิ่นของสังคมผ่านสื่อมวลชนทั้งวิทยุ โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ รวมทั้งผู้บริหารการศึกษาจากประเทศบังคลาเทศ ท้ายสุดที่สำคัญคือโจทย์ที่โรงเรียนกับชุมชนจะต้องนำหลักสูตรท้องถิ่นให้ก้าวหน้าต่อไป เพราะหากหยุดนิ่งก็เหมือนกับการถอยหลังเข้าคลองนั่นเอง

บทที่ 11

กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบ และการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ

การศึกษาเรื่องการสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา หากแบ่งกลุ่มเป้าหมายเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ นักเรียน และชาวบ้าน การศึกษาที่กล่าวถึงข้างต้นก็จะแยกออกไป เช่น กลุ่มนักเรียนเป็นการศึกษาในระบบโดยสถาบันโรงเรียน ส่วนกลุ่มชาวบ้านเป็นการศึกษานอกโรงเรียนหรือการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งมีสถาบันชุมชนและองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานเขตหนองจอก ทีมวิจัยประกอบด้วย ทีมจากสถาบันราชภัฏจันทรเกษมที่เน้นการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบด้วยการศึกษา และทีมวิจัยจากศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติซึ่งเน้นเรื่องเกษตรอินทรีย์ ที่ต้องการการรักษาสภาพดินและน้ำให้ปราศจากสารเคมี ซึ่งเท่ากับเป็นการรักษาคลองทางอ้อมนั่นเองเพียงแต่กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในบริบทของชุมชนนั่นเอง ดังรายละเอียดดังนี้

1. **กลุ่มนักเรียน** ซึ่งการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคลอง ผ่านกระบวนการหลักสูตรท้องถิ่นที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 10 และบทที่ 11 และการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองด้วยการจัดกิจกรรมการตรวจสภาพน้ำซึ่งแทรกเข้าไปอยู่ในวิชาวิทยาศาสตร์ แต่ในบทนี้เป็นกรกล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่อยู่ในหลักสูตรท้องถิ่น ได้แก่ กิจกรรมทัศนศึกษาชุมชนกมลาไสย และกิจกรรมการสร้างจิตสำนึกรักษ์ทะเล ดังนี้

1.1 **กิจกรรมทัศนศึกษาชุมชนกมลาไสย** มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนกมลาไสยดังที่ได้กล่าวไปแล้ว นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้เรื่องกระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำในคลองแสนแสบด้วยการร่วมมือของชุมชน และใช้หลักคำสอนทางศาสนาเป็นแนวทางในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยความเชื่อที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างธรรมชาติขึ้นมา ดังนั้นหน้าที่ของมนุษย์คือต้องรักษาสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา ตรงข้ามหากทำลายคลองแสนแสบด้วยการทิ้งคลองเสียลงคลองถือว่าเป็นการไม่เคารพพระเจ้า นอกจากนี้“น้ำ”ในศาสนาอิสลามมีความสำคัญอย่างมากเพราะใช้ในพิธีกรรมละหมาด และในกุรอ่านได้กล่าวไว้ว่า สถานที่ในสวรรค์มีน้ำไหลผ่าน ดังนั้นสถานที่ใดมีน้ำไหลผ่านอย่างชุมชนกมลาไสยหรือชุมชนศาลาแดง ถือได้ว่าเป็นสถานที่ที่มีนิมิตหมายที่ดีเหมือนในสวรรค์

การศึกษาดูงานครั้งนั้น มีนักเรียนชั้นประถมปีที่ 3 – ชั้นประถมปีที่ 6 จำนวนประมาณ 40 คนได้ร่วมกิจกรรม ที่เริ่มด้วยการลงเรือที่ชุมชนกมลาไสย ล่องเรือตามคลองแสนแสบมาขึ้นที่บ้านตาลเดี่ยว ชมเกษตรผสมผสานปลอดสารเคมีและใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบ ชมการเลี้ยงปลาในกระชังที่อยู่ในคลองแสนแสบ และชมและฟังบรรยายเรื่องการแปรรูปผลิตภัณฑ์ใน

สวนของกลุ่มแม่บ้านซึ่งนอกจากจะเป็นการสร้างกิจกรรมในการรวมตัวกันแล้วยังสร้างรายได้อีกด้วย

จากนั้นแวะตลาดศาลาคู่ เพื่อย้อนรอยความเจริญของเรือนตลาดไม้ริมคลองแสนแสบ ที่เคยเป็นทุกอย่างของชุมชน ซึ่ง ณ บัดนี้หลงเหลือเพียงอดีตเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เด็กได้มองเห็นการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนในอดีตที่อยู่ริมคลองแสนแสบ เพื่อค่อยๆสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชนริมคลองแสนแสบย่านมีนบุรีและหนองจอก

วิทยากรในเรื่องคือครูเสรี ครูสอนศาสนาอิสลามของมัสยิดกมลาไสยอิสลาม ซึ่งได้เชื่อมโยงให้เด็กเห็นว่า คลองแสนแสบสายนี้ก็คือสายที่ผ่านหน้าบ้านเด็กๆนั่นเอง ซึ่งให้เห็นถึงการแบ่งเขตพื้นที่อนุรักษ์ปลาจากมัสยิดทรายทองดินไปจนถึงเขตการอนุรักษ์ ความหมายคือบริเวณดังกล่าวไม่มีการจับปลาในคลองแต่จะจับได้แต่ที่เลี้ยงไว้ในกระชังของตนเองเท่านั้น จากการสังเกตพบว่าเด็กมีท่าทีตื่นเต้นที่เห็นปลาตัวยาวเท่าแขนว่ายคราคร่ำบริเวณคลองหน้ามัสยิดฯ ซึ่งเด็กได้สนุกสนานกับการให้อาหารปลา และกล่าวว่าอยากให้ศาลาแดงมีปลาเหมือนที่ชุมชนนี้ นอกจากกิจกรรมดังกล่าว ในช่วงบ่ายอิหม่ามวินัย สะมะฮุนได้บรรยายเรื่องศาสนากับการพัฒนา และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคลองแสนแสบและชุมชน

การดูงานที่มัสยิดกมลาไสยอิสลามถือเป็นกระบวนการเรียนรู้นอกห้องเรียนเรื่องการรักษาคคลองแสนแสบที่จัดขึ้นเมื่อกลางเดือนกุมภาพันธ์ 2545 ซึ่งเป็นเดือนที่สองของการทำวิจัย แต่เกิดขึ้นก่อนการมีหลักสูตรท้องถิ่นที่เริ่มจัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม 2545 แต่ทีมวิจัยคิดว่าจากผลของการที่เด็กมีจิตสำนึกที่จะรักษาคคลองแสนแสบที่แสดงในบทที่ 11 เป็นอย่างมาก การสั่งสมความรู้และการมีทัศนคติด้านบวกต่อการพัฒนาคคลองน่าจะค่อยๆเกิดขึ้น และการศึกษาดูงานเห็นเหตุการณ์จริง ด้วยความประทับใจในวิธีการเรียนรู้ที่เรียนไป เห็นทัศนียภาพอันสวยงามสองข้างทางไปเห็นเรือนตลาดไม้ริมน้ำที่ในอดีตบูยาตายายได้ใช้ อีกทั้งมีครูที่ใจดี มีความเป็นกันเองกับเด็ก เหล่านี้จะค่อยๆก่อตัวจิตสำนึกสาธารณะได้ไม่ยากนักในเด็กที่มีความพร้อมที่จะรับ เนื่องจากมีจิตใจที่อ่อนโยนต่อธรรมชาติจากการหล่อหลอมของธรรมชาติในพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองกรุงเทพฯ

1.2 ค่ายนักนิเทศน์น้อยร้อยรักษ์คลองแสนแสบและนักสืบสายน้ำ เป็น

กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญที่ทีมวิจัยจัดขึ้นเพื่อสร้างจิตสำนึกให้นักเรียนโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงรักษาคคลองแสนแสบ โดยทั้งรูปแบบโดยตรงคือกิจกรรมนักสืบสายน้ำที่让孩子ทำการสำรวจสภาพของน้ำในคลองแสนแสบที่ผ่านชุมชนทั้งในด้านกายภาพ คุณภาพ และความสัมพันธ์ทางด้านสังคม และร่วมกันสรุปและวิเคราะห์ นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองทางอ้อมด้วยการจัดกิจกรรมการเป็นนักนิเทศน์น้อยที่ต้องหาข่าวในชุมชนเพื่อมาทำหนังสือพิมพ์และจัดรายการกระจายข่าว ซึ่งก็สร้างความแปลกใหม่ในการเรียนรู้กับวิทยากรทั้งครูจากที่อื่นและพี่ๆจากชมรมวิทยาศาสตร์ทางทะเล ต.แสนสาร อ.สัตหีบ จ.ชลบุรี และพี่ๆจากโปรแกรมวิชานิต

ศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม ซึ่งอาจจะทำให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ง่ายมากขึ้น เนื่องจากการเกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างวัยที่ไม่ต่างกันมากนัก เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบพี่กับน้องซึ่งก็เป็นวิธีการหนึ่งของการจัดการเรียนการสอน

กิจกรรมครั้งนี้เป็นการย้ำเรื่องการรักษาคอลงหลังจากการทัศนศึกษาที่ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จอย่างชุมชนกมลาอิสลาม โดยหลังจากนั้นเพียงประมาณเดือนครึ่ง ค่ายนักนิเทศน้อยและนักสืบสายน้ำได้เกิดขึ้นในต้นเดือนเมษายน 2545 กิจกรรมค่ายครั้งนี้มีความหนักแน่นในการปฏิบัติด้วยการสัมผัสกับสิ่งที่จะเรียนรู้ในที่นี้คือคลองแสนแสบใกล้ชิดมากขึ้น ตั้งแต่การสำรวจอย่างเข้มข้นและการดำน้ำในคลองแสนแสบหน้าโรงเรียนเนื่องจากในช่วงเวลานี้สภาพน้ำยังคงปกติดังที่ชาวบ้านได้ใช้ในการอุปโภคอยู่แล้ว การเรียนรู้ที่ได้เข้าถึงคลองแสนแสบอย่างใกล้ชิดสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมานั้นคือความผูกพันที่ค่อยๆสั่งสมไปเรื่อยๆ หากทำเป็นระยะเวลายาวนานอาจจะสร้างความรู้สึกที่เคารพและรักธรรมชาติมากกว่าสิ่งที่เอื้อประโยชน์สำหรับมนุษย์เท่านั้น หากแต่เป็นสิทธิของการดำรงอยู่ของธรรมชาติเท่ากับมนุษย์ หรือเรียกว่าเป็นการมองเรื่องคุณค่าและสิทธิในการดำรงอยู่ของธรรมชาติเท่ากับมนุษย์ มากกว่าการตีค่าเป็นทรัพยากรทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น

1.3 กิจกรรมในวาระสำคัญ ได้แก่ วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ วันที่ 12 สิงหาคม 2545 และวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ 5 ธันวาคม 2545 โดยสร้างกิจกรรมให้สัมพันธ์กับการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ซึ่งทางคณะครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงได้จัดกิจกรรมได้น่าสนใจมาก ดังนี้

วันที่ 12 สิงหาคม 2545 กิจกรรมวันแม่มีความหลากหลายเริ่มตั้งแต่ การรำลึกพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถด้วยคำอาเศียรวาท การประกวดร้องเพลงที่รำลึกถึงพระคุณแม่ ประกวดคัดไทย เรียงความและภาพวาดระบายสี และกิจกรรมตอบคำถามแม่-ลูก ทั้งนี้เน้นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกโดยเชิญผู้ปกครองมาร่วมงานได้ถึง 163 คน มาร่วมงานไม่ได้ 130 คน ในขณะเดียวกันการจัดงานวันนี้ได้มีการโยงแม่กับคลองแสนแสบเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างจิตสำนึกให้กับเด็กในการรักษาคอลงแสนแสบ

ตัวอย่างเนื้อหาการประกวดคัดไทยชั้น ป.4 ตอนแม่ลูกรักคู่คลอง

“ฉันกับแม่ผูกพันกันยิ่งนัก
ด้วยความรักเชื่อมโยงดังคลอง
รักแม่มากกว่าใครทั่วทั้งผอง
เรารับรองจะดูแลแม่อย่างดี”

ตัวอย่างเนื้อหาในเรื่องแม่ลูกรักคลอง

“พระคุณแม่เปี่ยมล้นด้วยความดี ความมีเมตตาความรักที่มีต่อลูกๆทั้งหลาย เปรียบดัง “รักเท่าเกลือก” คำว่าเท่าเกลือกนี้ ไม่ใช่ความหมายความรักที่เล็กน้อย แต่เป็นรักที่สามารถยืนยาวได้ตลอด เปรียบเกลือกที่สามารถรักษาความเค็มได้...แม่ของฉันทันเป็นผู้ที่ฉันคิดว่ามีพระคุณต่อฉันมาก เกินกว่าสรรพสิ่งใดในโลกจะมาเปรียบเทียบได้ ฉันรักแม่ของฉันมาก ฉันรักคุณคลองแห่งนี้ และฉันกับแม่ก็จะคอยดูแลรักษาคุณคลองแห่งนี้ ให้อยู่ยั่งยืนถึงชั่วลูกชั่วหลานของชุมชนแห่งนี้ ฉันรับรองว่า ถ้าคลองแห่งนี้ใสสะอาดมาเมื่อไร แม่กับฉันจะต้องผูกพันกันมากยิ่งขึ้น...”¹

“แม่น้ำลำคลองเป็นสิ่งที่มีความและมีประโยชน์มากสำหรับมนุษย์และสัตว์ โดยเฉพาะบ้านเรือนที่ปลูกอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลอง...เมื่อก่อนตอนยังไม่มีสะพานข้ามคลอง แม่ก็ต้องพายเรือส่งลูกข้ามคลองไปโรงเรียน และแม่ยังเคยสอนให้เราว่ายน้ำในคลองด้วย ดังนั้นลำคลองเป็นสิ่งที่สำคัญมาก พวกเราควรช่วยกันดูแลรักษาแม่น้ำลำคลองให้ใสสะอาดอยู่เสมอ ที่กล่าวมานี้คือการที่เราสองแม่ลูกได้กระทำภายในแม่น้ำลำคลอง ซึ่งเราและแม่ไม่มีวันลืมที่จะรักษาแม่น้ำลำคลอง”²

กิจกรรมตอบปัญหา การอนุรักษ์ คุณ คลอง ซึ่งให้แม่และลูกช่วยกันตอบ ปัญหาเน้นเรื่องความรู้เกี่ยวกับคลองแสนแสบ เช่น สิ่งใดที่เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในคลองแสนแสบมากที่สุด ละครเรื่องใดที่ถือว่าเป็นตำนานของคลองแสนแสบ พระมหากษัตริย์องค์ใดที่เคยเสด็จประพาสคลองแสนแสบ พืชชนิดใดที่ก่อให้เกิดมลภาวะทางน้ำ คลองอะไรต่อไปนี้ยาวที่สุด เพราะเหตุใด ผักตบชวา จึงทำให้น้ำเน่าเสีย น้ำให้ประโยชน์อย่างไรมากที่สุด ข้อใดเป็นวิธีป้องกันน้ำเสียได้ดีที่สุด ศัตรูพืชชนิดใดที่ทำความเสียหายให้กับนาข้าวมากที่สุด นักเรียนมีวิธีสังเกตน้ำในคลองเน่าเสียได้อย่างไร ถ้าน้ำเสียหรือมีสารพิษลงมาในคลอง จะสังเกตจากปลาชนิดใดได้ดีที่สุด พืชน้ำชนิดใดเป็นอาหารของคนได้ อาชีพใดที่ต้องอาศัยทรัพยากรทางน้ำ ซึ่งจะเห็นได้ว่าครูที่จัดกิจกรรมดังกล่าวได้ให้ความรู้เรื่องคลองแสนแสบในวิธีการของการจัดกิจกรรมตอบคำถามซึ่งให้ทั้งสาระและบันเทิง ส่วนเนื้อหาจะเห็นได้ว่าไม่ใช่เฉพาะเรื่องน้ำในคลองเท่านั้น แต่มองในบริบทที่เกี่ยวข้อง เช่นระบบนิเวศที่รวมสิ่งมีชีวิตที่อาศัยกันอย่างสมดุลในคลอง ความสัมพันธ์ต่อมนุษย์ในแง่ของการใช้น้ำในอาชีพเกษตรกรรม เป็นต้น

ส่วนกิจกรรมวันที่ 5 ธันวาคม 2545 มีกิจกรรมกล่าวอาเศียรวาท ประพาดคัตไทย เรียงความและประกวดภาพระบายสีในหัวข้อ”พ่อกับคลองแสนแสบ” โดยการโยงเนื้อหาพ่อกับคลองแสนแสบ

¹ ด.ญ.สุวรรณี ทิมกนิษฐ์ ชั้น ป.6. เรียงความแม่ลูกรักคลอง. 11 สิงหาคม 2545.

² กระณีการ์ สรกล ชั้น ป.6. เรียงความแม่ลูกรักคลอง. 11 สิงหาคม 2545.

เนื้อหาของคดีไทยมีดังนี้

“คน พี่ช สัตว์ ร้อนจัดร้องต้องการน้ำ
เพื่อใช้ทำสวนไร่นา น้ำอาหาร
น้ำสะอาดควรประหยัด ดื่มน้ำได้นาน
น้ำสำคัญต่อชีวิต นิจนิรันดร์”

ส่วนเรียงความที่ชนะการประกวด จะเห็นภาพการให้คุณค่ากับคลองแสนแสบมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับพระคุณของพ่อ ดังนี้

“...ความรักความเมตตาของพ่อนี้กว้างใหญ่ไพศาล แต่ถ้าจะนึกทบทวนดูอีกครั้ง ก็ยังมีสิ่งหนึ่งที่กว้างใหญ่ไพศาลคือ แม่น้ำลำคลอง...เราต้องรับผิดชอบต่อพระคุณพ่อที่มีต่อเรา เหมือนกับคลองแสนแสบที่มีพระคุณต่อเรา ทำให้เรามีน้ำไว้ใช้และอาบ เราควรช่วยรักษาคคลองแสนแสบ ไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไป ช่วยกันเก็บผักตบชวาในคลอง เพื่อเราจะได้น้ำไว้ใช้ต่อไป ฉันเชื่อว่าถ้าพวกเราช่วยกันรักษาคคลองแสนแสบจริงๆคลองแสนแสบก็จะสะอาดในไม่ช้า...”³

“คลองแสนแสบมีประโยชน์ ให้เราอาบ ให้เราดื่มน้ำดื่มไม่ และยังดักขึ้นมาซักผ้าได้อีกด้วย เราก็อย่าทิ้งขยะลงไป ในคลองแสนแสบ ถ้าเราเห็นขยะในคลองก็ควรเก็บขึ้นมาทิ้งถึงขยะให้เรียบร้อยเพราะถ้าปล่อยให้ขยะเต็มคลองก็จะทำให้น้ำเน่าเสีย ถ้าเราจะจับปลาในลำคลอง ควรจับแต่ตัวใหญ่ไปกิน และปล่อยปลาตัวเล็กไป..ปลาจะสูญพันธุ์..ประโยชน์ของคลองแสนแสบเปรียบเสมือนพระคุณของพ่อ พระคุณของพ่อนั้นมากมาย จนเราไม่รู้ว่าจะตอบแทนได้หมดหรือไม่...”⁴

จะเห็นได้ว่าเป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกที่แยบยลที่สร้างคุณค่าให้กับคลองมากกว่าที่เคยคิด เพราะมีพระคุณกับมนุษย์ดังบิดา มารดา ที่พร้อมจะเป็นผู้ให้ได้ตลอดเวลา ดังนั้นจึงควรที่เราควรจะตอบแทนพระคุณด้วยการไม่ทำให้สกปรก และทำให้คลองแสนแสบสะอาดขึ้น วิธีการนี้เหมือนกับการใช้ชีวิตให้กับคลองแสนแสบ ดังที่กล่าวไว้ในบทต้นๆว่าหากมองคลองแสนแสบมีชีวิต การกระทำต่อคลองแสนแสบจะเปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือ แทนที่จะข่มเหงดังเช่นปัจจุบันก็อาจจะให้ความเคารพกับคลองที่เปรียบเหมือนเป็นบรรพบุรุษของชุมชนเนื่องจากได้ใช้ชีวิตยาวนานกว่า 200 ปี นอกจากนี้ยังสามารถเข้าถึงแนวคิดของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้อย่างไม่ยากนัก

1.4 กิจกรรมการสร้างจิตสำนึกรักษ์ทะเล เป็นโครงการที่จัดขึ้นในตอนท้ายของงานวิจัยคือเดือนมกราคม 2546 เพื่อเป็นการย้ำเตือนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาแหล่งน้ำซึ่งขยายจากคลองแสนแสบที่อยู่ในชุมชนของตน เป็นการสร้างจิตสำนึกสาธารณะต่อส่วนรวมมากขึ้นไม่จำกัดอยู่เฉพาะแหล่งน้ำในชุมชนของตน อีกทั้งยังเป็นการทำให้เด็กเห็นภาพการเชื่อมต่อของ

³ ด.ญ.สุวรรณี ทิมภินันท์ ชั้น ป.6. เรียงความวันพ่อ. 2 ธันวาคม 2545.

⁴ ด.ญ.ลลิตา จันทรสุข ชั้นป.4. เรียงความวันพ่อ. 2 ธันวาคม 2545.

การรักษาสิ่งแวดล้อมได้ว่าไม่ว่าแหล่งน้ำที่ใดหากมนุษย์ไม่เคารพธรรมชาติไม่อยู่แบบพึ่งพากัน เอาแต่การกอบโกยประโยชน์เพื่อมนุษย์เท่านั้น จะทำให้เกิดผลปัญหาต่อแหล่งน้ำและระบบนิเวศน์ในพื้นที่นั้นๆ ในที่สุดก็จะย้อนกลับมาทำร้ายมนุษย์เช่นกัน

การจัดกิจกรรมครั้งนี้มีเด็กที่ไปประมาณ 80 คน ตั้งแต่ชั้น ป.4-ป.6 นอกจากนี้มีครูไปร่วมกิจกรรม 5 คน ซึ่งทำให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับวิทยากรอีกด้วย

กิจกรรมในวันแรกเป็นการทัศนศึกษาพิพิธภัณฑ์สัตว์น้ำ และดูกิจการของหน่วยนาวิกโยธิน เพื่อให้เด็กรู้สึกผ่อนคลายและไม่ถูกเร่งรัดมากเกินไป ตกเย็นมีการหัดดำน้ำในทะเล เพื่อซ้อมการไปดูปะการังที่ชมรมวิทยาศาสตร์ทางทะเลได้ปลูกไว้ในวันรุ่งขึ้น ตกกลางคืนมีการบรรยายพร้อมฉายสไลด์ให้เด็กเห็นปัญหาของสิ่งแวดล้อมและสามารถมองการเชื่อมโยงของธรรมชาติตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นได้จากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตอย่างสัตว์และพืช และสิ่งไม่มีชีวิตอย่างหาดทราย หิน ฯลฯ หลังจากนั้นมีการแลกเปลี่ยนซักถาม

เช้าของอีกวันหนึ่งได้พาเด็กๆเดินเข้าไปในชุมชนเพื่อสำรวจสภาพทางสังคมของชาวบ้านที่ทำอาชีพประมง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงวิถีทำกินจากการประมงขนาดเล็ก เป็นการประมงที่ใช้หวนลากสัตว์เล็กสัตว์น้อยจนไม่เหลือความสมบูรณ์ของปลาและสัตว์ทะเลอย่างที่เคยมารื้อในอดีตซึ่งกิจกรรมการประมงขนาดใหญ่ส่วนใหญ่เป็นของนายทุนจากภายนอก ปัญหาด้านความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาครัฐในเรื่องพื้นที่ทำกิน เป็นต้น เพื่อให้เด็กมองเชื่อมโยงมิติด้านสังคม วัฒนธรรมและมิติทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ไม่สามารถจะแยกจากกันได้

ต่อไปเป็นกิจกรรมดำน้ำเพื่อเห็นสภาพของปะการังที่ถูกทำลาย และปะการังที่ชมรมร่วมกับเด็กๆที่มาเข้าค่ายได้พยายามปลูกขึ้นมา จากนั้นเป็นการร่วมกันปลูกปะการังติดชื่อแปลงที่ปลูกแล้วนำลงไปที่เจริญงอกงามในทะเล จากนั้นสร้างความรู้สึกร่วมในการสร้างสิ่งดีๆให้ธรรมชาติและนัดหมายให้เด็กให้มาดูผลงานปะการังที่ปลูกไว้ในปีถัดไปหากมีโอกาส

เมื่อกลับจากการดูปะการังแล้ว มีกิจกรรมการศึกษาวิทยาศาสตร์ด้วยการเอาสัตว์ทะเลที่ติดมากับอวนลากและตายแล้ว นำมาศึกษา

ผลการจัดกิจกรรม จากการสะท้อนของเด็กๆที่เขียนบรรยายและเขียนภาพประกอบในส่วนของบรรยายความประทับใจในค่ายฯ ได้แก่ ประทับใจตอนที่ไปศูนย์อนุรักษ์พันธุ์เต่าทะเล เรือสิมิลัน ได้ไปดูเรือจักรีนฤเบศน์ ประทับใจการดำน้ำ และครูดำรงกับครูประสานและพี่ๆทุกคนที่ได้ช่วยฝึกดำน้ำ และประทับใจภาพใต้ท้องทะเลอันงดงาม และประทับใจการปลูกปะการัง นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่า

“หนูประทับใจตอนที่หนูดำน้ำ จับเชือก ตอนดำน้ำหนูเห็นปลาตัวเล็กๆอยู่ใต้ทะเลและเห็น

ปะการังมากมาย หนูจับปลาแต่จับไม่ได้เพราะมันเร็วมาก หนูจึงจับไม่ได้และหนูไปโดนแมงกระพรุน มันแสบมาก หนูจึงขึ้นจากทะเล แล้วครูก็นำไปไม่มาดำแล้วทำให้ไม่แสบอีก”⁵

ค่ายแสมสารได้สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการรักษาธรรมชาติ ด้วยการให้เด็กร่วมกันปลูกปะการังและให้ใส่ชื่อไว้เพื่อเมื่อมีโอกาสกลับมาอีกจะได้มาเห็นความเติบโตของปะการัง ในขณะเดียวกันก็ได้เกิดการเติบโตของจิตสำนึกที่จะรักษาธรรมชาติด้วย

“...ความประทับใจอีกอย่างหนึ่งคือ การปลูกปะการังที่ลึกซึ้งในสแตนเลสว่า “โรงเรียนสู่หว่าศาลาแดง” เป็นความภาคภูมิใจที่ได้ปลูกปะการัง...”⁶

นอกจากนี้เด็กเกิดประทับใจกับบริบทที่เกี่ยวข้อง เช่น ชาวประมงที่กำลังจับปลา แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ประทับใจในการไม่อนุรักษ์สัตว์น้ำ เช่น การเอาปลาตัวเล็กๆมาบริโภคแทนที่จะให้โตเสียก่อน นอกจากนี้เป็นความประทับใจในบรรยากาศการเรียนรู้ที่ไม่เคยมีประสบการณ์ เช่น การได้นอนในเต็นท์

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการใส่การเรียนรู้ที่บูรณาการระหว่างแหล่งน้ำของคลองแสนแสบกับทะเล เพราะต่างเป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการรักษาแหล่งน้ำเหมือนกัน พบว่าเด็กได้เขียนว่าจะนำวิธีการรักษาน้ำที่สะอาดแบบแสมสารไปใช้รักษาน้ำในชุมชนศาลาแดง ดังคำพูดต่อไปนี้

“ในเมื่อน้ำที่แสมสารใสสะอาด หนูก็จะนำแบบอย่างวิธีการรักษาน้ำมาใช้ที่ชุมชนศาลาแดงบ้าง”⁷

“...ที่ฉันจะนำไปใช้ในคลองแสนแสบ ฉันจะไม่ทิ้งขยะลงในคลองแสนแสบเนื่องจากคลองแสนแสบจะได้ใสสะอาดเหมือนหาดนางรำ และจะชวนเพื่อนๆมาเก็บขยะในคลองแสนแสบบริเวณบ้านของคนและโรงเรียนเราด้วย”⁸

เงื่อนไขที่ทำให้เด็กเกิดจิตสำนึกที่จะรักษาคคลองแสนแสบ แหล่งน้ำอื่น เนื่องจากบริบทที่หล่อหลอมเด็กที่อยู๋ชุมชนเมืองที่อยู่กับธรรมชาติทำให้จิตใจอ่อนโยนและสัมผัสได้ถึงความงามในธรรมชาติไม่ว่าจะไปอยู่ที่ใดก็ตาม ดังที่เด็กคนหนึ่งกล่าวว่า

“...ผมได้เห็นท้องทะเลสวยมาก ผมได้เห็นดวงอาทิตย์กำลังจะตก ตอนนั้นผมแทบน้ำตาจะไหลลงสู่น้ำทะเลแล้ว ผมเห็นท้องฟ้าสีครามสดใส...”⁹

“ความประทับใจของหนูคือ หนูชอบทะเลเพราะที่ค่ายมีความเย็นและมีต้นไม้เยอะ...”¹⁰

⁵ ด.ญ.ลลิตา จันทรัฐขันธ์ ชั้น ป.4. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

⁶ ด.ญ.วิไลพร สมานเพชร ชั้น ป.5. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

⁷ ด.ญ.ณัฐธิดา หมอนทอง ชั้น ป.4. 12 ม.ค.2546.

⁸ ด.ญ.ชลธิมา เงินตรา ชั้น ป.5. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

⁹ ด.ช.อานนท์ มะแอ ชั้น ป.5. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

¹⁰ ด.ญ.สุภารัตน์ มะเตอรังกี ชั้น ป.4. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

“ผมประทับใจในการไปเข้าค่ายที่แสมสาร ...ผมอยากไปดูปะการังมากๆเลยครับ ผมไปจับปูเสฉวนแล้วก็ปล่อยมัน มันอยู่ในหอยนานาชนิด ผมเจอหอยเจดีย์ด้วย...”¹¹

เด็กๆสามารถโยนการเรียนรู้ที่แสมสารเข้ากับการรับรู้ ที่ส่งผลต่อความตระหนักต่อการรักษาธรรมชาติได้ เนื่องจากเห็นการทำร้ายของมนุษย์ต่อธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิต เช่น สัตว์ และสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น น้ำทะเล

“...ตอนไปดูด้านน้ำ ดูปะการัง ฉันรู้สึกภูมิใจที่จะได้เห็นปะการัง พอด้านน้ำไปดูปะการัง ก็ได้เห็นปลา เม่น และปะการัง แต่เห็นแล้วน่าสงสารมาก เพราะมีมือมนุษย์ พวกเราควรจะรักษาทะเลและสัตว์ที่อยู่ในทะเลเอาไว้ เพื่อประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังในการศึกษา...”¹²

“...พอตกดึกทุกคนได้ไปรวมที่ลานสาธิต ฉันได้รู้ว่าตอนนี้ประเทศไทยมีแต่ดินทราย ไม่ค่อยมีต้นไม้ ภูเขาผาหัก ครูดำรงอธิบายไปอธิบายมา พอมาถึงชีวิตของสัตว์ ทำไมคนเราไม่ค่อยอดอยากสักเท่าไร แต่มนุษย์ทำไมต้องเอาสัตว์ไปทำเป็นอาหาร ทำลายจนตอนนี้สัตว์ทุกชนิดใกล้สูญพันธุ์เพราะฝีมือมนุษย์...”¹³

“...ฉันชอบตอนกลางคืนมาก มีการฟังเรื่องของสิ่งที่อยู่ใต้น้ำทะเล ฉันรู้สึกสงสารพวกปลาและอื่นๆ เช่น เต่า ฉันสงสารเต่าที่ต้องมาเสียชีวิตเพราะพวกมนุษย์ และปลามากี่ก็ต้องมาเสียชีวิตเมื่อตอนเพิ่งออกมาก็ต้องมาเสียชีวิตกับสิ่งที่มันไม่รู้ แล้วอย่างนี้จะมีน้ำทะเลไปทำไม เมื่อพวกเราไม่ช่วยกันรักษาน้ำทะเล ทะเลก็จะเต็มไปด้วยความสกปรกไม่สมบูรณ์...อยากให้พวกเราช่วยกันรักษาความสะอาดและอย่าจับปลานำมาขาย เพื่อที่จะทำให้น้ำทะเลและใต้ท้องทะเลเต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ใต้ท้องทะเลแห่งนี้”¹⁴

“...สิ่งที่ไม่ประทับใจคือสุดหมู่บ้านแสมสารมีขยะลอยในทะเลมากมาย หนูรู้สึกทะเลยังมีขยะ แล้วจะเอาอะไรกับตามบ้านเมือง...”¹⁵

นอกจากความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและการเกิดจิตสำนึกที่จะรักษาธรรมชาติ เด็กยังได้สะท้อนวิธีการสอนที่โยงกับแนวคิดหลักสูตรของหนู ดังนี้

“...แต่ที่ประทับใจมากที่สุดคือ ผู้ใหญ่เข้าใจในสิ่งที่เด็กอยากทำและเข้าใจในสิ่งที่เด็กต้องการ...”¹⁶

วิเคราะห์กระบวนการสร้างความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อมและการทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาดวงแสงแสบ โดยการใช้วิธีคิดแบบองค์รวมที่เห็นการเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง ระหว่างแนวคิด

¹¹ ด.ช.อนวัช มะแอ ชั้น ป.4. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546

¹² ด.ญ.สุกัญญา ชัยสมร ชั้น ป.6. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

¹³ ด.ญ.สุภาพร อนุวาริพงษ์ ชั้น ป.6. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

¹⁴ ด.ญ.อมรา เจริญยิ่ง ชั้น ป.6. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

¹⁵ ด.ญ.ศิริพร มะแอ ชั้น ป.6. ความประทับใจที่ค่ายแสมสาร. 12 ม.ค.2546.

¹⁶ อ่างแล้ว.

ของชุมชนอื่นที่มีแนวคิดเรื่องการรักษาคลองแสนแสนแล้วนำมาประยุกต์กับชุมชนศาลาแดง ระหว่างศาสตร์อื่น เช่น การทำหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น การสำรวจทางสิ่งแวดล้อม หรือกิจกรรมทั่วไป เช่น ในวาระสำคัญต่างๆโยงมาเข้ากับการรักษาคลองแสนแสน และที่สำคัญมองเห็นการเชื่อมโยงของธรรมชาติ เช่น ทะเลที่สัมผัสกับน้ำในคลองแสนแสน เมื่อเด็กเกิดการเชื่อมโยงได้ นอกจากจะเป็นย่ำการรักษาคลองแสนแสนแล้ว ยังทำให้เด็กมีความรักต่อธรรมชาติทั้งหมด นั่นคือเป้าหมายสูงสุดของการเกิดจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม

2. กลุ่มชาวบ้าน ซึ่งการสร้างความรู้ในปัญหาคลองแสนแสนด้วยทีมวิจัยจากการจัดสัมมนาเรื่องเกษตรอินทรีย์ที่ทีมวิจัยจัดโดยศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ และการสร้างการขับเคลื่อนในการทำเกษตรธรรมชาติโดยชาวบ้านเองในรูปของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก การจัดกิจกรรมทัศนศึกษาของกลุ่มการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งน้ำอื่น ได้แก่ แม่น้ำท่าจีน การศึกษาเรื่องวนเกษตร และการทำเกษตรชีวภาพ เป็นต้น ดังนี้

2.1 ดูงานวนเกษตรและชุมชนเข้มแข็ง ณ บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม บ้านห้วยหิน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา และบ้านอ่างเตย อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา วันที่ 12 พฤษภาคม 2545 เนื้อหาที่ได้รับมีทั้งเรื่องของการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ เน้นการปลูกป่า ซึ่งจะได้สมุนไพรไว้ใช้ด้วย นอกจากนี้ยังเน้นเรื่องของการจัดการไม่ให้เกษตรกรรมมีหนี้สิน โดยการทำสร้างความรู้ของตนเอง จากการเก็บข้อมูลรายรับ รายจ่ายตลอดปี และมีการพิจารณาว่ารายจ่ายส่วนใดที่ทำให้ตนเองเป็นหนี้ จากนั้นสามารถจัดการด้วยการบริโภคในส่วนที่จำเป็น และลดรายจ่ายด้วยการปลูกหรือผลิตเอง

ส่วนการดูงานที่บ้านอ่างเตย เป็นเรื่องการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน หมู่บ้านอ่างเตยแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มาจากหลายแห่ง มีฐานะยากจน แต่ด้วยความอดทนและขยันทำมาหากิน มีผู้นำชุมชนที่เสียสละและมีทีมงานที่ดี นอกจากนี้มีการทำอาชีพเสริมคือการทอผ้าซึ่งอยู่ในโครงการศูนย์ศิลปาชีพ ทำให้ชาวบ้านมีฐานะดีขึ้นบ้าง ส่วนทรัพยากรธรรมชาติ หมู่บ้านนี้มีป่าชุมชนจำนวน 60 ไร่ สิ่งก่อสร้าง ได้แก่ สระที่รัฐสร้างให้ 58 สระ มีฝาย 8 ฝายความเข้มแข็งของชุมชนเกิดได้เพราะมีการสื่อสารกันที่สำคัญคือมีการประชุมทุกเดือน นอกจากนี้เป็นเพราะชาวบ้านมีการพึ่งตัวเอง ต่อมาจึงได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐด้าน ถนน ประปาหมู่บ้าน ตลอดจนได้รับรางวัลในการประกวดหมู่บ้านดีเด่น

จากการประเมินผลในขั้นต้น ได้มีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักคือ นายประเสริฐ สุขถาวร แกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ได้ข้อมูลว่าได้รับความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรธรรมชาติเพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะการเริ่มต้นทำสวนสมุนไพร ซึ่งถือเป็นจุดพลิกผันชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้ม

เฉลิม จากที่เคยที่ล้มเหลว เสียที่ดินไปเกือบ 200 ไร่ หมดตัวไม่มีอะไร กลับมาเย็นในสังคม ได้อย่างดีอีกครั้งหนึ่ง และกล่าวว่า

“ผมยังจำคำพูดที่บอกว่า เราต้องปลูกทุกอย่างที่เรากิน และกินทุกอย่างที่เราปลูก เชื่อว่าจะแก้ไขปัญหาการขาดทุนได้และไม่ยากสำหรับการเริ่มต้นที่จะเปลี่ยนการทำงานเกษตรมาใช้วิถีการธรรมชาติ”

จากการสำรวจความคิดเห็นของชาวบ้านจำนวน 43 คน ด้วยแบบสอบถาม (รายละเอียดภาคผนวกที่ 3) ชาวบ้านเห็นว่าการดูงานทำให้ความรู้เกี่ยวกับเกษตรและอะไรหลายๆอย่าง มีแง่คิดในเรื่องของการปลูกป่า การทำเกษตรอย่างพอเพียง การดำรงชีวิตในแก้ปัญหาที่ประสบมานอกจากนี้ได้เรียนรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติ ความเป็นอยู่อย่างเป็นอิสระ การมีชีวิตที่ต่อสู้ การอยู่รอดในชีวิตปัจจุบัน และยังเห็นอีกว่าผู้ใหญ่วิบูลย์จะเน้นการทำเกษตรเพื่อกินอยู่ ต้องคอยกระตุ้นซึ่งใช้เวลานาน ส่วนบ้านอ่างเตยเน้นความเข้มแข็งของหมู่บ้าน การบริหารกองทุนหมู่บ้าน การรวมตัวของกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยนำมาใช้ทางครอบครัว การตั้งกองทุนหมู่บ้าน ด้านการเกษตร และได้นำพันธุ์พืชจากอ่างเตยมาทดลองปลูก ได้แนวคิดเรื่องความอดทนในการทำงานการใช้ชีวิตอยู่รอดในปัจจุบัน จากนั้นคิดว่าจะนำสิ่งที่เรียนรู้มาบอกต่อให้คนในชุมชนทราบว่าเป็นอย่างไร

อย่างไรก็ตามการดูงานเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเพิ่มโลกทัศน์ในด้านเกษตรธรรมชาติและการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง แม้จะกลับมาแล้วไม่เห็นรูปธรรมของการเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่ม และจะเห็นความเข้มแข็งของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกมากขึ้น เนื่องจากได้เสริมอุดมการณ์ด้านจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่แล้วได้เข้มแข็ง

2.2 ดูงานตลาดดอนหวาย ริมแม่น้ำท่าจีน และชมรมคนรักเห็ด จังหวัดนครปฐม
เป้าหมายของกิจกรรมการดูงานครั้งนี้เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการรักษาแหล่งน้ำ และการใช้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจโดยการใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในรูปของตลาดน้ำและการท่องเที่ยวชมทิวทัศน์ริมแม่น้ำ ส่วนการเรียนรู้เรื่องการปลูกและแปรรูปเห็ดเป็นการส่งเสริมด้านอาชีพเสริมของชาวบ้านและได้เรียนรู้ถึงความมานะบากบั่นในการประกอบอาชีพ

การดูงานตลาดน้ำดอนหวายนอกจากจะมีความสุขจากการได้ซื้อสินค้าชุมชนและลองเรือสองฝั่งแม่น้ำท่าจีนแล้ว ยังได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผู้นำชุมชนดอนหวาย ถึงประสบการณ์การก้าวอย่างจากตลาดร้าง มาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ลือชื่อของเมืองชานเมืองกรุงเทพฯ ในทุกวันนี้ ซึ่งพบว่าชาวบ้านให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ดังข้อมูลจากแบบสอบถามชาวบ้าน ดังนี้

ตลาดน้ำดอนหวาย ชาวบ้านเห็นว่าดีที่ได้ไปเห็นสิ่งที่ไม่ค่อยได้เห็น เป็นตลาดน้ำที่แปลกกว่าเพื่อน ตลาดน้ำดอนหวายมีร้านค้า ลองเรือ รู้สึกรวดลางสะอาด ได้ไปดูวิถีชีวิตในชุมชนต่างๆ และการพัฒนาในชุมชนริมแม่น้ำ การนำผลิตภัณฑ์ต่างๆมาแปรรูปใหม่ได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ยัง

สนุก มีประโยชน์ ตลาดน้ำใหญ่โตดี มีของขายมาก สะอาด แม่น้ำพุตึง คลายเครียด ได้เปิดหูเปิดตา แสดงความคิดเห็นว่าไม่ค่อยมีของขาย และสังเกตเห็นว่า อบต. ที่นี้มีความเข้มแข็ง

การดูงานชมรมคนรักเห็ด ชาวบ้านสะท้อนว่าได้รับความรู้เรื่องการเพาะเห็ดและแปรรูป ทราบว่าสินค้าที่ทำจากทางบ้านและนำมาขาย และรู้สึกคล่องสะอาด แต่แสดงความคิดเห็นว่าที่ชุมชนศาลาแดงทำลำบาก เพราะไม่มีเห็ดให้เรียนรู้ และต้องใช้ในครอบครัวที่ใหญ่จึงจะได้มีรายได้ในครอบครัว ส่วนการนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านกล่าวว่า นำความรู้มาใช้ในการเพาะเห็ด เรื่องเกี่ยวกับขยะ เอาแบบอย่างปลูกผักบุ้งตามคลอง เป็นแรงบันดาลใจทำให้อยากจะทำตลาดขายคล่องหมู่ 9 และเพาะเห็ด จะค่อยๆรวมตัวกันทำ (ตอนนี้ยังไม่ได้ทำ) แต่มีความคิดที่จะทำ นอกจากนี้สำหรับชาวบ้านที่ค้าขายในชุมชนบอกว่าได้นำลักษณะแม่น้ำที่ยั่งยืนมาปรับใช้กับการค้าขายของตน นอกจากนี้บางคนให้ความเห็นว่าชุมชนศาลาแดงทำตลาดนี้ยากหน่อย เพราะหอยเชอรี่มากมีผลต่อสิ่งแวดล้อมจึงยังไม่เหมาะทำเป็นที่ท่องเที่ยว นอกจากนี้ในชุมชนยังมีความขัดแย้งกันอยู่ต่างกับชุมชนดอนหวายที่ร่วมมือกันดี อย่างไรก็ตามผู้ที่ไปดูงานคิดว่าได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์ จึงจะนำไปแนะนำคนในชุมชนที่ไม่ได้มา

2.3 ดูงานเกษตรชีวภาพ ที่คิวิเซ เก่งคอย สระบุรี หลังจากการสัมมนาเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ในหัวข้อ “เทคโนโลยีชีวภาพอีกหนึ่งทางเลือกแห่งโอกาสของคนจน” ในวันที่ 18 สิงหาคม 2545 ณ ศาลาประชาคม เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร ที่มีหัวข้อเกี่ยวกับ เกษตรกรอินทรีย์ของไทยและของโลก : บทบาทและมุมมองของสถาบันพืชอินทรีย์ ประสพการณ์กรณีของNong jok natural farm ประสพการณ์ดำเนินการของชมรมรักธรรมชาติ อ.กุดชุม จ.ยโสธร และเวทีแลกเปลี่ยนประสพการณ์ ที่หนึ่งในผู้ดำเนินการคือนายโนรี แพฝึกฝน ประธานชมรมเกษตรธรรมชาติ หนองจอกและสมาชิกชาวบ้านชุมชนศาลาแดง ที่วิจัยได้พาชาวบ้านจำนวน 80 คน ไปดูงานงานเกษตรชีวภาพ ที่คิวิเซ จ.สระบุรี ซึ่งมีทั้งฟังบรรยายเกี่ยวกับเกษตรชีวภาพ และการดำเนินชีวิตของสมาชิกที่อุทิศตัวทำงานเพื่อศาสนา หลังจากนั้นได้ดูงานแปลงไร่นาสวนผสม การเลี้ยงเห็ดและการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ซึ่งจากการสังเกตพบว่าชาวบ้านให้ความสนใจเป็นอย่างมาก โดยสะท้อนว่าดีที่ได้ดูเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ การปลูกผักปลอดสารพิษ การนำของเหลือใช้มาทำปุ๋ยธรรมชาติ ทำให้ได้รับความรู้และทราบถึงการใช้จุลินทรีย์ที่มีอยู่มากมาย แล้วนำมาใช้กับการเกษตร ตลอดจนใช้กับการทำความสะอาดสิ่งของภายในบ้าน มองว่าที่คิวิเซมีขนาดใหญ่โตมาก มีการทำเกษตรปลอดสารพิษ ซึ่งได้เห็นผลผลิตคือ ต้นผักสวยงาม นอกจากนี้ยังได้ดูการสาธิตการทำปุ๋ยน้ำชีวภาพอีเอ็มอีกด้วย มองว่าการดูงานครั้งนี้ได้เนื้อหาที่ดีมาก ควรช่วยกันดำเนินการเอามาเป็นตัวอย่างให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน และสามารถนำมาเผยแพร่ให้ชุมชนต่อไป นอกจากนี้ยังได้แนวคิดในเรื่องการช่วยเหลือกัน ถึงแม้ไม่มีเงินก็ช่วยเป็นแรงงาน และมีความคิดเห็นว่าจะสามารถทำตามได้บางอย่างเท่านั้น เพราะสารอีเอ็มหายาก แต่ตอนนี้ทำอยู่บ้างแล้ว เมื่อมาดูงานเอาไปปรับใช้ได้อีก

ส่วนความเห็นต่อการนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน มีดังนี้

1. นำความรู้มาลองทำ เช่น ปลาเรากินบ้างขายบ้าง และนำมาใช้ในสิ่งเกี่ยวกับเกษตร เช่น ทดลองมาทำน้ำชีวภาพใช้รดพริก ผัก มาปรับใช้ที่นาเพื่อน
2. ได้แนวคิดมาปรับใช้เรื่องมีที่พอกอยู่อาศัย ได้ปลูกผักไว้กินเอง ทำน้ำชีวภาพ ได้พูดคุยกันทั้งกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติได้ทดลองทำไว้แล้วก่อนไปดูงาน
3. กำลังพูดคุยกับคณะกรรมการชุมชนเพื่อขยายผลให้เกิดประโยชน์ต่อไปมากที่สุด ใช้ในการปลูกต้นไม้โดยไม่ใช้สารเคมี
4. มาใช้ได้ น้ำจุลินทรีย์ยังไม่ได้หา หรือทำได้แต่ยังไม่ทดลอง
5. ซื้อหนังสือมา แต่ทำไม่ได้เพราะหาซื้ออุปกรณ์ไม่ได้
6. ไม่ได้ปรับใช้เพราะไม่มีหัวอิเอ็ม แต่ก็พยายามทำ
7. ไม่ได้ทำเพราะมีอาชีพเป็นช่างสี (ไม่ได้เป็นเกษตรกร) และทำไม่ไหว แต่ให้สามีทำ

สรุปชาวบ้านชุมชนศาลาแดงให้ความสนใจการดูงานเกษตรชีวภาพเป็นอย่างมาก ทั้งๆที่ในชุมชนมีการทำและมีกลุ่มเกษตรธรรมชาติอยู่แล้ว การมาปรับใช้มีอยู่มากทั้งในระดับบุคคลที่นำมาใช้ในการปลูกพืชและผักที่บ้าน และระดับกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยในเรื่องที่ดูงานมา รวมทั้งมีการขยายผลให้คนอื่นๆในชุมชนอีกด้วย

2.4 กิจกรรมวันอนุรักษ์ รักษา แม่น้ำลำคลอง (20 กันยายน 2545) เพื่อการขยายเรื่องจิตสำนึกเรื่องการรักษาคคลองแสนแสบให้มีมากขึ้นโดยเฉพาะผู้ใหญ่ในชุมชน ทีมวิจัยจึงประสานกับชมรมรวมใจภักดิ์รักษ์ต้นไม้ แม่น้ำลำคลอง และสิ่งแวดล้อม จัดงานวันอนุรักษ์ รักษา แม่น้ำลำคลอง ซึ่งจะจัดในวันที่ 20 กันยายน ของทุกปี ส่วนสถานที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามโรงเรียนที่อยู่ริมคลองแสนแสบในเขตมีนบุรีและหนองจอก ซึ่งชุมชนศาลาแดงได้มีการจัดงานครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง บรรยากาศของงานมีทั้งการจัดนิทรรศการ และการแสดงบนเวที ที่แสดงถึงการอนุรักษ์รักษาคคลองแสนแสบ วัฒนธรรมริมคลองแสนแสบ ผลงานของชมรมฯในการจัดงานตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา และมีการเผยแพร่หลักสูตรท้องถิ่นด้วยการนำเสนอด้วยนิทรรศการ

ผลของการจัดงานวันอนุรักษ์ รักษา แม่น้ำลำคลอง ชาวศาลาแดงได้ให้ความเห็นดังนี้

1. ดี ทำให้ทราบว่าคลองแสนแสบมีประโยชน์และมีสิ่งที่ดีควรอนุรักษ์ไว้
2. ดีที่สุด ตั้งแต่โรงเรียนมีมา ผู้ปกครองดีใจที่งานโรงเรียนใหญ่ขึ้น งานสนุกภูมิใจที่มาจัด(ที่ชุมชนนี้)
3. งานสนุก และดีกว่าก่อน ได้คนรู้จักคุ้นเคย รู้สึกพูดคุยดี นิทรรศการทำให้เข้าใจงานและทำให้ได้ความรู้ว่าคลองแสนแสบเป็นอย่างไร
4. กิจกรรมที่ดี เป็นการปลูกจิตสำนึกในการแก้ปัญหาคลอง ทำให้รู้จักการดูแลรักษาแม่น้ำก่อนที่จะสายเกินไป คิดว่าควรจัดงานนี้ทุกปี เพื่อจะได้รับความรู้เรื่องกิจกรรมต่างๆ

5. ดีมากที่ได้มีกิจกรรมในการอนุรักษ์ของเก่า รูปแบบได้จัดแบบพื้นๆแบบนี้ดี แต่กิจกรรมก็พาทางน้ำ ผู้ใหญ่เล่นลำบากแต่ก็เข้าใจ
6. อยากให้มาจัดให้เด็กๆจะได้สนุก และทำให้ผู้ปกครอง ครู เด็ก ได้เจอได้พูดคุยกันบ้าง
7. มีความร่วมมือกันทุกฝ่ายทั้งเขต โรงเรียน และชุมชน และดีมากที่ทางสถาบันราชภัฏ ได้เห็นความสำคัญของแม่น้ำคูคลอง
8. ดีมีรายได้เข้าโรงเรียน รู้จักการดูแลคลองที่ต้องรักษาต่อไป ภูมิใจที่อยู่ที่นี่
9. สถานที่แคบเกินไป การจัดประกวดร้องเพลงไปตั้งเวทีใกล้สุสานไม่เหมาะสม และควรมีการประชาสัมพันธ์มากกว่านี้

การปรับมาใช้กับชีวิตประจำวัน มีดังนี้คือ

1. ช่วยปลูกจิตสำนึกในการรักษาคลอง เป็นการกระตุ้นจิตสำนึก เช่น อนุรักษ์คลองแสนแสบและใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบอย่างถูกต้อง ไม่ทิ้งขยะลงน้ำ ทั้งให้เป็นที่ทำให้สิ่งแวดล้อมที่จะเกิดในคลองดีขึ้น เพราะเราใช้น้ำมานาน เช่น ใช้ในการอาบ น้ำ
2. นำความรู้ไปบอกกับบุคคลอื่นๆและสอนลูกหลานให้ช่วยกันอนุรักษ์คลอง

2.5 ความเห็นของชาวบ้านต่อกิจกรรมอื่นที่นักวิจัยได้จัดทำขึ้นตลอดปีการทำวิจัย พบว่าชาวบ้านให้ความเห็นดังนี้

1. ร่วมประชุมการมองอนาคตร่วมกัน เห็นว่าเด็กทำดี แต่คนที่นี่น้อย เด็กมหาวิทยาลัยเขาไม่ค่อยมา จำนวนน้อยเกินไปที่เข้าร่วม
2. ไปดูงานมั่ววาล (ชุมชนกมลอุบลอิสลาม) ดี รู้สึกทำดี นำมาเป็นตัวอย่างได้
3. งานที่เกี่ยวกับเด็กก็ดี เด็กได้มีประสบการณ์ได้ทำงาน เช่น งานนิเทศน้อย เด็กได้ความรู้ มีกิจกรรมร่วมกันเด็กได้ฝึกเขียนข่าวจะเป็นการเรียนทั้งทฤษฎีและปฏิบัติจะทำให้การเรียนรู้ดีขึ้น นอกจากนี้การสอนเรื่องเรือ วิเคราะห์สภาพน้ำ และหลักสูตรท้องถิ่น ทำให้เด็กได้ความรู้ ได้รู้ความเป็นมาของชุมชน เด็กถามความเป็นมาของชุมชน และดีมากที่นักวิจัยได้มาทำกิจกรรมหลักสูตรของหนู กิจกรรมดังกล่าวทำให้เด็กๆในชุมชนได้เริ่มรู้และได้รับความสนุกสนานในทุกๆ เรื่องที่จัดขึ้น ไม่เครียด ทำให้เด็กละจากยาเสพติด ไปยุ่งเรื่องคลองแทน ไม่เช่นนั้นไปเล่นเกมแทน เวลามีการแข่งเรือเด็กชวนกันมา
4. ถ้าเรารวมตัวอย่างชุมชนอื่น เราก็ทำได้ ก่อนหน้านี้ไม่เคยทำ พออาจารย์ทำก็เริ่มทำกันบ้าง จึงอยากให้มาเข้าร่วมได้ตลอด เพราะได้ช่องทางและข้อมูลเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นควรจัดกิจกรรมวิจัยต่อไป

2.4 ข้อเสนอแนะทั่วไป เกี่ยวกับงานวิจัยทั้งในส่วนโรงเรียน และส่วนของชุมชน ชาวบ้านให้ความเห็นว่า

1. ดี ถ้ามีโครงการมาบ่อยๆ คนในชุมชนเห็นความสำคัญของคลองแสนแสบ
2. ให้มีหลักสูตรท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องต่อไป ขณะโรงเรียนกับชุมชนได้มีการปรึกษาถึงเรื่องการเรียน การสอน และจัดแข่งขันฟุตบอล ตีมน้ำชาการกุศล ทำห้องคอมพิวเตอร์หาเงินให้กับโรงเรียน ชุมชนออกร้านขายของให้กำไรที่ได้แก่โรงเรียน

3. การวิจัยทั้งโรงเรียนและชุมชนนั้นควรจะทำเรื่อยไปอย่างต่อเนื่อง โรงเรียนและชุมชนจะได้มีส่วนร่วมด้วยกัน นอกจากนี้ควรเผยแพร่ให้ชุมชนได้รับรู้อย่างกว้างขวาง

4. ดีอยู่แล้ว อยากให้มีบ่อยๆ ไม่มีข้อเสนอ ไม่เคยขัดแย้ง ครูเห็นมากกว่าเรา เราแค่ผู้สนับสนุน และดีที่มีการสนุกสนาน ต่อด้วยวันที่ 7 กุมภาพันธ์ มีงานโรงเรียน เรามาจัดทำแล้วสนุก ดังนั้นจึงอยากให้โรงเรียนต่อไป ถึงแม้โครงการจะจบลงแล้ว ไม่ใช่หายไปเลย ถึงจะเป็นอิสลามถ้ามีงานวัดก็ยินดีให้ความร่วมมือ

5. มาทำก็ดีแล้ว ทำให้เด็กเขาได้รู้สึกรอบนอกมาป้อนข้างใน

6. ยังไม่เห็นผลที่สมบูรณ์มากนัก

2.6 ศึกษาข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ชุมชนแสนแสบ (ดูในภาคผนวกที่ 4) ชาวบ้านมีความคิดเห็นดังนี้

1. เป็นหนังสือพิมพ์ให้ความรู้และเผยแพร่ในเรื่องจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์คลอง เกี่ยวกับคลองแสนแสบและการรักษาและพัฒนาคูคลอง การทำปุ๋ยชีวภาพ เกษตรธรรมชาติ รวมทั้งสิ่งที่ชาวชุมชนยังไม่ทราบ และเรื่องอาชีพที่ชาวชุมชนสามารถทำได้ และเรื่องวิถีชีวิตซึ่งดีมาก

2. เป็นหนังสือพิมพ์ที่ดี ควรจะให้มีอีกต่อไป น่าจะมีให้หลายเนื้อหา เช่น ประวัติคลองแสนแสบ บุคคลในชุมชน การอนุรักษ์คลองแสนแสบ และได้พัฒนาคลองดีขึ้น ทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น ส่วนข่าวสารดีอยู่แล้วอยากให้มีต่อไปจะได้ไม่หายสาบสูญ รวมทั้งได้รู้ว่าชุมชนเป็นอย่างไรและอยากให้เสนอเรื่องการรักษาความสะอาดของชุมชน

3. เนื้อหาดี รูปแบบแก้ไขได้ เนื้อหาลงเกษตรมาก

4. นักข่าวพุดจาดี สนใจเรื่องนาเสปดี

5. ดี พัฒนาดี ทำดี ข้อความจะลงตามเป้าหมาย ประชาชนเอาใจใส่มากขึ้น อีกทั้งเด็กยังได้รับความรู้มากกว่าก่อน แต่การออกหนังสือพิมพ์มีมากเป็นพักๆ มีไม่ต่อเนื่อง จะดีต้องอาทิตย์ละครั้งหรือสองครั้ง

6. เคยอ่านทุกฉบับ บางฉบับมีสาระดี บางฉบับมีสาระน้อย ชอบเรื่องการเกษตรมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เวลาสัมภาษณ์คนไหนซ้ำๆ น่าเบื่อ น่าจะเปลี่ยนคนสัมภาษณ์บ้าง

7. ดิมีสาระในการพัฒนาคลองแสนแสบแต่ในบางเรื่องก็ต้องให้ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

ส่วนการนำเสนอหาในหนังสือพิมพ์ชุมชนมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านมีความเห็นว่า

1. ช่วยในการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ไม่ทิ้งขยะลงน้ำ
2. ได้รับความรู้ ความคิด
3. ได้ ตรงตามปุ๋ยเกษตรกร
4. บางครั้งที่แนะนำอาชีพน่าสนใจ ส่วนใหญ่จะเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกดีขึ้น
5. ได้ประโยชน์มาก รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ ชาวเด็ก น้ำเน่าหรือน้ำเสีย
6. ส่วนมากมีเนื้อหาเกี่ยวกับเกษตรน่าจะมียางอื่นบ้าง
7. เอามาใช้ได้ ยาเสพติดหายไป เพราะเด็กไปเล่นกีฬา ซึ่งหนังสือพิมพ์ช่วยปลูกฝังและสื่อสารให้เด็กไปสนใจเรื่องคลองแทนยาเสพติด

ส่วนแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของชาวบ้านชุมชนศาลาแดง หลังเข้ามาวิจัยและพัฒนา จากชาวบ้าน 43 คน บอกว่าตัวเองเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมคิดร้อยละ 39.5 ไม่เปลี่ยน 16 ร้อยละ 37.2 นอกนั้นไม่ได้ตอบคำถาม ส่วนการเปลี่ยนแปลงมีทั้งระดับบุคคล ครอบครัว และสังคม ในระดับบุคคล ได้แก่ เด็กชอบโครงการที่จัดทำเพราะเด็ก ๆ มาเล่าให้ผู้ใหญ่ฟังตลอด ทำให้เด็กพัฒนาขึ้น ชยัน ชอบทำงานและชอบไปโรงเรียนมากขึ้น จากจากแต่ก่อนที่ไม่ค่อยมีอะไรตั้งคำถามให้สัมภาษณ์ที่ว่า

“ครอบครัวได้รับการเปลี่ยนแปลง เด็กชยันดี ชยันไปโรงเรียน จะหยุดเรียนไม่ได้เพราะมีกิจกรรมที่โรงเรียน”

ส่วนผู้ใหญ่ได้เพิ่มวิสัยทัศน์ ได้รับความรู้และความคิดแล้วกลับมาทำหรือนำมาปรับปรุงสิ่งที่ทำไว้เดิม เช่น ในด้านการทำการเกษตรมีการทดลองไม่ใช้ยาฆ่าข้าวและต้นไม้แต่ตอนนี้ยังทำไม่สำเร็จ ในด้านการค้าขายหลังไปทัศนศึกษาตลาดนัดดอนหวายที่แม่ค้าพูดจาดีจึงได้มารับการขายของของตน

ในระดับครอบครัว เกิดความรัก ความสามัคคีในครอบครัวมากยิ่งขึ้น เนื่องจากครอบครัวได้ไปทัศนศึกษาด้วยกัน ร่วมมือกัน พุดคุยกันมากขึ้น ไปไหนทำอย่างไรมีการพุดคุยกันในครอบครัว ในด้านปฏิบัติมีการกลับมาทำปุ๋ยชีวภาพในครอบครัว เช่นที่กล่าวว่า

“ปลูกจิตสำนึกทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ (ทำให้) ได้ใกล้ชิดพุดคุยกัน (ทำให้) กระตุ้นจิตสำนึกได้”

ในระดับชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น มีจิตสำนึกในการรักชุมชน เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงในด้านที่ดีขึ้น มีความรักและความสามัคคี มีการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อจัดกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่เคยเป็นเช่นนี้มาก่อน นอกจากนี้ยังช่วยกันพัฒนาพื้นที่ของชุมชนด้วย ดังที่กล่าวว่า

“(มี)ความรัก ความสามัคคี ให้ความร่วมมือกัน และมีอะไรต้องปรึกษากัน ไม่ใช่ทำคนเดียว ทำกันหลายคนมักจะสำเร็จ และขอบคุณนักวิจัยด้วย..”

สรุปกระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบในชุมชน ด้วยกิจกรรมที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนหรือผู้อื่นๆ สามารถส่งผลได้หลายระดับตั้งแต่ระดับปัจเจก ระดับครอบครัวและระดับชุมชน เพราะการศึกษาดูงานดังกล่าวทำให้เกิดกระบวนการสื่อสารภายในตัวเอง และในครอบครัวและชุมชนมากขึ้น โดยในระดับปัจเจกมีการสื่อสารภายในบุคคล (intrapersonal communication) มีการนำสิ่งที่เรียนรู้มาขบคิดและนำมาลองปฏิบัติ ส่วนในครอบครัวได้ไปทัศนศึกษาร่วมกันทั้งพ่อ แม่และลูก ทำให้ได้พูดคุยในสิ่งที่เห็นในสิ่งที่คิด และได้ลองทำร่วมกัน ส่วนชุมชนก็เช่นเดียวกันได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยร่วมกันสร้างสรรค์ชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม ที่สำคัญเห็นความสำคัญของการรักษาสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดภาวะสมดุลย์ของระบบนิเวศน์ไม่ว่าจะเป็นน้ำในคลองแสนแสบ และดินที่ใช้ในการเกษตร

วิเคราะห์ได้ว่าวิถีคิดแบบคู่ขนานระหว่างการทำงานในโรงเรียนกับการทำงานในชุมชน เนื่องจากมองเห็นความสัมพันธ์ของการรักษาคลองที่ต้องเกิดจากทุกวัย ทุกกลุ่มในชุมชน หากเด็กเกิดจิตสำนึกที่จะรักษาคลอง แต่ผู้ใหญ่ยังทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงคลอง หรือขาดช่วงไม่เห็นเด็กใช้เวลาและความคิดในการรักษาคลอง หลักสูตรที่ร่วมกันทำระหว่างโรงเรียนกับชุมชนก็จะไม่สามารถสานต่อไปได้ ดังนั้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมที่โยงกับการรักษาคลองแสนแสบจึงเกิดขึ้น ที่สำคัญเกิดจากวิถีคิดที่ว่ากระตุ้นให้เกิดการขบคิดวิเคราะห์ปัญหาและมองเห็นทางแก้ไขที่มีอยู่ สามารถใช้วิธีการการดูงาน ทัศนศึกษากิจกรรมของผู้อื่นได้ มักจะส่งผลให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ ในที่นี้เป็นการจัดกระบวนการศึกษาดูงานด้วยวิถีคิดแบบองค์รวม ที่มองเห็นความเชื่อมโยงมิติด้านต่างๆที่จะทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ เช่น มิติด้านการเกษตร มิติด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ มิติด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มิติด้านการสื่อสารในชุมชน มิติด้านเศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น

บทที่ 12

มิติด้านอื่นๆที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ และหลักสูตรท้องถิ่น

จากการศึกษาการศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบนั้น โดยใช้วิธีคิดแบบองค์รวมที่เห็นการเชื่อมโยงระหว่างมิติต่างๆไม่เฉพาะทางด้านการศึกษาเท่านั้น แต่รวมถึงมิติทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม มิติทางด้านการเมือง-การปกครอง มิติทางด้านการสื่อสาร และมิติทางด้านเศรษฐกิจ นอกจากนี้การมองดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 11 ที่เห็นการเชื่อมโยงระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ ในบทที่ 10 เป็นเรื่องการเชื่อมโยงระหว่างครูกับชาวบ้าน และครูกับนักเรียน ในที่นี้จะกล่าวมิติในศาสตร์ต่างๆ ดังนี้

1. **มิติด้านศาสนาและวัฒนธรรม** เห็นได้ว่าชุมชนศาลาแดงมีเงื่อนไขที่ทำให้หลักสูตรท้องถิ่นประสบความสำเร็จ เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ รวมทั้งผู้ใหญ่ที่มีจิตสำนึกที่จะรักษาสืบสานวัฒนธรรม นั้นคือเงื่อนไขทางด้านศาสนาอิสลามที่สอนให้มนุษย์รักษาธรรมชาติ เนื่องจากเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างมา การให้ความสำคัญกับน้ำที่เป็นทั้งสิ่งที่พระเจ้าสร้างและเป็นสิ่งทำให้มนุษย์สามารถเข้าถึงพระเจ้าได้ด้วยการใช้ชำระร่างกายให้สะอาดก่อนเข้าสู่พิธีกรรมสำคัญนั้นคือการละหมาดนั่นเอง

นอกจากนี้มิติด้านศาสนาจะมีลักษณะเป็นองค์รวมอยู่แล้วที่เห็นการเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อชาวบ้านมีความเชื่อความศรัทธาในพระเจ้าที่อยู่เหนือธรรมชาติเป็นตัวนำ จึงเกิดการดำเนินการตามอย่างมีพลังและไร้ข้อสงสัย ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าทำไมชาวบ้านชุมชนศาลาแดงจึงได้ก่อตั้งชมรมเกษตรธรรมชาติมาด้วยตัวชาวบ้านเอง ด้วยความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อม และมีแรงบันดาลใจอย่างมากในการที่แก้ไขสิ่งแวดล้อมในชุมชนศาลาแดงให้ปลอดจากสารเคมี แม้ว่าจะต้องสละร่างกาย และทรัพย์สินไปบ้างก็ตาม แต่เนื่องด้วยการทำงานด้วยใจของเครือข่ายที่ต้องการรักษาธรรมชาติทำให้ทรัพย์สินที่ใช้ไม่ต้องจ่ายไปมากเลย เช่น การจัดงานฟื้นฟูชีวิตให้ธรรมชาติในเดือน เมษายน และกรกฎาคม 2546 โดยได้เครือข่ายและสมาชิกมาร่วมกันจัดทำ ใช้พื้นที่ที่สวนของแกนนำชมรม เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าในกลุ่มไทยพุทธมิติด้านวัฒนธรรมที่จะโยงกับการรักษาคลองแสนแสบและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันไม่มีเสียแล้ว ไม่ว่ารากของวิธีคิดที่ขอรักแม่น้ำที่มนุษย์ได้ทำสกปรกในงานลอยกระทงเหลือไว้เพียงรูปแบบเท่านั้น การยกย่องข้าวเป็นแม่โพสพที่ต้องทำพิธีกรรมด้วยวิธีคิดที่มองว่าแม่โพสพเสียสละร่างกายของตนเพื่อเป็นอาหารของมนุษย์ ดังนั้นจึงไม่ควรใส่สารพิษต่างๆให้แก่โพสพดื่มกิน หรือการมองน้ำที่ใสสะอาดและดินที่ไผ่ยาฆ่าหญ้าหรือ เปรียบเป็นธาตุน้ำและธาตุดินในร่างกายมนุษย์ วิธีคิดเหล่านี้ได้หายไปเนื่องจากความเร่งรีบที่ต้องใช้พื้นที่ที่เข้ามา

ผลิตข้าวให้ได้มากที่สุดเพื่อมาเลี้ยงปากท้องของครอบครัว อีกทั้งความรักในผืนดินก็มีน้อยเนื่องจากเป็นที่ดินของผู้อื่นไม่ใช่ของตน ทั้งนี้จะกล่าวโทษชาวบ้านไม่ได้เนื่องจากแผนพัฒนาประเทศไทยตลอดระยะกว่าสี่สิบปีที่ผ่านมาทิศทางการความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นวิถีคิดแบบพออยู่พอกินที่ส่งผลดีต่อธรรมชาติ ได้เปลี่ยนไปเป็นวิถีคิดที่ต้องการผลผลิตมากๆ อันเป็นการทำร้ายธรรมชาติทั้งดินและน้ำเป็นอย่างมาก หากถามว่าสามารถนำมิติทางด้านศาสนาพุทธและวัฒนธรรมมาได้หรือไม่ ที่จริงแล้วสามารถทำได้หากศึกษาบทเรียนของภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายคนในแผ่นดิน และหน่วยงานพัฒนาเอกชนหลายแห่งที่ได้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมต่างๆ ขึ้นมาโดยอาจจะเปลี่ยนหน้าที่ของการใช้ เช่น เรื่องผ้าป่าในศาสนาพุทธ นำมาใส่หน้าที่เพื่อความอยู่รอดของชาวนาที่ยากจน ด้วยการทำผ้าป่าข้าว ในขณะที่ยังมีความหมายของการช่วยเหลือกันเหมือนเดิม หรือพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ที่นำพิธีกรรมทางศาสนาพุทธที่ออกไปทางพราหมณ์ เปลี่ยนกลุ่มเป้าหมายจากมนุษย์เป็นธรรมชาติแทน แต่ยังทำหน้าที่ของการต่ออายุ รักษาไว้ให้ยาวนานได้ นอกจากนี้ในด้านวัฒนธรรมที่จะนำมาช่วยในการอนุรักษ์คลองแสนแสบต่อไปให้ยั่งยืน อาจรื้อฟื้นพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพเพื่อให้ชาวบ้านได้เกรงใจแม่โพสพในข้าว ที่จะเอาสารพิษไปให้

2. มิติด้านการเมืองและการปกครอง ความหมายของการเมืองมีทั้งการเมืองที่เป็นนโยบายที่กระทบต่อชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน การเมืองในระดับท้องถิ่นและชุมชนทั้งจากสำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น พบว่านโยบายของภาครัฐเรื่องกองทุนหมู่บ้านสะท้อนถึงความขัดแย้งบางประการในหมู่ 5 เขตหนองจอก ซึ่งตัวชี้วัดที่บอกได้คือการที่ไม่สามารถที่จะรวมตัวกันได้ดี ในการเสนอแผนของงบประมาณดังกล่าว หากวิเคราะห์พบว่าในภาพที่เห็นที่ไม่มีความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมไทยพุทธกับไทยมุสลิม แท้จริงยังมีอยู่ซึ่งแสดงได้ชัดเมื่อต้องแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการรวมตัวกันของชาวบ้านในการประชุม จากการสอบถามมีเหตุผลหลายประการ ได้แก่ การไม่มีทุนทางสังคมระหว่างกันมาก่อน ขาดการเชื่อมั่นต่อกัน เช่น คนไทยพุทธคิดว่าโครงการที่เสนอขอทุนกลุ่มไทยมุสลิมได้คิดไว้อยู่แล้ว เช่น การทำโรงสีของชุมชน ดังนั้นจึงไม่แน่ใจในโครงการ อีกทั้งไม่อยากเป็นหนี้เพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้มีแนวคิดเรื่องความเป็นอื่น กลุ่มไทยมุสลิมที่มีฐานะดีในชุมชนก็มองกลุ่มไทยพุทธเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง

นอกจากนี้พบว่าในชุมชนศาลาแดงบทบาทของการปกครองชุมชน ตกอยู่ที่ผู้นำทางศาสนามากกว่าผู้นำทางการปกครอง ดังนั้นพลังของการพัฒนาชุมชน หรือการที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมตกอยู่ที่ผู้นำทางศาสนาในที่นี้คืออิหม่าม ส่วนกลุ่มไทยพุทธเป็นบทบาทของผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ลุงสอย ทับทิม ที่สามารถประสานกับชาวไทยมุสลิมได้ดี ดังนั้นพลังที่จะขับเคลื่อนการรักษาคคลองแสนแสบ และสนับสนุนหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง นำที่จะอยู่ที่อิหม่าม สวัสดิ์ นิกาจี้และกรรมการมัสยิด แกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ลุงสอย ทับทิม แต่คิดว่า การขับเคลื่อนยังค่อนข้างยากเพราะยังไม่สามารถเข้าไปนั่งในใจคนไทยพุทธอีกกว่าร้อยละ 35 ได้

ดังนั้นต้องมีการทำงานร่วมกับองค์กรภายนอก เช่น สำนักงานเขตหนองจอก สถาบันราชภัฏจันทรเกษม ชมรมรวมใจรักดีรักษาดินไว้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนหน่วยงานพัฒนาเอกชนกลุ่มเกษตรธรรมชาติหนองจอกหรือสวนดวงตะวัน อย่างไรก็ตามที่สำคัญต้องเกิดการระเบิดจากภายใน หมายความว่าต้องเกิดความตระหนักของชาวบ้านเสียก่อน ซึ่งที่ทีมวิจัยได้พยายามทำคือการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม ด้วยรูปแบบการดูงาน ดังนั้นหากมีการสานต่อคือแกนนำของชาวบ้านได้หากกลยุทธ์ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติในชุมชนจะได้ประโยชน์มาก ชาวบ้านต้องรวมกันเป็นหนึ่งเดียวที่จะร่วมกันรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม ซึ่งประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่สำนักงานเขตหนองจอก และหน่วยงานวิจัยด้านพันธุวิศวกรรมสนับสนุนอยู่คือการทำเกษตรอินทรีย์นั่นเอง แต่นั่นก็ยังเป็นแนวคิดที่ผลิตเพื่อขายอยู่ อาจต้องมีการทบทวนวิธีคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่มีหลายระดับนำมาใช้ในชุมชนก็ได้

สรุปมิติทางการเมือง การปกครอง เป็นมิติด้านการสนับสนุนที่จะทำให้การตระหนักในการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมมีขึ้น และเมื่อชาวบ้านหรือผู้ปกครองมีแนวคิดดังกล่าวก็จะสนับสนุนหลักสูตรท้องถิ่นที่จะสร้างจิตสำนึกให้เด็กรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมอย่างเต็มที่

3. มิติทางการสื่อสาร พบว่าการสื่อสารในชุมชนส่วนใหญ่ใช้การสื่อสารแบบเผชิญหน้า ทั้งการสื่อสารแบบตัวต่อตัว และการสื่อสารแบบการประชุมกลุ่ม แต่การสื่อสารในรูปแบบหลังกลุ่มชาวไทยมุสลิมจะใช้มากเนื่องจากต้องทำพิธีกรรมทางศาสนาทุกวัน นั่นคือการละหมาดหรือหากไม่ว่างทุกวันอย่างน้อยก็ต้องทุกวันศุกร์ การมาร่วมประกอบพิธีทางศาสนาทำให้เกิดการสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน อย่างชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกก็เกิดจากการมาอยู่รวมกันทำพิธีทางศาสนา คือพิธีสวดมนต์นั่นเอง

ส่วนชาวไทยพุทธได้ไปพบปะกันที่วัดในเขตบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากชุมชนศาลาแดงไม่มีวัด แต่ที่สำคัญกลุ่มไทยพุทธยังไม่ผู้นำความคิดด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เข้มแข็ง การขยายแนวคิดการตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมจึงเข้าไม่สามารถทะลุกรอบของกลุ่มไทยพุทธเข้าไปได้ ดังนั้นหากมีหน่วยงานหรือมีการศึกษาที่จะทำเพิ่มเติมในจุดนี้เป็นจุดที่น่าสนใจ

จากที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าการสื่อสารที่ใช้ในกลุ่มไทยพุทธส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล และการสื่อสารที่ใช้กับกลุ่มไทยมุสลิมมีหลายรูปแบบทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารแบบเป็นกลุ่มย่อยและกลุ่มใหญ่ การใช้หอกระจายข่าวซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในกิจกรรมทางศาสนา เช่น การเรียกละหมาดวันละ 5 เวลา เป็นต้น ดังนั้นหากมีการวิจัยแบบพัฒนาต่อไปที่สร้างความเข้มแข็งของจิตสำนึกในการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม คงต้องหากกลยุทธ์ที่แตกต่างกันตามธรรมชาติของกลุ่มเป้าหมาย

การทดลองใช้หนังสือพิมพ์ชุมชน ได้รับความสนใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก เนื่องจากส่วนใหญ่ชาวบ้านอ่านหนังสือได้ จากการสะท้อนของชาวบ้านเห็นว่าหนังสือพิมพ์แสนสบายมีความน่าสนใจการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับชุมชน โดยเฉพาะความรู้ทางด้านการเกษตร ความเคลื่อนไหวในชุมชน ทั้งนี้เป็นเพราะที่มวิจัยได้รับความร่วมมือจาก โปรแกรมวิชานิติศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม ที่ส่งนักศึกษาสาขาหนังสือพิมพ์มาร่วมเรียนรู้และทำข่าวในชุมชน ตลอดเวลา 1 ปีที่ทำวิจัย นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่ให้นักศึกษาได้ฝึกทำหนังสือพิมพ์ด้านสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

สรุปได้ว่ามิติทางการสื่อสารที่จะสนับสนุนให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ต้องมองการสื่อสารเป็นกระบวนการ คุุบััจัยทั้งผู้ส่งสารพยายามให้เป็นชาวบ้านที่เป็นผู้นำความคิดทั้งกลุ่มไทยพุทธและกลุ่มไทยมุสลิม เข้าใจธรรมชาติผู้รับสารที่มีความแตกต่างกันในโลกทัศน์และความเชื่อ เนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อมที่จะสื่อสาร และช่องทางสื่อสารที่หลากหลาย ทั้งนี้ต้องพยายามให้เกิดการสื่อสารสองทางที่มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน พยายามให้เกิดการสื่อสารของเครือข่ายต่างๆเพื่อสร้างพลังในการรักษาสิ่งแวดล้อม ทั้งจากชาวบ้าน ภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา

4. มิติด้านเศรษฐกิจ ในด้านการกินการอยู่ของชาวบ้านชุมชนศาลาแดง พบว่าได้มีการใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบหลายประการ ได้แก่ ใช้ในด้านการเกษตรซึ่งส่วนใหญ่คือการทำนา รองลงมาเป็นการทำสวนต่างๆ นอกจากนั้นมีการจับสัตว์น้ำจากคลองแสนแสบเป็นอาหารในบางบ้านที่ยังมีฐานะยากจน ในบางแห่ง เช่น ในสวนของคุณประเสริฐ สุขถาวร ที่มีพื้นที่กว่าครึ่งทำเป็นสระน้ำขนาดใหญ่ใช้เลี้ยงปลา และกุ้ง ได้คูดน้ำจากคลองแสนแสบมาใช้ในสระน้ำอีกด้วย ดังนั้นอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คุณประเสริฐเห็นปัญหาจากภาวะน้ำเสียในคลองแสนแสบ จึงเป็นหนึ่งในแกนนำที่รณรงค์ให้ชาวบ้านรักษาคลองแสนแสบรวมทั้งธรรมชาติโดยรอบ ด้วยการไม่ใช้สารเคมี แต่ใช้สารอินทรีย์แทน เป็นที่น่าสังเกตว่าชุมชนศาลาแดงไม่มีการเลี้ยงปลาในกระชังในคลองฯอย่างชุมชนกมาลุลิสลาม จากการสัมภาษณ์พบว่า เหตุที่ไม่ใช้ประโยชน์จากคลองฯเพื่อการเลี้ยงปลาในกระชังเนื่องจาก ในช่วงที่มีการปล่อยน้ำที่ปนเปื้อนสารเคมีและยาฆ่าหอยเชอรี่จากนาคลอง สัตว์น้ำในธรรมชาติยังตาย ดังนั้นหากมีการเลี้ยงปลาในกระชัง มีโอกาสที่จะสูญเสียปลาเลี้ยงจำนวนมากได้ ส่วนที่ชุมชนกมาลุลิสลามประสบกับปัญหาการใช้สารเคมีน้อยกว่า จึงทำให้ชาวบ้านหลายรายได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบในการเลี้ยงปลาในกระชังอีกด้วย นอกจากนี้การหาปลาในคลองฯของชาวชุมชนศาลาแดง จะใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม คือการทำเป็นขังหรือปักตอไม้และใบไม้ไว้ในคลองฯ ล่อให้ปลามาอยู่บริเวณนี้ค่อนข้างมาก จากนั้นจึงใช้แหล้อมจับปลาในขังได้ง่าย

นอกจากการใช้น้ำในคลองแสนแสบในการทำประโยชน์ด้านการเกษตรแล้ว ชาวศาลาแดงส่วนใหญ่ได้ใช้น้ำในคลองฯในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การอาบน้ำ การซักผ้า ล้างจาน รดน้ำต้นไม้ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากในชุมชนยังไม่มีน้ำประปาเข้ามา ส่วนน้ำที่ใช้บริโภคเป็นน้ำบาดาล

ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบยังเป็นประเด็นสำคัญ ที่ทำให้ชาวบ้านให้ความสนใจในการที่ร่วมรักษาคคลองแสนแสบให้มีสารเคมีน้อยลง แต่ที่ยังไม่มีการรณรงค์ที่มากพออาจจะเป็นเพราะ ปัญหาน้ำเสียที่ทำให้ปลาตายเป็นช่วงเวลาที่มีการปล่อยน้ำจากนาคลองหรือช่วงหน้าฝนที่น้ำท้นจากนาคลอง ซึ่งในหนึ่งปีชาวบ้านที่ศาลาแดงทำนาเฉลี่ย 3 ครั้ง ดังนั้นปัญหาจากสัตว์น้ำตายจะเกิดประมาณปีละสามครั้ง แต่ที่ชาวบ้านรู้สึกไม่กระทบมากเนื่องจากไม่ได้พึ่งอาหารจากสัตว์น้ำในคลองฯเป็นหลัก และไม่ได้ใช้น้ำในคลองฯในการบริโภคหากแต่ใช้ในการอุปโภคเท่านั้น ซึ่งมีปัญหาในเรื่องมีผื่นคันที่ผิวหนังในช่วงที่มีสภาวะที่ปลาตายซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นปัญหาเล็กน้อย นอกจากนี้ปริมาณปลาที่ตายไม่ได้มีจำนวนมากมีเพียงหลักสิบเท่านั้น อีกทั้งลักษณะทางกายภาพของน้ำที่มีสารเคมีปนเปื้อน ไม่เห็นความแตกต่างกับสภาพน้ำปกติ ดังนั้นปัญหาของคลองแสนแสบในละแวกนี้จึงเปรียบเป็นภัยที่มองไม่เห็นนั่นเอง เพราะพิษภัยจากสารเคมีเป็นการสะสมในร่างกายมนุษย์หากมีการรับประทานปลาที่ตายจากสารเคมี หรือแม้แต่ปลาและสัตว์น้ำในคลองตามปกติสามารถสะสมสารเคมีต่างๆได้ ซึ่งกว่าจะรู้ตัวต้องใช้เวลานับสิบปี แต่ความสูญเสียที่เกิดขึ้นอาจไม่คุ้มกับการเสี่ยงจากการไม่ได้ป้องกันได้

อย่างไรก็ตาม ในการทำวิจัยครั้งนี้ได้มีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ให้เยาวชนในพื้นที่ในการเฝ้าระวังน้ำในคลองแสนแสบอีกด้วย เริ่มจากกิจกรรม”นักสืบสายน้ำ”ในช่วงเริ่มต้นโครงการและกิจกรรม”การตรวจสอบสภาพน้ำ”ในช่วงปลายโครงการ ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้เยาวชนเห็นว่าน้ำในคลองแสนแสบที่ใช้หลังจากการแกว่งสารส้มแล้ว ยังมีสิ่งมีชีวิตเล็กๆที่อาจเป็นอันตรายแขวนอยู่ ส่วนการตรวจสอบสภาพน้ำแม้ว่าจะมีออกซิเจนในน้ำอยู่ในค่าที่มากซึ่งแสดงถึงน้ำยังมีสภาพดี แต่เรายังไม่

กิจกรรมนักสืบสายน้ำ หรือการตรวจสอบสภาพน้ำเป็นเพียงการจุดประกายให้โรงเรียนและชุมชนได้เห็นพิษภัยที่มองไม่เห็นจากสิ่งมีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิตอย่างสารเคมี แต่ความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการสานแนวคิดในการสอนวิทยาศาสตร์ในโรงเรียนที่จะต้องสร้างการเฝ้าระวังน้ำในคลองแสนแสบให้กับเด็กต่อไป ส่วนกิจกรรมในชุมชนควรจะมีการเสริมพลัง”ชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก” ที่เกิดจากชาวบ้านตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมของตนเอง ซึ่งหลังจากการทำวิจัยพบว่า กลุ่มชาวบ้านที่ตื่นตัวเรื่องการรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมดังกล่าวยังจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ในภายหลังกได้มีการประสานกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในการทดลองปลูกข้าวแบบอินทรีย์ที่ปลอดจากสารเคมีทั้งจากน้ำและดิน ส่วนที่มงานวิจัยยังช่วยสร้างเสริมกำลังใจด้วยการแนะนำให้สื่อมวลชนที่จัดรายการโทรทัศน์ได้สัมภาษณ์แกนนำชมรมฯอีกด้วย ในขณะเดียวกันได้

นำแนวคิดในการรักษาคอลงแสนแสบและธรรมชาติไปเผยแพร่ในการประชุมประจำปีของศูนย์มานุษยวิทยา เรื่อง “พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาคอลงแสนแสบ” อีกด้วย

นอกจากนี้พบว่าชาวบ้านชุมชนศาลาแดงที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ต่างกัน กลุ่มคนไทยมุสลิมส่วนใหญ่จะมีฐานะดี ส่วนกลุ่มคนไทยพุทธส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ดังนั้นการที่จะเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมจึงมาที่หลังเรื่องปากท้องที่เดินตามแนวทางระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เน้นการผลิตจำนวนมาก ทั้งๆที่ทรัพยากรที่มีอยู่คือคุณภาพของดินได้เสื่อมไปจากการทำนาปีละ 3 ครั้งแล้ว ดังนั้นการแก้ปัญหาด้วยการใส่ปุ๋ย และใช้ยาฆ่าแมลงและหอยเชอรี่จึงเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต ซึ่งจากการสัมภาษณ์ปัจจุบันชาวนาชายข้าวได้เกี่ยวละ 4,000 บาท ซึ่งถือว่าขาดทุน ทั้งๆที่ยังไม่รวมค่าแรงงาน

ดังนั้นชาวนาในพื้นที่ได้มีโอกาสไปดูงานที่กลุ่มผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิมที่ให้ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจของชุมชนที่สำคัญคือการเรียนรู้ตัวเอง และจัดการให้ชีวิตไม่มีหนี้ ซึ่งปกติชาวนา ชาวไร่ที่ยากจนจะมีภาวะหนี้สินแทบทั้งสิ้น การเลือกวิธีการผลิตว่าจะผลิตเพื่อยังชีพ หรือผลิตเพื่อขายด้วยวิธีการรวมกลุ่ม เป็นต้น เห็นว่ามีทางเลือกอีกหลายอย่างที่ชาวนาในชุมชนศาลาแดงต้องขบคิด แทนการดำเนินชีวิตอย่างที่เคยเป็น นอกจากนี้การทำการเกษตรที่ใช้สารพิษต่างๆจะส่งผลกระทบต่อร่างกายของผู้ใช้ในที่สุด ซึ่งเห็นได้ว่าแท้จริงแล้ว มิติทางเศรษฐกิจก็เชื่อมโยงกับมิติด้านสิ่งแวดล้อม และยังโยงกับมิติอื่น เช่น สุขภาพ เป็นต้น

สรุปมิติอื่นๆที่โยงกับความตระหนักในการรักษาคอลงแสนแสบ และหลักสูตรท้องถิ่น ประกอบด้วยมิติทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม มิติทางด้านการเมือง-การปกครอง มิติทางด้านการสื่อสาร และมิติทางด้านเศรษฐกิจ หากต้องการแก้ไขปัญหาคอลงให้ได้เต็มพื้นที่นอกจากการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่เป็นมิติทางด้านการศึกษา ต้องทำงานควบคู่ไปกับมิติด้านอื่นๆด้วย ดังนั้นการทำงานของทีมวิจัยจึงทำคู่มือแนะนำระหว่างการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบ และการเริ่มต้นสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้ใหญ่เกิดจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบเช่นกัน แต่เนื่องจากมีเวลาจำกัดทีมวิจัยจึงเน้นไปที่โรงเรียนในภาคเรียนแรกก่อน ส่วนชุมชนจะมานั่งในช่วงหกเดือนหลังควบคู่ไปกับการปรับปรุงหลักสูตรท้องถิ่น อย่างไรก็ตามเป็นเพียงก้าวแรกของการทำงานในชุมชน ดังนั้นจึงต้องการให้มีการต่อยอดจากผู้สนใจอื่นที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการรักษาคอลงแสนแสบต่อไป

บทที่ 13

สรุป วิเคราะห์ และเสนอแนะ

1. บทสรุป

ชุมชนศาลาแดง เขตหนองจอก เป็นชุมชนชานเมืองที่อยู่ติดกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่ไม่สามารถรูดพื้นผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ตามกระบวนการทุน ความทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นวิถีคิดที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่ยังเห็นวิถีทางวัฒนธรรมกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตและการทำการเกษตรที่มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยกันหรือที่เรียกว่ามีแนวคิดแบบองค์รวม การปฏิบัติของชาวบ้านที่กระทำต่อธรรมชาติทั้งการใส่สารพิษเพื่อทำลายแมลงและหอยเชอรี่ การใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์จนมากเกินไปจนกระทั่งดินเสียเพื่อเร่งผลผลิตให้ได้มากที่สุด แต่ยิ่งผลิตมากก็ยิ่งจนมากขึ้น ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชนส่วนใหญ่เกิดจากน้ำมือของคนในชุมชนเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่สีเขียวซึ่งห้ามการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมและน้ำเสียจากกรุงเทพฯ ชื่นในได้ถูกกั้นด้วยประตูน้ำบริเวณเขตบางกะปิ และประตูน้ำระหว่างเขตมีนบุรีและหนองจอก ทำให้น้ำบริเวณชุมชนศาลาแดงยังมีสภาพดี จากการวัดค่าออกซิเจนในน้ำหรือบีโอดีประมาณ 5.4 มีบางช่วงในหน้าฝนที่น้ำจากท้องนาได้เอ่อท่วมคลองทำให้สารพิษในการฆ่าหอยเชอรี่ลงคลองเป็นผลให้ปลาและสัตว์น้ำตายพอสมควร อย่างไรก็ตามแม้ว่าปัญหาน้ำเสียยังไม่เห็นชัดเจนนัก แต่หากไม่รีบแก้ไขนับวันจะยิ่งมากขึ้นทุกที

นับว่าเป็นโอกาสอันดีที่ประเทศไทยได้มีพระราชบัญญัติการศึกษา ปี พ.ศ.2542 ที่มีนโยบายการปฏิรูปการศึกษาเพื่อช่วยแก้ปัญหาประเทศไทยในระดับฐานราก ด้วยการเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษาแทนการมอบหน้าที่ให้โรงเรียนดังที่เป็นมาหลายสิบปี ทำให้เกิดนักเรียนได้เรียนรู้แต่สิ่งไกลตัว ขาดความภูมิใจในท้องถิ่น ขาดการประยุกต์เอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแก้ปัญหาต่างๆในชุมชนทั้งๆที่มีความเหมาะสมในบริบทของชุมชน ดังนั้นภาพของการที่โรงเรียนและชุมชนจับมือกันร่วมสร้างหลักสูตรท้องถิ่นจึงเกิดขึ้นทั่วแผ่นดินไทย และที่ชุมชนศาลาแดงเกิดหลักสูตรท้องถิ่นซึ่งหลักสูตรแรกชื่อ เรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง และนักวิจัยได้ทดสอบแนวคิดหลักสูตรท้องถิ่นอีกอันหนึ่งในตอนท้ายของการทำวิจัย ชื่อหลักสูตรของหนู ซึ่งมีแนวคิดจากแนวทางการศึกษาที่เน้นให้เด็กเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ และแนวคิดจากการสื่อสารสองทาง

หลักสูตรท้องถิ่นเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงเริ่มต้นจากการระดมสมองระหว่างคณะครู และชาวบ้านโดยที่นักวิจัยเป็นผู้สนับสนุนวิทยากร ในช่วงแรกยังมีชาวบ้านเข้าไม่มากนักเนื่องจากชาวบ้านยังคิดว่าหน้าที่ด้านการศึกษาเป็นหน้าที่ของโรงเรียน และในช่วงนั้นความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนยังค่อนข้างห่างจากกัน แต่เมื่อหลักสูตรได้ลงปฏิบัติได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองเป็นอย่างดี เพราะเด็กๆอยากมาโรงเรียนแทนการไปทำกิจกรรมที่ไม่สร้างสรรค์อย่าง

อื่น และมองเห็นว่ามีประโยชน์เพราะสอนเรื่องชุมชน เงื่อนไขสำคัญที่หลักสูตรท้องถิ่นของชุมชน ศาลาแดงสำเร็จได้ เนื่องจากวิธีคิดในการจัดทำหลักสูตรเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ที่ใช้แนวคิดแบบองค์รวม และบูรณาการ จนเห็นการเชื่อมโยงของมิติด้านต่างๆ ความหลากหลายของกลุ่มคน ดังนั้น การขับเคลื่อนหลักสูตรจึงมีลักษณะเป็นเชิงซ้อน เช่น ในภาคเรียนที่สองที่ได้ปรับเอาหน่วยของหลักสูตรไปไว้ในวิชาแกนทำให้ครูไม่เสียเวลาที่ต้องมาสอนวิชาแกนและวิชาในหลักสูตรท้องถิ่น ทั้งยังได้สอนตามหน้าที่และที่ได้คิดสร้างสรรค์ใหม่ นอกจากนี้ยังใช้แนวทางบูรณาการแบบคู่ขนานคือ สร้างจิตสำนึกของเด็กควบคู่กับผู้ใหญ่ เด็กในรูปแบบของหลักสูตรท้องถิ่น ผู้ใหญ่ในรูปแบบของการศึกษาดูงาน

ส่วนเงื่อนไขที่หลักสูตรท้องถิ่นประสบความสำเร็จ ที่สำคัญคือทั้งผู้เรียนที่มีความพร้อมในการเปิดรับเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาธรรมชาติเนื่องจากมีประสบการณ์เดิมที่เติบโตมากับคลองแสนแสบ ต้นไม้ และธรรมชาติที่สวยงามในซานเมือง ผู้สอนที่เปิดใจยอมรับชุมชน และมีความคิดสร้างสรรค์มีความสามารถในการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับแนวทางการสอนได้ ผู้บริหารที่มีความสามารถสูงในการบริหารจัดการทั้งบุคลากร และบริหารด้านวิชาการ และชาวบ้านที่มีพื้นฐานของการรักษาธรรมชาติตามคำสอนของพระเจ้า และการเปิดรับการเรียนการสอนแบบใหม่ที่มีการปฏิบัติจริง ในที่นี้ได้ใช้คลองแสนแสบเป็นห้องเรียนธรรมชาติ

การสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบได้มีการโยงเครือข่ายกับชุมชนกมาลุลลิสลามที่ประสบความสำเร็จในการรักษาคลองแสนแสบมาร่วมสิบปีเป็นที่ยอมรับของสังคม เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชน ในรูปแบบที่หลากหลายทั้ง การศึกษาดูงาน การเชิญผู้รู้ในชุมชนกมาลุลลิสลามบรรยายให้ชาวบ้านและเด็กๆ ฟัง การเขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์แสนแสบ ซึ่งผลิตโดยสถาบันราชภัฏจันทรเกษม โดยการสนับสนุนของโครงการวิจัยฯ พบว่าการเปลี่ยนแปลงในเชิงรูปธรรมไม่เห็นชัดนัก แต่น่าจะมีผลบ้างจากการเสนอวิธีคิดในการรักษาคลองแสนแสบและธรรมชาติผ่านบทความ ที่เน้นเรื่องการโยงกับมิติของศาสนาอิสลามต่อการรักษาธรรมชาติ

ส่วนมิติอื่นๆ ที่ส่งผลต่อ ความตระหนักต่อการรักษาคลองแสนแสบและหลักสูตรท้องถิ่น มีทั้งมิติทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม การเมือง-การปกครอง การสื่อสารและเศรษฐกิจ

นอกจากนี้หากมองลึกลงไปวิธีคิดในการทำหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง มีแนวคิดที่สำคัญคือความเชื่อมั่นว่าภูมิปัญญาที่จะส่งผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงในที่นี้คือ การกลับมาให้คุณค่าแก่ชุมชน คลองแสนแสบว่ามีอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญานั้นต้องมีระบบอุดมการณ์เชิงอำนาจ หมายถึงการมีพลังเพียงพอนั่นเอง ดังนั้นการเลือกเรื่องเรือในภาคเรียนแรกเป็นการปูพื้นฐานที่เด็กจะได้สัมผัสกับน้ำในคลองแสนแสบ โดยผ่านพลังอันยิ่งใหญ่ นั่นคือความสนใจของ

เด็ก นั่นคือสิ่งที่เรียนควรจะมีความสุข สร้างความสุขให้กับเด็ก อีกทั้งเปิดโอกาสให้เด็กในแสดง
ออกทางความคิดและการกระทำ นอกจากนี้เป็นเรื่องวิธีคิดแบบมิติเชิงซ้อนดังที่กล่าวไปแล้ว

ส่วนแนวคิดทางการศึกษาใช้ทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้แบบพุทธิปัญญาที่เชื่อว่าเด็กมี
ความรู้เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว การสอนของครูคือการเติมเต็ม และการสร้างองค์ความรู้ที่เกิดจากการ
มีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ซึ่งในหลักสูตรท้องถิ่นเด็กต้องสัมผัสกับสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ผู้เฒ่า
ผู้แก่ ผู้รู้ในท้องถิ่น เช่น กลุ่มดนตรีพื้นบ้านนาเสบ แขนงชาวมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก กลุ่ม
เกษตรธรรมชาติหนองจอกหรือสวนดวงตะวัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมใน
พื้นที่ที่มีบริบทต่างกันแต่ได้รับผลกระทบจากมนุษย์เหมือนกัน เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของการ
รักษาธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นที่ใด

นอกจากนี้สามารถอธิบายตามกรอบแนวคิดในการวิจัยนั่นคือทฤษฎีระบบ ซึ่งสิ่งนำเข้า
(input) คือสภาพของชุมชนที่มีเงื่อนไขทางศาสนาอิสลามเป็นตัวหนุน นักเรียนมีประสบการณ์ที่
อ่อนโยนต่อธรรมชาติ โรงเรียนขนาดเล็กที่ขับเคลื่อนได้ง่ายเพราะไม่ซับซ้อน ผู้บริหารที่มีวิสัยทัศน์
และมีภาวะผู้นำ ผ่านกระบวนการที่ทีมวิจัยได้สร้างกระบวนการ (process) ของการมีส่วนร่วม
ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการร่วมสร้างหลักสูตรท้องถิ่น และการกระตุ้นให้ชุมชนได้เกิดความ
ตระหนักต่อสิ่งแวดล้อมด้วยการจัดดูงานในชุมชนอื่นๆที่หลากหลายมิติทั้งด้านเกษตร สิ่งแวดล้อม
การท่องเที่ยว เป็นต้น ส่วนผลลัพธ์ (output) ที่เกิดขึ้นคือเด็กเกิดจิตสำนึกต่อการรักษาคลองแสน
แสบ โรงเรียนได้พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไปใช้ในวิชาแกน และชุมชนเกิดความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม
มากขึ้น

บทวิเคราะห์

งานวิจัยเรื่อง การศึกษากับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ สามารถวิเคราะห์
แนวคิดได้ดังนี้

1. หลักสูตรท้องถิ่น"เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง" เป็นหลักสูตรที่เน้นการให้
เยาวชนเห็นคุณค่าและแก้ปัญหาคลองแสนแสบ เน้นกระบวนการเรียนการสอนให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ
จริง โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงได้ทดลองทำหลักสูตรท้องถิ่นในเบื้องต้นด้วยการจัดเป็นรายวิชาที่มี
การเรียนอย่างต่อเนื่องในภาคเรียนที่ 1/2545 และมีการปรับปรุงและได้ทดลองบูรณาการเข้าไปใน
วิชาแกนในภาคเรียนที่ 2/2545 ต่อมาในเทอมถัดมาได้ทดลองบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นเข้าไปสู่
ทุกวิชา จากการทดลองทำหลักสูตรท้องถิ่นดังกล่าว สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

1.1 การศึกษาในโรงเรียนตั้งแต่การริเริ่มนำโรงเรียนเข้าไปแทนที่วัด หรือมัสยิดใน
ชุมชน เป็นการนำความรู้จากภายนอกเข้าไปสู่ชุมชน เป็นความรู้เพื่อรับใช้การพัฒนาส่วนกลาง
มากกว่าท้องถิ่นนั้นๆดังบทบาทของวัด หรือมัสยิดที่เคยขัดเกลาคนุรักษ์แล้วรื้อลงในชุมชน นอก

จากนี้ผลที่เกิดขึ้นในระยะยาวคือการทำให้เยาวชนชาดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และปราชญ์ท้องถิ่นกลับไปนิยมความเป็นสากลมากกว่า ในที่สุดยิ่งเรียนสูงเท่าใด ยิ่งเป็นการดึงทรัพยากรมนุษย์ออกไปจากชุมชนเท่านั้น เป็นผลทำให้ชุมชนอ่อนแอลง

1.2 หลักสูตรท้องถิ่นเป็นความพยายามที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ด้วยการนำความรู้ในท้องถิ่นมาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้นๆ ในที่นี้คือการแก้ปัญหาของ”คลองแสนแสบ” ซึ่งเป็นวิธีการที่มีความเหมาะสมกับบริบทในแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ จากการศึกษาพบว่า ความรู้ที่มีพลังในชุมชนศาลาแดงเป็นความรู้ที่มาจาก “ศาสนาอิสลาม” ที่สอนให้คนได้รักษาธรรมชาติ เนื่องจากธรรมชาติคือสิ่งที่อัลเลาะห์สร้างมา การทำลายแปลงต่างๆหรือที่เรียกว่าศัตรูพืช (ซึ่งที่เป็นอันตรายมีน้อยกว่าที่อยู่ร่วมกับพืชอย่างสมดุล)ด้วยการใช้สารเคมีต่างๆ จึงไม่มีความจำเป็นใดๆ ทั้งนี้เพราะอัลเลาะห์ได้ทำให้เกิดความสมดุลอยู่แล้ว แนวคิดนี้เป็นหัวใจของการดำเนินกิจกรรม”ชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก” ที่เกิดขึ้นโดยชาวบ้าน และเพื่อชาวบ้าน เกิดจากการสรุปทบทวนด้วยตนเองตลอดเวลา อันจะเป็นที่มาของความยั่งยืนของกลุ่มที่เกิดขึ้นจากคนใน

ดังนั้นจะเห็นการเชื่อมต่อของ กลไกในชุมชนนั้นคือศาสนาที่สร้างความรู้ภายในชุมชนเพื่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ ดังนั้นการที่โรงเรียนที่เป็นปัจจัยจากภายนอกสามารถที่จะดึงเอาจุดเด่นของชุมชนที่มีความศรัทธาและปฏิบัติในศาสนาที่เคร่งครัด นำคำสอนทางด้านศาสนา นำปราชญ์ชาวบ้านมาสื่อสารด้วยภาษาเดียวกับเยาวชน โดยครูเป็นผู้ประสานเชื่อมโยงเข้ากับหลักสูตรท้องถิ่นที่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของครูและชาวบ้าน เพื่อนำไปสู่การรักษาทรัพยากรท้องถิ่นนับว่าเป็นบทเรียนที่น่าสนใจไม่น้อย ซึ่งในชุมชนสามารถนำไปใช้ได้เป็นอย่างดี

1.3 นอกจากนี้การพิจารณาเรื่องการรักษาคคลองแสนแสบ ตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จะพบองค์ประกอบย่อยหรือคุณลักษณะ (Attribute) แบ่งออกเป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ ส่วนที่รูปแบบ และส่วนที่เป็นคุณค่า ซึ่งการที่จะรักษาคคลองฯให้ยาวนานกระบวนการสร้างจิตสำนึกนั้นๆต้องไปให้ถึงคุณค่า อย่างไรก็ตามกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ไม่สามารถที่ก้าวกระโดดไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้ทันที อาจต้องมีการผ่านกระบวนการที่ง่ายไปสู่ยาก ในที่นี้นักเรียนที่ได้เรียนหลักสูตร”เรือกบฏวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ผ่านรูปแบบของการค้นเคยและรู้จักคลองแสนแสบ เริ่มจาก ถ้ามผู้รู้ ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนและประวัติคลองแสนแสบ เรียนรู้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบในวิถีของเด็กๆคือการเล่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน ส่วนคุณค่าที่เกิดขึ้นได้มาจากการเพิ่มเติมจากการสรุปความหมายและคุณค่าคลองแสนแสบจากครูและอิมาม ทั้งในความหมายทางโลกที่คลองมีคุณค่าในแง่ของประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และประโยชน์ที่มีต่อมนุษย์ ส่วนในทางธรรมอิมามได้ชี้ให้เห็นว่าน้ำมีความสำคัญต่อศาสนาอิสลามมากมาย ที่ใช้มากที่สุดคือการใช้น้ำสะอาดในการ”ละหมาด”ก่อนปฏิบัติศาสนาพิธี ต่อมาความสำคัญของน้ำเป็นธรรมชาติสิ่งหนึ่งที่พระเจ้าสร้างมา จึงเป็นหน้าที่ที่มนุษย์ต้องรู้จักใช้และรู้จักรักษาคคลองแสนแสบ นอก

จากนี้คลองที่สวงามยังเป็นรางวัลสำหรับมนุษย์ที่ศรัทธาต่อพระเจ้า ในที่นี้คือการทำความดีนั่นเอง

ดังนั้นการถอดบทเรียนครั้งนี้ในการนำไปใช้กับการรักษาแหล่งน้ำอื่น สามารถนำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนร่วมกับจิตวิทยาที่เข้าใจพัฒนาการของการเรียนรู้ของคนจากง่ายไปยาก จากรูปแบบไปสู่คุณค่าและความหมาย วิธีการสร้างรูปแบบที่สำคัญคือการเข้าใจประสบการณ์เดิมของกลุ่มเป้าหมายและสร้างประสบการณ์ร่วม เช่น การละเล่นทางน้ำ ซึ่งอาจจะเริ่มจากสิ่งที่เด็กคุ้นเคยไม่ว่าจากการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงหรือเรียนรู้ผ่านสื่อมวลชนก็ตาม เช่น การว่ายน้ำ การพายเรือ จากนั้นนำไปสู่ความแปลกใหม่ในความรู้สึกของเด็กนั่นคือ การละเล่นแบบดั้งเดิม เช่น การตีโป่ง หมาเน่ลอยน้ำ เป็นต้น เช่นนั้นนอกจากประสบการณ์ใหม่ให้กับเด็กแล้ว ยังเป็นการนำเด็กเข้าสู่รากเหง้าของท้องถิ่นได้มากขึ้น เมื่อเด็กประจักษ์กับความสำคัญของคลองในการสร้างความสุขด้วยการละเล่นของเด็กๆแล้ว การใส่เนื้อหาที่เน้นคุณค่าที่มีความยากและลึกซึ้งจึงจะสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

แนวทางที่ใช้หลังจากวัฒนธรรมนี้ มิได้เป็นการย้อนไปสู่ดั้งเดิม หากแต่เน้นการผลิตซ้ำ (Reproduction) อย่างสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม นั้นหมายถึงการนำวัฒนธรรมดั้งเดิมมาปรับใช้โดยเน้นความสำคัญของวัฒนธรรมที่ยังทำหน้าที่หรือมีประโยชน์ต่อมนุษย์นั่นเอง

แต่การมองเพียงบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรมนั้นๆอาจหยุดนิ่งเกินไป การสร้างให้เยาวชนเห็นการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากนี้การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการรักษาคลองแสนแสบถือว่าการต่อรองทางอำนาจอย่างหนึ่ง ระหว่างผู้ที่รักษาคองแสนแสบและผู้ที่ไม่รักษาคองแสนแสบ โดยที่ผู้ที่ไม่รักษาคองมีความรู้ชุดหนึ่งที่ต้องการการผลิตทางการเกษตรจำนวนมาก จะต้องใช้สารเคมีและยาฆ่าหอยเชอรี่ซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทั้งน้ำและดิน ในขณะที่กลุ่มที่รักษาคองแสนแสบมีความรู้ชุดหนึ่งว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างมา การทำลายธรรมชาติคือการละเมิดต่อพระเจ้า หรือมองว่าการดำรงร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติต้องเกื้อหนุนกันไม่ใช่ทำลายซึ่งกันและกัน มนุษย์ควรเคารพต่อสิทธิในการดำรงอยู่ของธรรมชาติด้วย

2. หลักสูตรท้องถิ่นเรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง มีการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ ที่ช่วยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมทางด้านร่างกาย (Physical Participation) ทางด้านสติปัญญา (Intellectual Participation) ทางด้านสังคม (Social Participation) และทางด้านอารมณ์ (Emotion Participation) หรืออาจกล่าวว่าการออกแบบกิจกรรมที่เน้นในเรื่องการสร้างจิตสำนึกในขณะเดียวกันได้ให้สอนให้เด็กมีความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน ความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบ เช่น การละเล่นทางน้ำ เรือที่ใช้ในอดีต ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การตรวจคุณภาพน้ำ ความรู้ทางด้านเกษตรธรรมชาติที่ช่วยให้คลองแสนแสบสะอาดได้

ต่อมาในด้านทักษะ เด็กได้เรียนรู้จากการฝึกพายเรือ ว่ายน้ำจริง ทำให้เกิดทักษะที่ใช้ประโยชน์จาก น้ำในคลองแสนแสบมากขึ้น ทั้งหมดนี้อาจเรียนกว่ามีการเน้นพัฒนาด้าน Heart ตามด้วยพัฒนา Head และ Hand ซึ่งเป็นการกระบวนการที่จะทำให้การเรียนรู้ของเด็กเกิดประสิทธิภาพ

3. หลักสูตรท้องถิ่นเรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง มีการเน้นที่กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) จากแนวคิดที่ว่าเนื้อหาอยู่มากมายมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การที่จะสอนเนื้อหาอย่างไรไม่สามารถสอนให้หมดได้ ดังนั้นการเรียนการสอนจึงเน้นที่ทักษะ กระบวนการต่างๆ (Process Skill) ที่จำเป็นในการแสวงหาและศึกษาด้วยตนเอง ดังนั้นจึงเน้นที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กระบวนการควบคู่ไปกับเนื้อหาหรือผลผลิต กระบวนการเรียนรู้ในที่นี้จึงประกอบด้วย 1) ทักษะในการแสวงหาความรู้และการศึกษาด้วยตนเอง ด้วยกิจกรรมการสำรวจข้อมูลชุมชนเบื้องต้น ซึ่งต้องใช้ทักษะในการฟัง การตั้งคำถาม การจับใจความสำคัญ การจดบันทึก การประมวลความรู้ การเขียนและได้มีการอธิบายและสรุปแลกเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่ม 2) ทักษะในการคิดและกระบวนการคิดต่างๆ เช่น ทักษะในการคิดเปรียบเทียบ การวิเคราะห์ต่างๆ จากการที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ และกิจกรรมการตรวจคุณภาพน้ำ เป็นต้น 3) ทักษะในการจัดการ ได้แก่ การจัดการในการเตรียมอุปกรณ์มาประดิษฐ์ของที่ระลึก เป็นต้น 4) ทักษะในการทำงานกลุ่มหรือเป็นทีม เช่น กลุ่มสำรวจข้อมูล กลุ่มต่อภาพ กลุ่มแข่งขันพายเรือและกีฬาทางน้ำ เป็นต้น

นอกจากนี้หากพิจารณาว่ากระบวนการเรียนรู้ หมายถึง วิธีการของการเรียนรู้ให้เกิดประสิทธิผล ซึ่งต้องกล่าวถึงทั้งกิจกรรมและวิธีการ กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสามารถอธิบายกระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมย่อยๆ ได้ดังนี้

- กระบวนการวิจัยในชั้นเรียน เกิดผลการเรียนรู้คือ ได้หลักสูตรท้องถิ่นที่มาจากการร่วมคิดกันระหว่างครูและชาวบ้านในชุมชน
- กระบวนการสำรวจข้อมูลพื้นฐานในหน่วยที่ 1 เกิดผลการเรียนรู้คือ ได้ข้อมูลของชุมชนและนักเรียนได้รู้จักผู้รู้ในชุมชน
- กระบวนการต่อภาพเกี่ยวกับชุมชนและคลองแสนแสบ ในหน่วยที่ 2 เกิดผลการเรียนรู้คือ นักเรียนได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนและเห็นคุณค่าของคลองแสนแสบ และชุมชนของตน
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ในหน่วยที่ 3 เกิดผลการเรียนรู้คือ นักเรียนได้เรียนรู้วัฒนธรรมการละเล่นทางน้ำในอดีต และเห็นประโยชน์ของคลองแสนแสบ
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง การเตรียมตัวก่อนลงน้ำ ในหน่วยที่ 4 เกิดผลการเรียนรู้คือ นักเรียนได้เรียนรู้เรื่องการเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำ และเรียนรู้การปฐมพยาบาลผู้ที่ตกน้ำ

- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง การว่ายน้ำและพายเรือในคลองแสนแสบ เกิดผลการเรียนรู้คือ นักเรียนเกิดทักษะในการพายเรือและว่ายน้ำ และเกิดทัศนคติที่ดีต่อคลองแสนแสบ
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง การประดิษฐ์ของที่ระลึก เกิดผลการเรียนรู้คือ นักเรียนรู้จักการนำวัสดุในธรรมชาติในท้องถิ่น ในที่นี้คือกาบมะพร้าว มาประดิษฐ์เป็นเรือเล็กๆได้
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง มัคคุเทศน์น้อย เกิดผลการเรียนรู้คือ เด็กเห็นความสำคัญในท้องถิ่นของตน รวมทั้งเริ่มตระหนักในบทบาทของตนเองในการอธิบายเรื่องต่างๆในชุมชนให้ผู้มาเยือน
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง “การทำเรือจิว” เกิดผลการเรียนรู้คือ เกิดทักษะและสมาธิในการทำเรือจิว และได้รู้จักเรือหลากหลายชนิดมากขึ้น
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง “เกษตรธรรมชาติ” เกิดผลการเรียนรู้คือ ทำให้เห็นการเชื่อมโยงของการทำการเกษตรที่มีผลต่อคลองแสนแสบและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ
- กระบวนการเรียนรู้เรื่อง “การรักษาทะเล” เกิดผลการเรียนรู้เพื่อ เกิดการเชื่อมโยงแหล่งน้ำในชุมชนของตนเองกับชุมชนอื่นจนกระทั่งถึงแหล่งน้ำขนาดใหญ่ นั่นคือทะเล ดังนั้นการรักษาความสะอาดของแหล่งน้ำไม่ควรจำกัดอยู่ที่คลองแสนแสบหรือคลองในชุมชนของตนเองอย่างเดียว หากแต่ควรมีจิตสำนึกต่อแหล่งน้ำในธรรมชาติอื่นๆทั้งหมด

4. จากที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า การรักษาแหล่งน้ำไม่อาจจะทำเพียงจุดใดจุดหนึ่งได้ แต่ต้องเป็นเครือข่ายของการรักษาแหล่งน้ำตลอดสายน้ำ เนื่องจากต่างมีผลกระทบต่อกันและกัน ดังนั้นแนวคิดเครือข่ายการรักษาคลองแสนแสบ จึงเป็นแนวคิดตั้งแต่เริ่มต้นการวิจัยในขั้นต้นที่มีการศึกษาภาวะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนตลอดสายน้ำในเขตมีนบุรีและหนองจอก ซึ่งพบว่าบทบาทในการรักษาคลองแสนแสบในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับแนวคิดของชาวบ้านและครูในโรงเรียนซึ่งผู้นำทั้งของชุมชนและผู้บริหารของโรงเรียนเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญยิ่งต่อการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างครูและนักเรียนในโรงเรียน ระหว่างชาวบ้านด้วย รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการร่วมมือกันรักษาคลองแสนแสบ โรงเรียนสตรีศรีสุราษฎร์ธานี เป็นตัวอย่างสถานศึกษาที่ให้ความสนใจในการรักษาคลองแสนแสบด้วยการบำบัดน้ำเสียและการนำไขมันจากน้ำออกก่อนปล่อยลงคลอง รวมทั้งทำให้นักเรียนเห็นประโยชน์ของน้ำในคลองแสนแสบด้วยการนำมาใช้รดผักสวนครัวของนักเรียน โรงเรียนมีนบุรีโดดเด่นเรื่องการสอนภาษาไทยด้วยการใช้ความเป็นมาของคลองแสนแสบ โดยการให้นักเรียนเขียนเรียงความ

โรงเรียนสุเหร่าทวายกองดิน โรงเรียนวัดทรัพย์สโมสรได้สอนให้เด็กเห็นประโยชน์จากน้ำในคลอง
แสนแสบ โรงเรียนวัดหนองจอกนำวัสดุริมคลองมาประดิษฐ์ดอกไม้ต่างๆ

ในการทดลองทำหลักสูตรท้องถิ่นที่ใช้การมีส่วนร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เนื่อง
จากต้องศึกษากระบวนการการจัดทำและการใช้ตลอดจนการประเมินหลักสูตรทั้งจากนักเรียน ครู
และชาวบ้าน โดยใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม จึงเน้นไปที่โรงเรียนและชุมชนศาลาแดง เขต
หนองจอกเท่านั้น แต่มีการมองปฏิสัมพันธ์กับชุมชนมุสลิมที่เข้มแข็งและมีลักษณะใกล้เคียงกันนั้น
คือชุมชนกมาลุลอิสลามหรือสุเหร่าทวายกองดิน ซึ่งอยู่ต่างเขตกันซึ่งชุมชนศาลาแดงจะอยู่ตอนบน
และชุมชนกมาลุลอิสลามจะอยู่ตอนล่าง แต่มีประตูน้ำกั้นอยู่ตรงกลาง พบว่ากระบวนการโรงเรียน-
ชุมชนในการรักษาคคลองแสนแสบของชุมชนกมาลุลอิสลามที่ความเข้มแข็งอยู่แล้ว โดยชุมชนมี
แนวคิดในการรักษาธรรมชาติมาจากหลักของศาสนาอิสลาม ส่วนโรงเรียนใช้แนวคิดของการใช้
ประโยชน์จากคลองฯ แต่โรงเรียนมีการร่วมมือกับชุมชนในการร่วมกันพัฒนาเสมอมา ส่วนรูปแบบ
ใหม่ที่ได้ทดลองทำกับโรงเรียนและชุมชนศาลาแดงคือ การร่วมมือกันระหว่างชาวบ้าน และครูใน
การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อการรักษาคลองแสนแสบ ชุมชนมีองค์กรชาวบ้านที่รักษาสิ่งแวดล้อม
ด้วยตนเองเป็นทุนของชุมชนที่มีอยู่แล้ว การทำงานกับชุมชนจึงเป็นเพียงการสร้างเสริมพลังด้วย
การขยายแนวร่วมในด้านเกษตรธรรมชาติโดยเสริมบทบาทของผู้นำของ"ชมรมเกษตรธรรมชาติ
หนองจอก"ทั้งกับชาวบ้านที่เป็นชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิม รวมทั้งขยายแนวคิดเรื่องการ
รักษาคคลองแสนแสบและสิ่งแวดล้อมในชุมชนผ่านทางสื่อมวลชนอีกด้วย

ส่วนในด้านการขยายจิตสำนึกเรื่องการรักษาคคลองแสนแสบผ่านทางหลักสูตรท้องถิ่น "เรื่อ
กับวิถีชีวิตของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง" ด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งการจัดนิทรรศการด้านการ
ศึกษาของโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร การนำเสนอผลงานออกทางหนังสือพิมพ์ส่วนกลาง วิทยุ
กระจายเสียง และวิทยุโทรทัศน์ การนำเสนอผลงานในการประชุมของศูนย์มานุษยวิทยาในหัวข้อ
"พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการรักษาคคลองแสนแสบ" รวมทั้งการอนุเคราะห์ให้ผู้บริหารการศึกษา
และเจ้าหน้าที่ของวิทยาลัยการจัดการศึกษาแห่งชาติ (National Academy of Educational
Management) ประเทศสาธารณรัฐประชาชนบังคลาเทศเยี่ยมชมและศึกษาดูงานที่โรงเรียนสุเหร่า
ศาลาแดง อีกทั้งการให้ความช่วยเหลือแก่นักศึกษาทั้งนอกและในประเทศในระดับปริญญาเอกในการ
ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนริมคลองแสนแสบ

5. ศักยภาพหรือพลังของชุมชนศาลาแดงและชุมชนกมาลุลอิสลาม ในการจัดการชุม
ชนด้วยตัวเอง ชุมชนต้องมีพลังที่สำคัญคือ ความศรัทธาต่ออัลเลาะห์ ด้วยวิถีแห่งการเกื้อกูล
ระหว่างคนในชุมชน การตอก ย้ำ ซ้ำเตือนวิถีปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลามที่เน้นให้เป็นคนดี รัก
เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เน้นสังคมแห่งการมีชีวิตร่วมกันของคนชุมชนอย่างสม่ำเสมอผ่านพิธีกรรมทาง
ศาสนา ที่เห็นได้ชัดคือการละหมาดวันละ 5 เวลา และที่การประกอบพิธีกรรมละหมาดร่วมกันทุก

วันศุกร์ การเน้นชีวิตที่พอเพียงและเรียบง่าย ไม่เน้นความฟุ่มเฟือย เน้นชีวิตที่มีสาระมากกว่าความฟุ้งเฟ้อ มีศรัทธาต่อคำสอนของพระเจ้าเป็นเข็มทิศในการดำเนินชีวิต การรู้จักใช้และรักษาธรรมชาติ เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือการเกิดขึ้นด้วยตนเองและความยืนยาวของอุดมการณ์ในกลุ่มชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ที่ผลที่เกิดมาจากอุดมการณ์ด้านการรักษาธรรมชาติที่พระเจ้าสร้างขึ้นมานั่นเอง ในขณะที่ชุมชนกมาลุลอิสลามเป็นชุมชนแรกๆที่เริ่มรักษาคลองแสนแสบและริเริ่มการเลี้ยงปลาในกระชังในสายน้ำแห่งนี้ ก็เกิดขึ้นมาจากคำสอนของอัลเลาะห์ด้วยเช่นกัน และที่น่าสนใจคือการมีปราชญ์ชาวบ้านอย่างอิมามวินัย สะมะอูนี่ได้สร้างความเข้าใจให้ชาวบ้านรู้ว่าการที่จะมีบ้านที่มีสวรรค์ไม่ต้องรอจนกระทั่งเสียชีวิต หากแต่สามารถสร้างได้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ทำให้เป็นจุดสำคัญของการร่วมมือกันของชาวบ้านในการช่วยกันเก็บผักตบชวาหน้ามัสยิดและหน้าบ้านของตนออก ซึ่งนับว่าเป็นการจุดประกายการรักษาคลองแสนแสบที่มีต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา

นอกจากมีความน่าสนใจที่ความมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยหลายเชื้อชาติที่อยู่ริมคลองแสนแสบในเขตคลองสามวา มีนบุรีและหนองจอก ที่มีทั้งคนไทยพุทธ ไทยมุสลิม คนไทยที่มีเชื้อสายลาว คนไทยที่มีเชื้อสายมอญ เป็นต้น รวมทั้งการอยู่ร่วมกันของคนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน ตามการนับถือศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ แต่ต่างอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขด้วยความเข้าใจกัน ผ่านวิถีชีวิตที่มีคลองแสนแสบเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงของคนไทยที่มีความเป็นพหุลักษณะทางวัฒนธรรมเสมอมา

6. การวิเคราะห์กระบวนการวิจัยเรื่อง การศึกษากับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ มีดังต่อไปนี้

6.1 กระบวนการในการสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา

กระบวนการในการสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา เริ่มต้นจากการศึกษาชุมชนริมคลองแสนแสบ ตั้งแต่เขตมีนบุรีถึงหนองจอก ในการศึกษาชั้น R1 ศึกษาปัจจัย เงื่อนไขของการรักษาหรือไม่รักษาคลอง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน จากนั้นได้ข้อสรุปว่าการทำงานร่วมกันของโรงเรียนกับชุมชนยังอยู่ในระดับที่ชุมชนให้การสนับสนุนเท่านั้น การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผลยังน้อยอยู่ ทั้งนี้เป็นเพราะครูไม่เชื่อมั่นชุมชน และชุมชนก็ไม่มั่นใจตัวเอง นอกจากนั้นได้ศึกษาชุมชนกมาลุลอิสลามที่ประสบความสำเร็จในการรักษาคลองแสนแสบ ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุของการเลือกชุมชนศาลาแดงที่มีบริบทใกล้เคียงกับชุมชนกมาลุลอิสลาม คือ เป็นพื้นที่ชานเมือง และชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดปัญหาจากชุมชนกมาลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง ซึ่งชุมชนศาลาแดง และโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงได้ศึกษาสภาวะพื้นฐานในครั้ง R 1 ด้วยเช่นกัน

การทำวิจัยในชั้น R2 เริ่มต้นด้วยการไปพูดคุยกับผู้นำทางศาสนาอิสลาม ครูที่สอนวิชา สอน. , เกษตร และรองอาจารย์ใหญ่ เกษตรกรที่เป็นชาวไทยพุทธและไทยมุสลิม อย่างละ 1 คน รวม 5 คน ได้สอบถามเรื่องปัญหาของคลองแสนแสบบริเวณนี้ พบว่าแม้ว่าจะมีปรากฏการณ์ปลา ตาย ช่วงหน้าฝนที่น้ำล้นจากที่นาลงคลอง ผู้ที่เชิญมาร่วมพูดคุยส่วนใหญ่มองว่าไม่เป็นปัญหา จากการวิเคราะห์ในขั้นต้นพบว่าชุมชนศาลาแดงยังไม่มีมาตรการระงับต่อสารพิษในคลองแสน แสบในช่วงหน้าฝน ดังนั้นจึงต้องสร้างกระบวนการตระหนักในปัญหาของคลองกับกลุ่มชาวบ้าน ก่อน อย่างไรก็ตามในชุมชนมีกลุ่มที่เข้มแข็งด้านการการรักษาสีสิ่งแวดล้อม นั่นคือชมรมเกษตร ธรรมชาติหนองจอก ซึ่งได้มีการประสานงานกันภายหลัง

จากข้อมูลพื้นฐานที่ได้ในชุมชน จึงได้ประเด็นการวิจัยเรื่อง การศึกษากับสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ ซึ่งเน้นการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่จะสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ให้แก่เด็กนักเรียน หรือเรียกว่าเป็นประเด็นทางสิ่งแวดล้อมนั่นเอง จากนั้นได้มีการทบทวน วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการศึกษา จึงได้วิธีคิดที่เป็นเสาหลักนั่นคือ แนวคิดแบบองค์รวม แนวคิดแบบ บูรณาการ ทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้แบบพุทธิพิสัย และแบบปฏิสัมพันธ์กับสังคม นอกจากนั้น เป็นวิธีคิดรองคือ แนวคิดการสร้างความรู้ความเข้มแข็งด้วยภูมิปัญญาที่มีระบบอุดมการณ์เชิงอำนาจ วิธี คิดเชิงซ้อน และแนวคิดเกี่ยวกับน้ำของศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ งานวิจัยเรื่องบางชิ้น งาน เขียนเรื่องเรือในอดีต เป็นต้น

กระบวนการของงานวิจัยทำแบบคู่ขนานระหว่างการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสน แสบของเด็กผ่านหลักสูตรท้องถิ่น และการสร้างจิตสำนึกของผู้ใหญ่ผ่านการศึกษาดูงาน การทำ หลักสูตรมีการประเมินผลทุกหน่วย มีการปรับแก้ไขในภาคเรียนต่อมา มีการทดสอบแนวคิดเรื่อง การให้เด็กมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นโดยใช้ฐานคิดเรื่องการสื่อสารสองทางของการ สื่อสาร ซึ่งอยู่ในขั้นพื้นฐานเพราะเป็นเรื่องใหม่สำหรับแนวทางในการศึกษา แต่เป็นสนใจของสังคม ทั้งสื่อมวลชนและคณะผู้บริหารการศึกษาจากประเทศบังคลาเทศ

เนื่องจากความห่างเหินระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในช่วงที่ทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียน แรก รวมทั้งครูและชาวบ้านยังติดที่ความคิดที่แยกส่วนว่าหน้าที่ทางการศึกษาเป็นของโรงเรียน ทีม วิจัยจึงให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยให้นักวิจัยชาวบ้านทั้งสามคนเข้าร่วมประชุม เชิงปฏิบัติการเพื่อการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ทั้งนี้กระบวนการคิดหลักสูตรเกิดมาจากครูและชาว บ้านอย่างแท้จริง นักวิจัยมีส่วนสนับสนุนด้วยการปูความคิดเรื่องหลักสูตรท้องถิ่นเท่านั้น แนวทาง การสร้างหลักสูตรดูจากศักยภาพชุมชนที่โยงกับการรักษาคลองแสนแสบ จนได้หลักสูตรชื่อ เรือกับ วิธีชีวิตของชุมชนศาลาแดง โดยมีเหตุผลว่าที่ใช้เรือเป็นสื่อกลางก่อนที่จะลงไปน้ำเนื่องจากหา กลง เนื้อหาไปที่น้ำเลยเนื้อหาค่อนข้างยาก ในขั้นเริ่มต้นควรให้เด็กสนุกกับการเรียนเสียก่อน ในภาค เรียนถัดไปจึงลงลึกเรื่องศาสนากับการรักษาน้ำ

หลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงมี 6 หน่วย แบ่งความรับผิดชอบกันไป ซึ่งครูแต่ละหน่วยได้คิดแผนการสอน ดำเนินการสอน และประเมินผลการสอนด้วยตนเอง ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์ทุกครั้ง และได้เสนอความคิดเห็นว่ายังขาดการโยงเนื้อหาที่สอนกับการมีจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ซึ่งในภาคเรียนต่อมามีการปรับแก้ไข ส่วนบางหน่วยเนื่องจากครูผู้สอนไม่สันทัดจึงได้ยืมเป็นเรื่องของเกษตรธรรมชาติซึ่งเป็นความโดดเด่นของชุมชนที่มีชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกอยู่ และปัญหาใหญ่ๆที่ทำให้คลองบริเวณนี้เสียคือสารพิษจากการทำนา ดังนั้นหากสนับสนุนแนวคิดของชมรมฯ เรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ก็จะเป็นผลทางอ้อมให้คลองแสนแสบสะอาด

วิธีการสอนในช่วงเริ่มต้นได้มีการแยกหลักสูตรท้องถิ่นไว้ต่างหาก ในวิชาช่วงวันหยุดสัปดาห์ เพื่อต่อการดำเนินการและการประเมินผล แต่เป็นการเพิ่มภาระให้ครู ในภาคเรียนต่อมาจึงทดลองนำไปแทรกในวิชาแกนบางตัว และต่อมาโรงเรียนได้สานต่อโดยการวางแผนแทรกหลักสูตรท้องถิ่นไว้ในวิชาแกนทั้งหมด และจะใช้ในระดับประถมศึกษาปีที่ 1 – ประถมศึกษาปีที่ 6 แต่ให้ความยากง่ายแตกต่างกัน

นอกจากนี้มีการเชื่อมมิติด้านวิทยาศาสตร์กับมิติด้านวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ด้วยการใช้นาฬิกาเชิงประจักษ์ทางด้านวิทยาศาสตร์กายภาพในการให้นักเรียนทดลองตรวจสอบสภาพน้ำ เข้ากับมิติทางด้านสังคมในหน่วยต่างๆของหลักสูตรท้องถิ่นที่เน้นการสร้างคุณค่าต่อชุมชนและคลองแสนแสบ อันส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกในภายหลัง และการศึกษาดูงานค่ายที่แสนสารที่โยงทั้งมิติทางด้านสังคมวัฒนธรรมจากการศึกษาชุมชน และการศึกษาเกี่ยวกับกายภาพของสัตว์น้ำ รวมทั้งสร้างจิตสำนึกด้วยการดำน้ำดูสิ่งมีชีวิตในน้ำ และการร่วมกันปลูกปะการัง

6.2 วิถีคิดของชาวบ้าน

ชาวไทยมุสลิมเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างธรรมชาติขึ้นมา ดังนั้นการทำลายธรรมชาติคือการลบหลู่ต่อพระเจ้า นอกจากนี้พระเจ้าสร้างใบข้าวมาให้พอเหมาะที่จะดำรงอยู่ได้ ส่วนที่เกินแห้งจึงแล้วท่านสร้างมาเป็นอาหารของแมลง ซึ่งแมลงทำลายหรือตัวเบียนมีน้อยกว่าแมลงที่ไม่ทำลายหรือตัวห้ำ และน้ำก็เป็นสิ่งสำคัญที่ศาสนาอิสลามเชื่อว่าในสรวงสวรรค์ที่เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์มีสายน้ำไหลผ่าน และน้ำยังเป็นปัจจัยที่สำคัญในการทำให้ร่างกายสะอาดก่อนทำการละหมาดซึ่งถือได้ว่าเป็นกุญแจในการเข้าพบพระเจ้า

7. ความสำเร็จของหลักสูตรท้องถิ่นที่เกิดขึ้น ไม่เป็นภาพลวงตาเนื่องจากได้ใช้การประเมินตลอดเวลา ในหลายรูปแบบทั้งการสังเกต สัมภาษณ์ และการตอบแบบสอบถาม อีกทั้งได้เห็นตัวชีวิตคือทางโรงเรียนมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นต่อด้วยตัวเอง ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการสนับสนุนการศึกษาทั้งเป็นวิทยากรและให้สถานที่ศึกษาจากที่ไม่เคยมีมาก่อน หรือกล่าวได้ว่าเป็นการวางฐานการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้อย่างดี นอกจากนี้มีปรากฏการณ์หลัง

การทำวิจัย คือชาวบ้านมีการร่วมมือกันจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อหาทุนให้โรงเรียนหลังจากร้างรามา นาน ดังนั้นคิดว่าเป็นก้าวแรกของความสำเร็จมากกว่า

อย่างไรก็ตาม เป็นสิ่งที่น่าสนใจว่าหลังจากที่งานวิจัยได้จบลงเมื่อต้นปี พ.ศ.2546 โรงเรียน ได้มีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยการบูรณาการเข้าไปอยู่ในรายวิชาต่างๆ โดยการให้ครูที่รับผิดชอบแต่ละรายวิชาจัดทำแผนการสอนของตนเอง ผู้บริหารของโรงเรียนสะท้อนให้ฟังว่าประสิทธิผล ที่มีต่อการเรียนการสอน ผู้กระบวนการที่จัดทำให้อยู่ในวิชาเดียวกันเลยไม่ได้ เนื่องจากขาดความ ต่อเนื่อง และการทำงานร่วมกันของครูจะทำให้เกิดกระบวนการร่วมกันคิด ร่วมกันทำของครูทั้งโรงเรียน ทำให้เห็นกระบวนการและเกิดผลต่อเด็กชัดเจนกว่า การที่แยกไปไว้ในแต่ละวิชาแม้ว่าจะมี ผลดีในการประหยัดเวลาเวลาต่อการเปิดงานใหม่ แต่ขาดเอกภาพในการดำเนินงาน รวมทั้งยาก ต่อการประเมินในแต่ละรายวิชา

นอกจากนี้กระบวนการตอก ย้ำ ซ้ำ ทวน ต่อนักเรียนและชาวบ้านในการร่วมกันรักษาคลองแสนแสนและบริเวณโดยรอบเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นการเน้นการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียน และองค์กรชาวบ้านที่มีพลังอย่างชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก รวมทั้งการร่วมมือกับกรรมการ มัสยิดและกรรมการโรงเรียน จึงจะเป็นคำตอบของการร่วมกันรักษาคลองแสนแสนให้ยืนยาวต่อไป

8. บทบาทสถาบันราชภัฏต่อการทำวิจัยในท้องถิ่น

สถาบันราชภัฏมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการทำวิจัยในท้องถิ่น เนื่องจากมีวัฒนธรรมร่วมกับ ชาวบ้านในท้องถิ่นของตน ดังนั้นจึงสามารถทำการวิจัยแบบเป็นคนในได้ดี ที่เข้าใจวิถีคิด การกระทำของชาวบ้าน และสามารถแปลความหมายได้อย่างถูกต้องตรงที่ชาวบ้านคิด

อย่างไรก็ตามความเป็นจริงในหลายๆแห่งพบว่า แม้ว่าสถาบันราชภัฏจะอยู่ในท้องถิ่นแต่ก็ เลือกที่จะอยู่ข้างคนมีอำนาจในท้องถิ่น ละเลยภูมิปัญญาที่มีค่าที่อยู่กับชาวบ้านธรรมดาๆ ทั้งนี้ อาจจะเกิดขึ้นในระดับปัจเจกที่เกิดมาในกลุ่มที่มีฐานะทางสังคมสูงในสังคม หรือการไม่ถูกหล่อ หลอมให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นเมื่อครั้งยังเรียนอยู่ เพราะเนื่องจากเมื่อเข้าอยู่ในระบบ ของสถาบันราชภัฏแล้ว ภารกิจเพื่อชุมชนยังไม่ีระบบที่สนับสนุนและพัฒนาให้อาจารย์มีแนวคิด ให้มีทิศทางเพื่อท้องถิ่นเป็นหลัก

ข้อเสนอแนะที่จะทำให้กลไกการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของสถาบันราชภัฏเกิดขึ้นจริง ต้อง แก้ไขในระดับโครงสร้างของสถาบันฯ ตั้งแต่ปรับวิสัยทัศน์ผู้บริหารให้เน้นอัตลักษณ์ของสถาบันราช ภัฏให้ชัดเจนว่าเน้นที่ท้องถิ่น สร้างเครือข่ายผู้บริหารทำให้เกิดฐานความรู้เรื่องท้องถิ่นที่กว้างและ ลึกด้วยการนำจุดเด่นของสถาบันฯคือมีเครือข่ายอยู่ทุกภาคทั่วประเทศ สร้างความมั่นใจด้านความ รู้และตอก ย้ำ ซ้ำ ทวน อุดมการณ์เพื่อท้องถิ่น ด้วยการเพิ่มความรู้และแนวทางการหาความรู้ อย่าง ต่อเนื่อง ให้ความสำคัญกับบทบาททางด้านวิชาการมากกว่าการทำงานธุรการ เพื่อความเป็นเลิศ

ในด้านงานศึกษาวิจัยด้านท้องถิ่น ควบคู่ไปกับความตระหนักในภารกิจในการพัฒนาท้องถิ่นของ ตนอยู่ตลอดเวลา

9. การปรับหลักสูตรท้องถิ่นใช้ในสังคมไทย

9.1 ให้ความเชื่อมั่นในการทำหลักสูตรท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ในหลักสูตรท้องถิ่น ให้กับครู

จากการทำหลักสูตรท้องถิ่นจะเป็นตัวเชื่อมครูและชาวบ้านเข้าด้วยกัน เพราะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อทำงานร่วมกันครูจะประจักษ์ด้วยตนเองว่าชาวบ้านมีศักยภาพสูง และต่อไปหากภาระหน้าที่ที่หนักเกินไปที่ต้องสอนเด็กจำนวนมาก บางครั้งในวิชาที่ไม่ถนัด อาจมีชาวบ้านที่มีภูมิรู้ในศาสตร์นั้นๆ มาช่วยสอนได้ ทั้งนี้ครูต้องเปิดใจรับชาวบ้าน ในขณะที่ชาวบ้านต้องเห็นคุณค่าของตัวเองและมีจิตใจที่เสียสละเพื่อส่วนรวม โดยชาวบ้านมีความมั่นใจและเต็มใจในการเสนอตัวช่วยเหลือโรงเรียน

9.2 การประเมินผลในเชิงคุณภาพในมิติชุมชนและแนวคิดวิธีการตัวบ่งชี้เพื่อวัดกิจกรรมการเรียนรู้ (ความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างไร)

การประเมินผลเชิงคุณภาพในมิติของชุมชนที่ใช้ ส่วนใหญ่จะทำการสังเกตการณ์ ทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบธรรมดา มีเงื่อนไขคือต้องใช้เวลาอยู่กับชุมชนให้มากที่สุด สังเกตกิจกรรมทั่วไปของชุมชน โรงเรียน และกิจกรรมที่เกี่ยวกับหัวข้อที่ทำ เพราะทั้งหมดมีความสัมพันธ์กัน นอกจากจะสร้างเที่ยงตรงให้เครื่องมือในการสังเกตแล้ว ยังทำให้มองเห็นความเป็นองค์รวมของมิติต่างๆ ทำให้ประเมินผลได้ละเอียดและถูกต้องมากกว่า

การสัมภาษณ์ทั้งเด็กหลังเล่นกิจกรรม ครู ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรม และสัมภาษณ์เรื่องทั่วไป เพื่อเห็นมิติการเชื่อมโยงของวิถีคิดของชาวบ้าน เด็กและครู

สัมภาษณ์เจาะลึกบางคน เช่น แกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ถึงที่มาของการรณรงค์เรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อหาช่องทางเชื่อมศักยภาพของชาวบ้านที่มีอยู่กับช่องทางที่โรงเรียนจะมาใช้ หรือตัวแทนชาวนาที่จำเป็นต้องใช้สารเคมีและยาฆ่าหญ้าหรือสารเคมีเพื่อศึกษาวิถีคิดปัญหาต่างๆ เพื่อหาทางใช้การศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบจัดการกับปัญหาดังกล่าวเท่าที่เวลาการทำวิจัยจะอำนวย

ตัวบ่งชี้ที่เป็นปรากฏการณ์ในชุมชนที่เปลี่ยนไป จากการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการร่วมคิด ร่วมทำหลักสูตรท้องถิ่น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือ

- คณะกรรมการโรงเรียนอนุมัติงบประมาณของกองทุนไม่มีวันสลายให้โรงเรียนปรับปรุงสถานที่
- คณะกรรมการโรงเรียนจัดงานเลี้ยงน้ำชา เพื่อหาทุนทรัพย์พัฒนาห้องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียน

- แขนงนำชมมรดกเกษตรกรรมชาติหนองจอกเป็นวิทยากรให้นักเรียน และเสนอให้เด็กมาใช้ที่ในการปลูกผักในรายวิชาเกษตร
- กลุ่มดนตรีพื้นบ้านนาเสบมาเป็นวิทยากรให้เด็กหลายครั้ง และยินดีสอนนอกเวลาให้
- ลูกสอย ทับทิม และลูกอิสมาแอล มะแอได้เป็นวิทยากรเป็นครั้งแรก
- เด็กๆกล้าที่จะบอกความต้องการที่อยากให้คุณสอนมากขึ้น

10. ข้อเสนอแนะต่อสถาบันที่มีอำนาจด้านการบริหารการศึกษากับโรงเรียน

การพัฒนาโรงเรียนที่ดีควรเริ่มจากศักยภาพของโรงเรียน พยายามหลีกเลี่ยงคำสั่งจากส่วนกลางที่ต้องทำในรูปแบบเดียวกัน เพราะครูจะล้าเสียก่อน สิ่งที่ต้องทำอย่างยิ่งคือการสร้างเสริมพลังของครูที่ส่วนใหญ่มีอยู่แล้วให้เกิดมากขึ้น การดำเนินการและการประเมินครูอยู่ในพื้นที่จะรู้ดีที่สุดว่าอะไรเหมาะสม ควรฟังเสียงจากข้างล่างมากกว่าการสั่งการ ใช้แนวทางการบริหารแบบแนวราบแทนแนวดิ่ง

11. สรุปหลักการของกลุ่มที่ทำวิจัยเรื่อง การศึกษากับการสร้างจิตสำนึกฯ

หลักการของกลุ่มที่ทำวิจัยฯ คือเริ่มต้นที่วิธีคิด เดินด้วยสายตาที่เปิดกว้างยอมรับความหลากหลาย และสรุปด้วยการโยงความสัมพันธ์มิติต่างๆให้ออก

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการจัดทำเครือข่ายโรงเรียน-ชุมชนเพื่อการรักษาคล่องแสนแสบ เริ่มจากเขตคลองสามวา มีนบุรี และหนองจอก โดยการทำงานเชื่อมโยงทั้งในส่วนบนคือ หัวหน้าคณะกรรมการศึกษา ทั้งสามเขตนำหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงไปปรับใช้ในกรณีที่มีปัจจัยใกล้เคียงกันหรือหากไม่ใกล้เคียงกันอาจศึกษาเรื่องวิธีคิดมากกว่าเรื่องเทคนิค และการร่วมมือกันในระดับส่วนล่างคือระหว่างเครือข่ายโรงเรียนรวมทั้งชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน จากนั้นอาจมีการขยายแนวร่วมไปสู่กรุงเทพมหานครขึ้นในที่มีปัญหาคล่องแสนแสบน่าเสียอย่างมากต่อไป
2. ควรมีการทำวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ในชุมชนต่อไป สร้างพลังให้ชมรมเกษตรธรรมชาติให้เข้มแข็งมากขึ้น ขณะเดียวกันต้องเข้าไปสร้างกระบวนการทางวัฒนธรรมในเชิงประยุกต์เพื่อเรียกจิตวิญญาณของการรักษาธรรมชาติขึ้นมาในกลุ่มไทยพุทธ
3. ควรนำแผนการบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นไว้ในวิชาแกนที่ทางโรงเรียนได้พัฒนาต่อมานำมาใช้ให้เกิดผลสำเร็จ และขยายแนวคิดไปใช้ในโรงเรียนอื่นๆต่อไป
4. นำเสนอให้ชมรมรวมใจภักดี รักษันไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม ร่วมมือกับสถาบันราชภัฏจันทรเกษมทำการวิจัยหาข้อมูลพื้นฐานตลอดคล่องแสนแสบในเขตมีนบุรีและหนองจอก เสริมสร้างพลังชุมชนที่เข้มแข็งอยู่แล้ว เชื่อมเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์คล่องแสนแสบ
5. ควรมีการต่อยอดแนวคิดหลักสูตรของหนูต่อไป เพื่อเป็นช่องทางให้เด็กได้มีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรด้วยตัวเอง

บรรณานุกรม

- กนกรัตน์ ยศไกร. “Holism กับการรักษาคลองแสนแสบ.” วารสารวิทยาการจัดการ, ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2544.
- กวรรณิการ์ พรหมเสาร์ บรรณานิการ. **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. **จิตวิญญาณกับสุขภาพ**. เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง “การปรับกระบวนการทัศน์ทางการแพทย์และสุขภาพของสังคมไทย.” อัดสำเนา, 22-24 สิงหาคม 2544, พระนครศรีอยุธยา.
- คณะกรรมการการศึกษานานาชาติว่าด้วยการศึกษาในศตวรรษที่ 21. **การเรียนรู้ข้ามทรัพย์ในตน**. (ฉบับภาษาไทย) กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540.
- ชาตรี สำราญ, **คนสอนคน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2543.
- ชาตรี สำราญ. **คนสอนคน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2543.
- ดิเรก พรสีมา. **ปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส.รุ่งทิพย์ออฟเซต. 2543.
- ทิสนา แหมมณี. **ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- ธนู แก้วโสภาส. **ศาสนาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2542.
- เบญจมาศ อยู่เป็นแก้ว. **การสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction)**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาการเรียนรู้, 2545.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. **เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- ผู้จัดการรายสัปดาห์ ปีที่ 14 ฉบับที่ 759 วันที่ 18-24 มิถุนายน 2544.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- พระไพศาล วิสาโล. “เมื่อธรรมชาติมีฐานะใหม่ในสำนักมนุษย์.” **แลขอบฟ้าเขียว**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2533.
- พิทยา ว่องกุล, บรรณานิการ. **ปฏิวัติการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : โครงการวิถิตรรณ, 2542.
- ยศ สันตสมบัติ และอรัญญา ศิริณล. “สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย.” **วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 ปี 2543.

ลูเซียน เอ็ม แองส์ เขียน. นฤจร อธิธิจักระจรัส แปล. **ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตร**

ในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **แนวทางการพัฒนา**

ประเด็นวิจัยชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน. เอกสารอัดสำเนา, 2541.

ส.พลายน้อย. **เกิดในเรือ : บันทึกความทรงจำของ ส.พลายน้อย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์สารคดี, 2538.

สถาบันราชภัฏจันทรเกษม. **วัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบ.** กรุงเทพฯ : วิชาการพิมพ์,

2537.

สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย. **ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทยภาค 2 ญุซที่**

11-ญุซที่ 20. มปป.

สัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบ” ณ ศาลาการเปรียญวัดหนองจอก, วันที่ 20

กันยายน 2537.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542.**

กรุงเทพฯ, 2542.

สำลี รักสุทธี. **เทคนิควิธีการเขียนหลักสูตร.** กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, 2544.

สีลาภรณ์ นาครทรรพ. “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” **การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคต**

ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539.

สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. กรรณิการ์ พรหมเสาร์ บรรณาธิการ. “เส้นทางแห่งการคิดค้นและแสวงหา

ของมนุษย์.” **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ.** กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่น

พัฒนา. 2536.

สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ. **โรงเรียนบ้านนอก.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2544.

สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. **บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก : พิธีกรรม ข้าวและมนุษย์ใน**

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอีสาน. ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติการทางมานุษย

วิทยาของอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.

เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. ธารา บัวศรี เขียน. “การประยุกต์พิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.”

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536.

เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ เขียน. “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้าน

วัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท.” **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1.**

กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **วัฒนธรรมอิสลาม.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทางนำ, 2535.

อรศรี งามวิทยาพงศ์. **กรอบความคิดว่าด้วยกระบวนการทัศน์และกรณีศึกษา”กระบวนการทัศน์สุข**

ภาพ". เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง การปรับกระบวนการทัศน์ทางการแพทย์และสุขภาพ
ของสังคมไทย. อัดสำเนา, 22-24 สิงหาคม 2544 พระนครศรีอยุธยา.

อารียา เศรษฐาโมร. **ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2542

อุทัย ดุลยเกษมและอรศรี งามวิทยาพงศ์. **ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและข้อ
เสนอเพื่อการศึกษาวิจัย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540.

http://www.wa.ipaa.org.au/papers/alan_black.ppt.

The Siam society Bangkok. "Culture and Environment in Thailand." A preliminary report
on a symposium of the Siam society Bangkok and Chiang Mai, August 15-22,
1987.

ภาคผนวก

ภาคผนวกที่ 1

สาระการเรียนรู้ของหลักสูตรท้องถิ่น

สาระการเรียนรู้ของหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ซึ่งมีทั้งหมด 6 หน่วย ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนศาลาแดง ประวัติชุมชน กำจัดจุดอ่อน ก่อนแข่งเรือ การแข่งขันว่ายนํ้า มัคคุเทศน์น้อย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. สาระการเรียนรู้หน่วยที่ 1 เรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ซึ่งเป็นประเด็นเกี่ยวกับความสำคัญของคลองแสนแสบ และประเภทของเรือ ดังนี้

1.1 คลองแสนแสบ

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่จะทำให้พาหนะทางน้ำโดยเฉพาะเรือได้ลดบทบาทลงแต่อย่างไรก็ตามในชนบทหรือท้องถิ่นห่างไกลความเจริญ เครื่องยนต์กลไกและเทคโนโลยียังเดินทางเข้าไปไม่ถึง ชีวิตของคนไทยจำนวนไม่น้อยก็ยังดำเนินไปตามแบบดั้งเดิมที่เคยเป็นมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย โดยมีธรรมชาติ และแม่น้ำลำคลองเป็นเสมือนเส้นเลือดสำคัญในการดำรงชีวิต มีความเป็นอยู่อันเรียบง่ายสงบเต็มไปด้วยความสุข และความร่มเย็นในแบบฉบับของคนไทยอย่างแท้จริง

ตราบไต่ที่ยังมีแม่น้ำ ลำคลอง ตราบนั้นเรือไทยซึ่งมีแต่สมัยโบราณ ก็ยังคงความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อชีวิตคนไทยสืบไปอีกนานเท่านาน และนี่คือความยิ่งใหญ่ของพาหนะเล็ก ๆ ที่สามารถลอยอยู่เหนือผิวน้ำได้มาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งเราท่านต่างเรียกขานกันว่า เรือ

ชุมชนศาลาแดงมีคลองแสนแสบไหลผ่านซึ่งมีความสำคัญในการใช้สอย เช่นการใช้ในชีวิตประจำวัน ในการประกอบอาชีพ และใช้เป็นเส้นทางสัญจรติดต่อค้าขาย ซึ่งในอดีตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสคลองแสนแสบและได้ขึ้นประทับช้างแรมบริเวณริมฝั่งด้านทิศใต้ของชุมชนศาลาแดง เพื่อตรวจราชการหัวเมืองตะวันออก

นอกจากนี้ยังมีนิยายรักของไม้เมืองเดิมที่บรรยายสภาพทุ่งนาและสภาพชีวิตอันร่มเย็นของสองฝั่งคลองแสนแสบ แต่ในปัจจุบันคลองแสนแสบที่มีต้นทางอยู่ทุ่งพระสุเมรุผ่านสำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร นครและปลายทางอยู่ที่บางน้ำเปรี้ยวจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ถูกละเลยมีการระบายน้ำเน่าเสียและสิ่งสิ่งปฏิกูล ขยะ ลงทำให้สภาพน้ำเน่าเสียตั้งแต่ต้นทางทุ่งพระสุเมรุจนถึงเขตบางกะปิ เขตลาดกระบัง และเขตมีนบุรีบางส่วน และมีวัชพืชขึ้นเต็มคลองแสนแสบ

ประชาชนผู้รักและเห็นความสำคัญของคูคลองได้ร่วมกันจัดตั้ง ชมรมรวมใจรักดีรักษาดันไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม เพื่อช่วยกันรักษาแม่น้ำโดยทั่วไปโดยเฉพาะคลองแสนแสบให้มีความสะอาดปราศจากวัชพืชโดยมีกิจกรรมในวันที่ 20 กันยายนของทุกปี

โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงได้ร่วมมือร่วมใจที่จะรักษาคลองแสนแสนซึ่งเป็นคลองไหลผ่านหน้าโรงเรียนเพื่อให้สะอาดและดำรงสภาพเดิมในการใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสนอย่างถูกต้องและรักษาความสวยงามให้อยู่ยาวนานเท่าที่จะทำได้โดยได้รับความร่วมมือจากคณะครู และนักเรียนโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ตลอดจนประชาชนในชุมชนศาลาแดงซึ่งมีคณะกรรมการชุมชนศาลาแดงและท่านอิหม่ามสวัสดิ์ นิกาจี้ ได้ร่วมกันจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อจุดมุ่งหมายในการรักษาคลองแสนแสนให้สะอาดและเป็นการส่งเสริมการประหยัดพลังงานจากเครื่องจักรและฟื้นฟูการเดินทางด้วยเรือและประเพณีของแม่น้ำคลองในหลักสูตรชุด ศาลาแดงแข่งเรือ

1.2 เรือ

ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่ก่อตั้งบ้านเมืองอยู่บริเวณริมฝั่งน้ำ ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของชนในชาติผูกพันและเกี่ยวข้องกับแม่น้ำมาโดยตลอด จนอาจกล่าวได้ว่าคนไทยในอดีตมีสัญชาติญาณของชาวน้ำอยู่ในเลือดเนื้อและชีวิต

ชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อกับคนไทยต่างตื่นตากับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในแบบชาวน้ำมากต่างบันทึกเรื่องราวอันน่าตื่นตาตื่นใจสำหรับผู้มีอารยธรรมบนบกไว้อย่างอัศจรรย์ใจเสมอเรือแพและพาหนะเล็กๆ ที่สามารถใช้เดินทางติดต่อได้อย่างสะดวกรวดเร็วซึ่งมีชื่อว่า เรือ

ในสมัยรัตนโกสินทร์แม่น้ำลำคลองมีประโยชน์แก่ประชาชนมากไม่เพียงแต่เป็นการลำเลียงสินค้าและการคมนาคมเท่านั้นยังมีบทบาทสำคัญต่อการเพาะปลูกและการละเล่นอื่นๆ อีกด้วย ฉะนั้นจึงมีการขุดคลองขึ้นเป็นอันมากนับตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระบรมธรรมมิกราช โปรดเกล้าให้ขุดคลองคูพระนครสองคลอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าให้ขุดคลองบางลำภู คลองหลอด สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ขุดคลองปากลัด สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ขุดคลองแสนแสนซึ่งจัดว่าเป็นคลองขุดที่ยาวที่สุด

การขุดคลองเป็นจำนวนมากก็เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางของประชาชนและทำให้ชาวต่างประเทศยกย่องว่าประเทศไทยเป็น เวนิชตะวันออก

ประเภทของเรือ เรือที่ใช้กันมาแต่โบราณกาลจนถึงทุกวันนี้แข่งออกตามประเภทของการสร้างได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

- 1 เรือชุด
- 2 เรือต่อ

1. **เรือชุด** เป็นเรือที่ขุดมาจากต้นไม้ทั้งต้น ต้นไม้ที่จะนำมาขุดเป็นเรือต้องเป็นไม้เนื้อแข็ง ไม่มีตาหรือโพรงหรือรอยแตกร้าว หรือเนื้อไม้ยังไม้แห้งสนิท ไม้ที่นิยมนำมาขุดเรือคือ ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตะเคียน และไม้ตาล โดยเฉพาะไม้สักและไม้ตะเคียนจะนิยมนำมาขุดเรือมากที่สุด เพราะมีน้ำหนักพอเหมาะไม่หนักและเบาเกินไปสามารถลอยน้ำได้ดี และแช่อยู่ในน้ำได้นาน หากได้รับการดูแลรักษาดีจะมีอายุใช้งานได้นานนับร้อยปี เช่น

1.1 เรือชะล่า เป็นเรือขุดท้องเรือกลมเกือบแบนไม่เบิกเรือให้กว้างเหมือนเรือขุดชนิดอื่น ๆ ปาดท้ายเรือให้แบนเพื่อไม่ให้ต้านน้ำมาก เชิดขึ้นเล็กน้อยเพื่อความสวยงามนิยมขุดจากไม้สัก ไม้ตะเคียนเรือชะลำนับเป็นต้นแบบของเรือขุดชนิดอื่น ๆ เรือชะล่ามีหลายชนิดคือ

1.1.1 เรือชะล่าผ่า คือเรือชะล่าทำจากไม้สักผ่า 3 แผ่นนำมาประกอบกันให้เป็นเรือเรือชะล่าแป้น คือเรือชะล่าที่เสริมกราบ

1.1.2 เรือชะล่าประทุน คือเรือชะล่าที่ติดประทุนกันแดด

1.2 เรือมาด เป็นเรือขุดมีขนาดใหญ่ใช้แจวใช้สำหรับบรรทุกสินค้าของหรือใส่แก่งเพื่อใช้เดินทางนิยมทำมาจากไม้สักหรือไม้ตะเคียนมีหลายขนาด

1.3 เรือสามเก๋ง หรือเรือสามก่าว เป็นเรือขุดมีลักษณะคล้ายเรือมาดปูพื้นตลอดลำ ตรงกลางมีแก่งด้านข้างแก่งเป็นฝาเพี้ยมมีช่องหน้าต่าง หัวและท้ายเรือยื่นออกไป หัวเรือปาดแหลม ท้ายเรือมนตัดมีแจวหัวท้ายด้านละ 3 แจว

1.4 เรือสำปันนี่ เป็นเรือขุดลักษณะคล้ายเรือชะล่า แต่แบนและปากเรือกว้างกว่าเรือชะล่าส่วนหัวและท้ายเรือแบนดัดใช้สำหรับบรรทุกสิ่งของหรือเป็นเรือค้าขายเป็นเรือที่มีน้ำหนักมากจะต้องใช้แจวหรือถ่อเท่านั้น

1.5 เรือพายม้า เป็นเรือขุดที่มีลักษณะรูปร่างสง่าผึ่งผาย หัวและท้ายเรือเชิดขึ้น ท้ายจะเชิดงอนมากกว่าหัวเรือ ใช้ไม้สักทำเป็นหุกระต่าย รับกับกราบเรือที่เสริมขึ้นไป นอกจากนี้หัวและท้ายเรือยังปูแคร่สูงเกือบเสมอกับกราบเรือ ปกติจะใช้บรรทุกสิ่งของ บางครั้งใช้เป็นที่อยู่อาศัย

1.6 เรือม่วง เป็นเรือขุดลำเล็กรูปร่างเพียวและโคลงมากใช้พายที่มีใบพายทั้ง 2 ข้าง ตัวเรือยาวประมาณ 3 – 4 เมตร ท้องกลม หัวท้ายงอนจนม้วนคล้ายเรือกอนโดล่าของชาวอิตาลีเคยใช้เป็นเรือพายสัญจรไปมาระหว่างชุมชน อาจใช้แข่งกันเทศกาลทอดกฐินหรือทอดผ้าป่า

1.7 เรือแม่ปะ เป็นเรือขุดขนาดใหญ่ ท้องแบน ปากเรือเบิกกว้าง ท้ายเรือต่อขึ้นให้สูงกว่าหัวเรือ มีลักษณะงอนคล้ายหางแมงป่อง หัวเรือยื่นยาวออกไป เชิดขึ้นเล็กน้อย ส่วนใหญ่จะขุดด้วยไม้สักหรือไม้ตะเคียนยาวประมาณ 12 – 14 เมตร กินน้ำตื้น ใช้บรรทุกสินค้าและผู้โดยสารขึ้นล่องระหว่างภาคเหนือและภาคกลาง ด้วยลักษณะของเรือบางคนเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เรือหางแมงป่อง

1.8 เรือหนู เป็นเรือขุดท้องกลม หัวท้ายเรียวเล็กน้อยส่วนท้ายจะงอนมากกว่าหัวเรือ เสริมกราบทั้ง 2 ข้างเพื่อให้บรรทุกได้มาก

1.9 เรือโปง เป็นเรือขุดจากต้นตาลใช้สำหรับเดินทางในระยะใกล้ ๆ บรรทุกของไม่หนัก ปกติจะนั่งได้ประมาณ 1-2 คน

2. เรือต่อ คือเรือที่สร้างขึ้นโดยใช้ไม้กระดาน หรือวัสดุอื่น ๆ เช่นเหล็ก หรือไฟเบอร์กลาส ฯลฯ มาประกอบเป็นเรือ เรือต่อมีหลายขนาดตั้งแต่เล็กมากจนถึงใหญ่มาก ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะเรือต่อไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับไม้ที่จะนำมาทำเรือเหมือนเรือขุด สันนิษฐานว่าคงจะมีขึ้นหลังเรือขุด เรือ

ต่อในสมัยแรกๆ ยังใช้การพายเหมือนเรือขุดต่อมาได้วิวัฒนาการโดยใช้เครื่องจักรกลเข้ามาแทนแรงงานคนโดยเฉพาะเรือใหญ่ๆ ที่ต้องใช้ฝีพายมากๆ หรือบรรทุกของที่มีน้ำหนัก เรือต่อของไทยเริ่มมีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนประกอบที่สำคัญของเรือต่อคือ

ก. กระดุกงู ทำด้วยไม้กระดานที่หน้ากว่าไม้ตัวเรือ มีความยาวตลอดจากทวนหัวเรือถึงทวนท้ายเรือ นับว่าเป็นส่วนที่แข็งแรงที่สุด เปรียบเสมือนกระดุกสันหลังของมนุษย์ หากการวางกระดุกงูไม่ได้สัดส่วน หรือผิดพลาดจะส่งผลไปถึงรูปร่างและการทรงตัวของเรือด้วย

ข. กง คือไม้กระดานที่วางไว้บนกระดุกงูตามขวางของตัวเรือ ขนาดของเรือจะใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับกรวางกง ถ้าต้องการให้เรือใหญ่ต้องวางกงให้กว้าง หากต้องการเรือเล็กการวางกงให้แคบตามขนาดที่ต้องการ โดยให้ตรงกลางเป็นส่วนที่กว้างที่สุด ถ้าเปรียบกงเรือกับร่างกายมนุษย์ กงคือซี่โครงนั่นเอง เดิมไม้ทำกงจะเลื่อยจากต้นไม้ออกมาเป็นแฉ่ง ๆ แล้วสกัดให้พอดีกับความกว้างที่ต้องการ

ค. ทวนหัวและทวนท้าย ทำด้วยแผ่นกระดานชนไฟให้อ่อน ดัดให้งอนตามลักษณะของเรือแต่ละชนิด ช่างจะปาดทวนหัวเรือให้เป็นรูปสามเหลี่ยมเพื่อให้สามารถแหวกน้ำให้เรือแล่นไปได้เร็วไปตามน้ำส่วนท้ายเรือจะทำเป็นรูปป้าน

การประกอบเป็นตัวเรือจะต้องวางกระดุกงูเรือเสียก่อนแล้วจึงวางกงวางขวางกับกระดุกงู หลังจากนั้นจะนำไม้กระดานที่จะประกบเป็นเปลือกเรือตีประกบโดยใช้ลูกประสักตอกยึดให้ติดกับกงทุกแถวส่วนท้องเรือก็จะใช้ลูกประสักตอกยึดกระดุกงูกับกระดานท้องเรือให้แน่นแล้วจึงตอกหมันยาชันเพื่อไม่ให้น้ำเข้าเรือ

เรือต่อที่พบกันในประเทศไทยโดยเฉพาะเรือที่ใช้ในพื้นบ้านของผู้ยืมน้ำพอจะรวบรวมได้ดังนี้

2.1 เรือลำป้าน บางครั้งเรียกว่าเรือขำบัง หรือเรือสามบ้าน เป็นเรือจีนขนาดเล็กติดอยู่กับเรือสำเภาจีน สำหรับช่วยชีวิตยามฉุกเฉิน หรือพายจากเรือสำเภาเข้ามาติดต่อกับชายฝั่งต่อด้วยไม้กระดาน 3 แผ่น คือท้องเรือ 1 แผ่นและข้างเรือข้างละแผ่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สั่งซื้อเรือลำป้านเงินจากเมืองกวางตุ้งเข้ามาเพื่อให้ข้าราชการบริพารฝ่ายในได้พายเล่นต่อมาพระยามนตรีสุริยวงศ์ ได้ปรับปรุงรูปแบบเรือใหม่ให้มีรูปร่างสวยงามแบบไทย ดังที่เห็นในปัจจุบัน

2.2 เรือลำป้านเพรียว เป็นเรือต่อที่ใช้ไม้กระดาน 5 แผ่น ส่วนประกอบของเรือมีกระดุกงูยาวจดทวนหัวทวนท้าย ส่วนทวนท้ายมีแผ่นปิดวาดเป็นวงโค้งอย่างสวยงาม ตามขอบและกลางแผ่นหัวท้ายจะเลี่ยมด้วยแผ่นเหล็กเพื่อรักษาส่วนหัวท้ายเรือไม่ให้แตก ลักษณะเรือหัวท้ายเรียบ

ค่อนข้างโคลง คนพายต้องนั่งชันเข่าหรือห้อยเท้าขณะพาย เป็นเรือที่พระสงฆ์ใช้พายไปบิณฑบาต และในฤดูน้ำหน้าทอดกฐินหรือผ้า

ปาเต็กวัดจะนำมาพายแข่งกัน

2.3 เรือสำปั้นสวน ดัดแปลงมาจากเรือสำปั้นเดิม มีขนาดใหญ่กว่า ใช้แจวหัวและท้าย ตอนกลางมีประทุนสานด้วยไม้ไผ่ ภายนอกยาด้วยชันเพื่อป้องกันแดดและฝนใช้สำหรับบรรทุกของจากสวน

2.4 เรือเก้งพัง สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงษ์ (ดิศ บุนนาค) ได้คิดต่อให้ใหญ่กว่าเรือสำปั้นที่แปลงสำปั้นจากเมืองจีนมีความยาวประมาณ 14 –15 วา ใช้เป็นเรือพระที่นั่งหรือเรือสำหรับเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่

2.5 เรือข้างกระดานหรือเรือเครื่องเทศ ยาวประมาณ 8 – 9 เมตร มีแจวหัวท้าย ท้องเรือแบนกว่าเรือสำปั้น ส่วนหางลึกกว่ากว่าตรงกลางมีประทุนหลังคามุงด้วยสังกะสี ข้างประทุนติดกุด้วยไม้กระดานหัวและท้ายทำเป็นขยาบ ยกขึ้นไป มีที่นั่งสำหรับคนถือหางเสือท้ายเรือด้วย เรือข้างกระดานใช้เป็นเรือขายของ หรืออยู่อาศัย

2.6 เรือกระแซง เป็นเรือขนาดใหญ่ ท้องเรือกลมป้อม คล้ายผลแตงโมผ่าซีก หากเป็นเรือใหญ่มากท้องเรือจะแบนมาก เพื่อให้บรรทุกของให้ได้มาก ๆ และกินน้ำน้อย ดังนั้นการวางกงเรือจะต้องวางถี่มากเพื่อให้แข็งแรง ส่วนไม้กระดานที่นำมาทำเปลือกเรือจะเป็นไม้ที่หนาและตอกยึดด้วยลูกประสักที่ทำจากไม้แสมสาร กลางลำมีหลังคาประทุนเลื่อนเข้าออกได้ หัวเรือตอนที่ปีนดาดฟ้า ปูอัดทำเป็นห้องสำหรับใส่ของ ส่วนท้ายเรือทำเป็นพื้นเปิดได้หากบรรทุกของก็จะนำพื้นออก หากไม่บรรทุกของก็จะปิด เรือนี้นอกจากบรรทุกของแล้วยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้เช่นกัน

2.7 เรือเอี่ยมจุ่น เป็นภาษาจีนแต่ใจแปลว่าเรือเกลือ เพราะสามารถบรรทุกของหนักๆ เช่นเกลือได้ดี ลักษณะคล้ายเรือกระแซง แต่ทวนหัวทวนท้ายจะเอียงออกไปทางหัวและท้าย และมีลักษณะเรือไม่ป้อมเหมือนเรือกระแซง มีไม้กระดานเสริมกราบเรือมีขยาบท้ายเรือต่อด้วยไม้สักหรือไม้ตะเคียนใช้สำหรับลำเลียงและขนถ่ายสินค้าทางเรือใช้พาดหรือแขวนมีพังงาสอดที่ก้านสไหรับบังคับ

2.8 เรือมอ รูปร่างคล้ายเรือกระแซง แต่เพรียวกว่า ไม่มีกระดานเลียบข้างเรือ มีขยาบท้ายเรือหางเสือเป็นชนิดพาดหรือแขวนเหมือนเรือเอี่ยมจุ่นแต่เป็นหางเสือคู่

2.9 เรือแหวด เป็นเรือท้องกลมมีทวนหัวทวนท้ายสูงจากเปลือกเรือขึ้นไป เกาะสลักลวดลายบางลำมีเสากลางลำมีแจวหัวและท้ายบางลำมีกระทงนังเป็นระยະๆ นิยมใช้กันมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้สำหรับเจ้านายและมีผู้มีบรรดาศักดิ์เท่านั้นการเรียกชื่อเรือดูจากจำนวนแจว เช่น เรือแหวด 6 แจว คือมีแจวด้านหัวเรือ 3 แจว ด้านท้าย 3 แจว ฯลฯ เป็นต้น

2.10 เรือบด ลักษณะเพรียวมีทวนหัวทวนท้ายโค้งเรียวยาวขึ้นไปเรียกว่า หงอนเรือ มีคาน้ำหัวท้าย มีมือลึงยึดตามขนาดของเรือตรงกลางเรือปูพื้นต่ำ เพื่อให้เรือโคลงนั้งได้ 1 – 2 คน หากใช้เป็นเรือแข่ง จะมีฝีพายประมาณ 5 – 8 ฝีพาย อาจใช้พายชนิดที่มีใบพายทั้ง 2 ด้าน ก็ได้ นอกจากนี้ยังมีเรือบดอีกชนิดหนึ่งเรียกว่าเรือบดเกล็ด ซึ่งมีท้องเรือโค้ง ไม้กระดานที่ใช้ทำเปลือกเรือเป็นไม้กระดานแผ่นเล็ก ๆ เรียงซ้อนกันเป็นเกล็ด กงใช้ไม้แผ่นเล็กๆ ทาบให้แน่นตามความโค้งของท้องเรือยึดด้วยตะปูสันนิษฐานว่าคงเลียนแบบลักษณะมาจากเรือชายชิวิตบนเรือรบในสมัยโบราณแต่นำมาปรับปรุงแบบให้เล็กเพรียวตามความสะดวกในการใช้ เรือบดเกล็ดนี้อาจใช้สำหรับแข่งขันในเทศกาลหน้าน้ำก็ได้ ใช้ฝีพายประมาณ 7 – 8 ฝีพาย

2.11 เรือเขม ใช้เป็นเรือด่วนหรือเรือสำหรับบินขบวนของพระภิกษุ

2.12 เรือตะแหรือเรืออีตะ เป็นเรือเบา ท้องเรือเป็นเหลี่ยม บรรทุกคนได้ประมาณ 5 – 6 คน ใช้ในสวนเพื่อบรรทุกผลผลิตออกจากสวนหรือใช้ตามแม่น้ำลำคลองเพื่อสัญจรไปมาและจับสัตว์น้ำ

2.13 เรือป้าบ มีลักษณะหัวท้ายเรียวยาวตรงกลางกว้าง ท้องเรือเกือบแบนพัฒนามาจากเรืออีตะส่วนใหญ่จะต่อมาจากภาคเหนือใช้สัญจรไปมาหรือใช้สำหรับเกี่ยวข้าวเกี่ยวหญ้า

2.14 เรือจู้ด คล้ายเรืออีตะมีรูปร่างเพรียวยาว ต่อมาจากทางภาคเหนือเช่นเดียวกัน ใช้สำหรับบรรทุกผักผลไม้ บางครั้งใช้เครื่องยนต์เกาเขายทำให้แล่นเร็วขึ้นอาจใช้เป็นเรือโดยสารได้

2.15 เรือผีหลอก เป็นเรือที่แสดงถึงภูมิปัญญาอีกชนิดหนึ่งโดยอาศัยการเรียนรู้จากธรรมชาติของปลาเรณูยาว 5 – 6 เมตร กลางลำโง่งมีไม้กระดานวางพาดพอนเป็นสะพานเดินจากหัวเรือไปท้ายเรือมีแจวที่ม้ายเรือทางกราบซ้ายเป็นเสาสูงต่อขึ้นไปประมาณ 1 เมตร ซึ่งด้วยตาข่าย ด้านขวามีแผ่นกระดานทาสีขาวห้อยข้างเรือให้ระน้ำ เวลาเดือนมืดในฤดูน้ำลดคนหาปลาจะแจวเรือนี้ไปตามชายตลิ่งปลาที่นอนอยู่ริมตลิ่งเมื่อกระทบกับแผ่นกระดานสีขาวก็จะตกใจกระโดดข้ามแผ่นกระดานขึ้นไปประทะกับตาข่ายด้านซ้ายตกลงมาในเรือ คืบหนึ่งๆ จะสามารถจับปลาได้เป็นจำนวนมาก

2.16 เรือหางยาว เป็นเรือรูปตัววีหัวเข้ดขึ้นสูง ขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์ใช้รับส่งผู้โดยสาร”

2. **สาระการเรียนรู้หน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง** ประกอบไปด้วยเนื้อหาอธิบายภาพต่อจำนวน 7 ภาพ ดังนี้

1. ประวัติคลองแสนแสบ

พ.ศ. 2380 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี เป็นแม่กองจ้างคนจีนมาขุดคลอง จากบ้านหัวหมาก กรุงเทพฯ ไปจนถึงบางขุนาก เมืองฉะเชิงเทรา เพื่อขยายการคมนาคมทางน้ำ และเป็นเส้นทางลำเลียงเสบียงอาหาร อาวุธโปกรณต่าง ๆ ในการไปทำสงคราม กับเขมรและญวน ขุดอยู่ประมาณ 3 ปี ถึง พ.ศ. 2388 จึงสำเร็จ

เมื่อขุดเสร็จแล้วเรียกว่า “คลองเจ๊ก” เพราะเป็นคลองที่ชาวจีนขุดขึ้น ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อคลอง ต้นคลอง เรียกว่า คลองแสนแสบ ส่วนปลายคลองเรียกว่า คลองบางขุนาก เป็นทางไปมาระหว่างกรุงเทพฯ กับแม่น้ำเมืองฉะเชิงเทราและเมืองปราจีนบุรี ชื่อแสนแสบมาจากลำคลองสายนี้ผ่านที่ลุ่ม บริเวณจุดใดจุดหนึ่งระหว่างคลองต้นถึงบ้านบางกะปิ บริเวณนี้ชุมชุนมากใครโดนยุ้งกักก็แสบเหลือแสน จนได้ชื่อทุ่งนี้ว่า ทุ่งแสนแสบ

2. การคมนาคม และเรือของเราแต่เก่าก่อน

เมื่อขุดคลองแสนแสบเสร็จและหมดภาระศึกสงครามระหว่างไทยกับเขมรแล้ว ทางราชการได้อพยพชาวไทยมุสลิม ซึ่งกวาดต้อนมาจากบริเวณ 7หัวเมืองภาคใต้ ให้มาตั้งรกรากทำมาหากินตามแนว คลองแสนแสบ และในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้นเอง ก็ได้อพยพชาวลาวที่กวาดต้อนเป็นเชลย ให้มาทำมาหากินตามบริเวณคลองแสนแสบเช่นเดียวกัน ริมสองฝั่งคลองแสนแสบ จึงมีผู้คนหลายเชื้อชาติอยู่รวมกันทั้ง ลาวเวียงจันทร์ คนมุสลิมซึ่งมาจากปัตตานี ไทรบุรี สตูล อินโดนีเซีย อินเดีย หรือปากีสถาน และเขมรพวกนี้จะอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองแสนแสบปะปนกับคนไทยพุทธ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลอง หรือลำน้ำเป็นนิสัยอยู่แล้ว ผู้คนหลายเชื้อชาติ เหล่านี้ผูกพันและเกี่ยวข้องกันด้วยสายน้ำแสนแสบแห่งนี้

สมัยก่อนนั้น การคมนาคมที่สะดวกมีอยู่ทางเดียวคือ ทางน้ำตามคลองแสนแสบ เพราะยังไม่มีถนนเหมือนปัจจุบัน การเดินทางไปมาจึงมีแต่เรือพายจำพวก เรืออีแปะ เรือมด เรือม่วง เรือหนู เรือโอง เรือบด เรือลำป้าน เรือแจว และเรือต่อ หรือเรือเอี่ยมจูน เท่านั้น

3. ประวัติชุมชนสุเหร่าศาลาแดง

หมู่บ้านศาลาแดงนี้เดิมเรียกว่า “ศาลาแดน” เพราะว่า เป็นเขตติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทรา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เคยเสด็จมาประทับ ณ จุดนี้แล้วจึงเสด็จต่อไปยังอำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางขุนาก จังหวัดฉะเชิงเทรา ปัจจุบันนี้ ยังมีซากปรักหักพังของศาลาที่ประทับเหลืออยู่ ซึ่งอยู่ริมคลองแสนแสบเยื้องกับโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

พื้นฐานของชุมชนศาลาแดง เป็นชุมชนที่เก่าแก่ ที่ชาวมุสลิมอพยพมาจากทางใต้ ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชุมชนมีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม

และมีผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ อาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชน บ้านเรือนมักปลูกสร้างอยู่ริมฝั่งคลองแสน
แสบ

4. สุเหร่าศาลาแดง

พ.ศ. 2460 อัลมัสุมอับดุลเลาะห์ มาตั้งบ้านเรือนอยู่ประกอบอาชีพทำนาและดำรง
ตำแหน่งเป็นอิหม่าม มีนายมุซอ ฎาใหญ่ เป็นคอเต็บ โต๊ะเยาะห์มัน นิกาจี้ เป็นบิหลัน มีปวง
สัปบุรุษประมาณ 100 ครอบครัว

ในปี พ.ศ. 2467 อิหม่ามอับดุลเลาะห์ได้กลับไปสู่ความเมตตาของอัลลอฮ์ จึงได้แต่งตั้ง
นายสมาน มะแอ เป็นอิหม่ามแทน ในสมัยนั้นมัสยิด ยังไม่ได้มีการจดทะเบียน และที่ดินซึ่งเป็น
ที่ตั้งมัสยิดก็ยังคงเป็นของ นายชัน ยอซัง อยู่ ยังไม่ได้โอนให้เป็นกรรมสิทธิ์ของมัสยิดแต่อย่างไร

ต่อมาปีพ.ศ. 2492 อิหม่ามสมาน มะแอ ได้ขอจดทะเบียนมัสยิด และทำการโอน
กรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งเป็นของนายชัน ยอซังให้เป็นกรรมสิทธิ์ของมัสยิด มีเนื้อที่ 6 ไร่ 4 ตารางวา
ให้ปลูกสร้างโรงเรียนประชาบาล 2 ไร่ เป็นสุสานประมาณ 2 ไร่

5. อาชีพในชุมชน

เนื่องจากชุมชนศาลาแดงต้องอาศัย และมีชีวิตเกี่ยวข้องกับสายน้ำอย่างแยกไม่ออก ชุมชน
ศาลาแดงจึงได้ใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบอย่างเต็มที่ ทั้งดื่มกิน ใช้สอยเพื่อการเกษตรกรรม
ได้แก่ การทำนา การทำสวน การเลี้ยงสัตว์ และการค้า

ปัจจุบันคนในชุมชนยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์อยู่เป็น
ส่วนใหญ่ บางส่วนจะประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป เป็นลูกจ้างโรงงาน และค้าขาย

3. สารการเรียนรู้หน่วยที่ 3 ซึ่งประกอบไปด้วยหน่วยย่อยที่ 3.1 ประวัติความเป็น
มาของนาเสบในชุมชน และหน่วยย่อยที่ 3.2 ดังนี้

3.1 หน่วยย่อยที่ 3.1 ประวัติความเป็นมาของนาเสบในชุมชน เนื่องจาก
การละเล่นพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมในสมัยก่อนมีหลายอย่าง ได้แก่ ลิเกเรียบ ลำตัด จำอวด
และนาเสบ ซึ่งแต่ละประเภทมีลักษณะที่แตกต่างกันดังนี้

1. ลิเกเรียบ เป็นสื่อพื้นบ้านที่ใช้หลังเสร็จจากการเรียนศาสนา มีการนำภาษาอาหรับมา
อ่านขับกล่อม ใส่ทำนอง ตีกลองประกอบด้วย เพื่อความครื้นเครง จะได้ผ่อนคลายในเรื่องการเรียน
และจะได้จดจำเนื้อหาได้ดีขึ้น

2. ลำตัด เป็นการแสดงบนเวที มีการแสดงเป็นเรื่องเป็นราว เพื่อความสนุกสนาน

3. จำอวด เป็นการแสดงบนเวทีเรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้พบเห็น นำมาแสดงอวดกันในงาน
ต่าง ๆ หรือในปัจจุบันเราเรียกว่า ละครเวที

4. นาเซบ เป็นการละเล่นพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิม ใช้เล่นในพิธีการต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความสนุกสนานให้กับงานแต่งงาน และเล่นเพื่อขับกล่อม คนในโรงครัวที่มาช่วยกันทำงานบุญ ให้มีความครื้นเครงสนุกสนาน ไม่่ง่วงนอน งานเข้าสู่ันต์ จากหลักการที่เด็กผู้ชายที่เป็นมุสลิมต้องเข้าสู่ันต์ทุกคน จึงนำนาเซบมาเล่นเพื่อให้ เด็กๆรู้สึกเพลิดเพลินกับความเจ็บปวด ในขณะที่เข้าสู่ันต์นั้น นอกจากนี้ในสมัยก่อน เมื่อเสร็จจากการ ทำนา หนุ่มสาวจะใช้เวลาวางในช่วง เดือน 10 – 12 มาร่วมกันเล่นนาเซบพื้นบ้านกัน เพื่อจะได้พบปะกันในยามว่าง เกิดความสามัคคีและสนุกสนานครื้นเครง ยังเป็นการเปิดโอกาสให้หนุ่ม - สาว ได้มาพบปะกัน

เดิมที นาเซบจะใช้กลอง 2 หน้า หรือกลองแขก ตีให้จังหวะ การเล่นจะนั่งล้อมวง ปรบมือให้เข้ากับจังหวะกลอง เนื้อเพลงที่ร้องจะใช้ภาษามลายู หรือภาษายาวี ปัจจุบันมีการประยุกต์เป็น นาเซบอาหรับ – มาเลย์ หรือ นาเซบประยุกต์ ซึ่งการแสดงมีนักร้องและเครื่องดนตรีที่ใช้ในการแสดง คือ กลอง ทัมมาริน ฉิ่ง ลูกชดและหีบเพลง เพลงที่ใช้ร้องส่วนมากนำมาประยุกต์ เป็น เพลงอาหรับมาเลย์ และมีเนื้อร้องภาษาไทยเป็นบางส่วนปนกันไป เพื่อความสนุกสนาน เช่น เพลงต้อนรับปี (ตอลาฮาน) เพลงสรรณูเสริญรอซูล (บารอซูลลัลลอห์) เพลงดอกไม้ริมทาง เพลงพระคุณแม่ เป็นต้น

3.2 สารการเรียนรู้หน่วยที่3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ เกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำที่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ประกอบด้วย พายกระทะ ตีโป่งและหมาเฝ้า ดังนี้

1. พายกระทะ เป็นการแข่งขันอย่างหนึ่งในชุมชนที่อูริมน้ำ นิยมกันเล่นอย่างแพร่หลาย เป็นการเล่นที่นำอุปกรณ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน คือ กระทะ มาเป็นเครื่องมือในการเล่นแข่งขัน กระทะที่นำมาใช้จะเป็นกระทะขนาดใหญ่(กระทะใบบัว) ใช้หุงหาอาหารเลี้ยงคนหมู่มาก ในงานรื่นเริงต่าง ๆ สันนิษฐานว่าเมื่อเสร็จจากการหุงหาอาหารแล้ว ชาวบ้านจะนำกระทะใบใหญ่เหล่านั้นไปล้างกันที่แม่น้ำลำคลอง กระทะใบใหญ่ลอยน้ำได้ จึงเกิดความคิดจะนั่งในกระทะแล้วพายแข่งกัน นิยมเล่นแข่งกระทะกันในเดือน 12 ซึ่งเป็นเดือนที่มีน้ำมาก ส่วนมากจะเล่นกันในหมู่ผู้ชายทั้งผู้ใหญ่และเด็ก จำนวนผู้เล่นอย่างน้อย 2 คน ขึ้นไป อุปกรณ์การเล่น ได้แก่ กระทะใบใหญ่คนละ 1 ใบ และพายคนละ 1 อัน บางแห่งไม่ใช้พาย แต่ใช้มือพายน้ำแทน เล่นกันในแม่น้ำลำคลอง

วิธีเล่นมีดังนี้ ผู้เล่นแต่ละคนจะนั่งอยู่ในกระทะของตน มือถือพายเตรียมพร้อมอยู่บริเวณแนวเส้น เริ่มให้ตรงกัน เมื่อได้สัญญาณเริ่มเล่น ผู้เล่นแต่ละคนใช้พายจ้วงน้ำ หรือพายน้ำให้กระทะเคลื่อนที่ไปยังเส้นชัยโดยเร็ว บางแห่งไม่ใช้พายแต่ใช้มือพายน้ำพากระทะเคลื่อนที่ไป ผู้เล่นคนใดนำกระทะไปถึงเส้นชัยก่อนจะเป็นผู้ชนะ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการหากระทะใบใหญ่(กระทะใบบัว)ค่อนข้างหายาก หากจมน้ำแล้วจะกู้ขึ้นมาค่อนข้างลำบาก อาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยที่ 3.2 นี้จึงคิดว่าไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ในกิจกรรมแข่งกระทะ จึงได้ประยุกต์นำยางในรถสิบล้อมาสูบลมให้พอง แล้วนำกะละมังมาสวมใส่ลงตรงกลาง แทนกระทะ แล้วเรียกการแข่งขันนี้ว่า **แข่งกะละมัง**

2. **ตีโป่ง** เป็นการเล่นของเด็กที่อาศัยอยู่ในบริเวณริมน้ำในสมัยก่อน การเล่นชนิดนี้ต้องเล่นในน้ำ เหมาะสมสำหรับผู้เล่นที่เป็นหญิงและวัยน้ำไม่เป็น ไม่จำกัดจำนวนผู้เล่น มีอุปกรณ์การเล่นคือ ผ้าถุงที่ผู้เล่นนุ่งกระโจมอกไว้ เมื่อลงน้ำเวลาอาบน้ำในคลอง ต้องให้ผ้าเปียกน้ำแล้วขยับชายผ้าให้ห่างจากตัว และใช้มือพยุ่น้ำให้เข้าในชายผ้า ผ้าถุงที่เปียกน้ำก็จะโป่งพองขึ้นเพราะมีลมอัดอยู่ภายในโป่ง ผู้เล่นใช้มือข้างหนึ่งจับชายผ้าถุงที่อยู่ใต้น้ำและรั้งไว้เพื่อมิให้ชายผ้าตกลง มีฉะนั้นลมที่กักไว้จะออกจากโป่งแทบหมด การตีโป่งจะช่วยให้ผู้ที่ว่ายน้ำไม่เป็นสามารถพยุ่งตัวให้ลอยอยู่ในน้ำได้ ต่อไปก็จะได้หัดว่ายน้ำจนว่ายน้ำเป็น

3. **หมาเฝ้า** เป็นการเล่นของเด็กผู้ชายที่อาศัยอยู่ริมน้ำ คล้ายกับการตีโป่งของเด็กผู้หญิง อุปกรณ์การเล่นคือ ผ้าขาวม้าที่ใช้นุ่งเวลาลงอาบน้ำในคลอง ต้องให้ผ้าเปียกน้ำ แล้วผูกมัดปมที่ปลายผ้าขาวม้าทั้งสองข้าง นำปลายเท้าทั้งสองสวมที่ปมผ้าด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งให้สวมที่หัวผ้าจะตึงนอนหงายลอยตัวในน้ำ และใช้มือพยุ่น้ำให้เข้าในตัวผ้า ผ้าขาวม้าจะโป่งพองขึ้น ผู้เล่นจะใช้มือว่ายน้ำพยุ่งตัวช่วยให้ผู้เล่นลอยตัวอยู่ในน้ำได้

4. **สาระการเรียนรู้หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ** เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเตรียมร่างกายก่อนลงว่ายน้ำและพายเรือ และความปลอดภัยทางน้ำ ประกอบด้วยการเล่นที่ในน้ำอย่างปลอดภัย ข้อควรระวังในการว่ายน้ำ การช่วยเหลือคนตกน้ำแบบต่าง ๆ และฝึกความคุ้นเคยกับน้ำ ประกอบด้วยดำผุด – ดำโผล่ ดังรายละเอียดดังนี้

4.1 การเตรียมร่างกายก่อนลงว่ายน้ำและพายเรือ ในที่นี้ให้ใช้การวิ่งเหยาะอยู่กับที่จะช้าสุดเป็นเร็วที่สุด เพื่อเป็นกระตุ้นการทำงานของหัวใจและเป็นการทำให้เกิดการยืดของกล้ามเนื้อและข้อต่ออย่างค่อยเป็นค่อยไป ก่อนที่จะลงว่ายน้ำและพายเรือจริงซึ่งต้องใช้กล้ามเนื้อ ข้อต่ออย่างมาก ซึ่งเป็นการป้องกันการบาดเจ็บจากการออกกำลังกายหักโหมได้

4.2 ความปลอดภัยทางน้ำ ประกอบด้วยการเล่นที่ในน้ำอย่างปลอดภัย ข้อควรระวังในการว่ายน้ำ การช่วยเหลือคนตกน้ำแบบต่าง ๆ และฝึกความคุ้นเคยกับน้ำ ประกอบด้วยดำผุด – ดำโผล่

5. **สาระการเรียนรู้หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันเรือ** ประกอบด้วยเนื้อหาการว่ายน้ำและการพายเรือ ดังนี้

1. **การว่ายน้ำ** ทักษะว่ายน้ำเบื้องต้น ประกอบด้วยการทรงตัวในน้ำ เช่น ท่าปลาตัวคว่ำ ท่าปลาตัวหงาย ส่วนการลอยตัวแบบง่าย ๆ เช่น ท่าสุนัขตกน้ำ ท่าปลากระโดด เป็นต้น รวมทั้งการเคลื่อนที่ในน้ำแบบตัวหนอน และการเคลื่อนที่แบบกบ

ส่วนการว่ายน้ำสากล ประกอบด้วยการฝึกพื้นฐานท่าฟรีสไตล์ ซึ่งต้องฝึกเรื่องความสัมพันธ์ของการใช้ขา การหายใจ และการใช้มือ รวมทั้งฝึกความสัมพันธ์ระหว่างการใช้มือรวมกับการหายใจ

2. **การพายเรือ** มีประวัติที่น่าสนใจคือ ในสมัยก่อนหลังจากหัดว่ายน้ำเป็นแล้ว เมื่อโตขึ้นยังต้องเรียนรู้วิธีการอื่นอีก เช่น ต้องรู้จักพายเรือ แจวเรือ อันเป็นวิชาพื้นฐานขั้นต้น และถ้าจะยึดอาชีพค้าขายทางเรือต่อไปก็ต้องถ่อเรือ หัดผูกเชือก โยงเรือ หัดปักหลักสำหรับผูกเรือ ซึ่งแต่ละอย่างต้องเรียนรู้ให้วิธีทั้งนั้น

การหัดพายเรือบดก็เหมือนการหัดถีบรถจักรยานสองล้อ ถ้าประคองตัวไม่เป็น ทำเอวดคไปคดมา เรือก็ล่มหรือจักรยานก็ล้ม พายหรือไม้พายนอกจากจะใช้พยุ่น้ำให้เรือแล่นไปแล้ว ยังช่วยพยุงไม่ให้เรือล่มได้อีกด้วย คนที่หัดพายใหม่ๆ มักจะจุ่มพายลงไปใต้น้ำมากเกินไป ทำให้เรือหันไปหันมาไม่ตรงทาง ถ้าเห็นว่าเรือโคลงก็ใช้ใบพายแตะน้ำไว้ ก็จะช่วยพยุงไม่ให้เรือโคลงได้

ภาษาที่ใช้เกี่ยวกับการใช้พายมีอยู่ 2 คำ คือ “คัด” กับ “วาด” ซึ่งคัดเป็นการกดด้ามพายลง จะเรียกว่าเอาพายจัดกับข้างเรือก็ได้ คัดทางซ้ายหัวเรือก็หันไปทางซ้าย ถ้าคัดไปทางด้านขวาหัวเรือก็จะหันไปทางขวา ที่กล่าวนี้เป็น การคัดของคนถือท้ายเรือหรือพายคนเดียว แต่ถ้าเป็นการพายคนเดียวจะคัดทางซ้ายโดยมาก และถ้าต้องการจะให้หัวเรือเบนไปทางขวา ก็วาดหรือปาดใบพายไปทางซ้าย หัวเรือก็จะหันไปทางขวา วิธีนี้ไม่ต้องยกพายข้ามเรือ

ส่วนการพายเรือสองคน คือพายทางหัวเรือคนหนึ่ง และพายทางท้ายเรือคนหนึ่ง คนที่พายทางซ้ายเรือจะมีหน้าที่คัดหรือวาดเพื่อให้เรือตรงทาง คนพายหัวมีหน้าที่พายอย่างเดียว จะช่วยคัดหรือวาดบ้างก็ต่อเมื่อคนพายหัวมีหน้าที่พายอย่างเดียว จะช่วยคัดหรือวาดบ้างก็ต่อเมื่อคนพายท้ายคัดหรือวาดไม่ไหว เช่น ในกรณีที่กระแสน้ำไหลเชี่ยว

คนที่พายเรือชำนาญแล้ว ไม่ต้องคอยคัดวาดกันมาก แต่จะคัดวาดไปในตัวหมายความว่า ขณะที่จุ่มพายลงในน้ำ จะบิดใบพายเล็กน้อยเมื่อต้องการวาด และกระดิกปลายใบพายเมื่อต้องการคัด เป็นการทำให้ไปโดยเคยชินและตามจังหวะ คล้ายกับการเข้าเกียร์รถยนต์ บางคนพายเรือบดเก่งมากไม่ต้องคัดเลย โดยจะพายทางซ้ายทีหนึ่ง พายทางขวาทีหนึ่งสลับกันไปซึ่งวิธีพายแบบนี้ไม่เมื่อย ไม่เหมือนพายข้างเดียว แต่การทรงตัวต้องดี เวลาเปลี่ยนข้างพายก็ต้องรวดเร็ว การพายแบบนี้แล้วแต่ความเคยชิน

สรุปที่จะสอนนักเรียนให้พายเรือเป็น คือการฝึกการคัดเรือและการวาดเรือ พร้อมๆไปกับการรู้จักทรงตัวที่ดี นอกจากนี้การพายเรือหลายคนยังต้องรู้จักจังหวะของการคัดและการวาดเรือที่ประสานกันอีกด้วย

6. สารการเรียนรู้หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อย มีหน่วยย่อย 3 หน่วย ได้แก่

หน่วยย่อยที่ 6.1 สารสำคัญ คือ คลองแสนแสบเป็นคลองที่มีความสำคัญต่อประชาชนที่อาศัยอยู่ริมคลองเป็นอย่างมากเพราะประโนดิตประชาชนต้องอาศัยน้ำที่อยู่ในคลองแสนแสบใช้เพื่ออุปโภคและบริโภคและสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้แต่ในปัจจุบันประชาชนไม่สามารถที่จะใช้น้ำในคลองแสนแสบเพื่ออุปโภคและบริโภคได้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะพัฒนาคลองแสนแสบให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป

หน่วยย่อยที่ 6.2 โดยนำมัคคุเทศก์น้อยเป็นวิชาพื้นฐานสำหรับให้เด็กๆได้นำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพมัคคุเทศก์เพื่อแนะนำให้คนอื่นหรือผู้ที่มีความสนใจได้รู้จักแหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง และ ทำให้เด็ก กล้าพูด กล้าทำ และกล้าแสดงออก

หน่วยย่อยที่ 6.3 สารสำคัญ กล่าวถึงกามมะพร้าวเป็นของเหลือใช้ที่คนมองผ่านไม่เห็นความสำคัญแต่จริงๆแล้วถ้าเรานำมาประดิษฐ์เป็นของใช้เพื่อมอบให้เป็นของขวัญหรือของชำร่วยได้เป็นอย่างดีเช่น ประดิษฐ์เป็นเรือกามมะพร้าว และอื่นๆอีก มากมาย เป็นต้น ซึ่งสามารถนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมได้อีกด้วย

7. สารการเรียนรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติ ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545

1) แนวคิดเกษตรกรรมธรรมชาติ

1.1 เกษตรกรรม: บทเรียนจากธรรมชาติ จากแนวคิดที่ว่า พืชผัก ข้าวที่สมบูรณ์ต้องเกิดจากดินดี หากดินเสื่อมโทรม ผลผลิตจะลดลง โรคแมลงรบกวน ส่วนการบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ โดยการย่อยสลายของของเศษใบไม้ ต้นไม้และมูลจากสัตว์กลายเป็นดิน ทั้งนี้เป็นไปตามวงจรธรรมชาติที่ พืชได้รับน้ำ และแร่ธาตุจากดิน สังเคราะห์แสงจากพลังงานจากดวงอาทิตย์ เป็นอาหารและให้ออกซิเจนให้แก่สัตว์ ในขณะที่สัตว์หายใจออกเป็นก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ให้แก่พืชนำไปแปรรูปเป็นอาหารต่อไป นอกจากนี้อินทรีย์วัตถุที่มาจากซากพืชและสัตว์ จะมีจุลินทรีย์ เชื้อรา และเชื้อแบคทีเรียเป็นตัวย่อยสลาย ทำให้เกิดฮิวมัสและแร่ธาตุ ซึ่งเป็นอาหารของพืช รากพืชจะดูดซึ่มขึ้นมาพร้อมกับน้ำในดิน นำมาสังเคราะห์ที่ใบสร้างความเจริญเติบโตเป็นวงจรธรรมชาติของพืช

เห็นได้ว่าวงจรธรรมชาติ เป็นความสมดุลอย่างพอเหมาะ เช่น หากมีการล่าเหย็ดมากๆ แมลงจะทวีจำนวนเพิ่มขึ้น ผลผลิตข้าวก็จะลดลง เนื่องจากระบบธรรมชาติถูกทำลาย หรือการใช้

ยาปราบศัตรูพืชก็ไม่ได้กำจัดแต่แมลงศัตรูพืชเท่านั้น แต่ยังฆ่าแมงมุม กบ เขียด นก ซึ่งเป็นศัตรูธรรมชาติของพวกแมลง ไม่นานนักแมลงศัตรูพืชจะเริ่มดื้อยาและทวีจำนวน เพราะไม่มีศัตรูธรรมชาติคอยควบคุม ในที่สุดศัตรูพืชก็จะแพร่ระบาด การสร้างความสมดุลในระบบธรรมชาติจึงเป็นกุญแจสำคัญในการแก้ไขปัญหาศัตรูพืช

นอกจากนี้การทำเกษตรกรรม ต้องทำไปคิดไป เช่นหากมีปัญหาแมลงศัตรูพืชระบาด อย่าด่วนแก้ปัญหาด้วยการใช้ปุ๋ยเคมี หรือยาฆ่าแมลง ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาปลายเหตุ ให้นึกไตร่ตรองว่าต้นเหตุอยู่ตรงไหน ใช้ประสบการณ์ตัวเองคิดค้นปรับปรุงการทำเกษตรให้ดีขึ้น

1.2 ดินดีด้วยปุ๋ยหมัก จากแนวคิดที่ว่าพืชผักในสวนที่ออกงามแข็งแรง ต้องให้อาหารบำรุงดินด้วยปุ๋ยเคมี เป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด แต่ปุ๋ยเคมีมีข้อเสียหลายอย่าง ได้แก่ มีราคาแพง ต้องใช้เพิ่มขึ้นทุกปีเพื่อให้ได้ผลผลิตเท่าเดิม ทำให้ดินแข็งกระด้าง และปุ๋ยเคมีให้ธาตุอาหารเพียง 1-5 ชนิดเท่านั้น แต่ดินดีมีธาตุอาหารถึง 50-60 ชนิด ดังนั้นการบำรุงดิน สามารถนำวัสดุในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ด้วยการนำมาทำปุ๋ยหมัก โดยหาวัสดุในท้องถิ่น เช่น ใบไม้หรือหญ้าแห้งและสด ขี้วัว ขี้ควายแห้งหรือสด ดิน น้ำ โดยวางสลับกันเป็นชั้นๆ ประกอบด้วย วัสดุแห้ง วัสดุเปียก ขี้วัว ดิน ไปเรื่อยๆและให้ดินอยู่ชั้นบนสุดเพื่อป้องกันปุ๋ยหมักจากแดดและฝน ทิ้งไว้ 20 วัน แล้วกลับกองครั้งที่ 1 อีก 20 วันกลับครั้งที่ 2 แล้วรออีก 20 วัน ปุ๋ยหมักจะย่อยสลายโดยสมบูรณ์

1.3 รักดิน ต้องคลุมดิน เนื่องจากมีข้อดีที่ มีการปกป้องหน้าดินไม่ให้ตากแดด ตากฝน รักษาความชุ่มชื้นในดิน ป้องกันวัชพืชไม่ให้ขึ้นรบกวนพืชผักที่ปลูก วัสดุที่ใช้คลุมจะย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ยให้ดิน ทำง่ายๆโดยใช้ซากพืชทุกชนิดที่มีอยู่รอบๆตัว เช่น ใบไม้ กิ่งไม้ เศษหญ้า ฯลฯ ใส่ขี้วัวแล้วหาวัสดุคลุมดินอีกที ความหนาในการคลุมเท่ากับ 5-10 เซนติเมตร โดยวัสดุที่ใช้คลุมจะย่อยสลายจากข้างใต้ขึ้นมา

1.4 ปรับปรุงดินนา ด้วยปุ๋ยพืชสด โดยการไถกลบ ต้นสาบเสือในนา เป็นวิธีทำนาแบบดั้งเดิม เพราะเป็นการบำรุงดินนาผืนใหญ่ได้ในครั้งเดียว นอกจากนี้การปลูกพืชทิ้งไว้ 1-2 เดือน แล้วไถกลบเป็นปุ๋ยเรียกว่าปุ๋ยพืชสด ซึ่งพืชตระกูลถั่วเป็นปุ๋ยพืชสดที่ดีที่สุด ได้แก่ ถั่วพุ่ม ถั่วเขียว ถั่วแระ โสน คราม เป็นต้น ขั้นตอนการใช้ปุ๋ยพืชสด ได้แก่ การหว่านเมล็ด พอพืชตระกูลถั่วเติบโตได้ 1-2 เดือน ก็ไถกลบ จากนั้นหมักไว้ 2-3 สัปดาห์ แล้วจึงปักดำข้าว ข้อดีของปุ๋ยพืชสด คือทำได้ง่ายในพื้นที่ใหญ่ๆ ถ้าปลูกพืชสด ไถกลบ และปักดำข้าว ให้เหมาะกับช่วงเวลา

1.5 การปลูกพืชผสมผสาน มีหลักการที่ว่าต้นไม้ พืชพรรณต่างๆ แมลงและสัตว์น้อยใหญ่อยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืนและมีความสมดุล ซึ่งความสมดุลทำให้ไม่เกิดโรคแมลงศัตรูพืชระบาด และการปลูกพืชหลายชนิดร่วมกัน เรียกว่าการปลูกพืชผสมผสาน ซึ่งข้อดีของการปลูกพืชผสมผสาน คือ 1) ช่วยลดปัญหาการระบาดของโรคแมลงศัตรูพืช 2) รากพืชแต่ละชนิดมีความลึก

ต่างกัน ทำให้มีการดูดซึมธาตุอาหารในดินต่างระดับไม่เกิดการแข่งขันแย่งธาตุอาหาร 3) ความสูงที่ต่างกัน ทำให้พืชแต่ละชนิดได้รับแสงแดดอย่างเหมาะสมทั่วถึง

นอกจากนี้การปลูกพืชหมุนเวียนก็มีความสำคัญ เพราะการปลูกพืชที่ไม่ให้ซ้ำกันในแต่ละครั้ง (crop) เป็นการหลีกเลี่ยงการดูดซึมธาตุอาหารชนิดเดิมๆ จนทำให้ดินขาดธาตุอาหารนั้น และเกิดโรคหรือศัตรูพืชบางชนิดระบาด ตัวอย่างการปลูกพืชหมุนเวียน จากปลูกแตงกวา มาเป็นถั่วพุ่ม ข้าวโพด มันเทศ ผักกาดเขียว แล้วย้อนมาปลูกแตงกวาใหม่เป็นวงจรต่อไป ทั้งนี้มีหลักการคือ วัฏพืช มีคุณสมบัติต้านทานโรค แต่ใช้ธาตุอาหารมาก ส่วนถั่วมีคุณสมบัติบำรุงดินโดยสามารถตรึงไนโตรเจน ส่วนพืชกินผลและผักใบมีคุณสมบัติอ่อนแอต่อโรค

สรุปว่าภูมิปัญญาดั้งเดิมสอนไม่ให้ปลูกพืชชนิดเดียว เพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน แต่ทุกวันนี้คนปลูกแต่พืชเศรษฐกิจที่เป็นพืชเชิงเดี่ยวจึงทำให้ธาตุอาหารหมดไปเรื่อยๆ ดังนั้นหากต้องการจะใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างยั่งยืน ควรรักษาผืนดินให้อุดมสมบูรณ์ ในเบื้องต้นจะต้องมีความเข้าใจในระบบธรรมชาติแล้วจึงนำไปปฏิบัติ¹

2) ศาสนากับการรักษาธรรมชาติ ซึ่งศาสนาในที่นี้คือศาสนาอิสลาม ที่เน้นว่าพระเจ้าเป็น คนสร้างและควบคุมปรากฏการณ์แห่งจักรวาล สร้างและกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติ ไม่ว่า จะเป็นแผ่นดิน น้ำ และพืชผล ดังรายละเอียดดังนี้

“...พระองค์คือผู้ทรงแผ่นดิน และในนั้นทรงทำให้มันมีภูเขามั่นคง และลำน้ำมากมาย และจากพืชผลทุกชนิดทรงให้มีจำนวนคู่ ทรงให้กลางคืนครอบคลุมกลางวัน”

นอกจากนี้พระเจ้ายังเป็นผู้สร้างความสมดุลของธรรมชาติอีกด้วย เช่น แม้ที่กำหนดให้ใบข้าวมีสิบกว่าใบ แต่ที่จริงแล้วเพียง 9 ใบข้าวก็สามารถมีชีวิตอยู่ได้แล้ว ดังนั้นหากมีใบส่วนเกินถึง 4-5 ใบก็สามารถเป็นอาหารให้แก่แมลงได้ ซึ่งก็เป็นอีกสิ่ง que พระเจ้าสร้างขึ้นมาโดยอยู่รอดได้ด้วยการอาศัยการเกื้อกูลกัน

นอกจากแมลงที่เราพบเห็นในแปลงข้าว แยกเป็นสองประเภทใหญ่ๆ ได้ 2 ประเภท คือ ตัวห้ำและตัวเบียน ซึ่งตัวห้ำที่มีอยู่จำนวนมากนั้นไม่ได้ทำร้ายพืช มีเพียงตัวเบียนซึ่งไม่มีกัษณิตที่ ทำลายพืช ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ยากำจัดแมลงมาใช้เพราะมีไม่กัษประเภท แต่หาก จะกินใบข้าวพระเจ้ายังสร้างให้มีใบข้าวส่วนเกินมาเป็นอาหารให้พวกสัตว์อีกด้วย

ดังนั้นหลักการทำเกษตรธรรมชาติที่ไม่สารเคมี แต่เน้นเรื่องความสมดุลของธรรมชาติ จึงเหมาะสำหรับที่จะนำมาใช้ในชุมชนศาลาแดงของเราที่มีอาชีพหลักคือการทำนา

¹ ศูนย์เกษตรกรรมธรรมชาติหนองจอก อ้างถึงเจวีซี ลาว. คู่มือเกษตรกรรมธรรมชาติ. JVC : Thailand, 2543, หน้า 1-59.

8. สารการเรียนรู้ในการทำเรือจิว ภาคเรียนที่ 2/2545 มีดังนี้ เรือที่เคยมีในชุมชน ศาลาแดง ได้แก่ เรืออีแปะ (เรือที่ใช้งานทั่วไปตามบ้าน) เรือเข็ม (เรือขุดจากซุงทั้งต้น ส่วนมากจะใช้ตามวัด) เรือสำปั้น (เรือที่ใช้งานทั่วไป และค้าขายตามแม่น้ำลำคลอง) เรือสำปั้นจ้าง (เรือที่ใช้รับจ้างข้ามฟาก และรับจ้างทั่วไป) เรือแห (เรือที่ใช้ในการออกหาปลา โดยการทอดแห) เรือผีหลอก (เรือที่ใช้ออกหาปลาตอนกลางคืนที่พระจันทร์เต็มดวง แล้วพายเรือออกไป น้ำในแม่น้ำลำคลองจะกระทบแผ่นไม้สีขาวข้างเรือ ทำให้สะท้อนแสง ปลาก็กระโดดขึ้นมาเล่น ทำให้เข้าไปในเรือ) และเรือหางยาว (เรือโดยสารทั่วไป) ส่วนเรือที่น่าสนใจแต่ไม่มีในชุมชน ได้แก่ เรือสำเภาไทย (เรือที่ใช้ค้าขายกับประเทศเพื่อนบ้าน สมัยต้นรัตนโกสินทร์) เรือใบมด (เรือใบที่พระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงออกแบบเพื่อให้คนไทยได้เล่นเรือใบ) และเรืออีกาเกาะลัม (เรือที่ใช้ในกระแสน้ำเชี่ยว สามารถพายทวนน้ำขึ้นไปได้)

การประดิษฐ์เรือจิว เป็นการย่อส่วนการต่อเรือใหญ่ ซึ่งในอดีตชาวบ้านที่เป็นช่างต่อเรือจะมีความรู้ที่จะทำเองในชุมชนหรือในชุมชนใกล้เคียงได้ เรือที่จำเป็นต้องใช้กันทุกหลังเรือนคือ เรืออีแปะเป็นเรือขนาดเล็กนั่งได้ประมาณ 2 คน ดังนั้นในการสอนครั้งนี้จะสอนการต่อเรืออีแปะขนาดย่อ

เรืออีแปะจัดว่าเป็นเรือต่อซึ่งนิยมใช้กันมากในภาคกลางและภาคใต้ ส่วนเรือขุดนิยมใช้กันในภาคเหนือ คำว่า“เรือต่อ” หมายถึงการนำแผ่นกระดานมาต่อประกอบเป็นรูปเรือขึ้น ซึ่งเรือประกอบด้วย กระดานกระดุกงู ซึ่งใช้ไม้หนากว่าแผ่นกระดานที่มาประกอบเรือ มีความยาวตลอดไปจนถึงทวนหัวและทวนท้าย ซึ่งจะขีดขึ้นตามลักษณะเรือแต่ละชนิด เรือจะมีขนาดกว้างใหญ่เท่าไรอยู่ที่กึ่งเรือที่วางบนกระดุกงู จะกางออกมากหรือน้อยเมื่อวางกงเป็นโครงแล้ว ก็เสริมกระดานต่อจากกระดุกงูเรียงขึ้นไปตามลำดับ กระดานเหล่านี้จะติดอยู่กับกง การยึดแผ่นกระดานให้ติดกับกงนั้น ใช้ลูกประสักซึ่งทำด้วยไม้แสมสารซึ่งเนื้อไม้เป็นสีดำเนื้อแข็งมาก ส่วนทวนหัวและทวนท้ายของเรือต่อ จะเป็นแผ่นกระดานดัดให้อ่อนงอนขึ้นด้วยวิธีลนไฟ ปลายทวนที่จะเป็นหัวเรือจะปาดให้มีรูปทรงสามเหลี่ยม ส่วนปลายทวนท้ายเรือจะเป็นรูปมนป้าน ส่วนหางเสือของเรือต่อจะโค้งเข้ากับรูปท้ายเรือ และมีเดือยเหล็กสองเดือยสอดเข้าไปในห่วงที่ติดอยู่กับทวนเรือ ทำให้หางเสือเบนไปมาได้คล่อง ท่อนบนของหางเสือนั้นมีไม้พังงาสอดไม้ เมื่อจะบังคับให้หางเสือบิดไปทางซ้ายหรือขวา ก็ดันไม้พังงาไปตามทิศที่ต้องการ²

² ส. พลายน้อย. เกิดในเรือ. หน้า 72.

ภาคผนวกที่ 2

วิธีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

การทำหลักสูตรท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ทุกคนให้ความสำคัญ แต่คำถามที่จะเกิดขึ้นสำหรับโรงเรียนที่คิดจะทำหลักสูตรท้องถิ่น คือจะทำอย่างไร การถอดประสบการณ์ของการเริ่มต้นทำหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง อาจจะเป็นตัวอย่างที่ชุมชนอื่นไปปรับใช้ได้ ซึ่งวิธีการที่เลือกใช้คือการสร้างความรู้ความเข้าใจ สร้างเสริมพลังขับเคลื่อนให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นในขั้นเริ่มต้นด้วยการใช้วิทยากร ซึ่งขั้นตอนต่างๆมีดังนี้

1. บรรยายที่มาของหลักสูตรท้องถิ่นและความสำคัญของการทำหลักสูตรท้องถิ่น ว่าเป็นกระแสแนวคิดใหม่ของการศึกษาไทยที่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นแทนการเลียนแบบแนวทางการศึกษาแบบประเทศยุโรปหรืออเมริกาโดยเน้นให้ชุมชนสอนชุมชนเอง นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการสอนโดยเน้นการมีมาตรฐาน จึงมีการคิดหลักสูตรใหม่ที่เน้นการบูรณาการ ซึ่งแท้จริงแล้วหลักสูตรเดิมก็มีหลักสูตรบูรณาการที่ชุมชนออกแบบอยู่แล้วแต่มีเพียงร้อยละ 20 เท่านั้น อีกทั้งยังมีกิจกรรมอิสระและพัฒนาด้านกับวิชาบูรณาการที่ให้ความสนใจกับสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ความต่างของการบูรณาการตามแนวคิดใหม่คือพยายามบูรณาการจากหลายวิชา เช่น วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) เป็นต้น

2. การลงในรายละเอียด เนื่องจากส่วนใหญ่ครูในโรงเรียนจะมีหลักเกณฑ์ในการทำหลักสูตรอยู่แล้ว แต่ขาดวิธีการซึ่งควรหาวิธีการของตัวเอง ได้แก่ การกำหนดจำนวนคาบ วิธีการใช้หลักสูตร ซึ่งเป็นหลักสูตรของทั้งโรงเรียนแต่ครูแต่ละคนจะมีกิจกรรมของตนเอง จากนั้นต้องลงรายละเอียดว่า การบูรณาการวิชาต้องมีวิชาหลัก วิชารอง เช่น กิจกรรมนักสืบสายน้ำแม้จะเป็นวิชาบูรณาการ แต่ให้วิทยาศาสตร์เป็นตัวนำ วิชาอื่นเป็นตัวรอง ส่วนกิจกรรมการจัดการถึงขยะให้วิชาสุขศึกษาเป็นตัวนำ เป็นต้น อย่างไรก็ตามในการเริ่มทำหลักสูตรท้องถิ่นเป็นครั้งแรกของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงได้มีการเลือกไปลงที่วิชาการพัฒนาตนเพราะวิชาต่างๆจะอยู่เป็นกลุ่มง่ายต่อการจัดการ ซึ่งในภาคเรียนถัดไปเมื่อเกิดการเรียนรู้การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นมากขึ้นแล้ว จึงค่อยไปบูรณาการเข้ากับวิชาต่างๆซึ่งจะยากในการติดตามประเมินผล

วิธีการคิดหลักสูตร มีหลักการคือนำสิ่งที่มีอยู่แล้ว มาคิดใหม่ ทำใหม่ โดยจะเรียบเรียงเป็นกึ่งคาบก็ได้ จัดลำดับความสำคัญของเรื่องที่จะเลือกทำโดย ทำเรื่องใกล้ตัวก่อนไกลตัว เลือกสิ่งที่ชุมชนสนใจและมีความเหมาะสม เพื่อให้ง่ายต่อการคิดหลักสูตรในช่วงแรก ให้ใช้วิธีประเมินผลง่าย ๆ ก่อนคือผ่านหรือไม่ผ่านเท่านั้น แต่เมื่อเริ่มเป็นเค้าโครงหลักสูตรในวิชาพัฒนาผู้เรียน อาจ

กำหนดว่าจะต้องอ่านหนังสือที่กำหนดแล้วจะได้กี่หน่วย หรือเด็กมีวิธีการกระโดดน้ำในคลอง แล่นสแลบได้กี่แบบจะคิดให้กี่หน่วย เป็นต้น

การนำของเก่ามาปัดฝุ่นและใช้แหล่งเรียนรู้ธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในชุมชนศาลาแดง นั่นคือ คลองแสนแสบ มีภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการพายเรือ หรือการละเล่นพื้นบ้าน ทางน้ำ เช่น ตีโป่ง หมาเฒ่า เป็นต้น ซึ่งจะเป็นกิจกรรมที่มีสีสันเพราะเด็กมีการเคลื่อนไหว ได้สนุก ขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้และภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน แต่อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญมากในเรื่องการสอนจากห้องเรียนธรรมชาติดังกล่าว ต้องมีการจัดการเรื่องความปลอดภัย ทั้งสถานที่ เช่น มีการเก็บเศษแก้ว ก้อนหินบริเวณที่เด็กต้องยืนในน้ำ คุุความลึกของน้ำ คุุความสะอาดของน้ำ เป็นต้น ส่วนการเตรียมความพร้อมของร่างกายนักเรียน เช่น ออกกำลังยืดกล้ามเนื้อและข้อก่อนที่จะพายเรือ หรือต้องฝึกหัดว่ายน้ำก่อนที่จะเล่นการละเล่นพื้นบ้าน เป็นต้น

3. การคิดหลักสูตรท้องถิ่นโดยใช้หลักการมีส่วนร่วมในการทำงาน ระหว่างครูกับชาวบ้าน ตั้งวัตถุประสงค์และเป้าหมายของหลักสูตรร่วมกัน การหาวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเรียน ในหลักสูตรเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงนี้ ชาวบ้านได้ช่วยหาเรือเพื่อมา让孩子ได้เรียนโดยการยืมตามบ้านต่างๆ การออกแบบการสอนเรื่องการพายเรือเนื่องจากชาวบ้านมีความรู้เรื่องนี้อยู่แล้ว สามารถที่จะร่วมกับครูในการคิดกิจกรรมได้อย่างเหมาะสม

4. ให้นักเรียนมีส่วนร่วมกับหลักสูตรท้องถิ่น ในการทำหลักสูตรแรกอาจให้เด็กอยู่ในชั้น การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน แต่ในหลักสูตรภาคเรียนต่อไปควรให้เด็กมีส่วนร่วมในการคิดและวางแผนในหลักสูตรมากขึ้น จะทำให้เกิดหลักสูตรที่เกิดจากความต้องการของผู้เรียนอย่างแท้จริง หลักสูตรเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงนี้ กำหนดให้เด็กมีส่วนร่วมในการสำรวจสภาพของชุมชน การเลือกผู้รู้ที่จะมาถ่ายทอดให้เพื่อนๆ ในโรงเรียนต่อไป

5. ตั้งหัวข้อย่อยของหลักสูตรเป็นประเด็นคร่าวๆ ตามมาด้วยการแจกจ่ายละเอียดในแต่ละหัวข้อ ดังนี้

5.1 หัวข้อประวัติ ควรประกอบด้วยเรื่องใดบ้าง ประเด็นใด เครือข่ายอะไรบ้าง เช่น เกี่ยวข้องกับวัสดุ คน และความรู้สึกของคนในชุมชน เป็นต้น

5.2 คุณค่าของน้ำอยู่ที่ไหน คุณค่าของน้ำในชุมชนในปัจจุบันเป็นอย่างไร การสำรวจเส้นทางมีหลักคือ ประเด็นแรกมีอะไรบ้างที่น่าสนใจ หากไม่มีอะไรน่าสนใจเราจะทำอย่างไรให้น่าสนใจ จากนั้นมองไปที่ตัวเด็ก แยกตามระดับอายุว่าระดับใดเหมาะสมกับกิจกรรมที่จะจัด ตัวอย่างกิจกรรม เช่น เวชเรียนเย็บม้านเด็กหรือครูที่อยู่ริมคลอง หรือกิจกรรมเพื่อนเย็บเพื่อน เป็นต้น

5.3 เวลาทำงานต้องมีการเก็บหลักฐานโดยเติมหรือ Portfolio เพื่อรวบรวม

ผลงานเด่นที่ทำมาอย่างต่อเนื่อง มีการทำสถิติงานที่ทำและนำมาวิเคราะห์ค่าเฉลี่ย เช่น สถิติที่ครูไปเยี่ยมบ้านเด็ก และวิเคราะห์ค่าเฉลี่ยของการไปเยี่ยมเด็ก จะเป็นการประเมินได้ส่วนหนึ่งว่าครู ยุติธรรมสำหรับเด็กเพียงใด

สรุปขั้นตอนการทำหลักสูตรท้องถิ่น มีดังต่อไปนี้

1. สิ่งแรกที่ต้องคิดคือชื่อเรื่อง ชื่อเรื่องอาจทำเป็นเรื่องเดียวกันทั้งหมด หรือจะทำเป็นชุดเรื่องก็ได้
2. คิดหัวข้อย่อยหรือสารบัญ เป็นแนวทางการคิดหลักสูตรท้องถิ่นที่ง่ายที่สุดคือ คิดสารบัญออกมาก่อนนั่นคือหัวข้อ จากนั้นมาหาว่าภายในหัวข้อย่อยๆจะหาข้อมูลจากที่ไหน เอาตัวกิจกรรมเป็นตัวตั้ง เช่น เรื่องเรือ ให้เด็กไปสำรวจเรือที่บ้านตนเองและบ้านใกล้เคียง หรือใครอยากรู้ว่าเรือมีอยู่ที่ไหนให้ไปหาข้อมูลมาโดยมีการสอนวิธีการการสัมภาษณ์ การจดบันทึกหรือวาดรูป นำข้อมูลที่ได้มาจัดลำดับ
3. มีการประเมินผลว่าหลังการทำหลักสูตรท้องถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงที่นักเรียน ครูและชาวบ้าน อย่างไร

ภาคผนวกที่ 3
สรุปประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นฯ

หน่วยที่ 1 เรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

การประเมินผลการเรียนหน่วยที่ 1 แบ่งการประเมินออกเป็น 3 ส่วนคือ ประเมินจากตัวผู้สอน ประเมินจากตัวผู้เรียน และประเมินจากชาวบ้าน ได้ผลดังนี้

ผู้สอนประเมินว่ามีทั้งข้อดีและข้อบกพร่อง ดังนี้ ครูคิดว่า 1) กิจกรรมที่จัดในครั้งที่ 1 ไม่เหมาะสมกับนักเรียนในระดับชั้น ป.3 – ป.4 เนื่องจากนักเรียนในกลุ่มนี้ยังไม่ค่อยมีทักษะในการสืบหาข้อมูล การสัมภาษณ์ และนักเรียนในระดับ ป.5 – ป.6 ยังมีพื้นฐานความรู้ทางด้านการสัมภาษณ์ สรุป และนำเสนอข้อมูล ไม่เพียงพอ 2) เวลาในการจัดกิจกรรมไม่เพียงพอ 3) ขาดสื่อหรือนวัตกรรมบางประเภท 4) ขาดแหล่งค้นคว้า เช่น หนังสือเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชน 5) ครูยังขาดความเข้าใจในเนื้อหาและแนวทางในการดำเนินการ ทำให้สื่อสารกับนักเรียนได้ไม่ตรงกัน และ 6) นักเรียน ยังขาดทักษะพื้นฐานในการทำงานด้านข้อมูล เช่น การค้นคว้า การนำเสนอ และการสรุปข้อมูล

นอกจากนี้ยังได้ทำแบบประเมินการเรียนการสอน แบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นการเตรียมความพร้อม ขั้นตอนงานและขั้นตรวจสอบ โดยระดับคะแนน 3 หมายถึงดี 2 หมายถึง พอใช้ และ 1 หมายถึง ควรแก้ไข ดังตารางที่ 1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงการประเมินผลหน่วยที่ 1 เรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

รายการประเมิน	1	2	3
1. ชั้นการเตรียมความพร้อม			
1.1 การตั้งจุดประสงค์การเรียนรู้			✓
1.2 การเตรียมแผนการจัดการเรียนรู้			✓
1.3 การรวบรวมข้อมูล แหล่งค้นคว้า		✓	
1.4 การจัดเตรียมบุคลากร		✓	
1.5 การจัดเตรียมงบประมาณ		✓	
1.6 สถานที่ในการจัดกิจกรรม		✓	
2. ขั้นตอนการ			
2.1 ครู			
2.1.1 การปฏิบัติตามแผนงาน			✓
2.1.2 การแนะนำแหล่งข้อมูล		✓	
2.1.3 การเป็นที่ปรึกษาแก่ผู้เรียน		✓	

2.2 นักเรียน			
2.2.1 การทำงานเป็นกระบวนการกลุ่ม		✓	
2.2.2 การค้นคว้า / สืบหาข้อมูล		✓	
2.2.3 การสรุปข้อมูล	✓		
2.2.4 การนำเสนอข้อมูล	✓		
2.2.5 ความสนใจในการร่วมกิจกรรม			✓
2.2.6 การประเมินตนเอง		✓	
2.3 วิทยากร			
2.3.1 คุณสมบัติของวิทยากร			✓
2.3.2 ความรู้เรื่องเรือ			✓
2.3.3 การถ่ายทอดข้อมูล			✓
3. ขั้นตรวจสอบ			
3.1 นักเรียนบอกความสำคัญของเรือได้			✓
3.2 นักเรียนเล่าความเป็นมาเกี่ยวกับการใช้เรือในชุมชนศาลาแดงได้		✓	
3.3 นักเรียนรู้แหล่งข้อมูลในท้องถิ่นและสืบหาข้อมูลได้		✓	

จากตารางที่ 1 พบว่าการประเมินในระดับการเตรียมความพร้อม ครูที่รับผิดชอบหน่วยที่ 1 คิดว่ามีการตั้งจุดประสงค์การเรียนรู้และมีการเตรียมแผนการจัดการเรียนรู้ในระดับดี ส่วนการรวบรวมข้อมูลและแหล่งค้นคว้า การจัดเตรียมบุคลากร การจัดเตรียมงบประมาณ และสถานที่ในการจัดกิจกรรมในที่นี้คืออาคารเอนกประสงค์โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ทั้งหมดอยู่ในระดับพอใช้ ส่วนการประเมินการดำเนินงานสอนแยกเป็นคนที่มีส่วนร่วม 3 กลุ่ม ได้แก่ ครู นักเรียน และวิทยากร โดยครูมีการปฏิบัติตามแผนดี ส่วนการแนะนำแหล่งข้อมูลและการเป็นที่ปรึกษาแก่ผู้เรียนยังอยู่ในระดับพอใช้ ส่วนนักเรียนมีความสนใจใฝ่การเรียนรู้กิจกรรมในระดับดี มีการทำงานเป็นกระบวนการกลุ่ม การค้นคว้าและสืบหาข้อมูล การประเมินตนเองอยู่ในระดับพอใช้ ส่วนการสรุปและนำเสนอข้อมูลอยู่ในระดับต้องแก้ไข ส่วนวิทยากรมีคุณสมบัติของวิทยากร มีความรู้เรื่องเรือ และมีการถ่ายทอดข้อมูลอยู่ในระดับที่ดี ส่วนการประเมินขั้นตรวจสอบพบว่า นักเรียนสามารถบอกความสำคัญของเรือได้อยู่ในระดับดี แต่ถ้าหากเล่าความเป็นมาเกี่ยวกับการใช้เรือในชุมชนศาลาแดง และรู้แหล่งข้อมูลในท้องถิ่นและสืบหาข้อมูลได้อยู่ในระดับพอใช้

นอกจากนี้การประเมินโดยทั่วไป มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ

ผลการประเมินหน่วยที่ 2 ประวัติความเป็นมา

หน่วยย่อยที่ 2.1 – 2.2 เรื่อง คลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดง

ในหน่วยย่อยที่ 2.1 และ 2.2 ที่เป็นเรื่องประวัติความเป็นมาของคลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดง ได้มีการประเมินออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเตรียมความพร้อม ขั้นดำเนินงาน และขั้นตรวจสอบ

ขั้นเตรียมความพร้อม ประกอบด้วย จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ เนื้อหาและข้อมูลที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนรู้ การสอน สถานที่ที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสอน

ขั้นดำเนินงาน ประกอบด้วย ขั้นนำสู่บทเรียน ที่ประกอบด้วยกิจกรรมสลายพฤติกรรม และการจัดกลุ่มโดยการเล่นเกม ขั้นดำเนินการสอนด้วยการเล่นเกมต่อจิ๊กซอ และขั้นสรุปการเรียนรู้ การสอน ประกอบด้วย การอภิปรายภายในกลุ่ม การนำเสนอผลงานหน้าชั้น และการถามตอบของนักเรียนหลังนำเสนอผลงาน

ขั้นตรวจสอบ ประกอบด้วย นักเรียนส่วนใหญ่สามารถ เล่าประวัติคลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดงได้ บอกได้ว่าชุมชนศาลาแดงมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร บอกสถานที่ที่น่าสนใจของชุมชนศาลาแดงได้ บอกอาชีพในชุมชนที่สำคัญของชุมชนศาลาแดงได้ บอกความสำคัญของคลองแสนแสบในด้านการคมนาคมได้ ให้ความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงการประเมินผลหน่วยที่ 2 ประวัติความเป็นมาของคลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดง

รายการประเมิน	1	2	3
1. ขั้นเตรียมความพร้อม			
1.1 จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้			✓
1.2 แผนการจัดการเรียนรู้		✓	
1.3 เนื้อหา ข้อมูล ที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนรู้		✓	
1.4 สถานที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้		✓	
2. ขั้นดำเนินงาน			
2.1 ขั้นนำสู่บทเรียน			
- กิจกรรมสลายพฤติกรรม		✓	
- การจัดกลุ่มโดยการเล่นเกม		✓	
2.2 ขั้นดำเนินการสอน		✓	
- เล่นเกมต่อจิ๊กซอ			
2.3 ขั้นสรุปการเรียนรู้			
- การอภิปรายภายในกลุ่ม		✓	
- การนำเสนอผลงานหน้าชั้น		✓	
- การถามตอบของนักเรียนหลังนำเสนอผลงาน		✓	
3. ขั้นตรวจสอบ			
3.1 นักเรียนส่วนใหญ่เล่าประวัติคลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดงได้			✓
3.2 นักเรียนส่วนใหญ่บอกได้ว่าชุมชนศาลาแดงมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร			✓
3.3 นักเรียนส่วนใหญ่บอกสถานที่ที่น่าสนใจของชุมชนศาลาแดงได้			✓
3.4 นักเรียนส่วนใหญ่บอกอาชีพในชุมชนที่สำคัญของชุมชนศาลาแดงได้			✓
3.5 นักเรียนส่วนใหญ่บอกความสำคัญของคลองแสนแสบในด้านการคมนาคมได้			✓
3.6 นักเรียนส่วนใหญ่ให้ความสนใจ และสนุกสนานกับกิจกรรม			✓
3.7 นักเรียนแต่ละกลุ่มรู้จักการทำงานเป็นกลุ่ม		✓	

จากตารางที่ 2 พบว่าการประเมินผลหน่วยที่ 2 ประวัติของชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบ ขั้นการเตรียมความพร้อมเฉลี่ยอยู่ในขั้นพอใช้ ขั้นดำเนินการอยู่ในขั้นพอใช้ และขั้นตรวจสอบอยู่ในขั้นดี

นอกจากนี้จากการสังเกตและสัมภาษณ์นักเรียนของทีมนักวิจัย พบว่าเด็กมีความกระตือรือร้นในช่วงแรกของการรวมกลุ่มและช่วงการต่อภาพ เนื่องจากมีการกระตุ้นให้ตื่นตัวด้วยการแข่งขันกัน แต่เมื่อต้องมาบรรยายภาพเด็กยังใช้วิธีการอ่านตามรายละเอียดที่ครูจัดไว้ให้ ทำให้

กระบวนการเรียนรู้ช่วงหลังซึ่งเป็นช่วงที่สำคัญที่จะโยงกับเนื้อหาเชิงขาดความน่าสนใจจากเพื่อนร่วมชั้นเรียนไป

สรุปการประเมินผลหน่วยที่ 2 ประวัติของชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบ จากการประเมินของครูและที่มิวิจัย อยู่ในระดับพอใช้

ผลการประเมินหน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม

ผลการประเมินหน่วยย่อยที่ 3.1 เรื่อง ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากกระบวนการประเมินผลจากการสังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม นักเรียนให้ความสนใจ ร่วมกิจกรรมกันอย่างสนุกสนาน ร่วมกับการสัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ในประเด็นความน่าสนใจ การให้ความรู้ และการมีประโยชน์อย่างไร ผลการประเมินพบว่า นักเรียนส่วนใหญ่ชื่นชอบกิจกรรมนี้ อยากให้มีการจัดกิจกรรมลักษณะนี้อีกเพราะได้ทั้งความรู้และความสนุกสนาน ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 แสดงการประเมินหน่วยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

รายการประเมิน	1	2	3
ขั้นเตรียมความพร้อม			
1. จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้			✓
2. แผนการจัดการเรียนรู้		✓	
3. เนื้อหา ข้อมูล ที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน			✓
4. สถานที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน			✓
ขั้นดำเนินงาน			
5. ชี้นำสู่บทเรียน		✓	
- กิจกรรมร้องเพลงแจวประกอบท่าทาง			
ขั้นดำเนินการสอน			
6. การดำเนินการสอน			✓
- วิทยากรท้องถิ่นเล่าประวัติความเป็นมาของการเล่นนาเซบ			
- สาธิตการเล่นนาเซบ			
ขั้นสรุปการเรียนการสอน			
7. ขั้นสรุปการเรียนการสอน			✓
- การถามตอบของนักเรียนและวิทยากร			
ขั้นตรวจสอบ			
8. นักเรียนส่วนใหญ่เล่าประวัติความเป็นมาของการเล่นนาเซบได้			✓
9. นักเรียนส่วนใหญ่ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง			✓
10. นักเรียนทุกคนชื่นชอบกิจกรรมนี้			✓
11. นักเรียนทุกคนรู้สึกสนุกสนานไปกับการสาธิตการเล่นนาเซบ			✓
12. นักเรียนส่วนใหญ่มีความสนใจที่จะฝึกหัดการเล่นนาเซบ			✓
13. นักเรียนส่วนใหญ่อยากให้มีการจัดกิจกรรมลักษณะนี้อีกเพราะให้ทั้ง ความรู้และความสนุกสนาน			✓

จากตารางที่ 3 พบว่าการประเมินในแต่ละขั้นตอน ตั้งแต่การเตรียมความพร้อม การดำเนินการ และการตรวจสอบ เฉลี่ยแล้วอยู่ในระดับดีทุกขั้นตอน และจากการสังเกตและสัมภาษณ์นักเรียน

หน่วยย่อยที่ 3.2 การเล่นพื้นบ้านทางน้ำ

1.2 หน่วยย่อยที่ 3.2 การเล่นพื้นบ้าน มีการประเมินทั้ง 3 ระดับ ได้แก่ ขั้นเตรียมความพร้อม ซึ่งประกอบด้วยจุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ เนื้อหา ข้อมูล อุปกรณ์ที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน และสถานที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ส่วนขั้นตอนดำเนินงาน ได้แก่ การจัดหาอุปกรณ์ คือยางในรถสิบล้อ และกะละมัง การประชาสัมพันธ์ให้นักเรียนแต่ละคณะสี การจัดสถานที่สาธิตและแข่งขันแข่งกะละมัง ตีโป่ง และหมาเฒ่า วิทยากรสาธิตการพายกะละมัง การตีโป่ง และหมาเฒ่า ตัวแทนนักเรียนแต่ละคณะสีลงแข่งขัน แข่งกะละมัง ตีโป่ง และหมาเฒ่า และขั้นตอนตรวจสอบประกอบด้วย นักเรียนส่วนใหญ่บอกประเภทของการเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชนศาลาแดงได้ ตระหนักถึงความสำคัญของการเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชนศาลาแดง นักเรียนทุกคนชื่นชอบกิจกรรมนี้ นักเรียนทุกคนรู้สึกสนุกสนานไปกับการสาธิตและแข่งการเล่นพื้นบ้านทางน้ำ นักเรียนส่วนใหญ่มีความสนใจที่จะฝึกหัดการเล่นแข่งกะละมัง การตีโป่ง และหมาเฒ่า และนักเรียนส่วนใหญ่อยากให้มีการจัดกิจกรรมลักษณะนี้อีก เพราะให้ทั้ง ความรู้และความสนุกสนาน ดังแสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 แสดงประเมินหน่วยย่อยที่ 3.2 การเล่นพื้นบ้านทางน้ำ

รายการประเมิน	1	2	3
1. ขั้นเตรียมความพร้อม			
1.1 จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้			✓
1.2 แผนการจัดการเรียนรู้		✓	
1.3 เนื้อหา ข้อมูล อุปกรณ์ที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน		✓	
1.4 สถานที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน			✓
2. ขั้นตอนดำเนินงาน			
2.1 การจัดหาอุปกรณ์ คือยางในรถสิบล้อ และกะละมัง		✓	
2.2 การประชาสัมพันธ์ให้นักเรียนแต่ละคณะสี		✓	
2.3 การจัดสถานที่สาธิตและแข่งขันแข่งกะละมัง ตีโป่ง และหมาเฒ่า			✓
2.4 วิทยากรสาธิตการพายกะละมัง การตีโป่ง และหมาเฒ่า			✓
2.5 ความพร้อมในด้านอุปกรณ์ของตัวแทนนักเรียนที่ลงแข่งกะละมัง ตีโป่ง และหมาเฒ่า (ไม้พาย ผ้าถุง ผ้าขาวม้า และเช็มขัด)		✓	
2.6 ตัวแทนนักเรียนแต่ละคณะสีลงแข่งขัน แข่งกะละมัง ตีโป่ง และหมาเฒ่า			✓

3.ขั้นตรวจสอบ			
3.1 นักเรียนส่วนใหญ่บอกประเภทของการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชน ศาลาแดงได้			✓
1.3 นักเรียนส่วนใหญ่ตระหนักถึงความสำคัญของการละเล่นพื้นบ้านทาง น้ำของชุมชนศาลาแดง			✓
1.4 นักเรียนทุกคนชื่นชอบกิจกรรมนี้			✓
1.5 นักเรียนทุกคนรู้สึกสนุกสนานไปกับการสาธิตและแข่งการละเล่นพื้น บ้านทางน้ำ			✓
1.6 นักเรียนส่วนใหญ่มีความสนใจที่จะฝึกหัดการเล่นแข่งกะละมัง การตี โป่ง และหมาเฝ้า			✓
1.7 นักเรียนส่วนใหญ่อยากให้มีการจัดกิจกรรมลักษณะนี้อีกเพราะให้ทั้ง ความรู้และความสนุกสนาน			✓

จากตารางที่ 4 พบว่าในขั้นการเตรียมการและขั้นดำเนินการครูผู้รับผิดชอบจัดประเมินให้
กำลังกันระหว่างพอใช้กับดี แต่ในขั้นตรวจสอบอยู่ในขั้นดีทุกข้อ

ส่วนการประเมินผลจากการสัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม นักเรียนให้ความเห็นว่า
กิจกรรมที่จัดขึ้นน่าสนใจและมีประโยชน์หรือไม่ พบว่านักเรียนชอบ อยากลงไปเล่นกิจกรรมทางน้ำ
ด้วยตนเอง และอยากให้มีการแข่งโดยเพิ่มตัวแทนผู้แข่งขันมากกว่านี้ ทีมวิจัยเห็นว่าการสอนใน
หน่วยนี้น่าสนใจ และค่อนข้างได้ผลดีในแง่ที่ดึงดูดความสนใจของเด็กได้ดี แต่สิ่งที่ยังขาดคือความ
พยายามโยงเรื่องการละเล่นพื้นบ้าน เข้ากับเรื่องความภูมิใจในชุมชน และโยงเข้ากับเรื่องความ
พยายามในการรักษาคล่องแสนสแบเพื่อเด็กๆจะได้มีห้องเรียนธรรมชาติแห่งความสุขไปถึงรุ่น
น้องๆในอนาคต

สรุปผลการประเมินหน่วยที่ 3.2 ในภาพรวมอยู่ในระดับดี

นอกจากนี้ผลประเมินภาพรวมของหน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม ที่ประกอบด้วย
หน่วยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น และ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ มีดังนี้

ตารางที่ 5 แสดงการประเมินผลภาพรวมของหน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม

รายการประเมิน	1	2	3
1. หน่วยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้าน			✓
2. หน่วยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ			✓

จากตารางที่ 5 แสดงให้เห็นว่าครูที่รับผิดชอบหน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรมได้ประเมินผลภาพรวมของการเรียนการสอนอยู่ในระดับดี แต่อย่างไรก็ตามได้พบข้อบกพร่องบางประการที่จะเสนอแนะเพื่อการพัฒนาในภาคเรียนถัดไป

แบบประเมินผลหน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ มีการประเมินทั้งสามขั้นคือขั้นเตรียมความพร้อม ขั้นดำเนินการ และขั้นตรวจสอบ ซึ่งขั้นเตรียมความพร้อม ประกอบด้วย จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ เนื้อหาและข้อมูลที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน สถานที่ที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

ขั้นดำเนินงาน ประกอบด้วย ขั้นนำสู่บทเรียน ได้แก่ การกล่าวถึงความสำคัญของการเตรียมร่างกายก่อนออกกำลังกาย และความสำคัญของการปฐมพยาบาลช่วยคนตกน้ำ ขั้นดำเนินการสอน ได้แก่ การวิ่งออกกำลังกายเตรียมความพร้อมของร่างกาย และการปฐมพยาบาลคนตกน้ำ และขั้นสรุปการเรียนการสอน ได้แก่ การตอบคำถามของนักเรียนหลังการวิ่งและหลังการฝึกการปฐมพยาบาล

ขั้นตรวจสอบ ประกอบด้วย นักเรียนสามารถ อธิบายความสำคัญและขั้นตอนของการเตรียมร่างกายก่อนออกกำลังกายได้ อธิบายความสำคัญและขั้นตอนการปฐมพยาบาลคนตกน้ำได้ ให้ความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม ฝึกวิ่งเพื่อเตรียมตัวก่อนลงว่ายน้ำและแข่งเรือได้ ฝึกการปฐมพยาบาลคนตกน้ำได้ ดังตารางที่ 6 ต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงการประเมินผลหน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ

รายการประเมิน	1	2	3
ขั้นการเตรียมความพร้อม			
1. จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้		✓	
2. แผนการจัดการเรียนรู้		✓	
3. เนื้อหา ข้อมูล ที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน		✓	
4. สถานที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน			✓
ขั้นดำเนินงาน			
5. ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน			
- การกล่าวถึงความสำคัญของการเตรียมร่างกายก่อนออกกำลังกาย		✓	
- ความสำคัญของการปฐมพยาบาลช่วยคนตกน้ำ		✓	
6. ขั้นดำเนินการสอน			

- การวิ่งออกกำลังกายเตรียมความพร้อมของร่างกาย			✓
- การปฐมพยาบาลคนตกน้ำ			✓
7. ขั้นสรุปการเรียนรู้การสอน			
- การตอบคำถามของนักเรียนหลักการวิ่งและหลังการฝึกการปฐมพยาบาล			✓
ขั้นตรวจสอบ			
8. นักเรียนอธิบายความสำคัญและขั้นตอนของการเตรียมร่างกายก่อนออกกำลังกายได้			✓
9. นักเรียนอธิบายความสำคัญและขั้นตอนการปฐมพยาบาลคนตกน้ำได้			✓
10. นักเรียนส่วนใหญ่ให้ความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม			✓
11. นักเรียนฝึกวิ่งเพื่อเตรียมตัวก่อนลงว่ายน้ำและแข่งเรือได้			✓
12. นักเรียนได้ฝึกการปฐมพยาบาลคนตกน้ำได้		✓	

จากตารางที่ 6 แสดงให้เห็นว่าส่วนใหญ่ขั้นเตรียมความพร้อมอยู่ในระดับพอใช้ ขั้นการดำเนินงานและขั้นตรวจสอบอยู่ในขั้นดี ที่เป็นเช่นนั้นเพราะด้วยบุคลิกภาพของอาจารย์ที่รับผิดชอบในหน่วยนี้ส่วนใหญ่จะถนัดการสอนได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้เรียนมีความสนุกที่จะเรียนพร้อมกับได้ความรู้ แต่ไม่ถนัดเรื่องการเขียนและสรุปเป็นบทเรียน ทำให้คะแนนส่วนของการเตรียมความพร้อมไม่สูงมาก ดังนั้นภาพรวมของหน่วยนี้จะอยู่ในระดับดี

นอกจากนี้จากการสังเกตและสัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม พบว่านักเรียนมีความพึงพอใจการเรียนนอกห้องเรียนครั้งนี้มาก เพราะสนุกและได้ความรู้ด้วย

แบบประเมินผลหน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันเรือ

การประเมินผลหน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันเรือ แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเตรียมความพร้อม ซึ่งประกอบด้วย จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ เนื้อหาและข้อมูลที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน และสถานที่ที่ใช้ประกอบกิจกรรมการเรียนการสอน ขั้นที่สองเป็นการดำเนินงานประกอบด้วย ขั้นนำสู่บทเรียน (กล่าวถึงความสำคัญของการว่ายน้ำ และความสำคัญของการพายเรือ) ขั้นต่อมาคือขั้นดำเนินการสอน (เทคนิคการทรงตัวในน้ำ และการว่ายน้ำแบบฟรีสไตล์ เทคนิคการพายเรือ ได้แก่ ทรงตัว คัดเรือและวาดเรือ การแข่งขันพายเรือแบ่งตามคณะสี) ขั้นสรุปการเรียนรู้การสอน (การตอบคำถามของนักเรียนหลังว่ายน้ำและพายเรือ) ขั้นที่สามที่เป็นขั้นตรวจสอบ ประกอบด้วยนักเรียนส่วนใหญ่สามารถ อธิบายความสำคัญและขั้นตอนของการว่ายน้ำได้ อธิบายความสำคัญและขั้นตอนการพายเรือได้ ให้

ความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม ฝึกปฏิบัติการทรวงตัวและว่ายน้ำได้ ฝึกปฏิบัติการพายเรือได้ และฝึกการทำงานเป็นกลุ่ม ผลดังตารางที่ 7 ดังนี้

ตารางที่ 7 แสดงการประเมินผลหน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันเรือ

รายการประเมิน	1	2	3
ขั้นเตรียมความพร้อม			
1. จุดประสงค์ประจำหน่วยการเรียนรู้		✓	
2. แผนการจัดการเรียนรู้		✓	
3. เนื้อหา ข้อมูล ที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน		✓	
4. สถานที่ที่ใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน			✓
ขั้นดำเนินการ			
5. ขั้นนำสู่บทเรียน			
- การกล่าวถึงความสำคัญของการว่ายน้ำ		✓	
- ความสำคัญของการพายเรือ		✓	
6. ขั้นดำเนินการสอน			
- เทคนิคการทรวงตัวในน้ำ และการว่ายน้ำ			✓
- เทคนิคการพายเรือ (ทรวงตัว คัดเรือ และวาดเรือ)			✓
- การแข่งเรือแบ่งตามสี			✓
7. ขั้นสรุปการเรียนการสอน			
- การตอบคำถามของนักเรียนหลังว่ายน้ำและพายเรือ			✓
ขั้นตรวจสอบ			
8. นักเรียนอธิบายความสำคัญและขั้นตอนของการว่ายน้ำได้			✓
9. นักเรียนอธิบายความสำคัญและขั้นตอนการพายเรือได้			✓
10. นักเรียนส่วนใหญ่ให้ความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม			✓
11. นักเรียนฝึกปฏิบัติการทรวงตัวในน้ำ และว่ายน้ำได้			✓
12. นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติการพายเรือได้			✓
13. นักเรียนได้ฝึกการทำงานเป็นกลุ่มได้			✓

จากตารางที่ 7 การประเมินผลหน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันเรือ แสดงให้เห็นว่าครูที่รับผิดชอบในหน่วยนี้มีความสามารถในการสอนภาคปฏิบัติในขั้นนี้คือการว่ายน้ำและการพายเรือได้เป็นอย่างดี สามารถดำเนินการสอนได้อย่างเข้าใจและมีความปลอดภัย และเมื่อตรวจสอบพบว่าเด็กเกิดการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี แต่จุดอ่อนของผู้รับผิดชอบในกลุ่มนี้ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกันกับผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 4 ที่ไม่ถนัดที่จะเขียนโครงการหรือหลักสูตร ทำให้การเขียนจุด

ประสงค์ แผนการจัดการเรียนรู้ เนื้อหาที่จะสอน ไม่ลงในรายละเอียด ทำให้ขั้นการเตรียมความพร้อมจึงอยู่ในขั้นพอใช้ ในขณะที่ดำเนินการและขั้นตรวจสอบอยู่ในระดับดี

แบบประเมินผลหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อย

การประเมินผลหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์ ในตอนแรกแบ่งเป็น 3 หน่วยย่อยได้แก่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์ หน่วยที่ 6.2 สถานที่ท่องเที่ยวในชุมชน และหน่วยที่ 6.3 ของที่ระลึก แต่เนื่องจากเวลาจำกัดและเนื้อหาบางอย่างเช่น การสอนการพูดสำหรับเป็นมัคคุเทศก์ ครูผู้รับผิดชอบยังไม่สันทัด ได้พยายามหาวิทยากรแต่เนื่องจากเวลากระชั้นจึงหาไม่ได้ ดังนั้นในหน่วยที่ 6.1 จึงปรับให้เป็นการไปศึกษานอกสถานที่ในหน่วยงานที่มีการจัดงานเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์อยู่แล้ว กิจกรรมเกี่ยวกับการพูดและเรื่องมารยาทหรือการวางตัวจึงถูกปรับไป ส่วนหน่วยย่อยที่ 6.2 สถานที่ท่องเที่ยวในชุมชน ให้ไปสอนในเทอมอื่นๆที่พร้อมทั้งเวลาและผู้สอน ส่วนในหน่วยที่ 6.3 ของที่ระลึก ครูผู้รับผิดชอบมีความสันทัดและได้โยงเรื่องของที่ระลึกที่ทำจากวัสดุตามธรรมชาติในชุมชนกับหัวข้อของหลักสูตรที่เกี่ยวกับเรือ จึงสอนเด็กทำ"เรือกาบมะพร้าว" ซึ่งนอกจากจะถูกยังทำไม่ยากอีกด้วย ผลการประเมินดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 แสดงการประเมินผลหน่วยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์

รายการประเมิน	1	2	3
ขั้นเตรียมความพร้อม			
1.1 การเตรียมเนื้อหาหลักการของมัคคุเทศก์		✓	
1.2 มีความสนใจกระตือรือร้นที่จะเรียน			✓
ขั้นดำเนินการ			
2.1 นักเรียนมีความสนใจขณะร่วมกิจกรรม			✓
2.2 ปฏิบัติกิจกรรมอย่างพร้อมเพียง			✓
2.3 กล้าแสดงออก		✓	
ขั้นตรวจสอบ			
3.1 บอกหลักการของมัคคุเทศก์น้อยได้		✓	
3.2 บอกหลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ได้		✓	
3.4 สามารถเชื่อมโยงเนื้อหาจากการทัศนศึกษากับการท่องเที่ยวในชุมชน	✓		
3.7 กล้าแสดงออก		✓	

จากตารางที่ 8 แสดงให้เห็นว่าเมื่อเปลี่ยนเป็นกิจกรรมที่หลักมัคคุเทศก์ด้วยการเปลี่ยนสถานที่เรียนโดยไปเรียนที่สถาบันราชภัฏจันทรเกษม เปลี่ยนวิธีการสอนที่ครูเป็นผู้บอกกลายเป็นให้เด็กเรียนรู้จากนิทรรศการ เรียนรู้จากหุ่นที่เป็นนักศึกษานิเทศศาสตร์ เห็นได้ว่าเด็กมีความสนใจ

ใจที่มาร่วมกิจกรรม และเมื่อมาร่วมกิจกรรมก็สนุกกับการเรียนรู้ด้วยตัวเอง แต่อย่างไรก็ตามในชั้นตรวจสอบพบว่าเด็กยังไม่สามารถโยงเรื่องที่เรียนกับเรื่องที่ศึกษได้ด้วยตนเองได้

สำหรับการประเมินในหน่วยที่ 6.3 ของที่ระลึก มีการประเมินทั้งสามระดับคือขั้นการเตรียมความพร้อม ขั้นดำเนินงานและขั้นการตรวจสอบ โดยขั้นการเตรียมความพร้อมประกอบด้วย การให้ความรู้ขั้นตอนการปฏิบัติงาน การให้ความรู้ขั้นตอนการปฏิบัติงาน และมีความสนใจในกิจกรรม ส่วนขั้นดำเนินงานประกอบด้วย เข้าใจขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติ ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติงาน และรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย ส่วนขั้นการตรวจสอบประกอบด้วย ประดิษฐ์เรือกาบมะพร้าวได้สวยงาม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ตกแต่งเรือ มีความสามัคคีและทำงานเป็นกลุ่มและมีความภูมิใจในผลงาน ซึ่งแสดงผลได้ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 9 แสดงการประเมินผลหน่วยที่ 6.3 ของที่ระลึก

รายการประเมิน	1	2	3
ขั้นเตรียมความพร้อม			
1.1 การให้ความรู้ขั้นตอนการปฏิบัติงาน			✓
1.2 นักเรียนเตรียมอุปกรณ์ได้ครบถ้วน	✓		
1.3 มีความสนใจในกิจกรรม		✓	
ขั้นดำเนินงาน			
2.1 เข้าใจขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติ			✓
2.2 ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติงาน		✓	
2.3 รับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย	✓		
ขั้นตรวจสอบ			
3.1 ประดิษฐ์เรือกาบมะพร้าวได้สวยงาม		✓	
3.2 มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ตกแต่งเรือ		✓	
3.3 มีความสามัคคีและทำงานเป็นกลุ่ม	✓		
3.4 มีความภูมิใจในผลงาน		✓	

จากตารางที่ 9 พบว่าตั้งแต่ขั้นเตรียมความพร้อมแม้ว่าครูจะชี้แจงในรายละเอียด แต่ปรากฏว่ามีการเตรียมอุปกรณ์มาไม่พร้อม ความสนใจที่จะประดิษฐ์ของอยู่ในระดับพอใช้ และเมื่อถึงขั้นดำเนินงานก็ติดขัดเรื่องการรวมกลุ่ม และเรื่องความรับผิดชอบการทำงาน ส่งผลให้พบว่าในขั้นตรวจสอบสิ่งที่เด็กประดิษฐ์ออกมาอยู่ในระดับพอใช้ รวมทั้งความภูมิใจก็อยู่ในระดับพอใช้ ความสามัคคีในการทำงานกลุ่มอยู่ในขั้นน้อย

นอกจากนี้ได้แสดงผลภาพรวมของหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยที่ประกอบด้วย หน่วยย่อยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์ และ 6.3 ของที่ระลึก ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 10 แสดงการประเมินผลภาพรวมของหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อย

รายการประเมิน	1	2	3
1. หน่วยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์		✓	
2. หน่วยที่ 6.3 ของที่ระลึก		✓	

จากตารางที่ 10 พบว่าการสอนหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยอยู่ในขั้นพอใช้ทั้งหน่วยย่อยที่ 6.1 หลักการมัคคุเทศก์ และหน่วยย่อยที่ 6.3 ของที่ระลึก ที่เป็นเช่นนี้ที่มิวิจัยคิดว่ามีปัจจัยเงื่อนไขจากความไม่ถนัดของผู้สอนที่ปกติสอนด้านเกษตรแต่ต้องมาสอนหลักการมัคคุเทศก์ ส่วนการที่จะหาวิทยากรมาแทนอาจจะไม่ยั่งยืน ดังนั้นน่าจะปรับเนื้อหาในหน่วยนี้เป็นไปดังที่ครูสันทัดจะเกิดประโยชน์กับเด็กมากขึ้น

ส่วนหน่วยที่ 6.3 การทำของที่ระลึกจากวัสดุในชุมชน เป็นความคิดที่ดี แต่ติดปัญหาเรื่อง การดำเนินงานทั้งในเรื่องปัญหาเรื่องการทำงานกลุ่ม การขาดงบประมาณในการซื้ออุปกรณ์ของโรงเรียน เวลาที่สอนมีจำกัด นอกจากนี้พบว่าเด็กขาดความภูมิใจในวัสดุที่ประดิษฐ์

จากข้อมูลของหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ซึ่งมีอยู่ 6 หน่วย ได้แก่ หน่วยที่ 1 เรื่องวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง หน่วยที่ 2 ประวัติของชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบ หน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งเรือ หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อย สามารถประเมินภาพรวมได้ตามตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 11 แสดงการประเมินผลภาพรวมของหลักสูตรเรื่องวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

รายการประเมิน	1	2	3
1. หน่วยที่ 1 เรื่องวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง			✓
2. หน่วยที่ 2 ประวัติของชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบ		✓	
3. หน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม			✓
4. หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ			✓
5. หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งเรือ			✓
6. หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อย		✓	

จากตารางที่ 11 แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงที่อาจารย์โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงประเมินในภาพรวมว่าส่วนใหญ่อยู่ระดับดี และเสนอแนะให้มีการปรับปรุงแก้ไขในภาคเรียนถัดไป เช่น เพิ่มเวลาให้มากขึ้น (ซึ่งทีมวิจัยเห็นว่าอาจจะแก้ไขโดยให้มีเวลาต่างหากดังที่ทำในภาคเรียนที่ 1/2545 ในขณะเดียวกันให้บูรณาการเข้าไปในวิชาแกนที่เกี่ยวข้อง เช่น วิทยาศาสตร์ เกษตร การงานพื้นฐานอาชีพ ภาษาไทย และศิลปะ เป็นต้น)

หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545

ผลการประเมินหน่วยที่ 1-3

จากการสังเกตพบว่า นักเรียนให้ความสนใจที่จะร่วมกิจกรรมมาก จากการประเมินตามใบงานพบว่านักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในประเภทของเรือมากขึ้น เนื่องจากได้เห็นภาพเรือชนิดต่างๆที่เคยใช้ในชุมชนศาลาแดงจากป้ายนิเทศก์ นอกจากนี้ยังสามารถถ่ายทอดเรือที่ชอบออกมาเป็นภาพได้อย่างสวยงาม

มีความเข้าใจในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนศาลาแดงกับคลองแสนแสบมากขึ้น จากการศึกษาภาพรวมของชุมชนกับคลองแสนแสบในแบบจำลองเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง และได้สะท้อนออกมาเป็นรูปวาดของชุมชนศาลาแดงกับคลองแสนแสบได้เป็นอย่างดี

จากการใช้แบบสอบถามเพื่อวัดความรู้ และทัศนคติของนักเรียน ด้วยคำถาม 20 ข้อ และจัดระดับความคิดเห็นออกเป็น 4 ระดับคือ มากที่สุด (ค่าคะแนน = 4) มาก (ค่าคะแนน = 3) น้อย (ค่าคะแนน = 2) และน้อยที่สุด (ค่าคะแนน = 1) และกำหนดค่าช่วงคะแนน 1-124 = น้อยที่สุด 125-248 = น้อย 249-372 = มาก 376-496 = มากที่สุด ดังตารางที่ 12

ตารางที่ 12 แสดงการประเมินหน่วยที่ 1-3 คลองแสนแสบ เรือและวัฒนธรรมท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง

กิจกรรม	ระดับความคิดเห็น					
			น้อย (2)	น้อยที่ สุด (1)	รวม คะแนน	ระดับ คะแนน
1. เล่าความเป็นมาของการใช้เรือได้	10 (40)	48 (144)	44 (88)	22 (22)	294	มาก
2. บอกชนิดของเรือที่เคยใช้ในชุมชนศาลาแดงได้	9 (36)	60 (180)	39 (78)	16 (16)	310	มาก
3. ได้รับความรู้จากวิทยากรเรื่องเรือกับวิถีชีวิตในชุมชน	18 (72)	65 (195)	30 (60)	11 (11)	338	มาก
4. เล่าประวัติคลองแสนแสบได้	19 (76)	53 (159)	34 (68)	18 (18)	321	มาก
5. เล่าประวัติ ชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนศาลาแดงได้	16 (64)	53 (159)	32 (64)	23 (23)	310	มาก
6. บอกสถานที่ที่น่าสนใจของชุมชนศาลาแดงได้	25 (100)	45 (135)	42 (84)	12 (12)	331	มาก
7. บอกอาชีพในชุมชนที่สำคัญของชุมชนศาลาแดงได้	21 (84)	48 (144)	39 (78)	16 (16)	322	มาก
8. ได้รับความรู้จากวิทยากรความสัมพันธ์ของคลองแสนแสบกับชุมชนศาลาแดง	29 (116)	50 (150)	34 (68)	11 (11)	334	มาก
9. บอกเล่าประวัติความเป็นมาของการเล่นนาเซบได้	39 (156)	32 (96)	35 (70)	18 (18)	340	มาก
10. รู้สึกสนุกสนานไปกับการสาธิตการเล่นนาเซบ	50 (200)	40 (120)	25 (50)	9 (9)	379	มากที่สุด
11. มีความสนใจ อยากที่เล่นนาเซบให้เป็น	40 (160)	56 (168)	23 (46)	5 (5)	379	มากที่สุด
12. อยากให้มีการจัดการเล่นนาเซบอีก	62 (248)	39 (117)	16 (32)	7 (7)	404	มากที่สุด
13. ได้รับความรู้จากวิทยากรเรื่องการเล่นนาเซบ	40 (160)	48 (144)	32 (64)	4 (4)	372	มาก
14. เข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของน้ำกับศาสนา	41 (164)	44 (132)	26 (52)	13 (13)	361	มาก
15. ได้รับความรู้จากวิทยากรเรื่องความสำคัญของน้ำกับศาสนา	38 (152)	43 (129)	27 (54)	16 (16)	351	มาก
16. วิทยากรมีความสามารถถ่ายทอดความรู้ได้อย่างน่าสนใจ	38 (152)	46 (138)	26 (52)	14 (14)	356	มาก
17. ได้รับความรู้จากป้ายนิเทศก์ และแบบจำลองคลองแสนแสบกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง	28 (112)	54 (162)	38 (76)	4 (4)	354	มาก

18. รู้สึกภูมิใจที่ได้มาใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนศาลาแดง	50 (200)	46 (138)	17 (34)	11 (11)	384	มากที่สุด
19. มีความพึงพอใจในการจัดนิทรรศการ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนในครั้งนี้	48 (192)	43 (129)	24 (48)	9 (9)	378	มากที่สุด
20. ชอบแบบบ้านที่กิจกรรมการเรียนรู้ในครั้งนี้	48 (192)	49 (147)	17 (34)	10 (10)	383	มากที่สุด

จากตารางที่ 12 พบว่านักเรียนได้ประเมินผลความรู้หลังทำกิจกรรมอยู่ในระดับมาก เช่น เล่าความเป็นมาของการใช้เรือได้ บอกชนิดของเรือที่เคยใช้ในชุมชนศาลาแดงได้ เล่าประวัติคลองแสนแสบได้ เล่าประวัติชีวิตความเป็นอยู่ บอกสถานที่ที่น่าสนใจ และบอกอาชีพในชุมชนที่สำคัญของชุมชนศาลาแดงได้ ส่วนทัศนคตินักเรียนประเมินว่าส่วนใหญ่อยู่ในระดับเห็นด้วยมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเรือ เรื่องน้ำกับศาสนา ตัวยกยกร บ้ายนิเทศก์ แบบจำลอง แต่ที่น่าสนใจว่าเด็กมีทัศนคติกับดนตรีนาเลบในระดับที่มากที่สุดไม่ว่าจะเป็นความสนุกสนานที่ได้รับ ความสนใจที่อยากจะเล่นนาเลบเป็น อยากให้มีการเล่นนาเลบอีก นอกจากนี้ในเรื่องอื่นๆ เด็กๆมีความพึงพอใจกับการสอนด้วยนิทรรศการในระดับมากที่สุด และที่น่าสนใจมากคือเด็กๆมีความรู้สึกภูมิใจที่ได้มาใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนศาลาแดงในระดับที่มากที่สุด

นอกจากที่กล่าวไปแล้ว นักเรียนมีข้อเสนอเพิ่มเติมว่า 1)อยากให้จัดกิจกรรมแบบนี้อีก 2) อยากให้มีนาเลบของโรงเรียน อยากดู อยากเล่น 3) อยากให้มีนาเลบมาเล่นบ่อยๆ 4) อยากให้ครูพาไปเก็บขยะในคลอง 5) อยากให้มีการว่ายน้ำ เล่นเกมทางน้ำ แข่งขันกัน 6) ควรมีรางวัลแก่นักเรียนทุกคน โดยเฉพาะคนที่ชนะ 7) ดีใจที่อยู่ในชุมชนศาลาแดง มีคลองแสนแสบ 8) มีแข่งขันพายเรือในวันเด็ก และ 9) พาไปทัศนศึกษาบ่อยๆ

สรุปหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 2/2545

ผลการประเมินหลักสูตรท้องถิ่นในภาพรวมใน 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักเรียน กลุ่มครู และกลุ่มชาวบ้าน

1. ประเมินผลกลุ่มนักเรียน ในครั้งนี้ได้ประเมินผลกับเด็ก ชั้น ป.4- ป.6 จำนวน 62 คน จากประมาณ 100 คน โดยได้มีการประเมินผลภาพรวมหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 และ 2/2545 ในด้านความรู้และทัศนคติของนักเรียน ดังนี้

1.1 ด้านความรู้ ผลปรากฏว่านักเรียนที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมหลักสูตรท้องถิ่น มีความรู้

ระดับ 8-91 จากคะแนนเต็ม 14 จัดว่าอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างไปทางมาก (แบ่งช่วงค่าคะแนน 12-14 หมายถึงดีมาก คะแนน 9 –11 หมายถึงดี คะแนน 6-8 หมายถึงคะแนนปานกลาง คะแนน 3-5 หมายถึงคะแนนน้อย และคะแนน 0-2 หมายถึงคะแนนน้อยมาก)

คะแนนอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างไปทางมาก เนื่องจากหลักสูตรท้องถิ่นที่จัดขึ้นมีเป้าหมายหลักอยู่ที่กระบวนการสร้างจิตสำนึก ส่วนเรื่องของความรู้เป็นส่วนรองลงมา ดังนั้นจึงไม่เน้นให้เกิดการท่องจำ ไม่เร่งรัดให้เด็กต้องจำได้ แต่หากในเวลาที่มากกว่านี้กระบวนการสอนจะมีการพูดซ้ำหลายครั้ง เมื่อนั้นระดับความรู้จะสูงขึ้นเอง แต่ผู้วิจัยคิดว่าความรู้ที่เกิดขึ้นจากหลักสูตรท้องถิ่นจะเป็นความรู้ที่ยั่งยืน แม้กระทั่งโตไปแล้วเด็กก็ยังระลึกได้ เรียกได้ว่าการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นในตัวเด็กของกระบวนการหลักสูตรท้องถิ่นเปรียบเหมือนกับคำพังเพยไทยที่ว่า “ข้าฯได้พราเลมงาม” แต่ที่น่าสนใจคือระดับของจิตสำนึกที่เป็นเป้าหมายหลักของหลักสูตรดังกล่าวจะอยู่ในระดับไหน ซึ่งประเมินได้จากทัศนคติ ดังจะกล่าวต่อไป

1.2 ทัศนคติเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่น”เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง และ”หลักสูตรของหนู” ซึ่งนักวิจัยได้ทำแบบสอบถามเพื่อประเมินผลแบ่งระดับทัศนคติออกเป็น มาก ปานกลาง น้อย ส่วนรายการการประเมินประกอบด้วยคำถามที่มีทั้งคำถามเชิงบวกและเชิงลบ เพื่อให้ได้คำตอบที่มีความเที่ยงตรงมากที่สุด เนื้อหาของคำถาม เป็นการโยงกับเรื่องหลักสูตรท้องถิ่นกับการรักษาคล่องแสนแสน ตลอดจนโยงกับมิติของสิ่งแวดล้อม เช่น การทำการเกษตรธรรมชาติ โยงกับมิติด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมชั้นเรียน ครูและผู้ใหญ่ในชุมชน รวมถึงความภูมิใจในชุมชน โยงกับแนวคิดเรื่องการบูรณาการวิชาเรียนต่างๆเข้าด้วยกัน เช่น โยงวิชาหลักสูตรท้องถิ่นไปไว้ในวิชาเกษตร วิชาวิทยาศาสตร์ และวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ เป็นต้น

ต่อจากแบบประเมินทัศนคติ มีคำถามปลายเปิดที่จะประเมินแนวโน้มพฤติกรรมของนักเรียนซึ่งจะมี 3 ประเด็น ได้แก่ การประยุกต์เอาความรู้ในหลักสูตรท้องถิ่นมาใช้ในชีวิตประจำวัน มาใช้ในการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอยู่คือชุมชนศาลาแดง และมาใช้ในการรักษาคล่องแสนแสน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 13 แสดงทัศนคติของนักเรียนต่อหลักสูตรท้องถิ่น”เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” และ”หลักสูตรของหนู”

รายการประเมิน	มาก	ปานกลาง	น้อย	คะแนนรวม	
1. หนูอยากให้คล่องแสนแสนสะอาด	186	0	0	186	มาก*
2. หนูไม่สนใจว่าใครจะทิ้งของลงคล่องแสนแสน	2	40	123	165	มาก*

3. หนูไม่ว่าอะไร หากใครทิ้งยาฆ่าหอยเชอร์รี่ลงคลอง	5	40	111	156	มาก*
4. หนูเห็นด้วยที่ผู้ใหญ่หลายคนทำเกษตรธรรมชาติ	153	18	2	173	มาก*
5. ถ้าหากทำเกษตรธรรมชาติจะทำให้คลองแสนแสบสะอาดขึ้น	72	66	5	143	มาก
6. หนูอยากให้คลองแสนแสบหน้าบ้านเราใสกว่านี้	162	12	2	176	มาก*
7. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูสนิทกับผู้ใหญ่ในชุมชนมากขึ้น	51	78	6	130	มาก
8. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูขัดแย้งกับเพื่อนมากขึ้น	13	20	117	150	มาก
9. หลักสูตรทองถิ่นทำให้พวกหนูรักกันและสามัคคีกันมากขึ้น	90	50	7	147	มาก
10. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูได้ใกล้ชิดกับคุณครูในโรงเรียนมากขึ้น	60	72	6	138	มาก
11. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูเสียเวลาเรียนวิชาแกน	14	24	108	146	มาก
12. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูอย่างรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติมากขึ้น	102	44	6	152	มาก
13. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูสนใจวิชาวิทยาศาสตร์มากขึ้น	99	48	3	150	มาก
14. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูสนใจเรื่องเรือและการว่ายน้ำมากขึ้น	111	24	13	148	มาก
15. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูรู้จักและภูมิใจในชุมชนมากขึ้น	117	40	3	160	มาก*
16. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูอยากเปลี่ยนไปเรียนโรงเรียนอื่นเร็วๆ	16	30	93	139	มาก
17. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูอยากมาโรงเรียนบ่อยขึ้น	105	42	6	153	มาก
18. หนูมีความสุขกับการเรียนหลักสูตรทองถิ่น	108	40	6	154	มาก
19. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูเบื่อโรงเรียนมากขึ้น	13	18	120	151	มาก
20. หลักสูตรทองถิ่นทำให้หนูมีความชำนาญในบางเรื่องมากขึ้น เช่น ทำเรือจิ้งจอกได้ดี จำแนกแมลงได้ดี ว่ายน้ำได้ดี เป็นต้น	84	58	5	147	มาก

หมายเหตุ * หมายถึง ระดับคะแนนมากในระดับสูง คือตั้งแต่ 155-186 ที่เป็นคะแนนเต็ม

จากตารางที่ 13 พบว่านักเรียนมีทัศนคติด้านบวกต่อหลักสูตรทองถิ่นไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเรียน เช่น สนุกกับการเรียน มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อน ครู มีความชำนาญในบางเรื่องมากขึ้น และประเด็นเกี่ยวกับบริบทเกี่ยวกับชุมชน เช่น มีความภูมิใจในชุมชนของตัวเองมากขึ้น มีความสัมพันธ์กับผู้ใหญ่ในชุมชนมากขึ้น เห็นด้วยกับการทำเกษตรธรรมชาติของผู้ใหญ่ในชุมชน และที่สำคัญคือเรื่องทัศนคติที่ต้องการให้คลองแสนแสบสะอาด

จากตารางพบอีกว่าเด็กได้ให้คะแนนบางข้อในระดับมากในระดับสูง ซึ่งสรุปได้ดังนี้ เด็กอยากให้คลองแสนแสบสะอาด ใส่ใจว่าใครจะทำลายคลองแสนแสบไม่ว่าจะทิ้งของหรือปล่อยยาฆ่าหอยเชอร์รี่ลงคลอง ในขณะเดียวกันก็เห็นด้วยที่ผู้ใหญ่หลายคนในชุมชนทำเกษตรธรรมชาติและปรารถนาจะให้คลองแสนแสบหน้าบ้านใสกว่านี้ ลงท้ายด้วยการกล่าวถึงหลักสูตรทองถิ่นว่าทำให้ตนเองรู้จักและภูมิใจในชุมชนมากขึ้น

จากผลการศึกษาที่เด็กสะท้อนออกมาแสดงให้เห็นว่า เด็กมีทัศนคติเชิงบวกต่อหลักสูตรทองถิ่น และมีทัศนคติด้านบวกต่อการรักษาคลองแสนแสบ ซึ่งน่าสนใจต่อไปว่าเมื่อมีทัศนคติด้าน

บวกต่อการรักษาคอลงแกนแนบแล้ว แนวโน้มพฤติกรรมจะเป็นอย่างไร ซึ่งดูได้จากสิ่งที่เด็กเขียน ขึ้นมาจากคำถามปลายเปิดว่า นักเรียนจะนำไปใช้กับชีวิตประจำวัน การพัฒนาชุมชนและการ รักษาคลองแสนแสบอย่างไร

ตอนที่ 2 ทศนคติเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นและงานวิจัย

ตอนที่ 2 เป็นการประเมินทัศนคติเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นและงานวิจัย โดยใช้คำถามทั้ง ด้านบวกและด้านลบ จากนั้นมารวมคะแนนที่แสดงให้เห็นคะแนนในด้านบวกต่อการอนุรักษ์คลอง แสนแสบ จากนั้นตั้งค่าช่วงคะแนนเป็นสามช่วง ได้แก่ คะแนน 29-36 เท่ากับ มาก คะแนน 20-28 เท่ากับ ปานกลาง และคะแนน 0-19 เท่ากับน้อย

คำถามประกอบด้วยการให้ความสนใจต่อความต้องการของผู้เรียน การจัดการเรียนการสอนตามคำอธิบายรายวิชาอย่างเคร่งครัดหรือไม่ ดูว่าคิดอย่างไรกับหลักสูตรท้องถิ่นว่าไปทวนวิชา แกนหรือไม่ เห็นความสำคัญของหลักสูตรท้องถิ่นหรือไม่ จากนั้นเป็นการถามที่โยงไปถึงชุมชน เช่น ใกล้ชิดกับชุมชน เห็นศักยภาพของชุมชนมากขึ้น เชื่อมโยงเนื้อหาที่สอนกับเนื้อหาที่มีในชุมชน และ ชุมชนได้ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมการเรียนการสอนหลักสูตรท้องถิ่นหรือไม่ จากนั้นเป็นคำถามที่ โยงการบูรณาการหลักสูตรคือการนำไปแทรกไว้ในวิชาแกนหลายๆวิชา การใช้วิทยากรชุมชน วิธี การเรียนรู้นอกห้องเรียนที่เป็นการปฏิบัติจริง ความเชื่อมั่นในศักยภาพของเด็กที่สามารถคิดและ ตัดสินใจได้ อันจะเป็นที่มาของการสร้างหลักสูตรของหนุอย่างแท้จริง แนวโน้มพฤติกรรมที่จะมีการ เปลี่ยนแปลงวิธีการสอนให้ดีขึ้น และความเชื่อมั่นว่าหลักสูตรท้องถิ่นจะสร้างความภูมิใจให้ท้องถิ่น และที่สำคัญสำหรับการวิจัยครั้งนี้ คือหลักสูตรท้องถิ่นมีผลต่อการสร้างจิตสำนึกของเด็กให้ช่วยกัน รักษาคลองแสนแสบ ดังรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 14 แสดงความคิดเห็นของอาจารย์ต่อหลักสูตรท้องถิ่นเรือฯและหลักสูตรของหนุ

รายการประเมิน	มาก	ปาน กลาง	น้อย	คะแนนรวม	ระดับ คะแนน
1. หลักสูตรและการสอน ควรให้ความสนใจความต้องการ ของผู้เรียนเป็นสำคัญ	33	2	0	35	มาก
2. ท่านเห็นว่าสิ่งสำคัญที่สุด คือการจัดการเรียนการสอน ตามคำอธิบายรายวิชาอย่างเคร่งครัด	3	14	6	23	ปาน กลาง
3. ท่านเห็นว่าหลักสูตรท้องถิ่นทำให้ท่านสอนวิชาแกนไม่ทัน	1	12	15	28	ปาน กลาง
4. ท่านเห็นความสำคัญของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น	30	2	1	33	มาก
5. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมาทำให้ท่านได้ใกล้ชิดชุมชนมาก ขึ้น	24	8	0	32	มาก
6. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมาทำให้ท่านเห็นศักยภาพของชุม ชนมากขึ้น	27	4	1	32	มาก

7. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมามีทำให้ท่านเห็นความเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาในวิชาที่สอน กับเนื้อหาที่ได้จากชุมชน	24	8	0	32	มาก
8. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมามีทำให้ชุมชนไม่ให้ความร่วมมือกับโรงเรียน	0	8	24	32	มาก
9. ไม่ควรนำเนื้อหาในหลักสูตรมาแทรกในวิชาแกนทั้ง 8 วิชา	0	8	24	32	มาก
10. ท่านไม่เชื่อว่าหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเรือและหลักสูตรของหนูจะสร้างจิตสำนึกให้เด็กรักษาคล่องแสนแสบ	1	4	27	32	มาก
11. ท่านชอบการสอนในชั้นเรียน มากกว่าการสอนนอกห้องเรียน	1	12	15	28	ปานกลาง
12. ท่านเห็นด้วยกับการสอนด้วยการปฏิบัติจริง	36	0	0	36	มาก
13. ท่านได้เรียนรู้วิธีการสอนจากวิทยากรที่เชิญมาในหลักสูตรท้องถิ่น	27	6	0	33	มาก
14. แนวการสอนของวิทยากรไม่สามารถนำมาใช้ได้จริงที่โรงเรียนของเรา	1	6	24	31	มาก
15. การประเมินผลการเรียนการสอนมีความสำคัญเท่ากับวิธีการสอน	18	12	0	30	มาก
16. ต่อจากนี้ไป ชีวิตการสอนน่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่พัฒนาขึ้น	18	12	0	30	มาก
17. ท่านรู้สึกเหนื่อยกับการที่ต้องสอนตามวิชาหลักและต้องมาสอนหลักสูตรท้องถิ่นเพิ่มเติม	3	14	6	23	ปานกลาง
18. ท่านรู้สึกเฉยๆที่สื่อมวลชน และนักวิชาการสนใจหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน	2	4	24	30	มาก
19. ตนเองมีความเชื่อมั่นศักยภาพของเด็กนักเรียนโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงมากขึ้น	24	8	0	32	มาก
20. ตนเองตั้งใจว่า จะพัฒนาการสอนให้นักเรียนมีความภูมิใจชุมชนศาลาแดงมากขึ้น	30	4	0	34	มาก

จากหลักสูตรที่ 14 พบว่าส่วนใหญ่อาจารย์มีความเห็นด้านบวกต่อการใช้หลักสูตรท้องถิ่น แต่ที่ก้ำกึ่งอยู่ในระดับปานกลาง ได้แก่ ความเคร่งครัดต่อคำอธิบายรายวิชา หมายถึงยืดหยุ่นการสอนได้ในขณะเดียวกันก็พยายามยึดแนวทางจากคำอธิบายรายวิชา หลักสูตรท้องถิ่นทำให้สอนวิชาแกนไม่ทันหมายถึงบางส่วนก็ทันแต่บางส่วนก็ไม่ทัน ก้ำกึ่งระหว่างความพอใจในการสอนในและนอกห้องเรียน รู้สึกเหนื่อยที่ต้องทั้งสอนวิชาแกนกับวิชาในหลักสูตรท้องถิ่น

ส่วนที่ให้ความเห็นด้วยอย่างมาก ได้แก่ การสอนด้วยการปฏิบัติจริง การให้ความสนใจกับผู้เรียนเป็นสำคัญ ตั้งใจว่าจะสอนให้เด็กมีความภูมิใจชุมชนมากขึ้น เห็นความสำคัญของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เรียนรู้วิธีการสอนหลักสูตรท้องถิ่นจากวิทยากรที่เชิญมา รองลงมาเป็นประเด็นเกี่ยวกับชุมชน เช่น ใกล้เคียง เห็นศักยภาพ การใช้วิทยากรชุมชน สามารถแทรกวิชาหลักสูตรท้องถิ่น

ถิ่นลงในวิชาแกนได้ และที่สำคัญเชื่อว่าหลักสูตรท้องถิ่นที่สอนจะทำให้เด็กเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ท้ายสุดด้วยความเชื่อมั่นในตัวนักเรียนมากขึ้น

ในตารางที่ 15 เป็นการวัดความคิดเห็นของชุมชนที่มีต่อหลักสูตรท้องถิ่น ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับ ทั้งเรื่องของความคิดเห็นต่อเด็กในชุมชนต่อการอยากไปโรงเรียนมากขึ้นหรือไม่ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ผลกระทบต่อวิชาแกน การสอนเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชน การใช้เวลาในการสอนหลักสูตรท้องถิ่น ความสุขของเด็กต่อการเรียน วิธีการสอนด้วยการปฏิบัติจริง และเอาเด็กเป็นศูนย์กลาง การเกิดความภูมิใจต่อชุมชนของเด็ก พฤติกรรมต่อการเรียนและการทำงานบ้าน มนุษย์สัมพันธ์กับเพื่อนนักเรียนด้วยกันและกับผู้ใหญ่ ดังรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 15 แสดงการวัดความคิดเห็นของชุมชนที่มีต่อหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน และหลักสูตรของหนู

รายการประเมิน	ทัศนคติ				
	มาก	ปานกลาง	น้อย	รวมคะแนนด้านบวก	ระดับคะแนน
1. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมามีตั้งแต่เทอมที่แล้วทำให้เด็กๆ ในชุมชนอยากไปโรงเรียนมากขึ้น	90	26	0	116	มากที่สุด
2. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมามีตั้งแต่เทอมที่แล้วทำให้เด็กๆ ในชุมชนอยากไปโรงเรียนมากขึ้น	0	18	102	120	มากที่สุด
3. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้เด็กเสียเวลาในการเรียนวิชาที่ควรจะเรียน	2	28	81	111	มากที่สุด
4. ท่านเห็นด้วยที่โรงเรียนได้สอนให้เด็กได้รู้เรื่องเกี่ยวกับชุมชน	108	12	1	121	มากที่สุด
5. ท่านคิดว่าเนื้อหาที่สอนเกี่ยวกับชุมชนมีความเหมาะสมดีแล้ว	84	30	0	114	มากที่สุด
6. ท่านคิดว่าโรงเรียนใช้เวลาในการสอนหลักสูตรท้องถิ่นมากเกินไป	2	54	42	98	มาก
7. ท่านคิดว่าหลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมาทำให้เด็กสนุกที่จะเรียน	102	16	1	119	มากที่สุด
8. ท่านคิดว่าลูกหลานของท่านมีความสุขที่ได้เรียนหลักสูตรท้องถิ่น	93	24	0	117	มากที่สุด
9. ท่านคิดว่าในเทอมที่ผ่านมา หลักสูตรท้องถิ่นทำให้ลูกหลานหรือเด็กๆ ในชุมชนเครียดมากขึ้น	0	14	108	122	มากที่สุด
10. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้เด็กได้ปฏิบัติจริง	90	26	0	116	มากที่สุด
11. ท่านอยากให้เด็กเรียนในห้องเรียน มากกว่าการเรียนด้วยการปฏิบัติจริงนอกห้องเรียน	11	36	42	89	มาก
12. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้ลูกหลานของท่าน หรือเด็กๆ ในชุมชนเกิดจิตสำนึกที่จะรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น	90	24	1	115	มากที่สุด

13. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้ลูกหลานของท่าน หรือ เด็กๆในชุมชนขัดแย้งกับท่านมากยิ่งขึ้น	0	8	117	125	มากที่สุด
14. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้ลูกหลานของท่าน หรือ เด็กๆในชุมชนขาดความภูมิใจในชุมชนศาลาแดง	5	10	99	114	มากที่สุด
15. ตั้งแต่เด็กเรียนหลักสูตรท้องถิ่นตั้งแต่เทอมที่ผ่านมา ทำให้ลูกหลานของท่าน หรือเด็กๆในชุมชนอาสาช่วยงานบ้านมากขึ้น	60	40	3	103	มาก
16. ตั้งแต่เด็กเรียนหลักสูตรท้องถิ่นตั้งแต่เทอมที่ผ่านมา ทำให้ลูกหลานของท่าน หรือเด็กๆในชุมชนเกียจคร้าน เอาแต่เล่น	1	36	72	109	มากที่สุด
17.หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้เด็กๆในชุมชนมีมนุษยสัมพันธ์กับเพื่อนน้อยลง	1	34	75	110	มากที่สุด
18. หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมา ทำให้เด็กๆในชุมชนมีมนุษยสัมพันธ์กับผู้ใหญ่ดีขึ้นมาก	63	44	0	107	มาก
19. ท่านไม่เห็นด้วย ที่โรงเรียนจะพึงเสียความ ต้องการของนักเรียนเรื่องเนื้อหาที่สอน และวิธีการสอน	4	40	57	101	มาก
20. ท่านต้องการให้มีการจัดหลักสูตรท้องถิ่นเช่นนี้ ทุกภาคการเรียน	99	20	0	119	มากที่สุด

(หมายเหตุ : ช่วงคะแนนที่ผู้วิจัยกำหนดมีดังนี้ ช่วงคะแนน 107.50-129 เท่ากับ มากที่สุด, ช่วงคะแนน 86-107 เท่ากับ มาก, ช่วงคะแนน 64.50 - 85.50 เท่ากับ ปานกลาง, ช่วงคะแนน 43-64 เท่ากับน้อย และช่วงคะแนน 0-42.50 เท่ากับ น้อยที่สุด)

จากตารางที่ 15 พบว่าชาวบ้านชุมชนศาลาแดงต่างให้การสนับสนุนหลักสูตรท้องถิ่นในระดับมากถึงมากที่สุด รายการประเมินที่ให้คะแนนมากที่สุดในลำดับต้นๆ ได้แก่ หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านมาทำให้เด็กๆ และโรงเรียนขัดแย้งกับชุมชนน้อยลง เห็นด้วยที่โรงเรียนได้สอนให้เด็กได้รู้เรื่องเกี่ยวกับชุมชน เด็กๆมีความสุข สนุกสนานในการเรียนอยากไปโรงเรียนมากขึ้น เด็กได้ปฏิบัติจริง เด็กมีความภูมิใจในชุมชนมากขึ้น เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น เนื้อหามีความเหมาะสมดีแล้ว มีมนุษยสัมพันธ์กับเพื่อน ดังนั้นอยากจะให้จัดหลักสูตรท้องถิ่นทุกภาคเรียน

ส่วนรายการประเมินที่อยู่ในระดับมากหรือเป็นคะแนนที่อยู่ในระดับที่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับรายการประเมินอื่น ได้แก่ อยากให้เรียนด้วยการปฏิบัติจริงแทนการเรียนในห้องเรียน ปริมาณการใช้เวลาในการเรียนหลักสูตรท้องถิ่น การที่โรงเรียนจะพึงเสียความต้องการของนักเรียนเรื่องเนื้อหาและวิธีการสอน การช่วยงานบ้านมากขึ้นตั้งแต่มีการเรียนหลักสูตรท้องถิ่นเด็กๆ และมนุษยสัมพันธ์กับผู้ใหญ่ดีขึ้น แสดงถึงความยังไม่เห็นด้วยเต็มที่ในประเด็นที่ให้เด็กมีส่วนในการกำหนดเนื้อหาและหลักสูตร การเรียนปฏิบัติจริงมากกว่าการเรียนในห้องเรียน และการใช้เวลาในการเรียนหลักสูตรท้องถิ่นอาจมีผลต่อการเรียนวิชาแกน ส่วนพฤติกรรมของเด็กที่เห็นคุณค่าของชุมชนมากขึ้น แต่ยังไม่ถึงขั้นที่อยากจะอาสาช่วยงานอย่างเต็มที่ นอกจากนี้จากหลักสูตรที่ต้องมีการเรียนรู้กับผู้ใหญ่ในชุมชน จนกระทั่งเกิดความสัมพันธ์ที่ดีอันเป็นที่มาของการมีมนุษยสัมพันธ์ของเด็กต่อ

ผู้ใหญ่ต้องกระทำบ่อยครั้งกว่านี้จึงจะเกิดการเปลี่ยนพฤติกรรมถึงขั้นการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้
ใหญ่ในชุมชนได้